

2.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMI

Velladics Márta: A szerzetes rendek felszámolása II. József korában

II. József 1782. január 26-án kihirdetett rendeletével megszüntette Magyarországon a szemlélődő életmódot folytató – karthausi, kamalduli, klarissza és ágostonrendi apáca – rendeket, valamint a remeteség intézményét. 1783-ban hasonló sorsra jutottak a trinitáriusok, majd 1786-ban a hieronimiták, kamillánusok, paulánusok és pálosok. Ezt követően teljes rendek felszámolására már nem, csak bizonyos rendházak bezárására került sor az országban. Ennek, az 1787-ben kezdődő és a császár haláláig gyakorlatban lévő ún.

kolostorszabályozásnak esett áldozatul – többek között – a ferences rend intézményeinek közel egyharmada.

A korabeli kimutatások segítségével – nagy valószínűséggel – megállapítható,^[1] hogy 1782-ben 315 rendház működött Magyarországon, ebből 1790-ig felszámolásra került 140 intézmény, az 1782-ben meglévő kolostorok 44%-a.^[2]

A rendházak felszámolása érintette a két legfontosabb hivatal – Helytartótanács, Magyar Kamara – ügyosztályainak jelentős részét, nagymennyiségű, egészen a reformkorig elhúzódó munkát adva a központi és a megyei igazgatásban dolgozó tisztviselőknek. Az eljárás gyakorlata csak részben feldolgozott, elsősorban a rendházak bezárásának kihirdetését követő azonnali intézkedések ismertek.^[3] Jelen tanulmány célja a kolostorok felszámolásának, valamint az azt követő hivatali munkának a bemutatása. Ehhez jelentős részben három, eddig nem vagy alig ismert forrást, II. József vonatkozó rendeleteit, instrukcióit szeretném felhasználni, illetve ismertetni.

Az eljárást szabályozó rendeletek, instrukciók

Az 1782. január 26-án kihirdetett felosztási rendelet

Az 1782. január 26-án a Helytartótanácsnak megküldött és Magyarországon kihirdetett nyolc pontból álló rendelet^[4] nemcsak a kontemplatív életmódot folytató rendek felosztását mondta ki (1. pont), hanem szabályozta magát az eljárást is. Ennek értelmében, a Helytartótanács és – amint az az alább következő rescriptumból kiderül – a Magyar Kamara egy-egy megbízható hivatalnokot („Commissarius”) delegált minden kolostorba, egyben ellátta őket az itt, illetve az alább ismertetendő dekrétummal, leirattal és egyéb szükséges papírokkal (2. pont). A biztosok a kolostorba érkezve az egész közösség előtt felolvasták a császár ítéletét, valamint az összegyűltek értésére adták, hogy a novíciusok és más, fogadalmat még nem tett személyek már nem is tehetik le esküjüket, vagy ha a felszámolás ideje alatt mégis megtennék, kénytelenek lesznek figyelmen kívül hagyni, semmisnek tekinteni („sub nullitate actus”) azt. Az uralkodó akaratának kihirdetéséről azonnal jegyzőkönyv készült, melyet a kolostori elöljáró és az idősebb rendtagok írtak alá, igazolva, hogy a kiküldött tisztviselők feladatuknak ezt a részét elvégezték, valamint a rendház lakói a császár döntését tudomásul vették.

Ezt követően a biztosok átvették a kassa, templomi kincstár, levéltár és raktárak kulcsait. Ami a napi szükségletekhez feleslegesnek bizonyult, lepecsételték, a használatban maradókról leltárt írtak. A kolostor napi igazgatását, illetve a használatban maradt eszközök, tárgyak, élelem kezelését a későbbiekben – szabályos elszámolás mellett – egy felesküdt, kipróbált, világi hivatalnokra bízták, aki a rendház működésének utolsó időszakában gondoskodott a megmaradt lakókról. Személyére az alábbiakban még visszatérek.

Az első nap teendői közé tartozott a kolostor előjárójának, prokurátorának és a kolostori igazgatással hivatalosan megbízott személyek – lehetett világi is – az instrukcióhoz mellékelt esküszöveg szerinti eskütétele (3. pont). A nevükre kiállított esküformulát kézjegyükkel is ellátták.^[5] A biztos az eseményről beszámolt összefoglaló jelentésében („Commissions-Protocoll”, „Aufhebungs-Berichte”), egyben csatolta az aláírt esküszövegeket. Az első napi tevékenységükkel a komisszáriusok megszerezték maguknak a jogot, hogy a kolostor minden részébe – még a klauzurába is – szabadon bejárhassanak, ott megbízatásukat elvégezhesék, vagyis, az intézmény egésze minden tekintetben a rendelkezésükre kellett, hogy álljon munkájuk befejezéséig (4. pont).

A rendház teljes ingó és ingatlan vagyonának átvétele után a felszámolást végző hivatalnokok mindenre kiterjedő leltárt készítettek két példányban, melyből az egyiket az országos hatósághoz (Helytartótanács), a másikat az Udvari Kamarához – Magyarország esetében a Magyar Kamarához – kellett eljuttatniuk, ezzel egyben átadták a központi hivataloknak a kolostor adminisztrációját és igazgatását (5. pont). Ettől kezdve a kolostor kiürítéséig, illetve a nyugdíjak kifizetéséig a Kamara gondoskodott a szerzetesek ételmezéséről és ruházkodásáról.

Kivételt jelentettek a fentiek alól a szerzetesek magánhasználatára akár a cellájukban, akár az előjárójuknál letétbe helyezett tárgyak: képek, könyvek, bútorok, felszerelési tárgyak, melyek a rendelet értelmében a rendtagok magántulajdonát képezték (6. pont). Ezeket távozásukkor magukkal vihették. Ebben az esetben leltárra azért volt szükség, hogy a biztosok ellenőrizhessék, hogy valóban a birtokukban lévő tárgyakat viszik-e magukkal.

Ezután a rendelet a rendházak lakóinak további sorsáról intézkedik. Azok, akik még nem tették le fogadalmukat egyszeri, 150 forintos végkielégítéssel négy héten belül el kellett, hogy hagyják kolostorukat. Mindent, ami még magántulajdonukat képezte, illetve amit magukkal hoztak a kolostorba, elvihették. A szerzeteseknek jogában állt az országot – a Habsburg Monarchia területét – elhagyva rendjüknek idegen földön még működő kolostorába emigrálni. Ebben az esetben útlevéllal és az utazáshoz szükséges pénzzel látták el őket, de nem tarthattak igényt nyugdíjra. Azok, akik egy másik, az országon belül működő rend mellett döntöttek, évi 150 forintos nyugdíjban részesültek. Kivételt jelentett, ha férfiak esetében az irgalmas rendet vagy a világi szolgálatot, nők esetében az erzsébet-apácákat választották, mert ekkor 300, illetve 200 forintra emelkedett éves illetményük. Az uralkodó azokról is gondoskodni kívánt, akik megfelelő indokkal a szekularizációt – világba való visszatérés – kérték, ők évi 300 forint nyugdíjat kaptak mindaddig, míg önmagukat eltartani nem tudták. Mindazok a rendtagok pedig, akik egykori rendházuk szabályainak megfelelően, csöndben kívánták leélni napjaikat, kereshettek maguknak egy kolostort, ahol befogadták őket, de eltartásukért fizetni voltak kötelesek. A felszámolt épületben senki sem maradhatott, kivételt képeztek azok, akik magas koruk vagy betegségük miatt sem egy másik, működő rend kolostorára, sem szeretteikre nem bízhatták magukat. Ebben az esetben, ha szállítható állapotban voltak ún. gyűjtőkolostort jelöltek ki számukra, ahol nyugdíjükből tarthatták fenn magukat.^[6] Ha az öreg és beteg rendtag szállítása veszélyes lehetett rá nézve, akkor maradhatott a kolostorban, ahol addig is lakott. Hasonlóan jártak el azokkal az apácákkal, akik nem tértek vissza a családjukhoz, de egy másik rendbe sem óhajtottak belépni. Őket a hatóság egy kijelölt rendházba költöztette, s számukra – ahogy a férfi gyűjtőkolostorok számára is – napirendet dolgozott ki.^[7] A ház élére egy, a hivatalok által is jóváhagyott előjáró került, aki felügyelte és irányította a közösség életét.^[8]

A remeték a kerületi hivataloknál – függetlenül attól, hogy hasznos tevékenységet végeztek-e vagy sem – 14 napon belül voltak kötelesek megválni ruhájuktól (7. pont). Esküjük miatt pedig a legközelebbi plébánoshoz fordulhattak. Ha mindeddig valamilyen hasznos feladatot láttak el (templomi szolgálat, oktatás), azt folytathatták, ellenkező esetben összeírták őket és a továbbiakban a hatóság tartotta nyilván adataikat. Ellátásukról, esetleges nyugdíjukról a rendelet nem tesz említést. A remeteségeknek, mint egyfajta raktározásra, tárolásra alkalmas helyeknek a fenntartása továbbra is a tulajdonos kötelessége maradt,

felhasználásukról, értékesítésükről ő gondoskodott.

A rendelet utolsó pontja (8. pont) a templomi istentiszteletek folytatásának kérdésével foglalkozik. A templomi kincsek lefoglalása után a hatóság mind világi, mind egyházi oldalról tudakozódott, hogy a helyi lakosság részére elengedhetetlen-e a templom további működése, az istentisztelet folytatása. Ha igen, akkor a templom működésének megszakítása nélkül, a kolostor jövedelmeiből, ha az már megszűnt, akkor a kincstárból kellett, hogy biztosítsák az ehhez szükséges összeget („sarta tecta”).

Mint láthattuk a Helytartótanácsnak küldött rendelet elég rövid, szűkszavúan és általánosan fogalmaz, szinte a biztosok belátására bízva a birtok-, illetve épületegyüttes irányításának átvételét, teljes igazgatását és felszámolását. Nem szabályozza részletesen – az első napot kivéve – az eljárás lefolytatását, a leltárak felvételét, azoknak adatait, valamint az egyes birtoktestek, földterületek kezelését. Ezzel szemben különös hangsúlyt fektet a szerzetesek további sorsára, nem véletlenül, hiszen a hivatal részéről delegált ún. politikai biztos – amint ezt a következő dokumentumnál látni fogjuk – elsősorban a személyi ügyekért felelt.

1782. február 4-én a Magyar Kamarához intézett császári leirat

Néhány nappal később, 1782. február 4-én a császár újabb, kilenc pontos rescriptumban a Magyar Kamara hatáskörébe utalta a felszámolt rendházak ingó és ingatlan javainak kezelését, egyben összefoglalta a hivatal, ezen belül a delegált kamarai biztos feladatait.^[9] A leiratban immár egyértelműen kifejezésre jutott II. Józsefnek azon akarata, hogy a Helytartótanács részéről kinevezett politikai biztos elsősorban a felszámolandó kolostor személyi állományáért, míg a kamarai biztos a rendház pénzügyeiért és vagyonáért felel. Az alábbiakban az 1782. februári dekrétumnak csak azokat a részeit ismertetem, melyek eltérnek vagy többletinformációval szolgálnak az 1782 januárjában kiadotthoz képest.

A császár továbbra is ragaszkodott a kolostoronkénti egy politikai és egy kamarai biztos kinevezéséhez, de melléjük segítségként a Helytartótanács részéről egy írnok, a Magyar Kamara részéről egy könyvelő vagy pénztári alkalmazott delegálását írta elő. A megadott egyházi intézménybe érkező négy személy elsődleges feladata továbbra is a császári rendelet kihirdetése maradt. Ezt követően a határozat végrehajtásához elkérték a rendház – mindenekelőtt a pénztár, templomi kincstár, levéltár és raktárak – kulcsait és minden ingó és ingatlan vagyonról leltárt vettek fel. Kivételt jelentett ez alól a tűzifa, melyet a ház lakói addig használhattak, míg végleg el nem hagyták lakóhelyüket. A rendeletben a császár külön hangsúlyt fektetett a fellelhető oklevelek, gazdasági iratok és számlakönyvek lefoglalására, valamint körültekintő összeírásukra.^[10] Ezeknek az iratoknak a segítségével tájékozódhatott a két gazdasági szakember – a kamarai biztos és a könyvelő vagy pénztáros – a rendház vagyonának nagyságáról, anyagi helyzetéről és ezek segítségével vehette át a birtokok irányítását (1. pont).

A biztosok a fennhatóságuk alá vont javakból a készpénzt, kötelezvényeket, kincseket, drágaságokat a Kamara pénztári hivatalához továbbították, melyet a császár külön rendeletben utasított azoknak átvételére. A pénztári hivatal ezeknek a pénzeknek a mozgását elkülönítve, külön számlán kellett, hogy vezesse, a jezsuita rend vagyonának kezelése során kialakult gyakorlat szerint (3. pont).

A szerzetesek és apácák a kihirdetéstől számított 5 hónapon belül kellett, hogy elhagyják rendházukat. Ez alatt az idő alatt – a további sorsukat meghatározó döntésüktől függetlenül – a férfiak napi 40 krajcárban, a nők napi 30 krajcárban részesültek,^[11] melyből a házfőnök feladata volt a szükséges élelem, ital és ruházat beszerzése. A biztosok számla ellenében félhavonta előre adták át a megfelelő összeget a házfőnököknek. Az első félhavi illetményt a kolostorban lefoglalt készpénzből kellett kifizetniük, ha ez nem volt elég, illetve az első részletet követően a Kamara utalt át pénzt a számukra. (5. pont). Ebből következően ellenszolgáltatás

nélkül a kolostori élelmiszertartálékokból a szerzeteseknek kiszolgáltatni semmit sem volt szabad, szükségleteikért piaci árat fizettek. Újabb tartalék felhalmozására nem volt módjuk, mivel a rendelet értelmében legfeljebb fél hónapra előre vásárolhattak napidíjuktól. (6. pont).

A kolostori szolgálónépek („Domestiquen”) szintén 5 hónapot kaptak sorsuk rendezésére. Esetükben a biztos döntött arról, hogy az erre az időszakra járó fizetésük mellett milyen további juttatásokban részesülhetnek. A birtokokon foglalkoztatott gazdasági hivatalnokokat pedig a császár szolgálatába állították, egyházi alkalmazottakból állami hivatalnokokká váltak. (4. pont).

II. József ebben az esetben sem szabályozta részletesen a birtokok átvételét és irányítását, a Kamara belátására bízta azt (4. pont), illetve az állami hivatal igazgatása alá vont javak – beleértve az ingatlanokat és ingóságokat is – kezelésére egy bizottság felállítását írta elő. A Kamarán belül létrehozandó testületben a Helytartótanács két taggal vett részt. A Kamara elnökének, illetve a személyét képviselő alkalmazott elnökletével felálló bizottság hetente egyszer, de ha szükséges volt, kétszer ülésezett, s az itt készült jegyzőkönyveket a Kamara elnöke további intézkedésre a Helytartótanácsnak nyújtotta be, mely azt tudomásulvételre továbbküldte a császárnak (9. pont). A bizottság munkájára a későbbiekben még röviden visszatérek.

Az 1786 márciusában kiadott instrukció

Minden igyekezet és előírás ellenére az 1782-1785 között felszámolt rendek, illetve rendházak aktái mind tartalmukban, mind külalakjukban elég vegyesre sikeredtek. Éppen ezért az Udvari Alapítványi Számvevőség (Stiftungs- und Städtische Buchhalterei) 1785-ben egy minden eddiginél részletesebb, 54 pontból álló instrukciót dolgozott ki a biztosok számára.^[12] Az új szabályozást az 1786. március 1-én megjelent udvari dekrétum^[13] vezette be – hivatkozva a korábbi biztosok jelentései megbízhatatlanságára, ebből következően az Alapítványi Számvevőség munkájának ellehetetlenülésére –, és egyben felhívta a biztosok figyelmét a pálos rend feloszlásakor az alább ismertetendő eljárás módjára pontos alkalmazására. Az instrukció nyomtatásban is megjelent, s hogy az egységes adatfelvétel biztosítva legyen, 17 darab táblázatot is csatoltak hozzá.^[14] A táblázatokhoz nem készült kitöltési útmutató, hanem az Udvari Számvevőség példákmal illusztrálta az elkészítés módját.^[15] Ebből következően a pálos rend feloszlásától az akták külalakja egységesnek mondható,^[16] tartalmuk viszont továbbra is rendezetlen maradt. Ezt talán a könyvtári katalógusok illusztrálják a legszemléletesebben: nem tisztázott – többek között – a katalógus nyelve, a szak- vagy betűrendes katalógus kérdése, a szerzők nevének formája, a névelővel kezdődő címek kezelése, valamint a könyvtár nagyságának megállapításához nélkülözhetetlen adatok, a kötet- és példányszám meghatározása.^[17]

Az új instrukció értelmében az eddig ismert és ismertetett, idevonatkozó rendelkezések továbbra is érvényben maradtak (1. pont).^[18] A munka a császári döntés kihirdetésével, az eskütétellel, majd a kulcsok átvételével vette kezdetét (2. pont). A kolostori értékek őrzésére szolgáló helyiségek, illetve mobíliák, tárolók („Behältniß”) kulcsait az utolsó inventárium elkészültéig a biztos magánál tartotta, sőt, a biztonság érdekében további zárral látta el vagy lepecsételte azokat. Felnýtásukhoz legalább egy komisszárius jelenléte elengedhetetlen volt, aki felügyelte a tranzakciót és feljegyzést készített a kiemelt, elmozdított értékekről (3. pont).

Ezt követően a biztosok lefoglalták a régi és új jegyzőkönyveket, számlákat, számlakönyveket, bevételi és kiadási naplókat, egyszóval minden a kolostor igazgatásához szükséges iratot, melyek alapvető fontosságúak voltak az intézmény pillanatnyi vagyoni állapotának feltárásához és feladatuk végrehajtásához. Ezekről

jegyzéket írtak, melyet kötelesek voltak mellékelni a rendház felszámolása után készítenő jelentésükhöz (4. pont). Mindemellett a kolostor előljárójának részletes kimutatást kellett összeállítania az éves bevételekről és kiadásokról – beleértve még a szétosztott alamizsnát is – melyet aláírásával hitelesített (37. pont).

A gazdasági iratokba történő rövid bepillantás, gyors tájékozódás után a komisszáriusok elsőként pénztári revíziót végeztek. Az eljárásnál jelen volt az a szerzetes, aki a kasszát kezelte. Az előkerült pénzekről az érmék fajtáját is felsorolva készítették összesítést. Ha a pénztárban egykor kihelyezett és már visszafizetett, de újból még ki nem adott tőke is volt, annak nemcsak nagyságát jegyezte le az ellenőr a fent leírt módon, de azt is fel kellett, hogy tüntesse, kinek, mikor, mennyi időre, milyen kamatra adták kölcsön (5. pont, 1. tábla).

A készpénzek vizsgálatát az adósságlevelek összeírása követte. Ezeket két csoportra osztották: 1. az ún. alapítványi tőkék, melyekhez általában a kolostorra háruló kötelezettségek is járultak (3. tábla);^[19] 2. a saját, illetve gazdálkodásból eredő tőkék (2. tábla).^[20]

A rendház gyakran adott készpénzt vagy természetbeni javakat kamatra kölcsön. Táblázat készült a kihelyezett tőkékről („Aktivkapitalien”) és a kamathátralékokról („Aktivrückstand”) (4. tábla). A hátralékokról összeállított kimutatás alapján a biztosok személyesen hallgatták ki az adókat, s ha valóban elismerték tartozásukat, arról okmányt írtak, egyben adósságuk hat héten, de legfeljebb három hónapon belüli kiegyenlítésére szólították fel őket (8. pont). Ha az adós kétségbe vonta tartozását, ebben az esetben újból meghallgatták mindkét felet – az adóst és a kolostor előljáróját –, szembesítették őket, majd a komisszáriusok dolga volt igazságot tenni s jelentésükben az ügyet az országos hatóságok előtt is feltárni (9. pont).

Ahogy egy kolostornak vannak adósai, a kolostor is lehet adós. Az előző bekezdésben említett gyakorlat szerint ebben az esetben is táblázat készült (5. tábla) a kolostornak nyújtott, tőkékről („Passivkapitalien” 10. pont), illetve kamathátralékokról („Passivrückstand” 11. pont). Ez utóbbiak esetében az előljáró bevallása alapján a biztosok megidéztek a hitelezőket, akiknek írásban kellett nyilatkozni a hátralékról, akár készpénzről, akár természetbeni javakról volt is szó. A nyilatkozatnak tartalmaznia kellett a tranzakció tárgyát s idejét. A bevallásokból a komisszár készített összesítést (6. tábla) az apát ellenjegyzésével.^[21] A biztosok ezeket a tartozásokat nem egyenlíthették ki, arról csak a felettes hatóság dönthetett (50. pont).

A kolostori javaktól függetlenül kezelték a templom vagyont. A templomi alapítványokról, aktív és passzív tőkékről (15. pont), a berendezési tárgyakról (16. pont) a fent leírt, illetve az alább következő módon, de a rendház összeírásától független táblázatokban adtak számot. Különösen fontos volt ez ott, ahol a rendi templom egyben plébániatemplomként is működött, hiszen ebben az esetben a leltárban meg kellett jelölni, hogy mi az, ami plébániatemplomként s mi az, ami rendi templomként illeti meg az istenházát (17. pont).

A készpénz és tőkék revíziója után a munka a kolostorban, kertben és a majorságban található természetbeni javak inventáriumával folytatódott (7. tábla), melyhez szervesen kapcsolódott az ingóságok és berendezési tárgyak („Haus-Geräthschaften“) leltára. A tárgyak számbavételekor jelen volt – a biztosokon kívül – a kolostor előljárója, az eszközökért felelős személy, a becslést végző mesterember(ek) vagy gazdasági szakember(ek), valamint a rendház leendő gondnoka. A tárgyak árának megállapításánál a Számvevőség nem a piaci, hanem az eszmei, tényleges érték felvételét írta elő (13. pont).^[22] A biztosok aláírása mellett minden közreműködő kézjegye is ott kellett, hogy szerepeljen a jegyzék végén (12. pont).

A berendezési tárgyaktól különválasztották és külön is kezelték a drágaságokat, az arany, ezüst, ón, réz, lenvászalon alapanyagú, zömében templomi felszerelési tárgyakat. Ezeket egy jól zárható helyiségben („Gewölbe”), ládákban, illetve szekrényekben („Kasten”) helyezték el, s hogy a betörés vagy rablás minden lehetőségét kizárják a kályhanyílást is elfalaztatták. A bejáratra a meglévő zárok mellé két újabbat erősítettek,^[23] melyek közül az egyiknek a kulcsát egy igazságügyi személynek („Gerichtsperson”) –

általában a helyi bírónak vagy egy városi tanácsagnak – adták át. Az ellenőrzés, illetve felnyitás csak az ő kulcsával és az ő jelenlétében történhetett.^[24] Miután az ideiglenes istentiszteletekhez a szükséges felszerelést – a legnagyobb templomok esetében 2 kelyhet, 2 cibóriumot, egy monstranciát és a szükséges miseruhákat, természetesen nem a legdrágábbakat – a sekrestyésnek átadták, a fennmaradó kincseket, beleértve az instrukció szerint feleslegesnek ítélt, de mindaddig külön nem említett drága gyertyatartókat és lámpásokat is, a jelentésükkel és egy jegyzékkel együtt az országos hatóságoknak küldték el.^[25] A tárgyakat egyébként még az elszállítás előtt, akár maradtak, akár nem, az előzőekben említett inventáriumba akkurátusan bejegyezték, s értő mesteremberek megállapították értéküket (34. pont).

Külön táblázat készült (12. tábla) a kolostorhoz tartozó épületekről. Az asztalosok, lakatosok, tetőfedők végigjárták az épületegyüttest és minden egyes, a szakmájukhoz tartozó épületrészt külön megbecsültek. Kiemelt feladata volt a köművesnek vagy építőmesternek („Maurermeister”), aki nemcsak a megfelelő részek értékét állapította meg, de autentikus, méretezett rajzot is készített, valamint véleményt mondott a kolostor állagáról. Ez utóbbit a hatóság azért tartotta szükségesnek, hogy az esetleges hibák, hiányosságok pótlásával megelőzzék az épület állagának leromlását (21. pont).^[26]

Az Udvari Számvevőség szerint gyakran okozott problémát, hogy a becslés elvégzéséhez megfelelő szakembert találjanak, ugyanis a kézművesek idővesztésre hivatkozva nem vállalták szívesen a munkát. Éppen ezért az instrukció 14. pontja nyomatékosan felhívja a biztosok figyelmét a mesterek időbeni tájékoztatására, miszerint szállítási, utazási és szállásköltségeiket, valamint fáradozásukat természetesen megfelelő módon honorálják a hatóságok. A kifizetés előtt azonban a munka elvégzéséről és a kialakított összegekről táblázat készült (8. tábla), melyet a biztosok jóváhagyás végett a felettes hatóságnak küldtek el, s csak annak beleegyezése után lehetett kifizetni a mesterembereket. A válasz azonban akár több hónapig is késleltetett, így feltételezem, hogy a mesterembereket inkább a lassú kifizetés tartotta vissza ettől a feladattól.

Önálló pontban foglalkozik az utasítás a kolostori könyvtárak (18. pont), illetve levéltárak (20. pont) feldolgozásával. Ha volt a könyvtárnak katalógusa, az alapján kellett elvégezni a revíziót. Ha az ellenőrzés során a biztosok hiányt találtak, erről a kolostorban illetékes személyeket – előljáró, könyvtáros – írásban értesítették s szintén írásbeli válaszukat csatolták a biztosi jelentéshez. Ha katalógust nem találtak, egyenként kérdezték végig a szerzeteseket, s ha bármelyikük tudott valamilyen könyvjegyzékről, de azt előadni vonakodtak, az országos hatóság feladata volt a további intézkedés. Ha a szerzetesek egyértelműen kijelentették, hogy soha semmiféle összeírás sem készült könyvgyűjteményükről, akkor a biztos dolga volt a megfelelő inventárium elkészítése (10. tábla). A munka végeztével, a helyiség lezárása előtt, a könyveket portalanítták, rendet raktak, itt helyezték el a katalógus eredeti példányát, ellenőrizték az ajtókat és az ablakokat. A levéltárak anyagából elsősorban a vagyonra és annak jogosságára vonatkozó oklevelek érdekelték a hatóságokat. Ezek áttanulmányozása a biztosok szintén egyik elsődleges feladata volt. A dokumentumokat leltározniuk kellett, de ezeknek az összeírásához a Számvevőség nem készített táblázatot.

A munka következő szakaszát a birtokok („Grundstücke”) – szőlő, gyümölcsös, rét, szántóföld, zöldségeskert, halastó stb. – számbavétele jelentette (19. pont). A földeket jogállásuk szerint két csoportra osztották és külön is kezelték: 1. általában a városokban épített rentházak esetében a város körül fekvő, kisebb ún. polgári vagy egyéb privát birtok („bürgerliche oder Privatgrunde”); 2. településen kívül, nagyobb földterületen elhelyezkedő, legtöbbször önállóan gazdálkodó ún. nemesi birtok („Kurialgrundstücke oder andere Landgüter”). Az első kategóriába tartozó birtokokot a 11. táblázat szerint összeírták és értő gazdasági szakemberekkel megbecsültették, majd ezt követően – mivel szétaprózottságuk miatt nem érte meg a Kamarának saját kezelésbe vonni – meghirdették bérbeadásukat. A kihirdetést követő négy hét múlva, előre meghatározott napon, a földből származó éves jövedelemhez viszonyítva a legtöbbet kínálóknak egy vagy két évre kiadták (25., 27. pont). A bérleti szerződést a felettes hatóság csak abban az esetben hagyta jóvá, ha tartalmazta a kontraktus felmondásának feltételeit – Mihály nap előtt három hónap – a földek pontos helyét a szomszédok megjelölésével, valamint kikötötte, hogy telekszomszéd nem veheti bérbe az adott területet,

nehogy később problémát okozzon a földek szétválasztása. Erdők esetében favágásra, fakitermelésre nem, csak makkoltatásra és legeltetésre lehetett szerződni (26. pont). Nem lehetett bérbe adni viszont a szőlőket. Ebben az esetben a biztosok egy helyi vincellérral egyeztek meg az elvégzendő munkákról, illetve az azokért járó fizetéséről. A kialakított munkabért a kolostorba kinevezett gondnoknál helyezték el, aki az elvégzett munka arányában alkalmanként fizetett (27. pont).^[27]

Hasonlóan adták bérbe a kolostori szabad bor-, sör- és pálinkaméréseket. A kihirdetés előtt az előljárónak kellett nyilatkoznia arról, hogy ez a tevékenység évente mennyi tiszta hasznot hoz, majd ennek megfelelően a legtöbbet kínálóval egyéves időtartamra szerződést kötöttek (31. pont).

A földek másik csoportját, a nemesi birtokokat általában a Kamara mintegy kincstári birtokként a saját kezelésébe vonta. Ezekről először is a kolostori előljáró készített pontos kimutatást (39. pont), mely tartalmazta a birtok helyét, nagyságát, az igazgatását végző személy(ek)et, a birtok(ok)on dolgozó szolgálókat név szerint, valamint szolgálatuk időtartamát. Továbbá kimutatást készített a bérükről: meddig kapták meg és ennek következtében még mennyi jár nekik. A házfőnöknek nyilatkoznia kellett arról is, hogy a hivatalnokoknak volt-e elszámolási kötelezettségük, annak meddig tettek eleget és van-e ezen a téren valamilyen elmaradás (40. pont). Az előljáró nyilatkozata alapján a biztosok két megyei delegálttal együtt felkeresték az elszámolási kötelezettséggel bíró alkalmazottat, s miután felvilágosították a kolostorban kialakult helyzetről, átvették tőle az uradalom kulcsait, minden számlát, hivatali könyvet, úrbéri összeírást lefoglaltak s a hivatalnokot elszámolásra szólították fel.^[28] A kulcsok és könyvek a leltár befejeztéig a biztosoknál maradtak, ezt követően azokat – a számlák és urbáriumok kivételével, melyet az országos hivatalnak küldtek el – az új gondnoknak adták át. Ha számlákat nem találtak, akkor azok helyett a hivatali könyveket nyújtották be az országos hatóságnak betekintésre (41. pont). Ezt követően a helyi hivatalnok által készített beszámolót összevetették az általuk készített inventáriummal (14. tábla) s a kettő között jelentkező eltérést – legyen az többlet vagy hiány – pontról pontra kivizsgálták és a végeredményt a jelentésükben összegezték (42. pont).

Az úrbéres földek leírásához az urbárium szolgált segítségül, így az összeírásnak ez a része tartalmazta az úrbéresek nevét és a kezelésükben lévő terület nagyságát. Az allodiális földek esetében regisztrálták a terület méretét, minőségét, a belőlük származó éves jövedelmekkel, bevételekkel és kiadásokkal együtt, valamint a kolostori előljáró nyilatkozatát kérték arról, hogy milyen jogon birtokolja az intézmény a szóban forgó telkeket. Ha zálogként került hozzájuk, akkor mikor, milyen feltételekkel történt, illetve ha ezek még feloldhatók, mikor van itt az ideje. Sőt, azt is megvizsgálták és a kolostori levéltár dokumentumaival igazolták, hogy ezen az alapon más földterületre a rendház nem tarthat-e igényt. A komisszáriusok idevonatkozó leltára a birtokokon lévő épületek leírásával, becslésével és tervrajzával vált teljessé (47. pont).

Az allodiális földek közé sorolták, de külön írták össze azokat a birtokrészeket, melyeket haszonélvezetre adtak bérbe. Ezek a területek az arra utaló megjegyzéssel jelennek meg az inventáriumban s azokról a 15. tábla szerint készült kimutatás (48. pont).

A földek felülvizsgálatát az uradalomban található tárgyak („Wirtschaftsgeräthschaften“) inventáriuma követte. A mindenre kiterjedő leltár célja volt, hogy azokat a már megkötött és megkötendő szerződésekbe mindenkor közbe lehessen iktatni (43. pont). A már létező bérleti kontraktusok esetében az inventáriumot a bérlő, az alkalmazott és a kolostori előljáró előtt vették fel. Ezekből a leltárakból három példány készült: egyet a kolostori inventáriumhoz csatoltak, egyet a bérlő, egyet pedig a birtokon dolgozó hivatalnok kapott kézhez az aláírás után (44. pont). Az eddig leírtak alapján már természetes, hogy a meglévő szerződések csak az országos hatóság beleegyezésével maradtak életben.

Ekkora pénz- és földvagyton esetében, mellyel különböző tranzakciókat hajtottak végre, gyakran előfordulhatott, hogy a fizetéseképtelen adósok vagy a hűtlen kezelés miatt pénz, illetve földterület veszett el,

vagyis vagyonszökkenés következett be. Hogy ezeket az országos hatóság visszaszerezhesse és esetleg az alapító akaratát is valóra válthassa, a biztosoknak főleg a rendház idősebb tagjait kellett kifaggatnia arról, hogy van-e ilyen esetről tudomásuk. Ha ilyen veszteséges ügyletre fény derült, a komisszáriusok írásban tájékoztatták az illetékes hatóságot arról, hogy mikor, melyik előljáró idejében, mit, illetve mennyit vesztettek, ki volt az alapítványtevő vagy adományozó és milyen kötelezettségek fűződtek hozzá (22. pont).

A teljes vagyoni állapot felmérési módjának bemutatása után térjünk át a kolostorban, illetve annak birtokain élő, dolgozó emberek sorsára. Az 1786-ban kiadott instrukció csak röviden foglalkozik a szerzetesekkel, pontosabban nem tárgyalja választási lehetőségeiket: idegen országba távozás, más rendbe lépés stb. Előírta viszont személyes adataik felvételét (13. tábla), illetve nyilatkozniuk kellett az átvett ruhapénzről, valamint arról, hogy mely településen kívánnak lakni, azért, hogy a megfelelő hivatalhoz utalhassák nyugdíjukat.^[29] Az országos hatóság továbbra is fenntartotta magának a jogot, hogy a szerzetesek ügyeiben a végső döntést meghozza (23. pont). Ugyanakkor engedélyezték nekik, hogy minden, a cellájukban található, egyértelműen a kolostor tulajdonát képező tárgyat is megtartsanak, s távozáskor magukkal vihessék azokat (35. pont).^[30] Az előbbiekhöz hasonlóan mindazok a szerzetesek, akik a kolostortól életjáradékban („Census vitalitii”) részesültek, továbbra is igényt tarthattak arra. Ha a kolostori előljárónak ebben az ügyben tett nyilatkozata a kiadási naplóban tételként is megjelent, az ügy bizonyítást nyert. Ha nem, akkor az országos hatóság döntött a kérdésben (36. pont).

A rendház alkalmazásában álló világi személyzetet („weltliche Dienstleute”) már az intézmény megszűnésének kihirdetésekor tájékoztatták arról, hogy az előző rendelkezéssel ellentétben már hat hét múlva elbocsájtják őket. Ugyanakkor a biztosokra hárult a feladat, hogy mire ezek az emberek elhagyják az intézményt, a kezelésükben lévő vagyონrészek: kertek, legelők, földek, állatok – amire a Kamara nem tartott igényt, illetve nem vont a saját kezelése alá – is kikerüljenek a kolostor tulajdonából, fennhatósága alól. Tehát a felszámolást végző négy embernek hat héten belül nemcsak az összeírást kellett elvégeznie, de végre kellett hajtania a megfelelő földek bérbeadását, illetve a természetbeni javak eladását (24. pont), mivel a szolgáltatók elbocsájtása után nem lett volna, aki gondoskodjon azokról.

Ugyanakkor sok rendházban a szerzetesek végezték a munkák jelentős részét. A biztosok döntöttek arról, hogy a további fenntartáshoz, működtetéshez hány emberre van szükségük. A feleslegessé vált alkalmazottakat hat hét leteltével elküldték, a megmaradó, illetve bizonyos esetekben újonnan felvett személyzetről kimutatást készítettek (50. pont, 16. tábla). A távozók bérét a kilépés napjáig kifizették, a maradók, illetve újonnan belépők bérét időarányosan („pro Rata Temporis”) az uradalmi kasszából egyenlítették ki. Kivételt képeztek azok, akiknél a bér elmaradása két, három vagy többéves volt. Ezekről a hátralékokról a kolostori előljáró írásban nyilatkozott s a végső döntést ismét az országos hatóság hozta meg (52. pont).

A régi-új személyzethez tartozott a már említett gondnok, illetve számadó. Az épületegyütttest felügyelő „házmester” kiválasztásánál elsődleges szempont volt, hogy becsületes, lelkiismeretes és írástudás legyen. Személyéért, megbízhatóságáért a helyi hatóság kezekedett. Munkája fejében havi 15 forint illetményt és teljes ellátást – ott kellett, hogy lakjon a rendházban – kapott.^[31] A fent említett épületgondnokkal párhuzamosan a kolostorhoz tartozó ún. nemesi birtokokon a számadó irányította, felügyelte a munkát. Az instrukció értelmében – akár megtartották a régi alkalmazottat, akár újat neveztek ki – megbízható, szorgalmas, a gazdasághoz és a számlavezetéshez értő, németül beszélő ember kellett, hogy legyen, aki annak fejében, hogy fizetésének kétszeresét kaucióba letette és a kamarai pénztárnál meglévő kötelezvényt („Revers”) a feleségével együtt aláírta, majd esküt tett, átvehette, illetve folytathatta a birtokon eddig végzett munkáját (49. pont). A vidéki földbirtokon fekvő („Landgut”) rendházak esetében ezt a feladatot az ott dolgozó uradalmi hivatalnokok látták el (30. pont). Személyükre vonatkozóan a rendelkezés nem szab a számadóhoz hasonló feltételeket.

Az előzőekben szó volt arról, hogy mire a fölöslegessé vált személyzet elhagyta az intézményt a fölöslegessé vált terményektől és tárgyaktól is meg kellett szabadulni. A bérbe adandó vagyონrészek licitációját négy héttel a kihirdetést követően egy előre meghatározott napon kellett megrendezni, míg az állatállomány, a gyorsan romló természetbeni javak – zsír, liszt, hús, zöldségek, friss és aszalt gyümölcsök, stb. –, munkaeszközök, valamint a tűzifa aukcióját az időpont előtt két héttel hirdették ki a környező településeken. Ez utóbbit a szerzetesek – az 1782. február 4-én kelt leirat értelmében – szabadon használhatták, azonban az állítólagos lopások miatt 1786-tól a fát is elárverezték. A főárverést hat héttel korábban a sajtóban tették közzé (53. pont).^[32] A biztosoknak figyelniük kellett arra, hogy az inventáriumba felvett tételszámok, illetve az azon belüli tételek hasonló módon szerepeljenek az aukción és az arról készült táblázatban. (17. tábla) A rendelkezés lényege, hogy nem lehetett tételeket a gyorsabb eladás reményében összevonni. A befolyt összeget elismervény ellenében a legközelebbi só- vagy harmincadhivatalnak adták át (53. pont).

Végül az instrukció két dologra hívta fel a biztosok figyelmét. Egyrészt ha úgy ítélték meg, hogy a gazdasági ügyek hatékonyabban, nagyobb haszonnal működtethetők s erről az új alkalmazottak véleményét is meghallgatták, javaslattal élhettek felettes hatóságuk felé (51. pont). Másrészt nyomatékosan figyelmeztette a komisszáriusokat a pontos és lelkiismeretes munkavégzésre s arra, hogy jelentésüket a feloszlítás befejezése után tizennégy nappal az országos hatóságnak megküldeni kötelesek (54. pont).

Az 1786-ban kiadott szabályzat több tanulsággal is szolgál. Egyrészt e szerteágazó feladat – egy szerzetesi intézmény felszámolása – mai szemmel is hatalmas felelősséggel járt. A négy kiküldöttnek egy addig számukra ismeretlen birtoktest irányítását kellett egyik napról a másikra átvenniük, gondoskodni a készpénz, kötvények, drágaságoknak az elszállításáról, dönteni a folyamatban lévő pénzügyekről, a javak kezeléséről (terménybetakarítás, eladás stb.), intézkedni a szerzetesekről és az alkalmazottakról, megszervezni az árveréseket stb. Mindemellett nem szabad elfelejtkeznünk arról az óriási adminisztrációról, papírmunkáról, ami ezzel a megbizatással járt.^[33] Másrészt komoly felelősség hárult a kolostor elöljárójára és az egyes részfeladatokat végző, felügyelő szerzetesekre, hiszen az ő nyilatkozataiktól függött a biztosok munkája. Harmadrészt megdöbbentő az időnek a rövidege, ami a komisszáriusok rendelkezésére állt,^[34] hiszen akármilyen rutinos felszámolási szakemberek voltak is, csak a becslést végző mesteremberek felkérése, esetleges utaztatása nem kevés időt vett igénybe, nem beszélve az árverések megszervezéséről. Végül, a fentiek következménye az a szomorú tény, hogy hiába maradhattak öt hónapig a szerzetesek rendházukban, a feloszlítás kihirdetését követő hat hét múlva a kolostor üresen állt, a berendezést elárverezték, a szolgáltatók elmentek, helyüket új emberek foglalták el s az életük fenntartása, a tüzelő beszerzése mindennapos problémává vált a számukra.

A biztosok kinevezése

Az eljárást szabályozó rendeletek ismertetése után még két témát szeretnék röviden érinteni. Az egyik a biztosok kinevezése, a másik a felszámolás befejezését követő ügyintézés.

A négy kijelölt személy – a kamarai és politikai biztos, pénztáros és írnok – írásban kapta meg kinevezését. Az irat tartalmazta a rendház nevét, összefoglalta röviden a teendőket, hivatkozott az eljárás lefolytatását szabályozó megfelelő rendeletre, valamint rögzítette a felszámolásban résztvevő másik három delegált adatait.^[35] Tapasztalataim szerint a feloszlítások első időszakában – 1782-1785 között – a Helytartótanács és a Magyar Kamara általában a központi hivatalokból delegálta a politikai és kamarai komisszáriust, míg az írnokot és könyvelőt a vidéki, megyei tisztviselők közül választották ki. 1786-ban, a pálos rend abolíciója során a negyven kolostor, illetve rezidencia egyszerre történő felszámolásához a két hatóság nyolcvan emberére lett volna szükség, ami a központi hivatalok elnéptelenedéséhez vezetett volna. Ennek

következtében a segédszemélyzet kijelölése mellett a kerületi biztosokra, illetve a kamarai igazgatóságokra bízták a komisszáriusok kinevezését is.^[36] Ez a megoldás egyben megkönnyítette a helyszínre való eljutást.

Császár Elemér szerint a biztosok lopva és rajtaütésszerűen érkeztek a kolostorba. A hivatalok ezen praktikájára azért lett volna szükség, nehogy a szerzetesek, idejében megtudva a rendházuk bezárásáról szóló döntést, elrejtsek intézményük javait.^[37] Brunszvik Antal 1785. június 15-én kapta kézhez biztosi kinevezését s a császár akaratát 1785. június 17-én hirdette ki Vácott, a domonkos rendházban. Brunszvik már gyakorlott kamarai biztos volt, hiszen korábban több szerzetesi intézmény felszámolásában vett részt – budai klarisszák, budai karmeliták – Vác is közel volt, mégsem hiszem, hogy e rövid határidő célja a váratlan megjelenés lett volna. Úgy vélem, ez inkább a hivatali apparátusnak, az ügyintézés menetének, nem pedig taktikai lépésnek tudható be. A pálos rend felosztatását – például – Ordódy Károly pálos generálisnak a Helytartótanácsához intézett panaszja, majd az ügyben a Kancellária vizsgálata előzte meg. 1786. február 7-én született meg a rend felosztatását célzó javaslat, melyet II. József még aznap aláírt. Február végén dőlt el a császári döntés végrehajtásának napja, március 20-a. Március elején kapták meg a kerületi biztosok az értesítést,^[38] tehát a rend bármely jóakarójának lett volna ideje a rendházak, illetve rendtagok figyelmeztetésére. Ugyanakkor az elhatározás és a végrehajtás napja között elég rövid időt hagyott az uralkodó az előkészületek megtételére, vagyis ebből a szempontból valóban érthető, hogy a felosztató biztosok az utolsó pillanatban kapták meg kinevezésüket. Azzal azonban a Helytartótanácsnak is számolni kellett, hogy az ilyen ügyben először eljáró hivatalnoknak legalább az érvényes instrukciók átolvasásával fel kellett készülnie a munkára, tehát bizonyos időre volt szüksége. Végül Császár Elemér állításának mond ellent az óbudai trinitárius kolostor esete is, ahol a rendház felszámolása több hónapig késett Majthényi Imre kamarai biztos távolmaradása miatt.^[39]

Összefoglalva tehát a fent leírtakat, a biztosok írásbeli kinevezésüket néhány nappal a felszámolás kihirdetése előtt kapták meg, melynek oka azonban nem a kolostorokon való rajtaütésben keresendő. Rövid felkészülés után a helyszínre utazva nem mindennapi felelősséget vállaltak magukra egy-egy rendi intézmény igazgatásának átvételekor. Az eljárás során sok múltott szakértelmükön és jóindulatukon – különösen, ami a rendház lakóinak további sorsát illeti – emberséges hozzáállásukra a felszámolási iratokban, a Helytartótanács különböző ügyosztályaihoz benyújtott dokumentumokban gyakran találni példát.

A felszámolást követő ügyintézés

Ebben az utolsó rövid részben azoknak az ügyeknek a menetére és az ezekkel összefüggő ügyosztályokra, levéltári állagokra szeretnék kitérni, melyekkel doktori disszertációm kapcsán foglalkoztam.

Amint láthattuk, a felosztatással járó teendőket a Kamara és a Helytartótanács együttesen végezte. Az 1782. február 4-én kiadott dekrétum 9. pontja alapján egy közös bizottságot állítottak fel az ügyek intézésére, melynek elnökévé a Kamara elnökét nevezték ki. A Helytartótanácsot két tanácsos képviselte. Tehát a bizottság az abolíció előkészítésében, végrehajtásában és az azt követő különböző döntésekben egyaránt részt vett, egyszóval koordinálta a Helytartótanács és a Kamara együttműködését.^[40]

Az 1786-ban kiadott instrukció 54. pontja értelmében a helyszíni eljárást követő két héten belül nyújtották be a biztosok az elkészített táblázatokat és jelentésüket. Ezek alapján a Helytartótanácsi Számvevőség kimutatást készített a rendházak vagyoni helyzetéről („Vermögensstand”), melyet megtárgyalásra továbbküldött az 1782-ben alakult, s a Helytartótanács felügyelete alatt működő Egyházi Bizottságnak. Az itt megtárgyalt anyag, a bizottság ülésének jegyzőkönyvével együtt^[41] a Magyar Kamarához került felterjesztésre, mely

azt, a Kancellária útján, továbbította az Udvari Számvevőséghez. Az Udvari Számvevőség megtette megjegyzéseit és észrevételeit, majd a fenti úton visszajuttatta az aktát a Helytartótanácsi Számvevőséghez. Itt korrigálták a hibákat, válaszoltak a feltett kérdésekre, s az akta a már ismert módon ismét visszajutott az Udvari Számvevőséghez. Ha a Számvevőség elégedett volt a válasszal, a rendház felszámolása véget ért, az ügyek – birtokigazgatás, szerzetesi nyugdíjak, épületek, berendezési tárgyak kezelése – további intézését a Helytartótanács és a Kamara különböző ügyosztályai vették át.[42]

A megszűnt rendházak vagyoni és pénzgazdálkodási teendőit a Kamara, pontosabban annak Egyházi és vallásalapú ügyek osztálya (Fundationalia, ecclesiastica et primatialia) intézte.[43] Az ügyosztály a hatáskörébe került birtokokat a kincstári birtokok mintájára igazgatta. A két hivatal – Helytartótanács és Magyar Kamara – egyesülése után (1785) ezeket az ügyeket a Helytartótanács két, a Vallásalap javainak kezelését 1782 óta végző ügyosztálya vette át: Egyházi javak gazdálkodási osztálya (Departamentum ecclesiasticum oeconomicum bonorum)[44] és az Egyházi gazdasági osztály (Departamentum ecclesiasticum oeconomicum).[45]

Az 1782. februári rendelet 3. pontja értelmében a rendházak készpénzét és értékeit a kamarai pénztárban helyezték el és ezekről a pénztár külön elszámolást vezetett. Az így, illetve a birtokigazgatásból befolyó összegekből fizették ki a szerzetesek nyugdíját és egyéb járandóságait. 1782-ben II. József a felszámolt rendek vagyonát a Vallásalaphoz csatolta. Az alap pénztára szintén a Helytartótanácséhoz tartozott, ennek következtében a kamarai pénztár az 1785-ig a kezelésében maradt birtokokból befolyt jövedelmeket ide utalta át.

Az épületek hasznosítása alapvetően az Egyházi javak gazdálkodási osztályának feladatai közé tartozott, de mivel a hasznosításra több megoldás is lehetséges volt, ezért több helytartótanácsi osztály is foglalkozott a problémával. Így a Közoktatási osztály (Departamentum litterario-politicum),[46] Egészségügyi osztály (Departamentum sanitatis)[47] vagy a katonaság ügyeivel megbízott Országos biztossági osztály (Departamentum commissariaticum),[48] végül a már említett Egyházi gazdasági osztály, mely egyfajta gondnoki funkciót gyakorolt. A fenti helytartótanácsi állagokon kívül meg kell említeni a budai főhadparancsnokság (Generalkommando für das Königreich Hungarn, Hungarische General Commando) iratanyagát is,[49] mely mintegy kiegészíti az Országos biztossági osztály dokumentumait.

A kolostori könyvgyűjtemények kiválogatását és szétosztását a Nagyszombatból Budára, majd Pestre költöztetett egyetem könyvtára végezte. Az Egyetemi Könyvtár az egyetem szervezetén belül az Egyetemi Tanács (Magistratus Academicus) fennhatósága alá tartozott, amely a fentebb említett Közoktatási osztálynak volt alárendelve.[50] Tehát a könyvtári ügyekre vonatkozó levéltári anyag egyaránt megtalálható az Egyetemi Könyvtár Irattárában,[51] Kézirattárában,[52] az egyetem levéltárában[53] és a Helytartótanácsi Levéltár fentnevezett állagában.

A kolostorok archívumai jelentős részben a Magyar Kamara Archivumát gazdagították.[54] Természetesen itt is akadtak kivételek, mivel a tudományos jellegű kéziratokra, egyéb dokumentumokra – például Historia Domusok – az Egyetemi Könyvtár is igényt tartott.

A bezárt rendházak Budára küldött felszerelési tárgyait 1782-1785 között a Kamarai Számvevőség egyik számtisztje kezelte. 1785-től ez a tevékenység az Egyházi gazdasági osztály felügyelete alá került. 1786-tól olyannyira megsokasodtak a feladatok, hogy az uralkodó az ügyosztályon belül külön hivatal felállítására mellett döntött, így jött létre a templomi felszerelések letéti hivatala (Depositum officium sacrae suppellectilis; Kirchengeraüthschaften Depositen Amt), mely 1802-ig működött,[55] azonban kegytárgyakra

vonatkozó iratokat 1824-ig találhatunk az Egyházi gazdasági osztály iratanyagában.

Summa summarum

A levéltári dokumentumok és az ügymenet ismertetésén túl e rövid tanulmánnyal kettős célt szerettem volna elérni: egyrészt tisztázni a témával kapcsolatban eddig megjelent szakirodalomban szereplő félreértéseket,^[56] másrészt felhívni a figyelmet arra a hatalmas és sokrétű forrásanyagra, mely az eljárás során, illetve azt követően keletkezett. A források egy része ismert és használt – elsősorban a biztosi jelentések –, azonban sok szempontú, több szakterületre kiterjedő elemzésük még várat magára. A helytartótanácsi és kamarai állagokban felhalmozott iratanyag – többek között – gazdaság-, birtok-, építés-, ipar-, technika-, kultúr-, orvostörténeti, szociológiai feldolgozásra egyaránt alkalmas. E rövid dolgozat doktori disszertációm egyik fejezete, melyben az említett dokumentumok segítségével elsősorban az épületek hasznosításával, a könyvtárak és a berendezési, illetve felszerelési tárgyak – ezen belül a Budára került kegytárgyak – sorsával foglalkoztam, foglalkozom.

DOKUMENTUM

Az 1786-ban kiadott instrukció^[57]

Vorschrift

Wie sich die von der hungarischen Landesstelle abgeordnete Kommissarien, bey Aufhebung eines Klosters in Geld und Rechnungssachen, zu verhalten haben.

Erstens.

Werden bei den Aufhebungen die vorhin schon diesfalls vorgeschriebenen Direkziionsregeln sich genau gegenwärtig zu halten sein. Nachdem aber die bisherige Erfahrung gelehret, daß dieser schon bestandenen Vorschriften ungeachtet, bei diesem Geschäfte und den darüber eingelangten Relazionen und Inventarien verschiedene Irrungen unterlaufen sind, so hat man, um solchen vorzubeugen, und zur Erleichterung der Kommissarien folgende Vorschriften zu derselben genauen Befolgung zu ertheilen bestimmt.

Zweitens.

Sind vor allen gleich nach der Kundmachung der allerhöchsten Aufhebungsresolution, und nach dem abgelegten Offenbarungseid, die Schlüssel von dem Vorsteher des Klosters von allen jenen Behältnissen, worinnen Kloster oder Kirchensachen, dann Gelder unter seiner Obsorge verwahret werden, anzuverlangen, und zugleich die Anzeigen zu begehren, wer noch etwas von Kloster oder Kirchensachen unter seiner Verwahrung habe, damit auch von denselben die Schlüssel abgefordert werden können.

Drittens.

Verstehet es sich von selbst, daß die abgenommenen Schlüsseln bis nach geendigter Inventur beständig bei den Kommissarien gut aufbewahrt werden müssen. Um allen Irrungen auszuweichen, sind gesammte Behältnisse, worinnen Kloster oder Kirchensachen aufbewahrt werden, nebst der sonst gewöhnlichen Sperre, noch mit einer sogenannten Anlegart und einem besonderen Vorhängschlosse zu versehen, oder zu sigilliren, in Falle aber ein, oder anderes Behältniß aufzusperren käme, ist jedesmal die Gegenwart eines Kommissair nothwendig, und das, was etwann herausgenommen würde, genau vorzumerken, sodann wieder wohl bedächtlich zu verschliessen.

Viertens.

Sind nach übernommenen Schlüsseln von dem Vorsteher des Klosters, und von allen jenen Personen, welche etwas in Kloster zu verrechnen hatten, gesammte vorfindige alte und neue Protokollen, Manualien, Klosterbücher, Rechnungen, oder Tagregister, überhaupt alle Schriften, welche von jährlichen Empfängen oder Ausgaben etwas enthalten, ohne Ausnahm abzunehmen, und in sichere Verwahrung zu bringen, so dann mit dem Aufhebungs-Berichte an die Landesstelle einem Elencho einzusenden.

Fünftens.

Muß nach erhaltenen Schlüsseln, dann Protokollen gleich zur Kassarevision, oder zur vorfindiger Baarschaft in Gegenwart desjenigen Geistlichen, der es verwahrt, dann verrechnet hat, geschritten werden; Uiber den ganzen vorgefundenen Betrag ist eine genaue Münzliste nach dem hier Sub N° 1° beigebogenen Formular zu verfassen. Sollte unter der vorgefundenen Baarschaft ein erst kürzlich, oder schon lang rückbezahltes Kapital begriffen seyn, so ist selbes genau anzumerken, wieviel es betrage, wer, und welchem Tage solches zurück (!) bezahlet habe.

Sechstens.

Folget nach der Baarschaft die Untersuchung des Vermögens, von welchem erstens gleich die Kapitalien auszuforschen sind. Hierüber wird eine getreue Angabe von dem Klostervorsteher anzuverlangen, sodann auch die Original Schuldbriefe selbst zu begehren seyn, welche in 2. Klassen abgetheilet werden müssen, nämlich in die gestiftete und in die eigene, oder erwirtschaftete Kapitalien, auf welchen keine besondere Verbindlichkeit haftet. In die Klasse der gestifteten gehören alle mit oder ohne Verbindlichkeit durch schriftliche oder mündliche Verlobnisse, dann Vermächtnisse dem Kloster zugefallene Summen, unter denen eigenen Kapitalien aber werden alle erwirtschaftete oder durch die Ordensglieder als ein Erbtheil zugebrachte Geldbeträge verstanden. Uiber beede Gattungen ist ein Ausweiß nach dem hier Sub N^{ro} 2do anliegenden Formular erforderlich.

Siebtens.

Damit auf denen Stiftungs-Kapitalien mehrere Verbindlichkeiten haften, so muß über selbe noch ein besonderer Extract nach den hier Sub N^{ro} 3^{tio} anliegenden Formular verfasst werden.

Achtens.

Sind mehrere Beispiele vorhanden, daß von denen Klöstern nicht nur baares Geld ohne Obligazion und Interesse ausgeliehen oder vorgeschossen, sondern auch Naturalien auf Borg zerschiedenen Partheien verabfolget worden seyen; derlei Geldbeträge demnach, wenn sie noch nicht getilget sind, werden **Aktivrückstände genannt** worüber ein besonderes Verzeichniß zeug sub N° 4to anverwahrten Beispiel entworfen werden muß. Hierüber sind die angegebenen Restantiarii oder Schuldner persönlich zu vernehmen,

ob sie den angezeigten Rückstand einbekennen? bei gutwilliger Eingeständniß haben sie alsogleich eine Urkunde auszustellen, und kommet denenselben zu bedeuten, daß sie ihre Rückstände binnen 6 Wochen, höchstens aber inner einen 3 monatlichen Zeitfrist abtragen sollen.

Neuntens.

Wollte aber ein oder anderer derlei Schuldner den angegebenen Rückstand in Abrede stellen, so ist der Vorsteher des Klosters hierüber zu befragen, und sind beede Partheien persönlich gegen einander zu vernehmen, die Umstände wohl zu erwägen, und solche in Zweifel gezogene Posten vollkommen aufzuklären. Der ganze Fürgang aber ist indem Aufhebungsberichte der Landesstelle anzuzeigen.

Zehntens.

Gleichwie aber die Aktivkapitalien eine genaue Ausweisung erfordern, so erheischen auch die Paßivkapitalien eine umständliche Aufklärung, und ist, nachdem solche der Klostersvorsteher angezeigt, darüber ein Verzeichniß nach den Formular Sub N° 5to dem Aufhebungsberichte beizulegen. Was dagegen

Eilftens.

Die Passivrückstände anbetrifft, ist zwar darüber eine spezifische Angab von dem Klostersvorsteher anzuverlangen, doch sind auch die eine Forderung habende Partheien oder Handwerker vorzuladen, denenselben ist zu bedeuten, daß sie über ihre aushaftende, von dem Kloster noch nicht bezahlte Geldbeträge einen schriftlichen Ausweiß oder Außzügel, der nicht nur die gelieferten Sachen, sondern auch das Jahr, und den Tag, wann die Lieferung geschehen, ausdrücklich enthalten muß, einreichen sollen, welche insgesamt von dem Klostersvorsteher wegen ihrer Richtigkeit bekräftiget, und in einen nach den Formular Sub N° 6to verfasten Extrakt eingetragen werden müssen. Nach so geendigter Erhebung des baaren Vermögens ist.

Zwölftens.

Die Inventur deren im Kloster, oder in Garten, in Maierhofe vorfindigen Naturalien vorzunehmen, und hierüber ein Instrument nachden Beispiel Sub N^{ro} 7mo zu verfassen, dieser Inventur folgt gleich die Beschreibung aller vorfindigen Mobilien, dann Hausgeräthschaften, welche in der Sub N° 7mo vorgeschriebenen Inventur kontinuiert werden kann. Doch kömmt hier besonders anzumerken, daß bei der Inventur allezeit der Vorsteher des Klosters, und dasjenige geistliche oder weltliche Individuum, welches die inventirende Naturalien oder Mobilien in seiner Obsorge gehabt hat, gegenwärtig sein müsse, weil sie die Inventur zu unterfertigen haben werden, ein gleiches versteht sich auch von dem zukünftigen Klosterhausmeister, oder Effektenverwahrer, weil ihm auch als künftigen Rechnungsführer obliegen wird, die Inventur als Uibernehmer zu unterschreiben.

Dreizehtens.

Erforderet die Beschaffenheit einer ächten Inventur, das alles vorgefundene zugleich gewissenhaft geschätzt werde, daher sind zur Inventur der Naturalien redliche und wirthschafts kündige Männer, zu den Mobilien aber wohlverständige Handwerker zu nehmen, welche alles wohl bedächtlich zu besichtigen, nach ihren Gewissen, und nach den innerlichen Werth sodann zu schätzen, endlich die Inventur selbst als Schätzmeister zu bekräftigen haben werden. Und da

Vierzehntens.

Bereits Beispiele vorhanden, daß sich die Handwerksleute wegen ihrer Versäumniß zu derlei Schätzungen nicht gern begeben haben, es wird daher denselben in voraus zu bedeuten seyn, daß sowohl die Fuhrspesen,

als auch ihre Bemühung bezahlet werden wird, und daher haben die Kommissair über derlei Auslagen ein Verzeichniß nach dem Formular Sub N^{ro} 8vo ihren Abolizionsbericht beizulegen, damit den Betrag die Landesstelle beurtheilen, und bei dem betreffenden Amte zahlbar anweisen könne. Sollte

Fünftehtens.

Das Vermögen der Klosterkirchen besonders behandelt worden seyn, so ist über die Aktiv- und Paßivkapitalien, dann über die Aktiv- und Paßivrückstände ein Ausweis nach der Vorschrift des vorgehenden 5ten, 6ten, 7ten, 8ten, 9ten, 10ten und 11ten Punkts zu verfassen. Was dagegen

Sechzehntens.

Die Kirchengeräthschaften anbelangt, muß über solche eine eigene Inventur nach dem angebotenen Formular Sub N^{ro} 9no entworfen, von dem Kloostervorsteher, von dem fürgewesten Verwahrer, und von den Schätzmeistern unterfertigt werden, und weil

Siebenzehntens.

In mehreren Orten die Kirchen der Ordensgeistlichen zugleich Pfarrkirchen sind, so ist sowohl der Vermögensstand als die Inventur der Aparamenten genau abzusondern, und anzuzeigen, was der Kirche als wirklicher Pfarrkirche eigenthümlich sey, und was von allem dem Kloster zugehöre.

Achtzehntens.

Ist ein besonderes Augenmerk auf die Bibliothek zu wenden. Vor allen anderen ist das Original der Bücherkatalogen von dem Vorsteher des Klosters, und von dem fürgewesten Bibliothekverwahrer anzuverlangen, auch nach solchen alsogleich die Inventur vorzunehmen. Im Falle einige Bücher mangelten, wird der Vorsteher des Klosters und der vorhinige Verwahrer darüber schriftlich zu konstituieren, und derenselben schriftliche Aeusserung dem Aufhebungsberichte beizuschliessen seyn. Sollte wider alles Vermuthen kein Katalog vorfindig seyn, so kommen auch die übrigen Geistliche einzeln zu vernehmen, ob sie niemals einen Katalog von der Klosterbibliothek gesehen haben, im Falle die Frage mit **Ja** beantwortet würde, so ist der Verwahrer zur Uiberreichung desselben ernstlich zu ermahnen, bei fernerer Weigerung aber den Umstand der Landesstelle ohne Zeitverlust vorzustellen; wenn aber nicht erwiesen werden könnte, daß vorhin ein Katalog vorfindig gewesen seye, so müssen die Bücher alsogleich beschrieben, und darüber ein Katalog nach den hier Sub N^{ro} 10mo anverwahrten Formular verfasset werden; hier verstehet es sich von selbst, daß nach gepflogener genauen Inventur die Bücher von allem Staube gereinigt, die Fenster, dann die Thüren der Bibliothek gut verwahret und sigilliret, von dem Katalog eine Abschrift in der verschliessenden Bibliothek gelassen, das Original selbst aber dem Abolizionsberichte beigegeben werden müsse.

Neunzehntens.

Machen einen besonderen Vermögenstand bei den Klöstern aus, **die Grundstücke, als Wein, dann Obstgärten, Wiesen, Aecker, Auen, Fischteuche**, und dergleichen, diese sind ebenfalls durch die Kommissarien persönlich zu besichtigen, nach dem Formular Sub N^{ro} 11mo zu beschreiben, und von bewährten Wirthschaftsmännern zu schätzen. Hier kömmt hauptsächlich zu merken, daß nur jene Grundstücke unter diese Rubrik gehören, welche auf **bürgerlichen**, oder einem sonstigen **Privatgrunde** liegen, weil die Kurialgrundstücke, oder andere Landgüter besonders beschrieben werden müssen, wovon hernach das weitere folgen wird.

Zwanzigstens.

Summa summarum

Ist in einem jeden Kloster ein Archiv vorfindig, woinn alle, das Vermögen, und die Gerechtsamen der Geistlichen, der Kirchen, und des Klosters betreffende schriftliche Urkunden aufbewahret werden, dieses demnach ist in Gegenwart des Klostervorstehers genau zu untersuchen, und müssen alle vorfindige Documenta litteralia elenchisiret, dann mit dem Berichte an die Landesstelle einbeförderet werden.

Ein und Zwanzigstens.

Erübriget noch von dem Vermögen eines Klosters der Stand gesammter Gebäuden, diese also sind in Beysein Bauverständiger Meister zu besichtigen, durch selbe gewissenhaft zu schätzen, und von dem Maurermeister in einem Autentischen mit dem Maaßstabe versehenen Riße (doch ein jedes Gebäude besonders) aufzunehmen, dann zu beschreiben, ob sie baufällig, und wo mangelhaft seyen, damit in der Zeit das Nöthige fürgekehret werden könne, über den Schätzungspreiß der Gebäuden ist von denen hiezu beruffenen Meistern ein Zeugniß nach dem hier Sub N^{ro} 12mo beigegebenen Formular auszufertigen.

Zwei und Zwanzigstens.

Haben sich bereits mehrere Fälle bei denen Klöstern ereignet, daß sowohl eigene als Stiftkapitalien, und derlei Grundstücke entweder verzehret, oder bei mittelosen Schuldern verlustiget worden sind; da aber nicht nur der gegenwärtige, sondern auch der vorhinnige vielleicht grössere und etwann aus blosser Sorglosigkeit oder Nachsicht verminderte Vermögensstand eines jedwederen Klosters zu wissen erforderlich, damit nicht nur das etwann nicht hinlängliche vertheidigte wieder erworben, sondern auch der Wille des Stifters wider in Erfüllung gebracht werden könne, so ist der Vorsteher samt einigen älteren Mitgliedern des Klosters zu vernehmen, ob ihnen nicht wissend seye, daß ein derlei Kapital oder Grundstück verlohren oder konsumiret worden? Kömt ein dergleichen Fall zum Vorschein, so hat der Anzeigende schriftlich von sich zu geben, wann, unter welchem Vorsteher, was oder wie viel in Verlust gerathen, wer das Verlohrne oder konsumirte gestiftet, und was für Verbindlichkeiten mit selben verflochten waren. Nach so untersuchten und aufgeklärten Vermögen des Klosters wird

Drei und Zwanzigstens.

Über die vorgefundene Zahl der Geistlichen ein genaues Verzeichniß nach dem hier Sub N^{ro} 13^{tio} angeschlossenen Formular zu verfertigen seyn, und müssen derselben die einzelnen Aeusserungen eines jeden Individui, wo selbes furohin zu wohnen, und die ausgemessene Pension zu erheben gedenke, beigeleget werden, über den Betrag der einem jeden Geistlichen auf die Kleidung verabreicht wird, ist auch ein besonderer Ausweiß beizulegen, die Finalabfertigung der Clericorum, und Novizen bleibt der Dikasterialentscheidung vorbehalten.

Vier und Zwanzigstens.

Befinden sich in ein und anderen Kloster mehrere weltliche Dienstleute, so ist diesen alsogleich an dem Aufhebungstage mit der Erklärung anzukündigen, das sie nach Verlauf einer 6 wöchentlichen Zeitfrist ihres Dienstes entlassen seyen, bis wo hin auch die Verfügung zu treffen seyn wird, daß alle die Beihilfe eines Weltlichen Dienstbothens erfordernde Gegenstände beseitiget werden; als da sind: Gärten, Wiesen, Aecker, Vieh, und einige Gattungen der Naturalien. Was demnach

Fünf und Zwanzigstens.

Die Gärten, Aecker, dann Wiesen anbelanget, hierunter werden nur solche verstanden, welche auf bürgerlichen oder sonstigen Privatgrund liegen, und sind selbe gegen vorläufiger 4. wöchentlicher Kundmachung an einem bestimmten Tage theilweis samt der Außsaat oder anderen hangenden Früchten auf 1. Jahr, geschähe aber die Verpachtung den Monaten Jäner, Hornung bis August, also auf 2. Jahre, damit der Pächter eine zweimalige

Ernte haben könne, dem Meistbiethenden nach Maaß der jährlichen Erträgniß, welche der Vorsteher des Klosters anzugeben hat, und mit der Rücksicht, wie viel sonst von einem allschon bebauten und nicht bebauten Joch Acker, dann von einer Mahd Wiesen in dortiger Gegend zu zahlen üblich ist, zu exarendiren, worüber ein schriftlicher Kontrakt angeschlossen werden muß. In diesem Kontrakt ist

Sechs und Zwanzigstens.

Die Dikasterialbestätigung vorzubehalten, eine 3 monatliche Aufkündigung vor dem Michaelitage zu bestimmen, die Zahl der Jochen oder Mahden, des verpachteten Grundes deutlich anzusetzen, auch müssen die Nachbarn nach allen Himmelsgegenden eines derlei Grundstückes ausdrücklich benennet werden, und es wird nicht leicht gestattet, daß der Nachbar solche Gründe in die Pachtung nehme, worauf die Kommissarien ein besonderes Aug zu wenden haben, damit sie nicht hintergangen werden; Waldungen und Auen, wenn sie auch auf bürgerlichen Grund stehen, können zur Holzung nicht verpachtet werden; Doch kann die Eichlung, die Knoppere Klaubung, und die Weide in eine Zinnsung auf 1 Jahr überlassen werden, es hat jedoch der anzustossende Kontrakt ausdrücklich zu enthalten, daß der Pächter nicht befugt seye, unter was immer für einen Vorwand nur einen Stamm Holz umzuhauen, oder sich ein Holz zuzueigenen. Unter die Grundstücke gehören auch

Sieben und Zwanzigstens.

Die **Weingärten**, welche nicht zu verpachten sind, sondern es ist hierwegen die weitere Verfügung der Landesstelle abzuwarten, weil jedoch diese Grundstücke beständige Arbeit erfordern, so ist mit einem redlichen Weinzierl die ganze noch erforderliche Arbeit per Pausch auszumachen, und demselben auch ein der nach und nach leistenden Arbeit angemessener Geldbetrag bei dem künftigen Klosterhausmeister anzuweisen, der aber das Geld nicht auf einmal, sondern nur nach der verrichtenden Arbeit auszufolgen hat; was aber die Obst, Kuchel und Krautgärten betrifft, können solche ohne weiteren, nach Maaß der jährlichen Nutzniessung auf 1 Jahr verpachtet werden, doch ist in dem Kontrakt die grösse eines jeden Gartens und die Zahl der Obstbäumer ausdrücklich anzuführen. In Betreff des Viehes und Naturalien kömmt

Acht und Zwanzigstens.

Zu erinnern, daß alles Geflügel, Borstenvieh, die Pferde, Ochsen und Kühe nach einer 4 wöchentlichen Kuntmachung öffentlich den Meistbiethenden hindanzugeben seye, weil die Verpflegung aller dieser Gattungen Viehes sehr kostensplittrig, ja allezeit schädlich ist, dergleichen versteht sich von allen, einer Verderbniß ausgesetzten Naturalien; als da sind: Schmalz, Mehl, Speck, Fleisch, Fisch, Schmeer, Butter, Oehl, frisches, und gedörrtes Obst, Gartengewächs, Zugemüß, sauer Kraut, Räß, Hülsen Früchte, Essig, Seife, Kerzen, Unschlitt, und wegen der Verschleppung Brennholz, welches insgesamt in bestmöglichen Preise zu versilbern ist; die anderen Naturalien und Mobilien haben so lange unter der Obsorge des neuen Hausmeisters unberührt zu bleiben, bis nicht die Lizitazion der selben von der Landesstelle angeordnet seyn wird, und da

Neun und Zwanzigstens.

Bereits in mehreren Punkten eine Erwähnung eines neu anzustellenden Hausmeisters geschehen, so werden die Kommissarien, weil das bis weitere Anordnung in Kloster verbleibende Vermögen, damit nichts entfremdet, oder beschädiget werde, eine besondere Wachsamkeit erforderet, äusserst beflissen seyn, einen ehrlichen, redlichen, von guter Aufführung und Treueheit wohl bewährten Mann, den die Ortsobrigkeit, am leichtesten verschaffen kann, ausfindig zu machen, und denselben gegen freyen Quartier, weil er im Kloster wohnen muß, und gegen einen monatlichen Gehalt von 15 fl. anzustellen, welchem alle Mobilien, Geräthschaften, und Naturalien nebst der abschriftlichen Inventur gegen einen schriftlichen Revers, daß er für alles halten wolle, zu übergeben seyn werden, wobei zu beobachten kömmt, daß, nachdem alles gleich nach geendigter Inventur dem Hausmeister gegen ein ordentliches Inventarium überantwortet werden muß, die

Kommissarien verpflichtet seyn, all jenes diesen Hausmeister zu quittiren, was sie bei der ersten Lizitazion versilbern werden. Sollte aber

Dreißigstens.

Ein Kloster auf einem Landgute seyn, wo der Ort selbst dem aufgehobenen Kloster zugehörte, so ist kein eigener Hausmeister anzustellen, sondern alles nebst der abschriftlichen Inventur dem herrschaftlichen Beamten, der im Kloster zu wohnen haben wird, zu übergeben.

Ein und Dreißigstens.

Ist aus der Erfahrung bekannt, daß bei einem dann anderen Kloster ein freier Wein, Bier, und Brandweinschank sich befinde. In solchen Fällen ist der Vorsteher des Klosters zu vernehmen, was derlei Schank jährlich an reinem Nutzen, der aus der Menge der ausgeschänkten Getränken erhoben werden kann, getragen habe. Nach erhaltener derlei schriftlichen Aeusserung ist der Schank nebst den hiezu bestimmten Gelegenheiten in den angezeigten Betrag nach vorheriger Kundmachung an einem bestimmten Lizitazionstage in die Pachtung auszurufen, dann dem Meistbiethenden auf 1. Jahr gegen einen schriftlichen Kontrakt hindanzulassen.

Zwei und Dreißigstens.

Ist für die in dem Kloster selbst vorgefundene Weine eine besondere Sorge zu tragen, daß alle Weine durch verständige, redliche Männer gekostet, und geschätzt, die Fässer wohl gereinigt, dann mit Reiffen versichert, zur Füll auf 5 Monat, bis wohin die fernere Veranstaltung der Landesstelle einlangen wird, ein eigenes Faß Wein, welches in kleinere Gefäße abzuziehen kömmt ausgesuchet, dann angewiesen, und also der ganze Keller samt denen vorfindigen Requisites dem bestellten Verwahrer oder Hausmeister übergeben werde. Weil aber

Drei und Dreißigstens.

Mit denen Klösterweinen schon mehrere Bevortheilungen geschehen, so werden die Kommissarien alle besondere Eingänge in dem Keller gut verwahren, die Hauptthüre wohl befestigen, und solche mit 2 besonderen Schlössern versehen lassen, der Schlüssel von einem Schlosse ist dem bestellten Hausmeister, oder dem statt solchen laut 30ten Punkt in das Kloster verwiesenen Wirthschaftsbeamten, der Schlüssel von den anderen aber dem Richter des Ortes mit dem Auftrage zu behändigen, daß so oft der Hausmeister oder Wirthschaftsbeamte in dem Keller nachsehen und die Füll vornehmen will, welches wöchentlich am füglichsten in Sonnabend Nachmittag geschehen kann, jederzeit in denen Marken und Dörfern der Richter selbst mit einem Geschwornen, in denen Städten aber ein beeideter Rathsvorwandter persönlich gegenwärtig seie, das ihn betreffende Schloß eröfne, in Keller so lang verweile, bis der Hausmeister alles berichtet hat, sodann gesammte volle Fässer an ihren Gebäuden wohl besichtige, nach befundener Sicherheit bei Sperrung der Kellerthür sein Schloß selbst gut versperre, und den Schlüssel zu sich nehme, auch gut aufbewahre, weil bei wann immer sich veroffenbarendem Nachteile auch die zur Sicherheit angestellte Zivil-Individuen der strengsten Verantwortung ausgesetzt sein würden, und da

Vier und Dreißigstens.

Eine derlei Gegensperr auch bei denen kostbareren, dann namhafteren Mobilien, und Geräthschaften erforderlich sein will, so sind alle derlei Sachen, als Gold, Silber, Zinn, Kupfer, Leinwäsch in ein besonderes geräumiges mit Fenstern und Thüren wohl verwahrtes Zimmer oder Gewölb, worinnen das Ofenloch zu vermauren ist, zu bringen, wo möglich in Kästen aufzubewahren, und nicht anderst als in Gegenwart einer Gerichtsperson, die einen besonderen Schlüssel, wie von Keller von dieser Behältniß haben muß, in

Erforderungsfälle zu besichtigen; hier kömmt überhaupt anzumerken, daß die kostbareren Sachen, als Schmuck, Gold und Silber nachdem zum einstweiligen Gottesdienst das nöthige dem bestellten Sakristaner behändiget worden, von denen Kommissarien selbst auch rukzubehalten (!), in eine Küste gut einzupacken, und mit dem Abolizionsberichte nebst einer Spezifikazion einzusenden seye, damit denen bösgesinnten Leute alle Anreizung zu einem Diebstahl benommen werde, wannenhero auch zum Gottesdienst nicht die kostbaren mit Schmuck besetzten Gold und Silbernen Kirchenaparamenten rukzulassen (!) sind, sondern es können höchstens 2 Kelch samt Zugehör in grösseren Klöstern, wo ein grosser Zulauf des Volkes ist, 2 Ziborien, und 1 Monstranzen, so auch die erforderlichen Meßkleider gegen Rezepisse zurück gelassen werden. Die silbernen Leuchter, Lampen, und andere überflüßigen Aparamenten kommen glatterdings an die Landesstelle ein zusenden; doch ist alles in der ersten Inventur zu beschreiben, zu schätzen, als zum Gottesdienst rukgelassen (!), oder an die Stelle eingesendet, in der Inventur vorzumerken, dann dem Hausmeister alles dasjenige zu quittiren, was in seiner Verwahrung nicht geblieben ist.

Fünf und Dreißigstens.

Ist bereits allerhöchsten Orts erlauber worden, daß ein jedes geistliche Individuum seine, in seinem Zimmer vorfindige entweder aus eigenem beigeschafte oder zum täglichen Gebrauch von dem Kloster empfangene Geräthschaften als ein Eigenthum behalten könne. Damit aber auch wissend seye, was ein jeder sich zugeeignet habe, ist ein spezifischer Ausweiß über alle Mobilien, die ein jedwederer mitgenommen, zu verfassen, von dem Empfänger zu unterschreiben, und einzusenden.

Sechs und Dreißigstens.

Würde auch allerhöchsten Orts begnehmiget, daß diejenigen Census vitalitii, welche ein dann anderer Geistlicher von Kloster alljährlichen bezohen, auch fürohin von der Religionskasse abgereicht werden sollen. Der Klostervorsteher demnach hat sich schriftlich zu äusseren, welchen Geistlichen in Specie, wieviel, gegen was für einer Verbindniß anderlei Zinnß abgereicht werde. Nach erhaltener dieser Aeusserung ist die Kombinazion mit dem Kloster Ausgabsbuche, ob ein solcher Betrag für den angegebenen Geistlichen durch die letztere 6 Jahre eingeschriebener erscheint, zu machen. In Bestättigungsfalle ist der Umstand gehoben, und solches der Landesstelle vorzulegen; wenn aber die angezeigte Ausgabe in dem Kloster-Ausgabsbuche nicht vorfindig wäre, so muß der Klostervorsteher über seine Angabe, die durch das Klosterbuch nicht gewähret wird, konstituirt werden, und dessen Aeusserung der Dikasterialentscheidung zu unterziehen. Endlich wird

Sieben und Dreißigstens.

Dem Klostervorsteher zu bedeuten seyn, daß er über alle Empfänge, welche dem Kloster alljährlich auswas immer für einer Verbindlichkeit oder schriftlichen Vertrag zufließen, und über alle Ausgaben, die dem Kloster unmittelbar alljährlich als Kontribuzion, Allmosen, und dergleichen ankleben, einen umständlichen Ausweis einreiche, und selben eigenhändig bekräftige.

Acht und Dreißigstens.

Sind gesammte in dieser Vorschrift angeschlossene Formularien nur als ein Beispiel zu betrachten, und die darinn angeführte Post keineswegs für eine wirkliche Bestehung anzusehen, weil solche nur zu dem Ende angesetzt wurden, damit die Kommissarien die vorkommende Gegenstände desto leichter nach der Vorschrift behandeln können, doch muß die Art und Zahl der Rubriken auf das genaueste beobachtet, ein jeder Inventursausweiß, durch die Kommissarien Komitatsdeputirte, den Klostervorsteher, und durch denjenigen, der das Inventirte besorget hat, unterschrieben, und die Sache dahin eingeleitet werden, daß ein jedes Instrument ihre Bekräftigung dann gegenseitige Kontrolerie erhalte, um allen weiteren Anständen dann Verantwortungslast auszuweichen.

Neun und Dreißigstens.

Unter den Landgutern und den Kurialgründen werden alle jene Güter und Gründe verstanden, welche nicht auf bürgerlichen oder Privatboden liegen, sondern als adeliche Gründe betrachtet werden. Von allen diesem hat der Vorsteher des Klosters eine genaue Anzeige zu machen, wo in welchem Orte das Kloster etwas besitze, und wer solches bisher verwaltet habe.

Vierzigstens.

Dem Vorsteher ist mitzugeben, sich schriftlich zu äusseren, wie die in den angezeigten Landgütern angestellten Beamten und Dienstboten heissen? Wie lang sie dienen? was ein jedes derselben jährlich an Besoldung oder Lohn und an Naturalien ausgemessen habe? Bis welchen Tag ein jeder seine angewiesene Gebühren bereits erhalten? folglich von welchem Tage annoch zu fordern habe? ob der angestellte Beamte der Rechnung unterworfen war? ob er solche in bestimmter Zeitfrist, bis wohin, oder welchen Tag geleet, und ob er in nichts, oder in was eigentlich ein Restantiarius seye?

Ein und Vierzigstens.

Nach diesen erhobenen Umständen werden sich die Kommissarien mit den 2 Komitatsdeputirten, auf den Ort, wo der verrechnende Beamte wohnt, verfügen, ihm die Aufhebung des Klosters bedeuten, und die Schlüssel von der Kasse, von Keller, von Schüttkasten, dann von anderen Behältnissen, wo herrschaftliche Sachen aufbewahret werden, verlangen, alles genau versperren, auch dem Beamten aufzutragen, daß er alle seine Rechnungen, Amtsbücher, Protokollen, Journalien, und gesammte Urbarien vorlege, in Gegenwart der Kommissarien /: welche auf die Amtsschriften, damit nichts entzogen, oder abgeändert werde, eine besondere Sorge zu tragen haben :/ ausweise, wie viel Zeug seinen Protokoll, Manual, oder Amtsbuch an baarem Gelde in der Kasse, an Naturalien in gesammten Behältnissen, dann an Vieh vorfindig seyn solle? Hier verstehet es sich von selbst, daß sowohl die Schlüssel, als die Amtsbücher beständig bis zur vollbrachten Inventur in der Verwahrung der Kommissarien bleiben müssen; nach geendigter Inventur aber sind die Schlüssel alsogleich dem, der Güter führohin verwalten wird, zu behändigen, was die Rechnungen und Urbarien anbetrifft, kommen solche der Landesstelle zur nöthigen Einsicht mitzutheilen, und die Bücher, dann Manualien, wenn sie nichts besonderes, welches zur Erläuterung des Güterstandes dienen könnte, enthalten, sind dem Beamten wieder zurückzugeben. Sollte aber keine ächte Rechnung vorfindig seyn, so vertreten die Stelle derselben die Amtsbücher oder Manualien, und müssen solche in diesem Falle der Landesstelle eingesendet werden. Sobald

Zwei und Vierzigstens.

Der Beamte den vorfindig seyn sollenden Kasse und Naturalienstand verfertigt und übergeben hat, ist die Inventur von allen in Gegenwart des Beamten selbst vorzunehmen, und alles vorgefundene wie oben puncto 41. vorgeschrieben worden, genau anzumerken, dann mit dem Ausweiß des Beamten zu kombiniren. Sollte sich ein Abgang oder Uiberschuß zeigen, so hat sich der Beamte über jeden Punkt schriftlich zu verantworten. Welches die Kommissarien genau zu erwägen, den Grund der Sachen einverständlich mit dem Klostersvorsteher zu untersuchen, und den Befund nebst ihren Gutachten einzureichen haben werden. Nach denen Naturalien folgen

Drei und Vierzigstens.

Die Haus und Wirthschaftsgeräthschaften, welche der Herrschaft eigen sind, als: Tisch, Sesseln, Kasten, Winterfenstern, Pflug, Eggen, schwere Wägen, Kalesch, Pferdgeschirr, Ochsenjoch, Wein oder Oelpreß, Breinstampfen, Baadwannen, Wasserfässer, und alles was immer vorfindig ist, welches alles genau beschrieben werden muß, und diese Beschreibung verstehet sich auch von herrschaftlichen Mühlen, Bräu,

dann Wirthshäusern, weil auch alle in demselben befindliche Mobilien, dann Requisiten befließenst anzumerken sind, um solche in denen Bestandtkontrakten wegen künftig richtiger Uibergab allezeit einschalten zu können. Im falle

Vier und Vierzigstens.

Einige Bestandskontrakten bereits bestünden, und ein Wirth, ein Bräumeister, ein Mühlner, ein Schäfler, ein Fleischhacker, oder ein anderer einige Benefizien in Verpachtung hätte, so ist der Kontrakt in Abschrift der Landesstelle einzusenden und der Dikasterialbestätigung zu unterziehen; was die Geräthschaften, dann die Requisiten von derlei verpachteten Häusern anbelanget, sind selbe in Gegenwart des Pächters, des Beamten, und des Kloostervorstehers zu inventiren, der Hauptinventur einzuschalten, zugleich aber auch besonders in 2 gleichlautende Exemplarien zu entwerfen, wovon eines dem Pächter, das andere aber dem Beamten nach beederseitigen Unterfertigung zu behändigen seyn wird.

Fünf und Vierzigstens.

Pflegen bei den Herrschaften mehrere Aktiv, dann Passivrückstände von längerer Zeit herauszuhaften. Daher dem fürgewesten Beamten aufzutragen kömmt, solche nach den in 8ten und 11ten Punkt vorgeschriebenen Formular auszuweisen, dann unter seiner Fertigung einzureichen, so bald demnach derlei Ausweiß denen Kommissarien behündigt worden, müssen die angegebenen Restantiarii über ihren Rückstand vernommen, und die Richtigkeit der Angab bewähret werden. Sollte wider alles Vermuthen eine oder andere Parthei die angegebene Schuld in Abrede stellen, oder in Zweifel ziehen, so ist alsogleich die gegenseitige Einvernehmung mit den Beamten anzustellen, und eine jede Post mit Zuziehung des Kloostervorstehers in das Klare zu bringen; wenn aber auch

Sechs und Vierzigstens.

Bei einem oder anderen Kloster auf denen Landgütern kein weltlicher Beamter angestellt gewesen wäre, so ist dennoch so füzugehen, wie hier vorgeschrieben worden, und hat über alles der angestellt gewesene geistliche Verwalter, oder Procurator die nöthige Auskunft zu geben. Im Fall sich selber auf den Vorsteher berufete, so muß solcher über alle Gegenstände vernommen, und von ihm eine schriftliche Aufklärung verlanget werden. Nach so berichtigten beweglichen Vermögen auf denen Landgütern ist

Sieben und Vierzigstens.

Zur Beschreibung der Landgüter oder Kurialgründen, selbstn zu schreiten, und solche nach der hier Sub N^{ro} 14to angebotenen Vorschrift zu verrichten: hier kömmt hauptsächlich zu bemerken, daß in Betref der Kolonialgründen das Urbarium zu Hilf genommen werde. Was die Allodialgründe aber anbelanget, sind selbe auf das genaueste zu beschreiben, wie groß sie seyen, und was für einer Gattung der Grund oder Boden selbstn ist? auch kömmt von dem Vorsteher des Kloosters ein schriftliche Auskunft zu verlangen mit was Rechten das Kloster ein jedes Landgut besitze, und wann einige Pfandweis nur zum Kloster gehörten, wann, dann mit was für Bedingnissen solche zum Kloster gekommen, ob sie auslößbar sind, dann, wann, welchem Tage und Jahr die Auslösungszeit erlöschet? Endlich hat sich der Vorsteher noch zu äussern, ob das Kloster nicht noch einiges Recht auf andere Landgüter habe, die aber ausdrücklich zu benennen sind, und muß hierwegen die Berufung auf die im Kloster-Archiv befindliche Urkunden geschehen. Zum Beschluß der Güterkonskription, wo ein jeder Unterthan mit seinen Kolonialhabschaften, und ein jeder Allodialgrund mit seiner jährlichen Erträgniß angesetzt seyn muß, wird noch ein deutlicher Ausweiß aller jährlichen Empfängen und Ausgaben von denen Landgütern, dann Kurialgründen beigekeruet, auch die Beschreibung samt dem Riße, und die Schätzung aller herrschaftlichen Gebäuden angeschlossen werden. Zu den Allodialgrundstücken gehören auch

Acht und Vierzigstens.

Alle jene Gründe, welche denen Pächtern zur Nutzniessung angewiesen sind, weswegen auch selbe in der Hauptkonskription mit dem Beisatze, daß sie dem oder jenem Pächter ausgemessen sind, erscheinen müssen. Über gesamte verpachtete Benefizien aber ist eine Ausweiß nach dem Beispiel Sub N° 15to der Konskription beizulegen. Endlich wird

Neun und Vierzigstens.

Der ganze Stand von Landgütern und Kuralgründen, nach vollbrachter vollkommenen Beschreibung dem vormaligen Rechnungsführer, wenn er für einen redlichen, fleißigen, tauglichen, und der Wirthschaft wohl kündigen Menschen, folglich auch für die zukunft (!) für einen fähigen der deutschen Sprache, dann der Rechnungsführung vollkom[m]en kündigen Beamten anerkennt und angestellt worden, nebst der gewöhnlichen Inventur aller vorgefundenen Naturalie[n] und Geräthschaften /: wovon ohne Dikasterial-Auftrag nichts zu verkaufen ist, :/ gegen dem, daß er eine seine ausgemessene Besoldung doppelt ausmachende Kauzion alsogleich erlege, und die bereits bei allen Kameralkassebeamten bestehenden allerhöchsten Orts vorgeschriebenen Revers samt seiner Ehegattin ausfertige, zu übergeben, derselbe in die Eidespflicht zu nehmen, ihm eine genaue, dann getreue Amtirung einzuschärfen, das Uibergabsinstrument oder die Inventur zur Unterfertigung vorzulegen, und der Landesstelle einzureichen seyn. Weil aber

Fünzigstens.

Bei der vormaliger Amtirung vieles auch von denen Geistlichen selbst in Verwaltungsgegenständen bestritten worden seyn möchte, welches nach der Abolizion von sich selbst aufhöret, so werden die Kommissarien nach Erforderniß der Lokalumständen das höchst nöthige Person[n]ale mit aller genauesten Wirthschaft anstellen, und einen mäßigen Gehalt bei der Herrschaftskasse, mit Vorbehalt jedoch der Dikasterialbegnehmigung anweisen, die überflüssigen Dienstboten aber nach einer 6 wöchentlichen Zeitfrist entlassen, über die einstweilig neu angestellte Individuen aber einen eigenen Personalstand nach dem Formular Sub N° 16to einsenden.

Ein und Fünzigstens.

Sollten die Kommissarien beobachten, daß die Wirthschaftsgegenstände besser, und mit mehreren Nutzen verwaltet werden könnten, so haben sie hierüber den neu engestellten Beamten zu vernehmen, und über einen jeden verbesserenden Punkt ihr Gutachten abzustatten, und den ganzen Entwurf umständlich der Landesstelle vorzulegen.

Zwei und Fünzigstens.

Werden sich die Kommissarien nicht begeben lassen, die bei einem Kloster angegebenen Paßivschulden oder Rückstände zu tilgen, sondern hierinnfalls den weiteren Befehl der Landesstelle anzuwarten; was dagegen die Besoldung der alten und entlassenden Beamten, dann den Lohn der Dienstboten betrifft, können solche ohne Anstand bis den Austrittstag verabfolget werden, und desgleichen sind auch die Besoldungen und Konventionen der verbleibenden oder neu anzustellenden Beamten, dann Dienstboten ohne weiteren bei der Herrschaftskasse zahlbar pro Rata Temporis anzuweisen, doch werden von der Auszahlung der rückständigen Besoldungen oder Konventionen jene Posten ausgenommen, wo der Betrag für 2, 3. und mehrere Jahre als rückständig angegeben wird; in derlei Fällen demnach ist der Vorsteher des Klosters über die entzogene, oder vielmehr verschobene Auszahlung zu vernehmen, und die Forderung samt der Aeusserung des Vorstehers der Dikasterial-Entscheidung zu unterbreiten. Endlich wird

Drei und Fünzigstens.

Summa summarum

Bei denen vorzunehmenden Lizitationen deren Naturalien und Geräthschaften von Kloster zu beobachten seyn, daß der Lizitationstag von der ersteren in 28ten Punkt erwähnten Steigerung 2 Wochen vorhero in der umliegenden Gegend, von der Hauptlizitation aber aller anderen Sachen 6 Wochen vorhero in denen öffentlichen Zeitungen kund gemacht, sodann am bestimmten Tag die versilberenden Effecten öffentlich unter dem Trommelschlag dem Meistbiethenden hindangegeben, hierüber ein eigenes Lizitationsinstrument nach den Formular Sub N° 17mo verfasst, von denen Kommissarien und deputirten Komitatsbeamten unterfertigt, hauptsächlich aber beobachtet werde, daß einer jeden Post die Zahl, welche es in der Inventur bekommen, unausbleiblich beigerücket werde, wannhero auch eine jede Gattung der Mobilien, wie sie inventiret worden einzeln und nicht mit mehreren zusammen zu versilbern, auch bei der Inventur eine jede Post mit ihrem Numer zu bezeichnen, oder zu versehen seyn wird. Die eingegangenen Lizitations und vorgefundenen baare Gelder sind unverweilt in das nächst gelegene königliche Salz- oder Dreißigstamt gegen einen förmlichen Ausweiß, wie viel die Lizitationsgelder, und der baar vorgefundene Kassestand betrage, abzuführen, hierüber eine Quittung anzuverlangen, und solche dem Abolitionsberichte beizulegen seyn. Zum Beschluß werden

Vier und Fünfzigstens.

Alle Kommissarien anmit ernstlich errinneret, daß, nachdem ihnen wohl wissend seyn wird, daß das Vermögen aller aufgehobenen Klöster von allerhöchsten Orten zum besten des gemeinen Wesens, und zum wahren Seelenheil bestimmt ist, Sie in allen vorkommenden Ihnen anvertrauten Abolitionsengeschäften mit aller Bescheidenheit, und Uiberlegung fürgehen, die genaueste Inventur von Naturalien und Mobilien vornehmen, die richtigste Beschreibung der Landgüter liefern, alle zweifelhafte Umstände nach ihrer wahren Laage aufklären, den Nutzen des Religionsfonds befördern, allen Schaden, oder Bevortheilungen bestmöglichst vorzubeugen, und nach geendeten vollkommenen Aufhebungsgeschäft ihren standthaften Bericht binnen 14 Tagen an die Landesstelle einsenden sollen.

Az instrukcióhoz csatolt táblázatok jegyzéke[58]

1. **Kassa-Stand.** Des, den ... aufgehobenen, in ... Komitat liegenden ... Kloster zu ... was darinnen an baaren Geld vorgefunden worden ist.
- 2./a. Ausweiß Der eigenen **Kapitalien** des, den ... aufgehobenen in ... Komitat liegenden ... Kloster zu ... nach dem Inhalt der Original Schuld-Briefen.
- 2./b. Ausweiß Der **Stiftungs-Kapitalien** des, den ... aufgehobenen in ... Komitat liegenden ... Kloster zu ... nach dem Inhalt der Original Schuld-Briefen.
3. Ausweiß Darzeigend, wer, wann, die, bey den, den ... aufgehobenen, in ... Komitat liegenden ... Kloster zu ... vorgefundene, sub Nro. 3tio. nach denen Schuldnern ausgewiesene **Stift-Kapitalien** gestiftet habe.
4. Ausweiß Deren, bey den, den ... aufgehobenen im ... Komitat liegenden ... Kloster zu ... vorgefundenen **Aktiv-Rückständen.**
5. Ausweiß Aller **Paßiv-Kapitalien**, des den ... aufgehobenen in ... Komitat liegenden ... Kloster zu ...
6. Ausweiß Deren, bey den, den ... aufgehobenen im ... Komitat liegenden ... Kloster zu ... vorgefundenen **Paßiv-Rückständen.**

7. Inventur Deren bey dem, den ... aufgehobenen im ... Komitat liegenden ... Kloster zu ... vorgefundenen **Naturalien**, und Vieh-Gattungen.
8. Ausweiß Derjenigen **Handwerksleuten**, welche zur Abschätzung der Mobilien, Naturalien und Gebäuden des aufgehobenen in ... Komitat liegenden ... Kloster zu ... beruffen, und verwendet worden.
9. Ausweiß Aller in der **Kirchen** des, den ... aufgehobenen im ... Komitat liegenden ... Kloster zu ... vorgefundenen **Aparamenten**, und Requisiten.
10. Katalog Deren bey den, den ... aufgehobenen in ... Komitat liegenden ... Kloster zu ... vorgefundenen **Büchern**.
11. Ausweiß Der **Grundstücken**, welche zu den, den ... aufgehobenen im ... Komitat liegenden ... Kloster zu ... gehören.
12. Ausweiß Aller **Gebäuden** welche zu den, den ... aufgehobenen, im ... Komitat liegenden ... Kloster zu ... gehören.
13. Ausweiß in dem, den ... aufgehobenen im ... Komitat befindlichen ... Kloster zu ... wirklich gegenwärtig befundenen **Geistlichen**.
14. Vorschrift Welche in die Kürze zusammengezogen, bey Beschreibung der **Landgüter** zu beobachten kömmt.
15. Ausweiß Aller **Pächter**, welche von den, den ... aufgehobenen im ... Komitat liegenden ... Kloster zu ... etwas exarendiret haben.
16. Personal-Stand Deren auf den Landgütern des den ... aufgehobenen in ... Komitat befindlichen ... Klosters zu ... für Seiten des Religionsfonds neu angestellten **Beamten- und Konventionirten**.
17. **Licitations-Ausweiß** Uiber die den ... öffentlich dem meistbiethenden verkaufte Naturalien, des den ... aufgehobenen im ... Komitat liegenden ... Kloster zu ... nach dem Inhalt der Inventur.

JEGYZETEK

[1] Részletesen ld.: Velladics Márta: A II. József korabeli szerzetesrendi abolíció statisztikája (1782-1847). In: Századok, 1999. 6. sz. 1259-1278. p.

[2] 1790-ben 176 kolostor működött Magyarországon, mivel az erzsébet-apácák zárdáinak száma ugyanebben az időszakban egygel növekedett. Tehát, 1782-1790 között a szerzetesi intézmények csökkenésének mértéke 139 rendház volt.

[3] Az eljárás lefolytatásával foglalkozik: Császár Elemér: A pálos-rend feloszlata. 2. In: Századok, 1901. 415-422. p. (továbbiakban: Császár, 1901.)

[4] A rendelet latin nyelvű változata: Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL), C 13. (= Helytartótanácsi Levéltár: Benigna mandata.): Mikrofilmtár, 27.971. tekercs 0726-0733.

[5] A gyakorlatban minden szerzetes számára készült esküformula. A szerzetesek esküjükben kötelezték magukat arra, hogy mindent átadnak a biztosoknak, s nem titkolnak el semmit a rendház ügyeiről. Az eskü szövegét közli: Császár, 1901. 416-417. p.

[6] Valószínűleg az 1782-es rendeletben megfogalmazott gyűjtőkolostorok intézménye 1783 után értelmét veszítette. II. József, a magatehetetlen egyházi személyek további sorsáról kívánt gondoskodni 1783. március 11-én kelt döntésével, melyet 1783. április 7-én, illetve szeptember 29-én leiratban közölt a püspökökkel, tartományfőnökökkel és rendházfőnökökkel. A határozat értelmében az elmebeteg, illetve magatehetetlen egyházi személyek ellátására az irgalmasrendet jelölte ki, s az egyházi előjárók kötelesek voltak szerződést kötni a területükön fekvő irgalmasrendi kolostorral/kolostorokkal a beteg emberek befogadásáról és ellátásáról. Az iratokat lásd: MOL. C 71. (= Helytartótanácsi Levéltár. Departamentum ecclesiasticum cleri saecularis et regularis.) 122. cs., 2. kf.

[7] Minden valószínűség szerint Magyarországon női gyűjtőkolostorra sem volt szükség, mivel a hontalanná vált apácákat társaik befogadták. Példaként lásd: MOL. C 103. (= Helytartótanácsi Levéltár. Inventarien der in Hungarn aufgelassenen Klöster.) Klarissen-Nonnen: Ofen, ff. 64-70.; Pest ff. 139-142.

[8] Az ő javadalmazása évi 600 forint volt.

[9] MOL. P 68. (= Brunszvik-család levéltára.) Fasc. 3. Konvulutum „1782 I. csomag” ff. 8-13.

[10] Ehhez lásd például a stotzingi szervita kolostor ilyen jellegű könyveinek összeírását: MOL. C 103: Serviten-Klöster: Stotzing, f. 4.

[11] A kolostori előjárók napi egy forintot kaptak.

[12] MOL. C 71. „Normalia ecclesiastica” 1. köt. 258-360. p., ill.: Esztergom, Prímási Levéltár (továbbiakban: EPL), Acta commissionis ecclesiasticae. 44. dob., „Aufhebung der Ordensgeistlichkeit”: „Vorschrift wie sich die von der hungarischen Landesstelle abgeordnete Kommissarien, bey Aufhebung eines Klosters in Geld und Rechnungssachen, zu verhalten haben.”

[13] MOL. C 71. „Normalia ecclesiastica” 1. köt. 258-260. p.

[14] A formanyomtatvány egy példánya megtalálható: MOL. C 72. (= Helytartótanácsi Levéltár. Departamentum ecclesiasticum oeconomicum.) 98. cs., 1196. kf. ff. 36-70.

[15] Éppen ezért az instrukció 38. pontja szükségesnek tartotta felhívni a biztosok figyelmét arra, hogy ezeket nem mint minden kolostorban létező darabokat, hanem mint útmutatót tekintsék, tehát ezeknek a jelentésükben nem kell szerepelnie. Ezzel szemben semmiképpen sem térhetek el a táblázatok rovataitól.

[16] A feloszlatai akták: MOL. C 101. (= Helytartótanácsi Levéltár. Acta abolitionalia.); MOL. C 102. (= Helytartótanácsi Levéltár. Informationes exactoratus super obiectis claustrorum.); MOL. C 103. A táblázatok alkalmazásának bevezetése tetten érhető például a felső-elefánti pálos kolostor könyvkatalógusának

elkészítésénél. A könyvjegyzéknek két példánya ismert, az egyiket a biztos saját belátása szerint készítette el, a másikat viszont – rá is írta a katalógusra – már az 1786-os szabályozásban található táblázat szerint. A két katalógus megtalálható: Egyetemi Könyvtár, Budapest. Kézirattár. (MSS): J 99.3. és J 99.18.

[17] Például ha egy mű két példánnyal és két kötetel szerepel a leírásban, akkor a könyv ismeretének hiányában nem mindig állapítható meg, hogy egy eredetileg egy kötetes munka két példányáról, azaz összesen két kötetről vagy egy kétkötetes mű két példányáról, azaz négy kötetéről van-e szó. Hasonló következtetésekre jutott a horvátországi könyvtárakkal foglalkozó Eva Verona is. „So war z. B. die Unterscheidung von Exemplaren und Teilen unklar, weshalb die Aufhebungskommissäre in dieser Beziehung sehr verschieden vorgingen. Dadurch ist eine genaue zahlenmäßige Berechnung der angeführten Bücherbestände unmöglich gemacht.” Verona, Eva: Die Aufhebung der kroatischen Klosterbibliotheken unter Josef II. In: Festschrift Josef Stummvoll. Wien, 1970. 439-449. p., 440. p.

[18] A szabályozásnak ez a pontja az eddigi felszámolások során felmerült problémák, részletkérdések megoldására kiadott további, számtalan rendelkezésre is utal.

[19] Például misealapítványok.

[20] Ebbe a csoportba tartoztak például a szerzetesek által örökölt összegek (6. pont).

[21] A kolostor birtokain („Kurialgrund”) előforduló passzív és aktív elmaradásokról az instrukció 45. pontja rendelkezik, hivatkozva az itt ismertetett pontokra.

[22] A rendelkezésnek ez a kitétele az árveréseknél nyer igazán értelmet.

[23] Az instrukció meg is nevezi azok fajtáját.

[24] Hasonlóan jártak el a borospincék esetében is, ehhez lásd a 25. jegyzetet!

[25] Vagyis Budára szállították.

[26] Mivel az épületek jelentős részét értékesítették, az ár szempontjából fontos volt az állagmegóvás. Az értékesítéshez ld. még a tanulmány további részét, valamint: Velladics Márta: A templom- és kolostorépületek hasznosítása II. József szekularizációs rendeletei után (1782-1850). In: Ars Hungarica, 1997. 1-2. sz. 345-355. p.

[27] Az instrukció 32. és 33. pontja rendelkezik a kolostor pincéjében lévő borok tárolásáról, valamint a pincék őrzéséről, melyeket újabb zárral láttak el. Az egyik kulcsot a házmesterre bízta, a másikat a helyi bírónak adták át. Ahányszor a gondnok a pincének utánanézett, illetve szombat délutánonként a bort átfertette, azt csak a helyi bíró, illetve városokban egy városi tanácsstag jelenlétében tehetette meg, aki a munka végeztével ellenőrizte a hordókat és lezárta kulcsával a pincét.

[28] Az instrukció hasonló intézkedést írt elő abban az esetben, ha birtokot nem világi, hanem egyházi személy igazgatta (46. pont).

[29] A területi só- illetve harmincadhivatalok voltak illetékesek az ügyben.

[30] Ez főleg a kolostori könyvtárak anyagának értékelésekor válik igazán fontos szemponttá.

[31] Hivatalba lépésekor átvette az épületegyüttes inventáriumát s ebben követte folyamatosan – a biztosok tájékoztatása alapján – a rábízott javak eladását. Ez két okból is fontos volt: egyrészt ellenőrizte a

tranzakciókat, másrészt biztosítékot jelentett a számára, hogy később olyan értéket ne követelhessenek rajta, melynek szabályos árverése megtörtént (29. pont).

[32] Csak néhány példa: Preßburger Zeitung 19. August 1786.; 20. September 1786.; 8. November 1786.; 12. Oktober 1791.

[33] Ehhez lásd például a jászói premontrei prépostság feloszlatási aktájának tartalomjegyzékét. Mivel a rendház elég kiterjedt birtokokkal rendelkezett, az összesítés hetven kimutatást tartalmaz. MOL. C 103. Prämonstratenser-Klöster: Jaßov, ff. 252-253.

[34] Egy olyan kisebb rendháznál, mint a debreceni ferencesek vagy bodajki kapucinusok, két hét alatt végeztek.

[35] Gróf Brunszvik Antal (1746-1793) kamarai tanácsos kinevezését lásd: MOL. P 68: Fasc. 3. Konvolutum „1782 I. csomag” f. 7.

[36] A Budáról az adott megye ispánjához, illetve a kamarai adminisztrációhoz érkező utasításra példa: MOL. C 72: 98. cs., 1198. kf. ff. 17-18.; Császár, 1901. 412. p.

[37] Császár, 1901. 415. p.

[38] Császár, 1901. 412. p.

[39] Pálvölgyi Endre: Főúri és klerikális összefogás II. József könyvtári intézkedései ellen. In: Tanulmányok Budapest múltjából, 14. Bp., 1961. (továbbiakban: Pálvölgyi, 1961.) 348. p.

[40] Nagy István – F. Kiss Erzsébet: A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek. Bp., 1995. (továbbiakban: Nagy – F.Kiss, 1995.) 209. p.

[41] A jegyzőkönyveket lásd: MOL. C 70. (= Helytartótanácsi Levéltár. Protocolla commissionis ecclesiasticae.); ill. EPL. Acta commissionis ecclesiasticae. A bizottság működéséhez lásd: Felhő Ibolya – Vörös Antal: A Helytartótanácsi Levéltár. Bp., 1961. (továbbiakban: Felhő – Vörös, 1961.) 284-288. p.

[42] Részletesen lásd: Felhő – Vörös 1961. 439-441.

[43] Nagy – F.Kiss, 1995. 207-210. p.

[44] Felhő – Vörös, 1961. 331-334. p.

[45] Felhő – Vörös, 1961. 294-298. p.

[46] Felhő – Vörös, 1961. 262-275. p.

[47] Felhő – Vörös, 1961. 257-262. p.

[48] Felhő – Vörös, 1961. 230-239., 246-252. p.

[49] Az iratok a Hadtörténeti Intézet Levéltárában találhatóak.

[50] Pálvölgyi, 1961. 357. p., 48. jegyz.

[51] Szögi László (szerk.): Egyetemünk történetének levéltári és kéziratári forrásai 1635-1970. 2. Bp., 1982. 318-321. p.

[52] Catalogus librorum mancriptorum Bibliothecae Regiae Scientiarum Universitatis Budapestiensis. 1. Budapestini, 1889. 210-220. p.

[53] Kiss József Mihály – Szögi László – Ujváry Gábor: Az ELTE Levéltára 1635-1975. Bp., 1988. (Fejezetek az Eötvös Lóránd Tudományegyetem történetéből, 10.) 223-234. p.

[54] MOL. E 151. (= Magyar Kamara Archívuma. Acta ordinum et monialium); E 152. (= Acta Jesuitica); E 153. (= Acta Paulinorum).

[55] Felhő – Vörös, 1961. 539-540. p.

[56] Például Császár Elemér szerint a szerzetesek nyugdíja kezdetben havi 16 forint, azaz évi 192 forint volt, melyet a Kancellária 1787. június 26-án emelt 300 forintra, majd II. József 350-re. Mivel az általam ismert forrásokban nem találok ilyen összeggel, nem tudom, hogy Császár Elemér mire alapozta ezen állítását. Császár Elemér tévedését bizonyítja a Preßburger Zeitung 1782. február 16-i számában megjelent tudósítás is. „Vermischte Nachrichten. Wien. Nunmehr ist der Pensionsstatus aller Geistlichen entworfen. Der vornehmste, ein Prälat, erhält 800, und die Geistlichen 300 bis 200 Gulden, bis zu ihrer weitem Versorgung. Einer Aebtissin sollen 400, einer Nonne aber 200 oder 150 Gulden Pension abgereicht werden.” Császár, 1901. 426. p.

[57] Lelőhely: MOL. C 72. 98. cs. 1196. kf. (1785) ff. 36-70.

[58] A felsorolásban szereplő kiemelések tőlem.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

2.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMI

Kiss Gergely: A somogyvári bencés apátság és francia kapcsolatai

I. László király 1091. évi somogyvári alapításának háttérében meghúzódó elgondolások, ismeretek, célok, vagyis összességükben a motiváló tényezők felkutatása régóta foglalkoztatja a hazai történettudomány kutatóit. Annak ellenére helytállóan érzem ezt a megállapítást, hogy e témában viszonylag kevésnek mondható tudományos feldolgozás született.

Elsőként László ismereteinek forrására keresett választ Horváth István 1828-ban,^[1] majd jó idő elteltével Füssy Tamás vállalkozott arra, hogy megfeleljen az „alapítólevél” felvetette nehézségekre, illetve arra a kérdésre, hogyan került László kapcsolatba Saint-Gilles monostorával.^[2] Az általa exponált diplomatikai kétségeket rövidebb idő után Baumgarten Ferenc a Századok hasábjain 1906-ban közölt cikkében igyekezett megválaszolni. E helyt foglalkozott behatóbban a somogyvári alapítással, elsősorban diplomatikai szempontból vizsgálva az „alapító okirat”-ot, ezen túlmenően, közölte a somogyvári alapításra utaló dokumentumokat.^[3] Az egykori somogyvári bencés monostor történetéről a máig legjobb összefoglalást Sörös Pongrác tette közzé a század elején a Pannonhalmi Rendtörténet XII/B kötetében.^[4] Györffy György az alapítást szélesebb keretben, I. László egyházpolitikájának összefüggéseiben tárgyalta. Sajnálatos módon Somogyvár esetében szűkszavúan csak annyit jegyzett meg, hogy „László legjelentősebb és az irányváltoztatást mutató alapítása a somogyvári francia apátság volt”,^[5] s így teljességgel nyitva hagyta a miért kérdését. Bár Somogyvárról a közelmúltban tanulmánykötet jelent meg Magyar Kálmán szerkesztésében, azonban az alapítás indítékainak közelebbi meghatározásában kevés felvilágosítással szolgál, inkább településtörténeti régészeti, művészet- és művelődéstörténeti kapcsolatokat igyekezett feltárni, párhuzamosan László liturgikus tiszteletének vizsgálatával.^[6] Végül, a közelmúltban Neumann Tibor foglalkozott a bencés apátságok alapítása mögött meghúzódó szándékokkal, s ebben a keretben foglalkozott a somogyvári alapítással is.^[7]

Az érdeklődést az váltotta ki, hogy egyrészt a franciaországi Saint-Gilles du Gard monostora igen távol esik Magyarországtól, másrészt az alapítás körülményei, amelyek szorosan összefonódnak László külpolitikai vonalvezetésével. És végül még egy ok társulhatott az érdeklődés ismételt felerősödéséhez, nevezetesen az alapítás tényét megörökítő okirat sajátosságai. Ha végigtekintünk a vonatkozó szakirodalom eddigi termésén, három kérdés vetődik fel:

1. Milyen jellegzetességekkel bír az alapítás tényét rögzítő okirat,
2. hogyan függ(het) ez össze I. László király külpolitikai (és nyilvánvalóan egyházpolitikai) törekvéseivel,
3. végül miért éppen a Rhône-völgyi Saint-Gilles-t választotta ki I. László király.

E három kérdés tekintetében rendre a következő nehézségek merültek fel:

- a) A somogyvári alapítást rögzítő oklevél, az ún. somogyvári alapítólevél eredetiben nem maradt meg, csupán 12. századi másolata létezik.
- b) Arra a kérdésre, hogy mi lehetett az oka és célja a somogyvári alapításnak, nehéz felelni, hiszen erre vonatkozólag közvetlen forrásunk gyakorlatilag alig akad. Itt tehát merőben kombinatív elképzelésekre vagyunk utalva, de ezzel csak hozzávetőleges pontossággal közelíthetjük meg a valóságot.

c) Ugyanez mondható el a harmadik legfontosabb kérdés kapcsán is, hiszen László király Saint-Gilles-re vonatkozó ismereteinek közvetítő csatornáit tekintetében szintén alapvető forráshiány tapasztalható.

Baumgarten megállapításai nyomán az első nehézség eloszlan látszik. Észrevételei a következők:

1. Az „alapítólevél” másolatát rögzítő Bibliothèque Nationale Ms Lat. 11018. sz. 68?-70. kézirat két oklevél, melyet a XII. századi másoló egybemásolt, de bekezdéssel választott el. Az első maga az alapítólevél, a második a szerzetesi eskü (az „*Ego frater ille*” kezdetű rész), amelynek hitelessége vitán felül áll.[8]
2. Valószínűtlen, hogy az állítólag elveszett eredeti alapítólevél helyett egy jogérvénnyel nem rendelkező feljegyzést másoltak a chartulariumba.[9] II. Paszkál megerősítő bullája szabatosabban, de ezen oklevél alapján fogalmazza meg sajátját, az immunitásról szóló részt szó szerint átveszi. Az eredeti valószínűleg Odilo, saint-gilles-i apátnál maradt[10]
3. Az oklevél *notitia*, nem a király adta ki: ún *sola traditio* adománytétel, azaz érdekelt fél ratta az oklevelet. Stílusa, jogi nyelvezete alapján dél-franciaországi okleveles gyakorlatra mutat. Az érdekelt, Odilo saint-gilles-i apát irathatta az oklevelet, a hitelesítés külső jegyeivel esetleg utólag láthatta el, mert csak így fogadhatta el utóbb a pápai kancellária. Az is elképzelhető – írja Baumgarten –, hogy „Odilo kérésére nyilvánvalóan a kész oklevélre utólag tették rá a pecsétet.”[11]

Mindebből az derül ki, hogy az oklevél – eltekintve kiállításának sajátosságaitól – hitelesen számol be az alapításról.

A második kérdés – az alapítás mögött meghúzódó kül- és egyházpolitikai megfontolások – megválaszolásához, röviden érdemes felidézni az 1091. évi alapítás tényeit. I. László ebben az évben a horvátországi hadjáratot követően Somogyban bencés monostort alapított, melyet Szent Péter és Pál, illetve Szent Egyed tiszteletére szenteltetett és a dél-franciaországi Saint-Gilles du Gard monostorának adományozott. Megállapításra kerültek a monostor birtokai, megalakult az első szerzetesi közösség, Péter apát vezetésével, vélhetően francia származásúakból. Az alapításnál megjelentek: László király családtagjai, közvetlen emberei, a veszprémi püspök, maga Saint-Gilles apátja, Odilo, illetve egy pápai legátus is, Teuzo.

A somogyvári alapítás eddigi feldolgozásaiban igen nagy szerepet kapott a külpolitikai háttér ismertetése, hiszen e munkák egy része eleve László külpolitikájának bemutatását tűzte ki céljául, másik részük pedig a király egyházpolitikájának értékelése kapcsán óhatatlanul kénytelen volt foglalkozni e kérdéssel. Az azonban mindkét esetben kimutatható, hogy a vizsgálatok célja lényegében a kül- és egyházpolitikai vonalvezetésben megnyilvánuló szakaszok elhatárolása volt, következésképp a horvátországi hadjárat és a somogyvári alapítás *közvetlen* összekapcsolásának lehetősége kiaknázatlan maradt. Ezzel kapcsolatban szeretnék a háttér rövid bemutatása után néhány gondolatot megfontolás végett felvetni:

1. Horvátország és a pápaság kapcsolata a 11. század második felében egyre szorosabbá vált, hiszen Peter Kresimir (1060–1074.) uralkodásának biztosítására szerezte meg a pápától, II. Sándortól (1061–1073.) a királyi címet. E folyamat betetőzése Zvoimir (1074–1089) trónralépése volt, aki éppen a VII. Gergely legátusától elnyert felségjelvények által[12] vált ténylegesen királlyá, viszonzásul pedig elfogadta, hogy Horvátország a Szentszék hűbérese lesz, melyet évi 200 arany fizetésével és a vranai kolostor kincseinek az átadásával pecsételtek meg.[13]

2. A másik fontos tényező a magyar-horvát kapcsolatok megerősödése volt a 11. század második felében, melynek ékes tanúbizonysága Zvoimir és Ilona, Géza hűgának házassága volt.[14]

Mindez I. László (1077–1095) idejében nagy mértékben felértékelődött a Salamon elleni küzdelmek során, hiszen a német császárság ellenében Horvátországon keresztül volt lehetséges a Rómával való kapcsolattartás. I. László király a Salamon elleni küzdelmek éveiben a császársággal szemben a pápaságot támogatta politikailag. Uralkodása kezdetétől szoros viszony fűzte Rómához: éppen VII. Gergely ismerte el hatalmát Salamonéval szemben Nehemias, esztergomi érsekhez intézett levelében (1077. június 9.), majd egy későbbi, „Lászlónak, a magyarok királyának” címzett levelében. (1079. március 21.)[15] Ez roppant fontos volt, hiszen Salamon volt a törvényesen megkoronázott király, László pedig lényegében ellenkirálynak számított. Ugyanakkor röviddel Salamon halála (1087) után Horvátországban új helyzet állt elő I. László sógora, Zvoimir halálával (1089). László, az ott kialakult belharcokat kihasználva, Tirpimir István elhunytával, Ilona és a körülötte álló politikai csoport kérésének engedve nyomult be csapataival Horvátországba.

Úgy tűnik azonban, hogy László számára alapvetően nem a pápai hűbérként kezelt és belső anarchiába süllyedt horvát állam restaurálása volt a cél, hanem a terület megszerzése, Magyarországhoz kapcsolása. Vagyis László elsősorban saját érdekeit érvényesítette, amikor nem vállalta a korábban fennálló hűbéri viszonyt, s Álmost állította Horvátország élére.[16] László eljárására lehetőséget adott, hogy a pápa, II. Orbán (1088–1099) képtelen volt aktívan fellépni a horvát kérdésben, mivel III. Kelemen ellenpápa (1080–1100) kiszorította őt Rómából.[17] A kialakult helyzetet tehát I. László legjobb belátása szerint rendezte.

Ugyanakkor László érezhette, hogy e lépése II. Orbán rosszallását fogja kiváltani. Ez be is következett, hiszen a somogyvári apátság alapításán – amelyre nem sokkal a horvátországi hadjáratot követően, feltehetően 1091. szeptember 1-én kerülhetett sor[18] – már megjelent Teuzo pápai legátus. [19] Ebben a helyzetben a somogyvári alapítás lehetett az az *alkalom*, ahol a király és a pápa közt felmerülő ellentétek elrendezésére lehetőség nyílt.

Erre utal a hadjárat közben Montecassinoba, Odesirius apáthoz írt levél. Ebben László több rendkívül fontos kijelentést tesz. Már a levél bevezető sorai egyértelműen rávilágítanak Lászlónak a horvátországi foglalás várható pápai megítélésével kapcsolatos aggályaira.[20] Ennél azonban a levél sokkal több és kézzelfoghatóbb információt, adatot is szolgáltat, hiszen szerzője, a király megemlíti egyrészt azt, hogy felvette a kapcsolatot Saint-Gilles monostorával,[21] másrészt beszámol arról, hogy a saint-gilles-i apátot több javadalom átadásáról biztosította[22] (mintegy megelőlegezve a hasonló kedvezményeket Montecassinó irányában is[23]). E két kijelentésből nyilvánvaló, hogy László már hadjárata közben megpróbálta előkészíteni az alapítást. Nem kevésbé fontos, s jól illeszthető iménti magyarázatunkhoz a levélnek az a része, mely arról tudósít, hogy László követeket küld a pápához, II. Orbánhoz,[24] egyben kifejezésre juttatja, hogy a pápától ügyében legátust vár vissza, s rajta keresztül az apát (ti. Odesirius) is üzenhet ha akar.[25] Úgy véljük az itt név nélkül szereplő legátus azonos lehetett Teuzo presbiter-kardinálissal. Nem tudjuk biztosan, így csak feltételezhetjük, hogy a montecassinói apát közvetítőként szerepet játszott ebben az ügyben.[26] Azt is meg kell jegyeznünk azonban, hogy a dél-franciaországi apátság, az anyakolostor kiválasztása nem I. László külpolitikai törekvéseivel, hanem más okokkal magyarázható, amelyre később térünk majd ki.

A kérdés most már az, hogy ha a fenti feltevés helytálló, milyen eredménnyel járt e nézetkülönbség elegyengetésére tett kísérlet. A válasz egyértelműen negatív. László király ugyanis nem volt hajlandó lemondani önálló horvátországi hódításáról, s ezzel végérvényesen felmondta a pápai hűbért. Tehette mindezt azért, mert nem álltak vele szemben kényszerítő körülményként Salamon állandó ellenségeskedései, a királyi hatalom visszaszerzésére tett kísérletei. Lényegében ugyanis ez határozta meg László külpolitikai orientációját, ezért *kellott*, szükségből, a császári támogatást maga mögött tudó Salamonnal szemben a pápát és annak németországi szövetségeseit támogatnia. Amint e kötöttség alól – Salamon halálával – felszabadult, úgy „dolgozta ki” László saját külpolitikai elképzeléseit, amelybe immár előnyösebb helyre került a császársággal folytatott viszony, azaz megteremtődött a kibékülés, sőt a szövetségkötés lehetősége is.[27]

A harmadik kérdés abban áll, hogy milyen forrásból, milyen csatornákon keresztül szerzett tudomást László Saint-Gilles monostoráról. Érdekes lehet e tekintetben az anyakolostor, Saint-Gilles du Gard korabeli szerepének, jelentőségének ismertetése.

Saint-Gilles monostora jelentős szerepet játszott a pápai diplomáciában, az első keresztes hadjárat előkészítésében, illetve igen fontos állomást képezett a 11. században a compostelai zarándoklatokban. Hozzá kell tennünk, hogy az első elem a jelen vizsgálat szempontjából nem perdöntő jelentőségű, hiszen a keresztes hadjárat megindítását előkészítő lépések időben a somogyvári alapítás utánra esnek. Előzőleg azonban a saint-gilles-i apátok jelentős erőfeszítéseket tettek kegyuruk, IV. Raimund toulouse-i gróf megnyerésére, akire a pápa, II. Orbán, a dél-itáliai normannok mellett, nagy mértékben számított a keresztes hadjárat során már csak jelentős territoriális hatalma miatt is.[28]

Ugyanakkor Saint-Gilles igen fontos állomás volt a compostelai zarándokok számára. Vonzó jellege, népszerűsége kimutatható a 11. századi zarándokok között. Számukat illetően konkrét, megbízható adat számukra vonatkozólag nem áll rendelkezésre, így más típusú forrásokra hagyatkozunk. Ilyen a *Liber Sancti Jacobi* vagy *Codex Callixtinus* ötödik könyve, amely *Guide du pèlerin de Saint-Jacques de Compostelle* címen modern kiadásban is ismert. E 12. századi forrás keletkezésének körülményeiről és belső szerkezetéről alapos tájékoztatást ad kiadója, Jeanne Viellard.[29]

A *Liber Sancti Jacobi* többször említi Saint-Gilles-t. Elsőként az első fejezet elején a Compostelába vezető négy főbb út leírásakor. Ezek között első helyen szerepel „Saint-Gilles útja”, s ez mindenképpen figyelmet érdemel, noha ismertetése után inkább ezen utak találkozását és a spanyol „állomásokat” taglalja.[30] Ennél sokkalta hosszabb, szinte bőbeszédű kommentárt ad a nyolcadik fejezet, amelyben az út során meglátogatandó, egy-egy jelesebb szent sírját őrző helyeket, állomásokat veszi sorra, melyek felkeresése szinte kötelező.[31] A nyolcadik fejezet leírása Arles-lal kezdődik, az itt nyugvó szentek kultuszának 3 caputot szentel a szerző. Másként jár el Saint-Gilles esetében. Nem egyszerűen csak a szent megnevezése, esetleg kultuszának napja jelenik meg (mint Arles-nál), hanem a szerző személyes állásfoglalásával felmagasztalja Szent Egyedet. Ennek során felhasználja a szent legendáját és kiegészíti sírjának gondos leírásával.[32] Teszi mindezt nem három caputba elosztva, mint előbb, hanem egyetlen, de igen hosszú, két és fél fólióra terjedő szövegbe sűrítve.

A leírás igen impulzív, túlfűtött, olvasója nehezen vonhatta ki magát hatása alól. Figyelemre méltó az a törekvés, ahogy a szerző igyekszik összedolgozni az egyes legendaváltozatok eltérő, gyakorta ellentmondó, anakronisztikus részleteit. A szerkesztő személy nem egyszerűen felsorolja a Szent Egyedhez kapcsolódó csodákat, hanem ezeket mintaként tálalja az olvasó zarándok elé. Hasonló részletességgel csak Szent Leonard és Szent Eutropius történetével foglalkozik, akiknek nagy terjedelemben rögzíti legendáját.[33] Mindebből levonható az a következtetés, hogy Saint-Gilles monostora kiemelt szerepet töltött be a zarándoklatok során. Ezt tanúsítja hogy a *Liber* a compostelai négy út közül az elsőként feltüntetettnek a „Saint-Gilles útja” nevet adja, valamint a szent „életének” és a kultushelyet jelentő sírnak igen részletes bemutatása.

Ugyancsak fontos kiemelni azt, hogy jelentős lehetett azoknak a zarándokoknak a száma, akik Compostelába Saint-Gilles filiális monostorain keresztül jutottak el. Elmondható, hogy a vizsgált időszakban az anyamonostor igen kiterjedt saját fiókapásági hálózattal rendelkezett, nemcsak a mai Franciaország, hanem Olaszország, Spanyolország területén is.

E szálak feltérképezésében sok segítséget nyújtanak, azok a pápai bullák, melyek rendre megerősítik a saint-gilles-i apátság privilégiumait, illetve összeírják az alárendelt birtokokat, kolostorokat. Az első felsorolás jellegű bulla II. Callixtustól származik, 1119-ből. Megújítva Saint-Gilles apátságának privilégiumait, leírja a hozzá tartozó birtokokat. Említést tesz, mégpedig első helyen Somogyvárról, azután sorolja a többi: Sanctus Eusebius de Provincia, Sanctus Egidius de Aceio, de Duno, de Supervia, Sanctus Eusebius de Longobardia, Sanctus Baudilius de Hispania, Sancta Eulalia de Barbasca, s hozzáteszi, hogy ezek birtokait is ily módon

Saint-Gilles alá rendeli.[34] Azonosításukban Goiffon, a monostor bulláinak kiadója, illetve Magyar Kálmán ad eligazítást. Eszerint a második javadalom az apt-i egyházmegyében található Szent Eusebius monostora, mely 1032 óta tartozik Saint-Gilles-hez. Aceio-t Assas-szal lehet azonosítani, ugyanabban az egyházmegyében, az előbbi monostor filiája. A „de Duno” név alatt szereplő monostor Saint-Gilles-du-Chateau-de-Dun-nel egyezik meg, Meuse vidékén. „De Lignacio” Limansra vonatkozik, az Alsó-Alpokban. A „de Supervia” Saint-Gilles-sur-Vie, a mai Saint-Gilles Croix-de-Vie, Vendée területén. A „de Longobardia” meghatározás Saint-Gilles milánói filiájára utal, Szent Őzséb dedikációval. Végül következik két spanyolországi monostor Szent Baudile Katalóniában, és egy másik, Barbastro püspöki székhelyén, Aragóniában. A Sancta-Eulalia név előfordult Saint-Gilles-től nem messze, később Sainte-Eulalia-de-Razil néven, akkor már a nîmes-i Saint-Baudile-nak alárendelten.[35] Kiemelkedik a sorból Somogyvár, melyet első helyen említenek, illetve a milánói, a két katalóniai és az aragóniai birtok. A későbbi összeírások megtartják az említett sorrendet, sok esetben konkrétan megadva a közvetlen fennhatóság alá tartozó monostorok egyes birtokait.[36] Úgy gondoljuk, nem a véletlen, hanem a filialis monostorok közti rangsor szabta meg az egyes monostorok említésének sorrendjét. Ilyen értelemben Somogyvár mindenképpen megkülönböztetett figyelmet kapott a többi monostorral szemben, mivel a felsorolásban Somogyvár megelőzőtt időben korábban alapított monostorokat, így a felsorolásban a kronológia rendje nem játszhatott szerepet.[37]

Az anyakolostort kegyurai, Almodis toulouse-i grófnő és fia IV. Raimund Toulouse grófja 1066-ban átadták (*traditio*) Clunynek. Fenntartották azonban annak kiváltságos jogállását, miszerint a Szentszék tulajdona, annak oltalmában áll. Ennek kifejezése volt a Rómának, Saint-Gilles monostora által fizetett évi census, amely továbbra is megmaradt.[38] Az átadást követően a Cluny és Saint-Gilles közötti viszony több alkalommal is igen feszültté vált, 1076-tól 1162-ig hat alkalommal kerülnek szembe egymással. Első ízben 1076-ban VII. Gergely fosztotta meg tisztétől a saint-gilles-i apátot az engedelmesség megtagadásáért, egyúttal megvonta a monostortól az apátválasztás jogát is. 1098-ban II. Orbán intézett levelet Saint-Gilles monostorához részlegesen helyreállítva annak jogait. Ezt követően II. Paszkál pápa (1099–1118) fenyegette meg az apátságot, majd II. Honorius pápa (1124–1130) váltotta be ezeket Cluny birtokának rendelve a monostort 1124-ben. 1132-ben újabb beavatkozás történt, ekkor Cluny jogot kapott arra, hogy szükség esetén megreformálhassa a monostort, tiszteletteljes fogadásban részesüljön a vizitáció alkalmával, itt elnökölje kolostorbeli gyűlést, ítélkezzen a felkészültség hiányosságaiában. A monostor szabadon választhatta apátját Cluny-beliéek közül, ha arra érdemeset nem találtak saját falaik között. Ezen felül teljes rendelkezéssel átengedte Cluny-nek egyik birtokát. Végül 1162-ben III. Sándor pápa (1159–1181) vette ki Saint-Gilles-t Cluny fennhatósága alól.[39] E konfliktusok hátterében az állt, hogy Cluny apátsága igyekezett minél jobban alárendelni a kongregációjába tartozó monostorokat, megnyirbálni azok privilégiumait.

Visszatérve I. László információinak forrásához, több elképzelés is napvilágot látott a szakirodalomban. Elsőként Horváth István tért ki e kérésre a Tudományos Gyűjtemény 1828. évi számában. Röviden arra az álláspontra jutott, hogy a portugáliai irodalmi hagyományokban magyar hercegeként szereplő Portugáliai Henrik anyjának (közelebbről a toulouse-i gróf, Saint-Gilles kegyura, IV. Raimund nővérének) egy magyar királlyal (véltetően I. Gézával) kötött házasság nyomán kialakult rokon kapcsolat révén szerezhetett tudomást László a jeles monostorról.[40]

Újabb véleményt fogalmazott meg e kérdésben Füßy Tamás 1902-ben. Horváth ellenében, László ismereteinek forrására más, több ponton alátámasztott magyarázatot dolgozott ki. I. László ismerte I. Kázmér lengyel uralkodót, a királysága előtt cluny-i szerzetest, valamint annak fiát II. Boleslawot. Ez utóbbi éppen Lászlóhoz menekült, öccse, Wladislaw pedig jelentősen támogatta Saint-Gilles monostorát. Ezen felül a kapcsolódást családi kötelékek is erősítették Kázmér nővére, Richeza lengyel hercegnő, I. Béla felesége, László anyja révén.[41] Fontos körülménynek tartja továbbá, hogy Cluny virágzásának csúcspontja éppen a László idején kormányzó semuri Hugó alatt teljesedett ki, akinek fontos szerepe volt az I. András és III. Henrik közti ellentét elsimításában. 1066-tól pedig Saint-Gilles is Cluny kongregációjának tagja volt. Saint-Gilles híret zárandokoktól vehette László: Boleslaw öccse, Wladislaw, és neje Judit révén, akik maguk

is alapítványokat tettek Saint-Gilles-nek.[42] Végül arra a következtetésre jut, hogy a lengyel uralkodó család révén Cluny kiváló apátja, Hugó segítségével és támogatásával, de pápai kijelölés útján jutott László közvetlen kapcsolatba Saint-Gilles monostorával, hogy onnan szerzeteseket kérhessen.[43]

Füßy szellemes feltevését kis kiegészítésekkel elfogadhatónak tartjuk. Valószínűsíthető, hogy László az éppen hozzá menekülő, s támogatásában bízó II. Boleslaw révén is tudomást szerezhette Saint-Gilles monostoráról. A lengyel dinasztia ugyanis igen szoros kapcsolatban állt a dél-franciaországi szerzetesekkel. Gallus Anonymus egy adata alapján úgy tűnik, hogy 1085-ben Wladislaw Hermann és első felesége, Judit a gyermekáldás elősegítése végett tettek alapítványt szent Egyednek.[44] Ezt erősíti a Cseh Krónika megjegyzése is.[45] Utóbb ezen és más adományok emlékeként a lengyel dinasztia számos tagjáért végeztek haláluk napján halotti szertartást a délfrancia szerzetesek Így pl. Juditért is 1086 után.[46] Továbbra is kérdés azonban az, hogy – már amennyiben ez lehetséges – hogyan határozzuk meg az ismeretek konkrét forrását. Erre vonatkozólag pusztán annyit jegyezhetünk meg, hogy az előbb (1071–1081 között) talán veszprémi püspökként szereplő,[47] utóbb Lengyelországban feltűnő Franco személye mindenképpen gyanút keltő. Komoly kapcsolata kellett legyen Saint-Gilles-lel, hiszen úgy tűnik, hogy Wladislaw Hermann és Judit éppen az ő biztatására fordultak szent Egyedhez és monostorához.[48] További problémát jelent, hogy itt a *Poloniensis episcopus* kitétel szerepel a Franco név mellett, azaz az sem elképzelhetetlen – bár nem valószínű –, hogy két Franco nevű személyről van szó.

Füßy másik, Clunyval kapcsolatos felvetését már nehézkesebbnek ítéljük. Annyi biztosra vehető, hogy Cluny ismeretének volt hagyománya Magyarországon. Ez azonban véleményem szerint önmagában még kevés ok arra, hogy a somogyvári alapításban meghatározó szerepet tulajdonítsunk neki. Annál is kevésbé valószínű ez, mivel egy ilyen szoros kötelék megléte esetén inkább Cluny megadományozása volna várható. Mindennek ellentmondani látszik az is, hogy a Füßy által felvázolt kijelölési folyamat feltételezi Cluny és Saint-Gilles harmonikus kapcsolatát. Ez azonban az adott időszakban nem állt fenn, hiszen – mint láttuk – Saint-Gilles 1066. évi átadása után egészen 1162-ig hat alkalommal tört ki nézeteltérés közöttük Saint-Gilles saját korábbi privilégiumai, illetve Cluny kongregáció-szervezési törekvései miatt. Következésképp nem valószínű, hogy Cluny úgymond tovább erősítené a Cluny szemszögéből „renitens” monostor, Saint-Gilles pozícióit. Végül maga az a tény is gyengítőleg hat Cluny szerepvállalására, hogy a somogyvári alapításra közvetlenül vagy közvetve utaló forrásokban Cluny nem szerepel.

Legújabbán Neumann Tibor abból indult ki, hogy Szent Egyed kiválasztása nem politikai kérdés, az alapítás mögött mélyebb vallási indítékek húzódtak meg. Füßy nyomán szintén a lengyel közvetítés eshetőségét tartotta valószínűnek.[49] A legfontosabb motívum a vétkek miatti isteni büntetés eredményeképpen bekövetkező gyermektelenség lehetett, amelyet I. László éppen a lengyel példa alapján kívánt, Szent Egyed megadományozása (a somogyvári alapítás) útján elhárítani. Neumann azt is feltette, hogy a kapcsolatfelvétel már 1091 előtt megtörtént, miként arra a montecassinói apáthoz írt levél szövege is utal, mivel a fiúgyermek hiánya László Adelheiddel 1078-ban kötött házasságát sújtotta.[50] Érvelését pusztán csak annyiban egészíteném ki, hogy László szándékát valóban indokolhatta Szent Egyed közismert bűnbocsánati szerepe,[51] de Lászlónál is, miként a lengyel példa esetében is, a fiúgyermek hiányából következő nehézségek elhárítása volt a cél, hiszen Lászlónak mindkét házasságából csak leánygyermekei születtek.

Ha mindez igaz, akkor a következőképpen rekonstruálhatjuk I. László Szent Egyedre (és Saint-Gilles du Gard monostorára) vonatkozó informálódását. A szent bűnbocsánati szerepéről, közbenjárásáról a liège-i származású Franco szerezhette tudomást először.[52] Lehet, hogy már magyarországi tartózkodása során propagálta annak kultuszát, ám valószínűbb, hogy arra elsőként a lengyel udvarban Wladislaw Hermann és Judit figyeltek fel. Szent Egyed híre a lengyel uralkodópárt ért gyermekáldást követően verhetett gyökeret I. László környezetében, aki ekkor, tehát 1085–1086 körül, határozhatta el, hogy felveszi a kapcsolatot a dél-franciaországi apátsággal, s ennek eredményeképpen került sor később, 1091-ben, a somogyvári kolostor felszentelésére.

Szent Egyed megadományozásán túl még egy másik nagyon fontos elemet kell megemlítenünk az alapító, I. László céljai tekintetében. Közismert, hogy a korai magyarországi alapítások esetében mindenütt megtalálható a lélekváltság motívuma.[53] Somogyvár esetében – Tihanyhoz hasonlóan – az alapítvány egyúttal a (első) temetkezőhely szerepét is elnyerte. I. László földi maradványait ugyanis csak később, a 12. század közepe táján szállították át Váradra, addig Somogyváron pihent,[54] nyilván nem véletlenül. Az általa alapított apátság volt hivatott arra, hogy emlékét ápolja, üdvözülését a szerzetesek imái révén előmozdítsa.

Az 1091. évi alapítás eredményeképpen Somogyvár Saint-Gilles du Gard anyakolostorának fiókapátságává vált. Ebből a tényből fakad, hogy az első szerzetesi közösséget túlnyomórészt, esetleg kizárólagosan, franciák tehették ki. Az első apát Péter korábbi saint-gilles-i prépost lett, de több társáról is feltételezhető – nevük alapján –, hogy az anyakolostorból érkeztek.[55]

A kiindulási pont tehát egyértelmű. Arra a kérdésre már nehezebb válaszolni, hogy ez a francia kapcsolat meddig állt fenn. Az biztos, hogy az alapítás révén igen erős szálak köttettek Somogyvár és az anyakolostor között. Ez utóbbiban *necrologium*ot vezettek, amelybe felvették azokat a személyeket, akikért halotti imát, *officium*ot mondtak. E tekintetben két érdekesség is mutatkozik. Az első, hogy e forrásban szerepel az első apát, Péter neve, május 9-én emlékeztek meg róla.[56] A második abban áll, hogy az alapító, I. László is bekerült a *necrologium*ba. Az anyakolostor jól informált lehetett, hiszen pontosan ismerték a király halálának napját (július 29.).[57] Erre csak akkor volt lehetőség, ha intenzív kapcsolatot tartottak fenn a somogyvári fiókapátsággal. S ez valóban így lehetett, különben aligha magyarázhatnánk meg, miként értesült Odilo, saint-gilles-i apát oly gyorsan László halálhíréről, s tudatta azt II. Orbán pápával, aki erről említést tett Kálmán királyhoz intézett 1096. július 27-én kelt levelében.[58]

A továbbiakról már hézagossabb információkkal rendelkezünk. Krónikás hagyomány tartotta fenn azt a vélekedést, amely szerint Somogyváron kizárólag francia szerzetesek voltak. Eme hírt mintegy tényként közölte Albericus trois-fontaines-i szerzetes világkrónikája, amely a 13. században keletkezett.[59] Közléseinek forrásairól alig tudunk valamit, bár magyar ügyekben való jártassága magyar forrás felhasználására enged következtetni. Annyi bizonyos, hogy a 12., sőt a 13. században is számon tartották a somogyvári fiókapátságot Saint-Gilles monostorában. Több pápai bulla is megerősítette Saint-Gilles birtokait és jogait, s ezekben rendre az első helyen szerepel Somogyvár, utalva kitüntetett szerepére.[60]

További információkat sajnos csak közvetett úton nyerhetünk. Elsődleges jelentőségűek a Somogyvárra vonatkozó okleveles adatokban megjelenő nevek. Ezek alakja, a franciás jelleg feltűnése, támpontot adhat a franciaországi anyakolostorral való szorosabb összeköttetések feltérképezéséhez. 1204-ben Imre király szembe került a somogyvári szerzetesekkel, ugyanis Bernát spalatói érseket kívánta az apáti székbe juttatni a szerzetesek jelöltjével szemben. A szerzetesek a pápánál tiltakoztak, III. Ince pedig 1204. szeptember 14-én kelt, Imre királynak írott levelében Bernát spalatói érseknek a somogyvári apátságban tett hatalmaskodása ügyében bírákat rendelt el.[61] Ebben utalt arra, hogy a szerzetesek jelöltje *latin* volt, azaz neolatin nyelvet beszélő ember lehetett, s minden valószínűség szerint az anyakolostorból származó szerzetestársuk lehetett.[62] 1210-ben Gilbertus apát neve bukkan elő azon egyezés tárgyában, amely János esztergomi érsek és Tiborc ispán közvetítésével jött létre a somogyvári és a pannonhalmi apátok között a somogyi tizedek ügyében.[63] 1215-ben Herveus apát és a konvent esküt tett a győri püspök, a pécsváradai és a bakonybéli apátok előtt, arra, hogy a Somogyvár és Pannonhalma között korábban létrejött egyezséget megtartják.[64] Talán 1224-ből származik a konvent első hiteleshelyi oklevele, amelyben Sebestyén apát mellett Antal custos és Bálint cantor neve bukkan elő.[65] Ez az év egyúttal korszakhatárt is jelölhet, hiszen, miként arra Sörös Pongrác rámutatott, a hiteleshelyi tevékenység valószínűleg megkövetelte a köznyelv ismeretét. Ezt a feladatot pedig egy tisztán franciákból álló konvent nehezen teljesíthette volna.[66] Egyébként az oklevélben felbukkanó nevek is ezt támogatják: egyik sem kizárólagosan franciás jellegű. Ennek ellenére Fügedi Erik egészen az 1250-es évekig kitolta a franciás jelleg időhatárát, azzal érvelve, hogy a hiteleshelyi tevékenység

szabályozása csak 1230-tól valósult meg, s az oklevél dátuma (1224) sem lehet helyes, illetve Albericus későbbi megjegyzése, 1250 körül még mint élő szabályt állapítja meg a somogyvári konvent franciákból történő összeállítását.[67]

Sörösnek igaza lehet abban, hogy a hiteleshelyi tevékenység megkövetelte a környező társadalom köznyelvének ismeretét. Ez ugyanakkor önmagában nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a konvent tagjai között – amelynek számáról sajnos nincsenek adataink – továbbra is legyenek franciák. A megvizsgált oklevelek alapján, már ahol egyáltalán nevek is előfordulnak, az 1230-as évektől már csak szórványosan fordulnak elő franciák. Biztosat természetesen nem lehet tudni, hiszen egy-két elszórt névadat aligha utal a konvent pontos összetételére. 1251-ben a somogyvári konvent bizonyságlevelében még feltűnik Balduin *cantor*,[68] aki vélhetően azonos az 1254-ben felbukkanó Balduin éneklő szerzetessel.[69] A további névadatok tanúsága szerint, zömmel az 1270-es évek végéről van szó, a franciák eltűntek a konvent tisztviselői közül. Egyetlen adat támogathatja, igaz csak szerény mértékben, a francia kapcsolat, illetve a francia szerzetesek további jelenlétét gyámolító elméletet. IV. Kelemen 1266. évi bullájáról van szó, amely, mint a korábbiak, újra megerősítették az anyakolostor birtokait, jogait. Ebben az oklevélben továbbra is megmaradt első helyen a somogyvári fiókapátság.[70] Az persze igaz, hogy ettől még az eleinte többségében franciák alkotta konvent összetétele ekkorra bőven „felhígulhatott”, ugyanakkor – s ez lényegében az oklevél tanulsága – Somogyvár továbbra is megmaradt Saint-Gilles du Gard fősége alatt. Hogy ez milyen mértékben befolyásolta a szerzetesi közösség megoszlását, nem tudhatjuk, de vélhető, hogy egy-egy (néhány?) francia szerzetes azért maradt az apátságban. Fügedi Erik véleménye e szerint annyiban módosítandó, hogy az 1250-es években, talán az 1260-as években is ha nem is túlnyomórészt, de még akadtak franciák a szerzetesi közösségben.

JEGYZETEK

[1] Horváth István: — In: Tudományos Gyűjtemény, III. 1828. 65–68. p. (továbbiakban: Horváth, 1828.)

[2] Füssy Tamás: A Szent Egyedről nevezett somogyvári benczés apátság történetéhez. In: Katholikus Szemle, 1902. 50–59., 116–133. p. (továbbiakban: Füssy, 1902.)

[3] Baumgarten Ferenc: A Saint-Gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal. Diplomatikai tanulmány. In: Századok, 1906. 389–411. p. (továbbiakban: Baumgarten, 1906.)

[4] Sörös Pongrác: Elenyészett bencés apátságok. Somogyvár. In: Erdélyi László – Sörös Pongrác: A Pannonhalmi Szent Benedek Rend Története. (továbbiakban: PRT) XII/B. köt. Bp., 1906–1912. 149–167. p.

[5] Györffy György: A lovagszent uralkodása. In: Székely György (főszerk.): Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Bp., 1984. (Magyarország története tíz kötetben. I/2.) 893-939. p. (továbbiakban: Györffy, 1984.) 926. p.

[6] Magyar Kálmán (szerk.): Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére. Kaposvár, 1992. (továbbiakban: Magyar, 1992.) Ld. még: Györffy György: A Szent László-kori Somogyvár történeti szerepe. In: Magyar, 1992. 7–11. p.; Magyar Kálmán: Somogyvár

Magyarország virágzó Árpád-kori központja (Források a XI–XIV. századból). In: Magyar, 1992. 11-55. p.; Fügedi Erik: Somogyvár francia monostora. In: Magyar, 1992. 55-63. p. (továbbiakban: Fügedi, 1992.)

[7] Neumann Tibor: 11. századi királyi monostoraink alapításának indítékai. H.n. 1999. (Kézirat. Készült a XXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára, 1999.) (továbbiakban: Neumann, 1999.)

[8] Baumgarten, 1906. 391–392. p.

[9] Baumgarten, 1906. 393. p.

[10] Baumgarten, 1906. 395. p., 1. sz. jegyz.

[11] Baumgarten, 1906. 398. p.

[12] „... per ensem, vexillum, sceptrum et coronam ...” Idézi: Székely György: Koronaküldések és királykreálások a 10-11. századi Európában. In: Századok, 1984. (továbbiakban: Székely, 1984.) 941. p.

[13] Székely, 1984. 940-941. p.

[14] Györffy, 1984. 933. p.

[15] Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896-1196). Szeged, 1996. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) 111-112. p. (továbbiakban: Makk, 1996.); VII. Gergely levele Nehemiáshoz (1077): „... ut regem, qui inter vos electus est”; VII. Gergely levele Lászlóhoz (1079): „Gregorius episcopus servus servorum Dei Ladizlao Ungarorum regi salutem et apostolicam benedictionem.” Györffy, Georgius (ed.): *Diplomata Hungariae Antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia Volumen I ab anno 1000 usque ad annum 1131.* H.n. é.n. 220-221., 223-224. p. (nr. 75., 77.) (továbbiakban: DHA.)

[16] Makk, 1996. 131. p.

[17] Makk, 1996. 134. p.

[18] Az alapítás napi keltezésére biztos adattal nem rendelkezünk, ám elég valószínű, hogy azt az anyakolostor (Saint-Gilles du Gard) védőszentjének ünnepéhez, szeptember 1-hez igazították.

[19] Személye nem problémáktól mentes, mivel egyes német kutatók szerint Teuzo éppen nem II. Orbán, hanem III. Kelemen ellenpápa híve volt. Erre vonatkozólag ld. Makk Ferenc: Magyar külpolitika, 896-1196. Szeged, 1990. (Akadémiai doktori értekezés. Kézirat.) 207. p., 137. sz. jegyz. (továbbiakban: Makk, 1990.) Véleményem szerint azonban ez nem áll, mivel több adat is azt támasztja alá, hogy az itt szereplő Teuzo a SS Giovanni e Paolo presbiter-kardinálisa, azaz mindenképp a reformpápaság feltétlen híve volt, nem pedig III. Kelemen ellenpápa embere. Vö.: Kiss Gergely: „Teuzo sancte Romane Ecclesie legatus, ... Teuzo cardinalis”. (Adalékok az I. László-kori pápai-magyar kapcsolatok történetéhez). In: „Magyaroknak eleiről” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szeged, 2000. 265-276. p.

[20] „Quamvis peccator existam, quoniam cura terrene dignitatis absque gravissimis non potest promoveri criminibus...” Idézi: Fraknoi Vilmos: Szent László levele a montecassinoi apáthoz. In: *Értekezések a történeti tudományok köréből*, XIX. Bp., 1901. 3-4. p. (továbbiakban: Fraknoi, 1901.); DHA. 272. p. (nr. 91.)

[21] „Sancti Egidii congregacioni me litteris meis commisi” Kostrencic, M.: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, t. 1. Zagreb, 1967, 197-198. p. (nr. 158.), ill. újabban: DHA 265., 271-272. (nr. 87, 91.)

[22] „Scias etiam me sancti Egidii abbati plurima in terre Ungarie prestitisse beneficia” Uo.

[23] „quod si tibi imago futuri beneficii, scilicet quandoque me per legatos tuos exquisieris [...] confirmatum tibi per hunc scriptum, quicquid in Ungaria et Messia et Sclavonia vestro loco nostri homines offerre voluerint” Uo.

[24] „per capellano nostro [!] et Sorinum nostrum militem quos V[rbano] apostolico mitto” Uo.

[25] „Porro si neutra ad presens agere possis, saltim per legatum, quem papa mihi mittet, quod ac quomodo velis, rescribe” Uo.

[26] Fraknói Vilmos véleménye szerint László kapcsolatot akart kiépíteni I. Roger szicíliai normann királlyal, s ezügyben közvetített volna a montecassinoi apát, Odesirius, legatus útján tudatva az esetleges eredményt Lászlóval. Fraknói itt megelőlegezi a Kálmán korában házassággal is megerősített normann-magyar kapcsolatot. Fraknói, 1901. 11. p.

[27] Erre utal, hogy I. László 1091 végén, legkésőbb 1092 elején találkozott és megegyezett a német-római császárral. Makk, 1990. 207-208. p. További fontos adalék az is, hogy II. Orbán pápa később, 1096-ban, Kálmánhoz intézett levelében úgy jellemezte I. László uralkodásának végét, hogy „Inter has diabolice persecutionis procellas iam diu regnum tuum ab Apostolice Sedis obedientia desivit et erroris huius principibus ac ministris deditum per latioris vie devia seductum est.” DHA 318. p. (nr. 109) Ez egyet jelent azzal, hogy László szakított a (reform)pápasággal.

[28] II. Orbán számára felbecsülhetetlen érték volt ugyanis a toulouse-i gróf, IV. Raimund megnyerése a maga számára. Saint-Gilles kegyura többszöri kiátkozás után (házasságai, ill. a monostor sérelmére elkövetett tettek miatt) éppen az apátok, különösen az 1091-ben Magyarországon is megjelenő Odiló révén válik a keresztes hadjárat egyik vezető alakjává – mint „christiane milicie excellentissimus princeps”. Adhemar legatus kíséretében az egyik hadsereg vezetésével indul útnak az Adria partvidékén. Emellett II. Orbán 1095-1096-os dél-franciaországi utazása során, melynek alapmotívuma a keresztes háborúra való felhívás Clermontban, két alkalommal is felkeresi Saint-Gilles-t konkrét tárgyalások céljából Raimunddal ill. legátusával a keresztes háborúra vonatkozólag. E látogatások alkalmával több időt tölt el Saint-Gilles-ben mint általában a monostorok többségében. IV. Raimundra vonatkozólag: Hill, J.H. – Hill, L.L.: Justification du titre de Raymond de Saint-Gilles: „Christiane milicie excellentissimus princeps”. In: Annales du Midi, 66. Paris, 1954. 101-112. p.; Hill, J.H. – Hill, L.L.: Raymond de Saint-Gilles, 1041 (ou 1042) – 1105. In: Bibliothéque méridionale, 2e série, tome XXXV. Toulouse, 1959. II. Orbán utazásához: Crozet, René: Le voyage d'Urbain II en France (1095–1096) et son importance de point de vue archéologique. In: Annales du Midi t. 49. Paris–Toulouse, 1937. 42-70. p., ill. Uó: Le voyage d'Urbain II et ses négociations avec le clergé de France 1095–1096. In: Revue Historique Mémoires et études 62. t. CLXXIX, avril-juin 1937. 271-311. p.

[29] Vielliard, Jeanne: Le Guide du pèlerin de Saint-Jacques de Compostelle, Texte latin du XIIe siècle, édité et traduit en français d'après les manuscrits de Compostelle et de Ripolli, 4e édition, 1969. V–XXI. (továbbiakban: Vielliard, 1969.) A keletkezés 1139 körülre tehető, az ötödik könyv szerzősége esetében a francia származás kimutatható. Belső szerkezetét tekintve 11 fejezetre osztható: I. De viis Sancti Jacobi, II. De dietis apostolici itineris, III. De nominibus villarum itineris ejus, IIII. De tribus bonis edibus mundi, V. De nominibus viatorum Sancti Jacobi., VI. De amaris et dulcibus aquis itineris ejus, VII. De qualitatibus terrarum et gentium itineris ejus, VIII. De sanctorum corporibus requiendis in itinere ejus et de passione sancti Eutropii, IX. De qualitate civitatis et ecclesie Sancti Jacobi, X. De discrecione oblationum altaris Sancti Jacobi, XI. De peregrinis Sancti Jacobi digne recipiendis.

[30] „Quator vie sunt que ad Sanctum Jacobum tendentes, in unum ad Pontem Regine [Puente al Reina], in horis Yspanie [Hispania] coadantur; alia per Sanctum Egidium [Saint-Gilles] et Montem Pessulanum

[Montpellier] et Tholosam [Toulouse] et Portus Asperi [Somport] tendit;” (capitulum I.), Vielliard, 1969. 2. p.

[31] Más címmel szerepel, de lényegében ugyanarra utal, mint a 31. jegyzetben a VIII. capitulum mellett szereplő cím. „De corporis que in ytinere Sancti Jacobi requiescunt, que peregrinus ejus sunt visitanda”. Vielliard, 1969. 34. p.

[32] Vielliard, 1969. 35-47. p.

[33] Vielliard, 1969. 53-57. p. (Szt Léonard), és 65-79. p. (Szt. Eutropius)

[34] Goiffon: Bullaire de l'abbaye de Saint-Gilles. Nîmes, 1882. (továbbiakban: Goiffon, 1882.) 55-57. p., No. XXXVII.

[35] A pontos meghatározásokat Goiffon adja meg az említett bullához fűzött kiegészítő jegyzetekben (1-9) Goiffon, 1882. 56. p., ill. Magyar, 1992. 200. p., 9. ábra 2., mely azonban igen zavarólag, talán tájékoztatásul mai országhatárokat is megad.

[36] Vonatkozik ez II. Ince 1132. évi, III. Ince 1208-as igen részletes (65 felsorolt monostorral!), IV. Kelemen 1266-os konfirmációs bullájára. Goiffon, 1882. 71-73. p., (nr. LII), 104-112. p., (nr. LXXX), 178-180. p., (nr. CXXXVIII)

[37] Baumgarten, 1906. 403. p.

[38] „Hoc autem omnibus notum sit, locum [predictum] et abbatiam predictam alodium esse sancti Petri, que dono domni pape Romani tenemus, queque domno predicto abbati Hugoni, et ejus successoribus, salva fidelitate Romane ecclesie, et domni pape, tradimus perhenniter habendam et regulariter ordinandam; ita tamen census X solidorum debitus omnibus annis Romane ecclesie persolvatur.” Bernard, A. – Bruel, A. (éd.): Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny, I-IV, t. IV. (Collection des documents inédits sur l'histoire de France) Paris, 1886-1888. 517–519. p. Idézett hely: 518. p. (nr. 3410).

[39] Guy de Valous: Le monaschisme clunisien. Paris, 1957. II. 58-59. p.

[40] Horváth, 1828. 65-68. p.

[41] Füssy, 1902. 119. p.

[42] Füssy, 1902. 119-122. p.

[43] Füssy, 1902. 122. p.

[44] Chronica Polonorum Liber I. 30-31.: Pertz, G.H. v. (Hrsg.): MGH SS IX. Chronica et annales aevi Salici. 1851. 442-443. p. A gyermektelenség elleni adománytételre ld. David, Pierre: La Pologne dans l'obituaire de Saint-Gilles en Languedoc au XIIe siècle. In: Revue des Etudes Slaves, 1939. 218-219. p. (továbbiakban: David, 1939.)

[45] Cosmae Pragensis Chronica Boemorum Liber II. 36.: MGH SS. Nova Series 2. München, 1980. 133–134. p.

[46] David, 1939. 219. p.

[47] Engel Pál – Koszta László: A veszprémi püspökség püspökei. In: Korai Magyar Történeti Lexikon. 9-14. század. Bp., 1994. (továbbiakban: KMTL.) 728. p.

[48] Winzer, Ulrich: S. Gilles. Studien zum Rechtsstatus und Beziehungsnetz einer Abtei im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung. Münstersche Mittelalter-Schriften. München, 1988. (továbbiakban: Winzer, 1988.) 369. p.; David, 1939. 218-219. p.

[49] Neumann, 1999. 8-12. p.

[50] Neumann, 1999.11-12. p.

[51] Neumann, 1999. 6-8. p.

[52] Neumann, 1999. 7. p., 44. jegyz.

[53] Az alapítólevél szövege úgy fogalmaz, hogy „Quam cum territorio suo predictus rex audiens opinionem meritorum beati Egidii confessoris ad honorem sancte et individue Trinitatis et beatorum apostolorum Petri et Pauli et Sancti Egidii confessoris, pro redemptione anime sue et antecessorum suorum et omnium fidelium christianorum, in presentia dompni Odilonis abbatis prelibatis apostolis Petro et Paulo et Beato Egidio dedit ...”. DHA 267. p. (nr. 88)

[54] II. Paszkál pápa 1106-ban még úgy tudta, hogy László teste Somogyváron volt: „Latisclausus [...] Ungarorum rex ad honorem Dei et sanctorum apostolorum Petri et Pauli in memoriam sancti confessoris Aegydi Semichensem fundavit ecclesiam [...] obtulit, ubi et eius corpus venerabile requiescit.” DHA 352. p. (nr. 129.)

[55] Péterre: „Petrus prepositus, qui postea primus inde abbas effectus est”. Ilyen jellegzetes nevek voltak még: Rostagnus Rainonis, Rostagnus, Ugo (Hugó). DHA 268. p. (nr. 88.)

[56] Winzer, 1988. 357. p.

[57] Winzer, 1988.376. p.

[58] DHA 317-318. p. (nr. 109.)

[59] Albericus monachus Trium Fontium: Chronicon ab urbe condito usque ad anno 1241, a[nno] 1078: „Hic [sc. sanctus rex Logesclaus] in Ungaria fundavit nobilissimam abbatiam de Semigis, in qua non solent recipi nisi Franci.” Gombos, Franciscus Albinus: Catalogus fontium historiae hungaricae ... Budapestini, 1937. I. 27. p. Albericusra (†1252 után) Almási Tibor: Albericus Trium Fontium. KMTL. 35. p.

[60] II. Callixtus pápa megerősítő bullája Hugó saint-gilles-i apátnak, 1119. június 28.: „[...] Porro universa, que in presenti XII [XIX] indictione monasterium vestrum concessione pontificum, liberalitate principium, oblatione fidelium vel aliis iustis modis possidet, sive in futurum largiente Deo poterit adipisci, quietas semper tibi tuisque successoribus et illibatas permaneant. In quibus hec propriis visa sunt adnotanda: abbatie videlicet Egidii de Ungaria [...] cum capellis et aliis possessionibus ad eas pertinentibus [...]” DHA. 410. p. (nr. 150.); II. Ince pápa megerősítő bullája Péter saint-gilles-i apátnak, 1132. december 10.: „[...] Porro universa, que in presenti decima indictione monasterium vestrum, concessione pontificum, liberalitate principium, oblatione fidelium seu aliis iustis modis possidet seu in futurum, largiente Domino, poterit adipisci, quietas semper tibi tuisque successoribus et illibatas permaneant; in quibus hec propriis nominibus duximus exprimenda : Abbatie videlicet Egidii de Ungaria, [...]” Goiffon, 1882. 74. p.; III. Ince pápa megerősítő bullája Pontius saint-gilles-i apáthoz, 1208. november 12.: „[...] Preterea statuimus ut quascumque possessiones, quecumque

bona idem monasterium in presenti harum juste et canonice possidet, aut in futurum concessione pontificum, largitione regum vel principum, oblatione fidelium seu aliis iustis modis, prestante Domino poterit adipisci, firma tibi tuisque successoribus et illibata permaneant; in quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis: Abbatias videlicet Sancti Egidii de Ungaria, [...]” Goiffon, 1882. 105. p.; IV. Kelemen pápa megerősítő bullája a saint-gilles-i apáthoz és a szerzetesekhez, 1266. július 23.: „[...] Preterea statuimus ut quascumque possessiones, quecumque bona idem monasterium juste et canonice possidet, aut in futurum concessione pontificum, largitione regum vel principum, oblatione fidelium seu aliis iustis modis, prestante Domino poterit adipisci, firma vobis vestrisque successoribus et illibata permaneant; in quibus hec propriis duximus exprimenda voculis: Locum ipsum in quo prefatum monasterium situm est cum omnibus pertinentiis suis; Sancti Egidii de Ungaria, [...]” Goiffon, 1882. 179. p.

[61] Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis Edita Collegio Historicorum Hungarorum Romano. – A veszprémi püspökség római oklevéltára. I. 1103–1276. Budapestini, 1896. I. 12. p.; Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon. Szerk. Balogh Elemér. Bp., 1997. 26. p. (nr. 62.)

[62] PRT XII/B. 152. p.; vö. Fügedi, 1992. 57-58. p.

[63] Ezt az esztergomi káptalan bizonyáglevele tartalmazza. PRT I. 617–618. p.

[64] PRT I. 632., 632–633. p.

[65] Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső (szerk.): Codex diplomaticus patrius. Hazai okmánytár. VII. köt. Bp., 1876. 11. p. Dátuma bizonytalan, hiszen csak 1390-es átírata ismert.

[66] PRT XII/B. 152-153. p.

[67] Fügedi, 1992. 58-59. p.

[68] Wenzel Gusztáv (szerk.): Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár. VII. köt. Bp., 1870. 376-377. p.

[69] PRT XII/B. 153. p.

[70] Goiffon, 1882. 178-180. p. (nr. CXXXVIII.)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

2.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMI

Fekete Csaba: Fundata est in 1537? Egy 18. századi omniarium tanúsága

Készült az OTKA T 029146 pályázat támogatásával. Nyelvi és művelődéstörténeti adattár. 11.

Hírmondó is alig maradt Debrecen város régi okmányaiból a török idők, a gyakori tüzek, végül az 1705-ben dúló–pusztító császáriak elvonulása után. Eltűntek a korai iratok a város levéltárából, a Református Kollégiumból is elvándorolt a hajdani coetus–láda. Ezért nem szemléltethetjük világosan, hogy miként vált Debrecenben a ferencesek városi iskolája (schola externa) a protestantizmus (majd annak helvét ága) befogadására alkalmas intézménnyé, s hogyan működött a reformáció századának harmincas-negyvenes éveiben. Becses alkalom tehát, ha valamivel pontosabb kép megrajzolásával biztatnak egészen véletlenül felbukkanó aprócska adalékok.

Kérdőjellel illette az „alapítási” évet (1538?) Zsigmond Ferenc a Debreceni Református Kollégium történetéről írott munkájának címlapján. Nála a reformáció századára vonatkozó korábbi vélemények foglalata megtalálható, és sokat igazított a Nagy Sándor – elég sok anyaga és úttörő volta ellenére inkább népszerűsítő, mintsem tudományos – könyvei által formált képen: „Debrecen 1536-ban új földesurat kapott. Enyingi Török Bálintot, akinek német származású és protestáns hajlandóságú nő, Pemfflinger Katalin volt a felesége. Másik birtokán, Pápán, a Török-házaspár már korábban is pártfogója lett a protestantizmusnak, noha a régi egyháztól sem szakadt el... szinte bizonyosra vehető, hogy a városi iskolát mindjárt a földesúrváltozás megtörténte után, a földesuraság csendes pártfogása alatt, a református lakosság vette birtokába és alakította át a maga igényei szerint.”^[1]

Ilyesféle, közvetett és feltételes módú az akkori időkről való ismereteink nagyobb része. Amennyire lehet, ezek alapján tisztázta Herpay Gábor a középkori és reformált vallású iskola kapcsolatát.^[2] Többet szinte azóta sem tudunk. Enyingi Török Bálint vagy 1536-ban, az év vége táján, vagy legkésőbb 1537. tavaszán költözhetett Debrecenbe, mert a várost már birtokolta, tehát, és ha szabadna beszélünk a szó szoros értelmében iskolaalapításról (okmánnyal, kiváltságokkal), az ugyanebben az esztendőben megtörténhetett volna, amikor Debrecenbe telepedett.

Úgy tűnik föl az alább idézett sorokból, hogy a 18. században esetleg többet és igencsak másként tudhattak iskoláinkról, ezek sorában a debreceni és a sárospataki kollégiumról. Az idősebb Széplaki T. Pál több nyomtatott és kéziratos források alapján összeírt jegyzetes könyve egy néhány soros, de figyelemre méltó áttekintést tartalmaz a hazai iskolákról, s alapításukról. Sorban Nagyszombat, Nagyszében, Nagyvárad, Debrecen, Kolozsvár, Gyulafehérvár főiskoláit említi.

Hazai református kollégiumaink „alapítása”

NB. Schola Nagy Szombatiensis in initiis undecim seculi a S. Stephano Rege e(st) fundata, cujus privilegiis hodie e(ni)m gaudet(ur).

Coronensis Schola in Transilvania per Honterum fundata e(st) a(nn)o 1530. A(nn)o 1532 Varadina per Emericum Czibak, quae floruit per 130 a(nno)s ad t(e)mp(o)ra Georgii I. Rakoczi. Valentinus Török Debreczinum conuenerat, atq(ue) idem ibidem Scholam fundavit 1537. Claudiopolitana fundata e(st) per Stephanum Bocskai anno 1605. aucta et restituta per Dionysium Banfi a(nn)o 1670. Albensis a(nn)o 1627. In Academiam conueri voluit per Gabrielem Bethlen eiusdem p(ro)ffessoribus Alstedio, Bisterfeldio, Crispino et Piscatore Enyedina per Catherinam Brandenburgium anno 1670.^[3]

A jegyeztető, azaz idősebb Széplaki T. Pál (circiter 1720–post 1790) életét csak nagy vonalakban ismerjük. Zemplénből származott, Erdőbényén volt rektor pataki diákoskodása után, majd Losonc (1762-1785), azután Drégelypalánk lelkésze (1785-1789), közben mindvégig (tehát 1762-1788 között) esperesi tisztséget viselt.^[4]

Kéziratának hivatkozásai között ezen a ponton nem találunk megnevezett nyomtatott vagy más forrást. Ma már ismeretlen feljegyzésekre gondolhatunk (pl. Debreceni Ember Pál itthon kézírásban, és kiegészítésekkel terjedt munkájára), de lehet, hogy idősebbekkel társalkodó diákként találkozott ilyen vélekedéssel, összegezte ismereteit, s megőrizte későbbi időkre. A felvilágosodás századában a reformátusok kíméletlen leszámolási kísérletekkel szembesültek, beleértve a protestáns iskolák megszüntetését. Szükség volt tehát arra, hogy már diák korábban gyűjtögesse minden leendő prédikátor a hitvitázó, egyháztörténeti, egyházjogi, iskolatörténeti adatokat, érveket, forrásokat.^[5]

A kézirat eme részletének hitelességét csak közvetve vethetjük alá történetkritikai vizsgálatnak, mert nem olyan megnevezett forrásból ered, amelyet mostantól fogva kész örömmel érvényesíthetnénk a továbbkutatásban. Írásba foglalt értesülései nem mind lehetnek egészen pontosak mostani megítélésünk szerint. Így példának okáért Honterus 1530-ban még a krakkói egyetem hallgatója, csak később, 1533-ban tért haza Brassóba, „alapításra” ekkor kerülhetett volna sor, ha nem lett volna szülőhelyén iskola; állítólagos tíz évvel később megjelentetett iskolai szabályzatát (*Constitutio scholae coronensis*, 1543), ma már bizonytalanság és jogos kétség övezi.^[6] Ellenben Alsted és Bisterfeld mellett a Johannes Crispin^[7] (1616–1655) emlegetése nem éppen gyakori a hazai irodalomban. Ez az Olmützből származó morvaországi német diák előbb tanítványa volt Bisterfeldnek, majd a gyulafehérvári kollégium első rektoraként működött Apáczai Csere János idejében.^[8] Széplaki, honnan honnan nem, de valamiképpen tudott róla. Váraddal kapcsolatos megjegyzése szintén föltűnik. A bihari főnemes család legnevesebb, papi rendbe lépett, de valójában katonáskodó, Mohácsnál is vitézkedő sarja Cibak Imre Kolozsmonostor apátságát kapta meg 1526-ban, majd Budáról János király az ő seregének védelmében vonult Váradra 1530-ban, de hogy aztán megöletése (1534) előtt két esztendővel hogyan járult hozzá Várad iskolájának fundálásához, azt mi sem tudhatjuk jobban, mint Széplaki Pál. Gyulafehérvár akadémiájának terve Apáczai miatt sokkal ismeretesebb.

A kéziratot 1737-1742-ben keletkezett, bizonyosan Sárospatakon. Jegyzetek, kivonatok, s beszédmásolatok gyűjteménye. Az első levél alján találjuk ezt: „*Descripta per me Paulum T. Széplaki, Anno multum lugubri et contagioso 1740.*”^[9]

Az 1739–1741 években országos pestisvész dühöngött. Debrecenben ekkor kezdte meg Maróthi György egy maga házánál szerzett hármóniás éneklő körben megismertetni néhány választott diákját a Goudimel-féle többszólamú zsoltározással. (Ezt a kezdeményezést speciálkollégium féle, prealectio privata gyanánt, és nem a collatio keretei között, legkevésbé diákegyesület alapításaként értelmezhetjük.) A protestáns iskolák működésére sokban hatott a pusztító járvány, a tömeges temetési szolgálatok, a peregrinálás korlátozása, és helyenként az iskolai oktatás szüneteltetése miatt.^[10] Természetesen a szorgalmas diákok tanulmányaik kiegészítésére is felhasználták az időt, Széplaki is így tett.

A kötet egyik imádsága végére ezt jegyezte: *Descripta per me Paulum Széplaki Anno 1741. die 8. Januarii, recitabitur ab Humanissimo Domino Paulo Szilágyi in Schola RSzombatiensi eodem mense.*^[11] Ebből

belföldi peregrinációra gondolhatunk. Nem mondja ki egyértelműen a kelezés után, hogy ő járt Rimaszombatban, sem azt, ami szintén lehetséges, hogy az ő diákja volt az a Szilágyi Pál, aki elkérte imádságát, és rimaszombati rektorként használta. A protestáns iskolák mindennapjaihoz hozzá tartozott a távoli vidékekkel és fiókiskolákban tevékenykedőkkel való kapcsolat, és ez ismeretek meg könyvek áramlásával és cseréjével járt.

Patak és Debrecen „alapítási” évszáma

Pataki diákként Széplaki a város reformációjára, illetve a pataki skóla alapítására vonatkozó nézeteit és ismereteit így összegzi:

Nec Patria n(ost)ra misera o(mn)i decore litterar(um) destituta mansit(ur) circa a(nnu)m 1520 enim acceptata Ref(ormatio)nis doctrina ab oppidis praecipuis, Ujhely, S(aros) Patak, Pápa, Debretzen, Erdöd cet(era) p(ro)xime sub sequenti A(nn)o 1554 Schola Patakina e(ni)m sub illustri Heroe Petro Perenyi fundata est, subsuidiariam operam p(er)transib(us) illi viris Egregios Steph(anus) Kopacsi Pastor Patak(iensis) et Mich(ael) Siklosi Past(or) Ujhely(iensis) continuata eodem incrementata e(st) sub eius filio Gabriele Perényi reduce ex clade Mohacs, qui circa A(nnu)m 1560 primum Professore Vitium Belsaratium adduxit, necnon se tendoris consecuta e(st) sub comite Georg(ius) I. Rakoczi ab Anno 1636, adeo ut de exteris etiam oris Polonia Suecia agminatim huc facerent accursum”^[12]

Széplaki kéziratában a pataki „alapítás” évszáma javított. Sötét tintával átírta, talán az 1555. évi erdődi zsinatra is gondolt, vagy másként akarta előbb megfogalmazni a mondatot, mert a Balsarati (Bassarági) Titus János (1529-1575) tanárságát is utólag toldotta be # jellel, aki 1560-ban lett Perényi Gábor udvari orvosa. Eredetileg 1524, tehát a mohácsi vész előtti évszám szerepelt a kéziratban, és ez az 1502-ben született Perényi Péterrel kapcsolatban nem lehetett egészen helyénvaló (noha tizenhét évesen már temesi kapitány, majd abaúji főispán lett), akár forrásaiból, akár a köztudatból származott valamilyen eseményre vagy hiedelemre utalt volna az évszámmal. Bizonytalan az is, hogy ez az iskolaalapítás évét jelentette volna, azért, mert nem 1549-re javította (ez az év a megemlített Kopácsi István lelkészi és tanári működésének kezdete Patakon), amely évszám későbbi időben helyenként olvasható, hanem csak az évtizedet helyesbítette a kéziratban, s így alakult ki az átjavítás után az új évszám: 1554.

Egy pataki diák ismeretlen forrásai sorában természetesen itt gondolhatunk az ifjabb Csécsi János féle *Registrum Historicum* hatására, akár olvasás, akár hallomás útján terjedtek az abban foglaltak, ahol szintén megvan ez az évszám, helyesbítve az 1531-et, vagy inkább utólagos bepótlással „egy későbbi elbizonytalanodás következtében történt” – amint ezt Barcza József értelmezte.^[13] Az 1554-et pedig a korábban alacsonyabb szintű iskola kollégiummá alakulásának éveként is tekinthetjük. (Vélhetően már Széplaki T. Pál sem sokat érzékelt abból a hosszú folyamatból, ezt Barcza József okkal hangsúlyozta, amelynek több nemzedéken át módosuló szellemi árnyalatai kibontakoztak a katolikus reformációtól a reformáció ágainak szétválásáig, és amelyek a protestáns iskolákat meghatározták.)

Ha nem fogadjuk vagy fogadhatjuk el helyesnek az évszámot, akkor is kortörténeti adalék, hogy a 18. század közepén a pataki diákság tudatában még nem rögzült egyértelműen a későbbben ismeretes „alapítási” év, tehát a Szombati János korának felfogása. A manapság (hagyományosan) ismételt, (vagy kétségtelennek vallott) 1531. év egyáltalán nem található meg Széplaki kéziratában.

Apróbb bizonytalanságok és vázlatos áttekintés volta ellenére annál érdekesebb, hogy ez a kéziratos munka másutt nem ismeretes évszámot tartalmaz a testvérkollégium alapításáról, bár azt sem fogadhatjuk kritikátlanul. Ha a vélekedés széleskörű vagy csak a tájékozottakra terjedő voltát nincs is módunk eldönteni, magában az is szemet szúr, hogy Perényi szerepe mellett a Török Bálintét ilyen egyértelműen rögzíti, és csak Debrecenhez kapcsolja, Pápát bár említi, a két évtizeddel későbbi dunántúli esperes Széplaki semmivel nem utal az Enyingi Török család és Pápa reformálódásának összefonódására. Ez egyben azt a gyanút erősíti, hogy nem olyan (nyomtatott?) forrás áll vélekedése háttérében, amelyből Pápa és reformációja és Török Bálint kapcsolódását ismerhette meg.

Korlátoz bennünket mindezek után a kézirat jellege. Az, hogy itt néhány lapon kijegyzések, emlékeztetők összemásolása van a kezünkben, nem valamely egyháztörténeti szakkönyv kivonata, vagy előadás nyomán készült dictatum; de a megemlített városokhoz kötődő folyamat spontán összegzéséből jogos arra következtetnünk, hogy hasonló köztudat élhetett számos diáknemzedékben. Azokban is, akik nem olvashatták például Szenci Molnár vagy Pápai Páriz munkáit, ahol részletesebb adatokat, vagy árnyaltabb előadást találhattak volna a hazai reformáció terjedéséről.

Az idézett adatok nem származnak Széplaki megnevezett forrásaiból, melyeket a kötetben többfelé találunk, ilyen például a Szenci Molnár Albert idősebb kortársa, Wilhelm Zepper (1550–1607) herborni prédikátor akkoriban sokat forgatott munkája,^[14] vagy Bod Péter még kéziratban volt egyháztörténete. Azt kell azonban vélnünk, hogy a korabeli állítás mögött nem csak hiedelmek vagy meggyőzések voltak, hanem oly adalékok is, amelyeket mi már nem ismerhetünk. Az egyes iskolatörténeti körülményeket belülről ismerő továbbkutatóknak remélhetőleg lesz hozzáfűznivalója a fentebb idézett sorokhoz. Sárospatak „alapítása” körül volt már vita,^[15] s ha túlzás volna is az iskolatörténet eme korát egyszerűen a középkor folytatásának gondolnunk, az árnyalt újrarajzolás elkerülhetetlen. A közvéleményben a jól megjegyezhető és könnyen emlegethető pontos keltezés helyett más képet kellene elültetnie a szaktudománynak az egyházi sajtó lapjain és az emlékezések szólamaiban, ám a reformáció összetett és átmeneti folyamatának érzékeltetése az új szemléletű egyháztörténetírásnak még nem eléggé megoldott kérdése, napjaink populáris .

Fenntartással és megszorítással is illő tehát számon tartanunk az idősebbik Széplaki T. Pál vélekedését, mint historiográfiai adalékot. Más korábbi vagy egykorú munkában sehol nem bukkant föl eddig Sárospatakkal kapcsolatban az 1554, valamint az 1537. év a Debreceni Református Kollégium „alapítási” éveként.

JEGYZETEK

[1] Zsigmond Ferenc: A Debreceni Református Kollégium története. 1538(?)–1938. Debrecen, 1937. 10-11. p.

[2] Herpay Gábor: A debreczeni református Ispotály története, 1529-1929. Debrecen, 1929. 18. skk. p.

[3] „Annotationes quaedam de Scholarum necessitate origine et progressu.” ff. [75^a–77^a] Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, Kézirattár, R 335. Az idézet a f. [77.] alján olvasható. A fejezetcím Apáczaira emlékeztet, bár maga a kézirat nem tartalmazza annak semmi bizonyítékát, hogy Széplaki felhasználta Apáczait, de joggal feltételezhetjük, hogy ismerte.

[4] Bázeli beiratkozása egy évvel többek – pl. Hatvani István – után 1747-ben: „...die 27. octobris. Paulus Széplaki Hungarus ex superiore Hungariae, comitatu Zempleniensi.” Sárospataki Lapok, 1860. 159. p. Vö. Szinyeyi József: Magyar írók élete és munkái. XIII. köt. Bp., 1913. 794-795. p. (az 1772-es évszám Szinyeyinél sajtóiba!). Zoványi nem említi életrajzát, hisz nyomtatásban (a Petrik-bibliográfia szerint) mindössze egyetlen halotti beszéde ismeretes, de a neve szerepel a drégelypalánki esperesek sorában. Zoványi Jenő: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. 158. p. – Széplaki nevének középső, T. eleme a kézirat idézett helyén, és másutt is fölbukkan, a szakirodalom nem említi.

[5] A szakkönyvek gyűjtése mellett akkoriban még a kéziratos jegyzetelés elkerülhetetlen, és az ismeretszerzés sokkal értékesebb eszköz volt, mint egy évszázaddal később.

[6] Csak 17. századi kiadása bizonyos, amely már későbbi átdolgozás szövegét őrzi. Vö. [.....] (továbbiakban: RMNy.) App. 10. p.

[7] Kérdőjellel Crispurinus névalakot is közöl, forrásra nem hivatkozik: Bán Imre: Apáczai Csere János. Bp., 1958. (Irodalomtörténeti könyvtár. 2.) 395. p.

[8] Herepei János: [.....] Adattár... II. 531–535. p.

[9] Hibás átkötés miatt, amely az 1950-es években készült, rossz helyre soroltak több kiszakadt lapot, ezért az idézet ma a [6.] levélen van. Ha volt a gyűjtéléses kötetnek közös címlapja, az is odaveszett. – Széplakinak egyébiránt 14 kötetnyi prédikációja volt, hiányosan megmaradt sorozatát szintén a Kollégiumi Nagykönyvtár őrzi, a szerző azonos nevű fiának ajándékként, aki az első önálló jogi tanszéken működött.

[10] Ld. részletezve: Tóth Béla: Maróthi György az 1739–42. évi debreceni pestisről. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1972. Debrecen, 1974.; Uő: Maróthi György. Debrecen, 1994. 202–203. p. (további irodalommal).

[11] f. [95^a].

[12] f. [95^a]. – a korábban idézett szakasz bevezetéseként.

[13] Barcza József: [.....] In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, III. Bp., 1984. 134. p. – Ld. még alább a 15. jegyzetet.

[14] *Politia ecclesiastica sive forma ac ratio administrandi et gubernandi regni Christi, quod est ecclesia in terris.* Herborn, 1595. (2. kiadása: 1607, harmadik 1714, ugyanott). Megjelent németül is (*Tractatus von der christlichen Disziplin oder Kirchen-Zucht...* Herborn, 1596.) Szenci Molnár Albert egyik munkája által is hatott hazánkra, mert a szótárához illesztett *Syllecta scholastica* (RMNy 1239 [4.]) második része: *De scholis vernaculis, item quae ad uberiorem ingenii cultum comparandum faciunt. Ex Politia eccl. Wilhelmi Zepperi.* – E munkát méltatta: Nagy Barna: [.....] In: *Tanulmányok és okmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből a négyszázéves jubileum alkalmával.* Bp., 1965. (*Studia et Acta Ecclesiastica I.*) 48–49. p.

[15] Szűcs Jenő: Sárospatak reformációjának kezdetei. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, II. Bp., 1983.; Barcza József: Szempontok és adalékok a protestáns iskolázás kezdeteihez Sárospatakon. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, III. Bp., 1984. 127-141. p.; Szűcs Jenő: Még egyszer a sárospataki protestáns iskola kezdeteiről. Az 1531. évszám eredete. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, III. Bp., 1984. 142-164. p.; Barcza József: Még egyszer a protestáns iskolázás kezdeteihez Sárospatakon. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, IV–V. Bp., 1986. 107-115. p.

egyhaztorteneti_szemle_2001_01_068-093.htm

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

2.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMI

Csorba Dávid: Egy eltűnt prédikáció margójára Szentpéteri István: Ördög szára bordája

Komáromi Csipkés György: Igaz Hit (Debrecen, 1666.) című prédikációs kötetének az olvasóhoz szóló mondata jól szemlélteti az Ige nyújtotta lelki támaszt, a lelkipásztor pasztorációs lehetőségeit. Szükséges – mint mondja –, hogy „néha olajat, néha bort töltsék Halgatóim sebeibe, néha a törvényből menydörögjek, néha az evangéliumból beszélgessek, néha a népet rettentsem, keserítsem, néha ismét bátorítsam, és vigasztaljam, néha csak tejet, néha temérdekebb ételt adgyak az Isten népének” (XXv). A lelkipásztor munkájához hozzátartozik a menydörgés és a vigasztalás egyaránt. Az ótestamentumi nagy próféták gyakorolták a lélek Istenhez vezérlésének mindkét lehetőségét. A vigasztaláskor a kétfajta megközelítés összetartozik; ellentétes esetben túlzott kegyességet, világvégeváró képzeteket generálhat, vagy a haragvó Isten képének hirdetésével morálisan bezárkózó magatartást válthat ki.

A kegyességi élményektől érintett lelkipásztor (id. Köleséri Sámuel, Csúzi Cseh Jakab, Debreceni Ember Pál) az eredeti értelemben hirdette a mindenkori reformátori üzenetet, a kegyelmes Isten üdvösségre hívó szavát. Az 1670-80-as évek ótestamentumi rettentései után Pál apostol leveleinek vigasztalása gyülekezeteket építő erőt sugárzott. A túlzás két útjának szükségszerű velejárója a hangsúlytvesztés lehetősége: a két irány két külön teológiai nézőpontot, más homiletikai megoldásokat rejt magában, és láthatóan különböző prédikátori lelkületet sejtet. Az ostorozó magatartás eltelevényesedése apokaliptikus képeket felvonultató, menydörgő hangú beszédek von maga után (Szántai Pócs István) vagy a bűnök temérdek sokaságára figyelmeztető feddések (Sajószentpéteri István) a bűnbocsánat hirdetése helyett.

A szakirodalom már régóta jelezte, szükséges volna feldolgozni a magyar kegyességtörténetet.^[1] Esze Tamás hívta fel a figyelmet a „nagyhírű aszketikus prédikátor”, Szentpéteri István életművére: „eredményeiből és drámájából milyen nagy tanulságok adódnának számunkra”.^[2] A témával legbehatóbban Szigeti Jenő foglalkozott, vizsgálati szempontjai azonban megkérdőjelezhetők. Olyan kegyességi formákat tulajdonított a szabadegyházi közösségek egyedüli sajátjának (közösségi Bibliaolvasás, régi puritán könyvek tanulmányozása, a közösségi éneklés, imádkozás, laikusok által tartott házi istentisztelet),^[3] melyeket a korabeli prédikációk és a mai retorikai illetve egyháztörténeti, gyakorlati teológiai szakkönyvek értékelései egybehangzóan protestáns és reformátori gyökerű sajátosságnak tartanak.^[4] Szigeti megállapításaiban ugyanakkor nem vált el élesen egymástól a puritán és a pietista jellegű kegyesség sem formai, sem tartalmi szinten. Jelen dolgozat ezért egy elfeledett prédikátor életművének elemzése révén, különös tekintettel eddig ismeretlen művére mutatja be a magyar református kegyesség egyik arculatát.

Szentpéteri István iskoláit Debrecenben végezte, kora legnevesebb tanára, Martonfalvi György idejében subscribált 1670-ben. Hosszú előtanulmányok után (6-7 év) jutott el csak külföldre és töltött el egy szemesztert Frankfurt an der Oderben. Hazajövetelétől számítva lelkipásztorként szolgált majd 10 helyen, több mint 50 esztendő. Ismerve a papmarasztás intézményét, elképzelhető az is, hogy gyakori helyváltogatása személyes vonásainak köszönhető (főként, hogy egy-két helyre újra és újra visszatért). Matuzsálemi kort élve halt meg 1730-ban 75 évesen. Szerzőnk a kor egyetlen és egyedülálló kollégiumában tanult, kiváló puritán tanítók keze alatt (Martonfalvi, Szilágyi Tönkö Márton), nehezen jutott ki külhonba, apró falvak sorában volt lelkipásztor, kötetét csak éves késésekkel tudta kiadatni, embert próbáló időket élt meg. Ez a kép már mutatja a beszűkülést, ami a megelőző korok színes peregrinációs útjaihoz, több éves tapasztalatszerzéséhez képest nyilvánvaló.

Két tény a lelkipásztor mentalitására is fényt vet. 1709-ben büdszentmihályi (ma: tiszavasvári) szolgálatából a közszinat végzése tiltotta el, illetve a fennmaradt adatok fényében századvég, Martonfalvi, id. Köleséri

Sámuel és Debreceni Ember Pál melletti legtermékenyebb egyháziírójáról van szó. A hat munka tematikáját és stílusát tekintve is meglehetősen egyoldalú.^[5] Érdeklődését jellemzi disszertációinak címe: *De aeterna hominum electione* (Frankfurt, 1677) és *De sorte piarum in Via* (Frankfurt, 1678). Az utóbbi a kegyesség megélését, mint harcosságot igénylő küzdelmet értelmezi – hivatástudatára jellemző módon a latin nyelvű munkában magyarul is idézi a kegyes ember attitűdjét ábrázoló 112. zsoltár 7. versét. Prédikációi túlbővített rettentések, a kor megannyi kísértése, a tánc, a részegeskedés, a káromkodás és a dohányzás ellen.^[6] Kéziratot kötetét a szakirodalom eddig nem ismerte, bár a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára Kézirattárának két példánya is van belőle (R 618 és R 702/ee, mely az előbbi kötet első prédikációjának korabeli, betűhív másolata).^[7]

Legnevesebb tanára a kor legnagyobb pedagógusa, Martonfalvi Tóth György is számon tartotta őt diáknevsorában, aminek különös jelentőséget ad, hogy ebben a katalógusban az általa tanított mintegy 1000 fő közül csak 80-nak a neve található meg.^[8] Szólhat ez nemcsak szerzőnk személyének, hanem a jó nevű családnak is. Talán nem véletlen, hogy a századvég puritán kultúrpolitikusa és egyben cenzora, Debreceni Kalocsa János is támogatta Szentpéteri István három művének a megjelentetését.^[9] Tudjuk, hogy Szentpéteri első munkája, a *Hangos trombita* már a Martonfalvi halálát követő évben (1682) nyomtatásra elő volt készítve. Ezek a kötetek csak részei a nagy életműnek, nem is a megírás sorrendjében jelentek meg és időben is óriásiak a csúszások (7-15 év). Munkái három, egymást követő évben kerültek nyomtatás alá (1697-9), amikor a szentmihályi gyülekezet jótevői és a nyomda is kész lehetett rá, hogy rövid terjedelemben, kis példányszámban adjon közre egy-egy prédikációs kötetet. Utolsó műve pedig (*Ördög szára bordája*) végleg kéziratban maradt, annak ellenére, hogy szerzője annak elkészülte után még majd 20 évig élt és dolgozott, és ezt a 7 prédikációt két szolgálati helyén is végig prédikálta (Nádudvar, Tiszalök). A debreceni nyomda elpusztulása után (1705) nem volt nyomda, amelyik felvállalta volna műveinek kibocsátását, bár a kötet látható módon nyomtatásra volt előkészítve.

A kötetkompozíció egységes szemléletet tükröz. A belső oldalon mindig egy Chrysosthomos idézet áll, a címben jelzett erkölcsi túlkapás argumentumaként. Az olvasóhoz szóló ajánlások egy esetben térnek el a kor jellemző kötetkezdő formuláitól: a szerző az olvasóközönség negatív megítélését feltételezve a következő verssort állítja az előszók élére: „Lectori Benevolo, Solidam Salutem. Malevolo, helleborum Salubrem” (*Ht.* A5). „Beköszöntőnek” talán ez egy kicsit szokatlan, hiszen többnyire az ‘akinek kell vegye hasznát, akinek nem, írja mását’ formulával mondanivalójukat zárták a század szerzői, nem pedig ezzel kezdtek. Az erősen moralizáló egyházatyá és a vallási téren türelmetlen előszók mellett feltűnő még az üdvözlő versek hiánya, annak ellenére, hogy igen neves szerző a kötet cenzora. Elképzelhető, hogy kortársaival nem volt egy állásponton, ha nem írtak kötetéhez üdvözlő, dicsőítő örömekeket; ugyanakkor a 18. században már inkább ez vált általánossá.

A műfaji sajátosságok

A műfaj, a profán élet kínálta kárhóztatandó cselekedetek feddése, kipredikálása, a korban egyáltalán nem szokatlan. Az egyik legrégebbi ráánkmaradt ilyen jellegű kiadvány Decsi Gáspár műve, ami 4 főbűnt tárgyal.^[10] Ha a súlyos erkölcsi ítéletek gyökerét keressük, annak oka egyrészt a vallás teleologikus céljában érhető tetten: a keresztyén ember a túlvilági létre koncentrálna a világi életének színtereit is morális értékrend szerint alakítja. A biblikus szemléletet szerzőnk ekként fogalmazta meg: „nem a szokás a mi életünknek regulája, (...) hanem az igazság, az Istennek törvénye, és ami azzal egyez, avagy azzal nem ellenkezik, aszerint kell viselned magadat és cselekedetidet” (*Öb.* 56). Ennek hátterében egy hermeneutikai kérdés is áll: az állandó keresztyén értékek újrafogalmazása a változó világ befogadói szintjéhez mérten.

Kedvelt citátum volt a reformáció korában is „A teljes írás... hasznos a tanításra, a feddésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre” (2Tim. 3:16).

Ebből következően a lelki nevelés természetes része a feddés, de ez a hitbuzgalmi írásokban több féleképpen is megjelenhet. Általános esetben a prédikációk hasznaiban, elintéseiben; textusként egyedi alkalommal. Külön kezelendő viszont, amikor egy egész prédikációfüzér szól a világ kísértéseiről, és a meglazult erkölcsök miatt bűnbánatra hív. Ilyen összefoglaló jellegű munka a 17. században Czeplédi István, Medgyesi Pál, Martonfalvi György vagy Diószegi Kis István egy-egy kötete.^[11] A prédikátor speciális érdeklődését mutatja, mikor már csak egy bűnnek szentel egy egész kötetnyi beszédet. Ilyen művek láttak napvilágot Diószegi Bónis Mátyás, illetve a századvégi debreceni prédikátorok, Kabai Bodor Gellért, Gyulai T. Mihály, Szenci A. Pál, Pathai B. János keze alól.^[12]

A 17. század végi képviselői ennek a prédikációtípusnak munkáikat valamennyien debreceni prédikátorságuk alatt szerezték. Szentpéteri István debreceni kötődése egyértelmű, művei pedig mind tematikailag, mind hangnemek szerint is illeszkednek ehhez a műfajhoz. A századvégi debreceniség általános jegyeként több ok miatt nem írhatjuk le ezt a jelenséget. Egyrészt a korszak szerény termésű irodalmából csupán kétes következtetésekre juthatunk: hogy mekkora hányadát ölelheti fel a ránkmaradt anyag a valaha létezettnek, nem tudjuk. Ebben az időszakban szűkültek be a felekezeti és nemzeti lét intézményes keretei, az említett műfaj nagy számát magyarázzák a speciális történeti és lélektani körülmények. A gályarabok visszatérte után egyszerre lezárult egy korszak, városi és nemzeti szinten is.

1678-ban Keresztúri G. Bálint és Komáromi Csipkés György, egy évvel később a város bíróját, id. Dobozy István adta át lelkét a teremtőjének. Elsőként a soproni országgyűlésen nyílt lehetőség a protestáns jogok védelmére (1681 áprilisától). A volt gályarab, Csúzi Cseh Jakab volt a rendek prédikátora egy ideig.^[13] I. Lipót lemondva a nyílt abszolutizmusról visszaállította a rendi alkotmányt és teret engedett a protestánsok vallásgyakorlatának. 1681-ben Debrecenben véget érni látszott egy békés korszak: a városra 20 évi nyugalom után 20 év nyomorúság, szenvedés és pusztulás várt. A májusi pusztító erejű tűzvész rosszat sejtetett. Az idegek megterheltségének, a hisztéria eluralkodásának jeleként felújultak a középkori boszorkánygetések. Rövid idő alatt 12 embert, köztük egy férfit, végeztek ki ezzel a váddal.^[14]

A lelki vezetők elvesztése azonos, ha nem nagyobb katasztrófának tűnt a korabeli ember szemében. Nógrádi Mátyás püspök halálára megjelentetett *Parentatio lugubris* kötetben Börömfői János, balkányi lelkipásztor verse együtt említi az elhunyttal Kabai Bodor Gellért, debreceni lelkipásztort és Martonfalvi Tóth György kollégiumi professzort, mivel egyazon évben távoztak el a minden élők útján. Az egykori debreceni püspök még maga is szerzett verset „ama híres Gamálielekné”,^[15] kollégájának halálára, és nemsokára ő is követte. Gönczi A. Pál, kollégiumi contrascriba, Dávid siratóversének parafrázisával tisztelgett a nagy halottak előtt. „Unde viator ades? Gilboa Debreciorum?” kérdésre Saul és fiai névsorához annak magyar párjait állította össze Martonfalvi, Keresztúri, Kabai és Csipkés személyében. A „Patriacha senex nunc” kifejezés az imént elvesztett püspökre utalt. Debrecenben egy nemzedék hirtelen cserélődött le: a lelki támaszaikat veszítő közösség érzéseit hűen szemlélteti a szintén gályarab prédikátor Kocsi Csergő Bálint pápai beszéde, melyet ez évben mondott arról, hogy „az nagy emberek estiben nem kell meghűközni”.^[16]

Olyan jelentős alkotók jellemzik még a következő néhány évtizedet is, hogy abból téves konzekvenciát vonnánk le, ha a magyarországi századvégi puritanizmus elszürkülésének, a puritán szellemiség kiüresedésének záróakkordjaként értékelnénk ennek a fajta irodalomnak a térnyerését. Elég csak a századforduló híres prédikátorára, egyháztörténészére, a cocejánus és pietista szellemiséggel egyaránt átitatott Debreceni Ember Pálra, vagy a neves debreceni orvosra, első Arndt-kommentátorunkra, Huszti Istvánra gondolni. Nem is beszélve a 18. század közepének híres tanárnemzedékéről, Hatvani Istvánról, Maróthi Györgyről és kortársaikról. A korszak jeles prédikátorainak munkássága sem azt jelzi, hogy az eltelt

időben a puritanizmus energiái végleg feloldódtak volna: Hermányi Dienes vagy Nádudvari Péter prédikációi mérföldkőként mutatják, hogy az elmúlt korok teológiai, exegetikai vitái miként tisztultak le és találták meg a helyüket a kor prédikációs beszédmódjában.

A prédikációk világképe

Szentpéteri István prédikációinak egyik jellegzetessége, hogy Ézsaiás bűnöket ostromozó próféciáinak hangját szóaltatta meg. Legfontosabb célja volt „az Ördög országnak rontása, nemcsak szóval való hirdetés, hanem írás által is”. A Béza-féle Kálvin-életrajzból való a fenti idézet, és a címben megfogalmazott két világ szembeállítása is régi hagyományt újít fel, inkább lutheri, mint kálvini eredetűt. Szerzőnk minden baj okának tartotta a részegeskedést, melynek következményei az élet minden területére kiterjedtek. „Testeket és lelkeket az ördög bordélyává és pervátájává változtatták, szívek tellyes útalatos gerjedéssel, szemeik paráznául villognak, szájok ama tisztátalan szerelemről paráznáktól szerzetetett szemtelen cikornyás, és pajkos nótájú verseket kintornálnak, magokat az ocsmány bordélyból költ pajkosok szájához illendő s tserére való trágárságokban gyönyörködtek, hunyorgatnak, ölelgetnek, tsókolódnak, tapogatnak, és néhánykor a tselekedetre is erumpálnak, kifakadnak. Bizonyosság erre a mi világunk” (Ht. C3v). A részeges könnyebben hajlik a trágár beszédre, a fajtalan táncra és nótára, amelyek miatt a test fölötti kontrollt veszve az ember könnyen erkölcstelen cselekedeteket vihet véghez – vélekedett a szentmihályi lelkipásztor.

Országgyűlési rendeletek, zsinati határozatok, iskolai törvények szóltak a fenti bűnök ellen: ezek a kérdések állandóan napirenden voltak. A borivás a korban teljesen természetes volt, a lelkipásztorok is rendelkeztek megfelelő gazdasággal, így pl. Károlyi Gáspárnak tisztos jövedelme származott borkereskedelméből. Törvény rendelkezett a diákok heti fejadagjáról is, de a borral való visszaélés különböző modusaiért más-más büntetés járt: a megrovástól a pénzbüntetésen át a kicsapatásig. A többnyire átokformákban megőrzött szitkozódások (ördögteremtette, ebadta, stb.) megítélése a világi hatóságokhoz tartozott: kalodától a nyelvkivágásig számtalan formában hoztak róla ítéletet. Az isten nevével való káromkodást katonák (feltehetőleg német zsoldosok) terjesztették el, amely ellen nem sokkal később Polgári Gáspár prédikátor emelt szót *Mérges golyóbis* (Losonc, 1706) című művével.

A táncot a koraújkori törvényalkotók a legsúlyosabb bűnnek tartották, a virágénekekkel és a hegedüléssel együtt a különböző protestáns egyházak egyaránt tiltották.^[17] Ennek megfelelően a rajtakapott diákot azonnal kicsapták a Kollégiumból, rektorságából menesztették. A korban a világi és egyházi énekdallamok még nem különültek el élesen egymástól, ezért fordult elő nemegyszer, hogy az istenes énekekből szerettek szerelmi dalokat, „fajtalan énekeket”. A zene nem volt tilos, csupán a zenével való visszaélés. A fajtalan tánc argumentumaként Szentpéteri István felhasználta korának egy nevezetes versét is, mely megegyezik a Körmendi-kódexben található tánc-ellenes verssel: a hosszabb terjedelmű szövegből (58 vsz.) csak néhány verset (45-49, és a 47. és 49. versszaknak a felét) idézte.^[18] A korban reneszánszukat élték a bolondleírások, csúfábrázolások: a hatásos egyházi szónoklatairól híres és hírhedt katolikus szerzetes, Abraham a Sancta Clara is felhasználta a műfaj kínálta lehetőségeket közönsége meggyőzésére és gyönyörködtetésére.^[19] A szöveg aktualitását jelzi, hogy a kölcsönszöveg még 15 év múltán is fontos argumentuma volt a tánc romboló hatásának.

Szentpéteri István a 'dohányozás' elterjedését ugyancsak az ördög munkájának tulajdonította, s megtöretését az „Isten beszédének pörölye” által kívánta véghez vinni. A dohánnyázzal a borhoz hasonlóan lehetett élni, bizonyos korlátok között. A 'tabacolás' a mezővárosok szalmatetői házai miatt volt veszélyes és ezért tilos. Az első tiltó rendeletet erdélyi országgyűlés hozta (Gyulafehérvár, 1670). Debrecenben az 1681-es tűzvész után hoztak szigorú intézkedéseket: előbb csak titkos helyekre korlátozták (Avasújvárosi zsinat, 1686), majd

megtiltották (Rácböszörmény, 1697).^[20] Általános volt, hogy bár a behozatalt és a dohányzást korlátozták, a termelést sokszor nem. Lassan a pipázás divattá lett, pénzbüntetés ugyan még előfordult, de 1702 után már csak a veszélyes helyeken volt tilos füstölögni.

Az egészségügyi és egyéb okokból ön- és közveszélyesnek minősített ‘dohannizálás’ okait szerzőnk a korábbi évtizedek, „ama bün szaporító utolsó Kurutz világ” (Öb. 50v) történéseiben lelte fel. „Vallyon honnan jövté bé a’ Magyar hazában? A’ pogányoktól, a’ Törököktől: a’ mi jó régi eleink a’ Dohány szagot pogány bűznek hívták. Az ackori jó Magyar Katonák, sokszor fel-verték a’ Törököt a’ Dohány szagról, mert a’ Városban, Faluban, bé-menvén, a’ hol Törökök vóltanak, a’ Dohány szagot meg-érezvén így mondtok: Pogány bűz van itt! rajtok mentek, fel-keresték, és fel-kolompozták. Néhánykor ismét magokat az által meg-óvták; mert a’ Városban, Faluban, bé-menvén, az ott lévő feles, avagy el-rejtezett, Törököket arról meg-sajditották. Pogány bűz vagon, így mondván, itt, lovakra fordúltak ha kik le-szállottak, s’ onnét elmentek. Ackor élő, s’ ott lakott embernek szájából hallottam; hogy a’ mikor Ersek Újvárt a’ Török meg-vette [1663], a’ körül lakó Magyarok néki meg-hódolván s’ a’ Törököt Dohányozni látván, egymásnak így szollottak: Látde héj! a’ pogánynak a’ szájában egy egy Csöv vagon, a’ füstöt úgy szivja a’ szájában; s’ meg ki-bocsátta. Amikor a’ Török azoknak házokban bé-ment, s’ ott Dohányozott, így mondtok: Jaj majd mind meg-halunk a’ füstben! De meg-tanulta bezzeg már, ez a’ gonoszra bölcs, s’ a’ jóra bolond Nemzetség a’ Szipákolást. Jér. 4. v. 22. mert mindennapi kenyere, avagy annál-is fellyebb való. El-is mondgyák; hogy ők inkább el-lennének sok ideig a’ kenyér; mint a’ Dohány-nélkül. Meg-tanulta hát a’ pogányoknak útát a’ Magyar Nemzetség” (Öb. 139vsq).

A történet származására bizonyítékul szolgálhat, hogy a peregrinációs útjára 1676 körül induló Szentpéteri István találkozhatott érsekújvári „híradójával”, ugyanakkor pedig semmi sem erősíti meg azt, hogy a dohányzás meghonosításában ez a város „ilyen” kiemelkedő szerepet játszott volna. Nem is az oknyomozó történetírás szempontjából fontos ez a kérdés, hanem egyedül a szövegben betöltött funkciója miatt. A szerző a ‘pogányoknak útá’ kifejezést értelmezte a megelőző részekben, a fentieket érvként mondta el. Érdemes megfigyelni, miképp csúszik el a logikai érvelés: Dohány = Pogány bűz, [a pogány = kárhozatra méltó], aki dohányzik = kárhozatra méltó. Egyrészt inkább a dohányzás szokássá válása kaphatott volna nagyobb hangsúlyt (hiszen szerzőnk többször is utalt arra, hogy „practice praedicallyunk”), ehelyett pedig itt csupán az érzelmi elintést tapasztalhatjuk. Másrészt a kiindulópont helytelen, hiszen a „pogány bűz” – kifejezés szinekdoché, a pogány törökök dohányszagára utal, és nem a dohány és a pogány szavak ilyen jellegű konnotatív értelmére, az enthymémák logikai rendszerére.

A dohányzás Európában egyébiránt már a 16. században elterjedt. 1625-ből való Thorius Rafael francia származású londoni orvos Európa-szerte kedvelt *Hymnus Tabaci* című verse, melyet Szentpéteri is idézett (Öb. 39). A korabeli dohányszakirodalom már elég bőséges volt, Voetius általános megjegyzései mellett külön munkát jelentetett meg a kérdésről Everardus illetve Matthioli egyazon címmel, *De Nicotiana* (Öb. 65sq). Innen tudjuk meg a dohány számtalan elnevezését, ami azért is érdekes, mert a szakirodalom élesen elkülöníti a kétfajta névsort, ezáltal a dohány magyarországi elterjedésének két lehetséges közvetítő nemzetét jelöli meg. A német nyelvű katonaságnak köszönhetőek a korábbi ‘tabak, tabaka-ivás, tobáka’ kifejezések, míg azokat a török ‘duhan, dohán, dohán szipás’ szavak ki nem szorították.^[21] Szentpéteri István 10 kifejezést sorol fel, melyek között van helynévből származott és metaforikus elnevezés is: „Americai patum, patebecenus, hyoscyanus Peruvianus, Nicociana, Herba Regina, Herba Sancta Crucis, Vulneraria planta Indica, Sana Sancta Indorum, Herbé de la Roiné meré, Tabac” (Öb. 65vsq).

A tiszalöki lelkipásztor megkülönböztette a felhasználást (abusus) és annak a szokássá vált, lélekpusztító hatását (ebusus). „Más a Dohány, s más a Dohányzás. Amiképpen más a Bor, s más a Részség. Az első Isten teremtése, a második az Ördög tojománya” (Öb. 36). A kötetben számtalan érvet vonultatnak fel a ‘vitázó felek’: argumentumaikat egyaránt veszik a gyógyászati, a társadalomlélektani, a bibliai példák közül pro és contra. Bár a kor még nem ismerte a szenvedélybetegség fogalmát, Szentpéteri gyakorlatilag ezt fogalmazta meg, amikor a rossz szokás kialakulását értelmezte. A később sablonná vált, és állandó elemként

más helyeken is feltűnt a szokás 4 dimenziója (Öb. 95, 105, 115, 130, 139). A kezdő ok a gyönyörködés, az újdonság varázsa (1), gonosz szokássá azonban elsőként a társaság révén válik (2). A társadalomlélektani hatást követi a fiziológiás magyarázat: az élvezeti szer fizikai szomjúságot okoz, majd egyre inkább szükségletté válik (3). Végül az áldozat a pihenés óráit, az éjszakát is átdorbéjolja (4).

A tiszalöki prédikátor az egyes szinteket lelki következményei miatt tartotta súlyosnak. A rosszra való hajlam is ítélet alá esik (1): még a mulatozókkal való társalkodás, sőt azok nézése is tiltott. A gonosz társaság (2) az erény útjáról letérő lelki akadékaikat szünteti meg, és egyéb bűnökbe is magával rántja, ezért a lelkipásztor megszólalásában társadalmi ítéletet, közfelfogást is érezhetünk. A fizikális leépülés rohamosan következik be (3), és nem kíméli hatásában a szűkebb környezetet, a családot sem, lelki (negatív apa/anyakép) és gazdasági értelemben (egyre fogatkozó családi kincstár) egyaránt. A legsúlyosabbnak azonban Szentpéteri István azt tartotta, hogy a dorbéjolók a nyugalom óráit is átmulatják, és ezzel az Istennek szentelt időt elmulasztják (4). A tiszalöki prédikátor ezúttal is összekapcsolja argumentumait Perkinstől vett citatumokkal, és az egész élet istentiszteletté alakítását hangsúlyozza. Mégis az angol szerzõtől főként annak erkölcsi ítéleteit idézi, leszűkítve ezzel a praxis pietatis értelmét egy morálkatalógus szintjére.[22]

A századvégen a feddőző prédikációk megszorodásának oka a megváltozott világ és a megőrzött tradíció ellentétében keresendő. Az a léthelyzet, hogy a századvégi magyar világ ki volt téve az állandó katonai zaklatásnak, nem teremtett lehetőséget moráleteológiai koncepciók egységesítésére. A zsinati rendelkezések csak tűzoltó munkát végeztek, egyes esetekre hoztak, később újra megújítandó intézkedéseket. A prédikátorok vállalták fel a feladatot, hogy etikai kérdésekben általános érvényű megállapításokat fogalmazzanak meg, melyet közösségük, környezetük, világi vagy egyházi feljebbvalóik nem mindig respektáltak. A századvégi prédikáció nehézsége és megítélésének a nehézsége is egyben itt érhető tetten.

Puritán kegyesség

Szerzőnk hivatkozott szakirodalma tartalmaz minden fontos, a korban gyakran idézett szakmunkát, ugyanakkor sajátos szűkítéssel. Csak a mindenki által használt általános szakkönyveket (latin költőket, kora klasszikus egyházatyákat), az ún. népszerű (többnyire) puritán műveket forgatta (Perkins, Voetius, Kálvin) és a nagy rendszerező lexikonokat (Manlius és Hondorff exemplumai; Gesner *Historia animalia*ja, Alsted *Enciklopediá*ja). Bár külföldi útja során Szentpéteri csak Németországig jutott, itthoni tanulmányai alatt is forgathatta a németalföldi és angolszász kegyességi irodalmat. A terminológia ismeretére mutat a magyar és nemzetközi szakirodalomban egyaránt közkedveltnek számító 'édes-keserű' kifejezés megléte, és az, hogy a lelkiségében hasonló, de inkább exegetikailag újító coccejánus értelmezés is megtalálható szerzőnk művében.[23] A korábban nagy dogmatikai vitákat kiváltó kérdések a századvégre megszűntek, szellemi hozadékuk pedig a prédikációk természetes részévé vált.

Arányát tekintve két szerzőcsoport emelkedik ki az autoritások közül: Voetius és Amesius köre. Látszólag furcsa a párosítás, amennyiben a régebbi szakirodalom eszmetörténeti kategóriáit alkalmazzuk: az ortodoxia fejedelme és a puritanizmus elindítója szerepel egymás mellett. Czeglédy Sándor azonban több kiváló tanulmányában hívta fel a figyelmet arra a szempontra, amelyet a historizáló irodalomtörténet-írás természetéből fakadóan nem érintett: az említett németalföldi tanárok közkedveltsége nem feltétlenül tanaikban keresendő, hanem a hirdetett és megélt keresztyénségükben, azaz a lelkiségükben. A hangsúlyozottabb biblicitás

mellett mindkettőjük fő követelése volt az életszentség, a megszentelődés elérése.[24] Ezért a puritánizmus a századvégi Magyarországon a praecizismussal összekapcsolódva jelentkezett. Ez a fajta – Karl Reuter által református pietizmusnak nevezett – kegyesség összhangban állt a debreceni kollégiumban tanuló diákság lelkiségével.[25] Ezért peregrinációs diákjaink odahaza is megélt kegyességét felerősítette a külföldön ekkoriban oktató és a praecizismussal jellemezhető professzorok lelkisége, praxis pietatisa. A magyarországi századvégi puritanizmus hatása alatt álló egyházi értelmiségtől távol állt a rajongó lelkületű kegyesség.[26]

Kéziratos prédikációs kötetében Sajószentpéteri István a dohányzás károságát, sőt vallás- és Istenellenességét hosszan taglalta. Vallotta, hogy a dohányzás a Tízparancsolat minden egyes cikkelyét létével tagadja. A formát Alstedtől vette szerzőnk, de ennek a tézisnek a műbe való beillesztése nem járt teljes sikerrel: szervesen az addig elmondottakhoz alig kapcsolható. A leggyorsabban megszerzhető tudás igénye vagy a tudatos válogatás okozta, de szerzőnk műveltségében tetten érhető bizonyos felületesség. A korábbi századok gyakorlatával szemben megfigyelhető, hogy míg Bornemisza Péter jelöli, de végül nem viszi végig modellt, addig szerzőnk esetében az egész rendszer rátelepszik a beszédre, eltelevényesedik rajta: a forma győzött a lelkiség felett.[27]

A hazai puritánizmus szakirodalmából is csak a nagy, összefoglaló köteteket használta fel, amelyek a leggyorsabban alkalmazható szakismeretet nyújtottak (talán az elérhetőség is szerepet játszott a szelektálásban). Így szerepel a tiszalöki lelkész kötetének margóján Apáczai *Enciklopediája* (Öb. 50, 72), Pápai-Páriz Imre *Keskeny útja* (Öb. 12, 13v), Kabai BG. *Flagellatio traditionum humanarum* című írása (Öb. 15), Csúzi Cseh *Kincses Tárháza* (Öb. 52v), Szegedi Kis István *Loci Communes* (Ös. D4). Érdekes módon csak anonim módon van jelen a legtöbbször citált Medgyesi-fordítású *Praxis*,[28] és korának legnagyobb egyházi szónoka, „a Próféta” néven számon tartott Nagyari József is.[29]

A szerző magyarságképe hasonló kortársaiéhoz; a pusztuló nemzetet „a mi Istenünk életétől el-idegenedett és Istentől el-fajult Nemzetségünk” szavakkal illeti. Szentpéterinek a nemzetet feddő, nemzeti sorskatasztrófát jósló szavai Medgyesi Pál és id. Köleséri Sámuel prédikációit idézik fel nem egyszer.[30] Egy hosszabb szakaszon bemutatva válik igazán érzékelhetővé, milyen módon épült be a századvégi prédikációba a korabeli egyházi beszédekből az a szókincs és szövegapparátus, mely buzdító erővel hatott korábbi évtizedekben is a magyar sorskérdések iránt fogékony hallgatóságra. „Elmerem a Farahó szolgálival mondani: Mégis nem vettedé eszedben; hogy Egyiptom (Magyarország) elveszett?[31] Oh ragadományra s prédára jutott Édes nemzetem! Oh úton járók Sákmánnya szegény Magyar haza! Mire hozának tégedet a te bűneid! Ah nyomorúlt Nemzet, ki lelkedben, testedben s javaidban ragadoztatol![32] Bezzeg nagy mint a tenger a te nyomorúságod, kicsoda gyógyít meg tégedet! [33] Oh bűnnek iszonyatos volta, melly az Istent kegyes természeti ellen ilyen keménnyé változtattya!” (Tp. B7).

A hosszú életkor alatt az olvasmányélmények nem változtak (Voetius és Perkins állandó autoritása megmaradt), csak a súlypontok tolódtak el. Erősebb éllel, személyeskedő hangnemben szólt a katolikusok ellen (Bellarminus), egyre gyakrabban és egyre többet idézett ortodox módra fabulákat (Josephus Flavius), mártírtörténeteket (Petrus Martyr) és ókori ítéleteket a zabolátlan és erkölcstelen világról. Művei – főként

élete vége felé – kimondottan gyakorlati útmutatóknak készültek „az Egyházi-szolgák és a Magistrátus számára”. Ilyen pl. a *Táncz pestise* című prédikációs kötetének végén található több oldalas „buzdítás a Tánczolás executiójára”. Húsz évi lelkészi szolgálat után nem kis büszkeséggel számolt be arról, hogy tanításának már a gyümölcsét is látta. „Megtapasztaltam kegyelmetek buzgóságát, és Isten beszédének sikerét, ide való bé-lépésnek eleinn a Tánczról tanítottam vala, s úgy megáldá az UR munkámat; hogy annak folyása (ki azelőtt divattyában vala) ottan megszáradá, s azúlta majd emlékezete-is elveszett” (*Tp.* A3v). Hasonlóan hatásos és nevezetes prédikációt ismerünk a korból, nem is akárákiét: Medgyesi Pál emlékezett meg egyik levelében a Váralján lezajlott „templomozás-pörről”. A jajjos jeremiádok szerzőjének devotióról szóló beszédeinek hatására a korabeli elvilágiasodó, csak színes istentiszteletet tartó népből gyakorló hitű gyülekezet formálódott – saját bevallása szerint.^[34]

Teológiai ortodoxia

A szakirodalom kimerítően tárgyalta ezidáig az ortodoxia, a puritánizmus és a pietizmus eszmetörténetileg egybefonódó téziseit. Anélkül, hogy ezeket a fogalmakat feloldanánk, a gyakorlati teológia nézőpontjából meg kell különböztetnünk kétfajta kegyességi lelkületet, melyek a fenti rendszerekben alkalmazhatók. Eltérő a bűn fogalma hitű és a kegyes lelkületű vallásos ember esetében. Az előbbi a bűnt ‘anomia’-ként értékeli, az isteni világrendtől való teljes, tudatos eltérésként; az utóbbi pedig ritkán beszél bűnről (kivételt képeznek a direkt Istenellenes, Szentháromság ellenes tettek), inkább vétkekről, azaz ‘hamartia’-ról, amely eltévedést, eltévedést jelent. A tanítás célja is más: a hitű esetében a cél a megigazulás, vagyis az Isten kiválasztására, munkájára esik a hangsúly. A kegyes ember pedig az üdvözülés szempontjából a megszentelődést értékeli nagyobbra, ezzel a személyes elfogadás szerepét.^[35] Mindkét vallásosságnak megvan a veszélye, hogy szélsőségekbe sodródjon. A hitű racionalizált tanrendszert hoz létre, a kegyes lelkületű az eschatologikus távlat híján törvénykezővé válhat.^[36]

Szerzőnk lelkisége az előbbi valóságához áll közelebb: a puritán szakirodalomból is a hasonló lelkiségű műveket citálja. Eszmetörténetileg nézve érthetetlen volna a szentmihályi lelkész hovatarozása: kegyes életről, praxis pietatisról beszélt, és hatalmas bűnkatalógusokat olvasott hallgatói fejére, tehát „ortodoxia és puritánizmus határán áll”. Az említett fogalompár azonban tisztázza az eddigi sematikus képet. A szentmihályi gyülekezet lelkipásztora mikor a kegyes keresztyéni életről szólt, a praecizismus szaktekintélyeit idézte. A bűnök közül bűnt is, vétket is emlegetett, de okozati viszonyban: a vétket mint eltévedést követi a bűn, a szokás hatalma miatt. Ugyanazt a motívumhalmazt adta meg nem egyszer, de mindannyiszor a bűn ‘anomia’ értelmére helyezve a hangsúlyt: „a bűn törvényrontás (...) átkozott pedig minden, valaki a törvény ellen vétkezik (...) s minden átkozott viszont kárhozatra méltó” (*Öb.* 40v). A kötet végén pedig summaként összefoglalta a mű téziseit.^[37] A puritán neveltetésből Szentpéteri a személyiségéhez, mentalitásához feltehetően közelebb álló precíz lelkületet szívta magába, és vált annak harcos szószólójává.

Az elhivatás a reformátori felfogás értelmében kettőstermészetű: belső, amennyiben a Szent Lélek által történik a kiválasztás, és külső, amennyiben az egyházi előjárók előtt a közzsinaton vizsgát köteles tenni a felszentelendő pap. Szentpéteri többször hivatkozott papi esküjére és annak a nála lévő bizonylatára. Ez az apró megjegyzés sokatmondó, ugyanis a korban a tanultabb, deákosabb „segédlelkészek” mellett megjelentek a nép körében nagy népszerűségnek örvendő parasztproféták is, akiket az egyház szintén megpróbált építő módon felhasználni, őket az egyház testébe asszimilálni.^[38] Az évközi zsinat feladata volt, hogy kötelezzék őket lelkészi vizsga letételére és bemutattassák velük a gyülekezet fogadónyilatkozatát, akárha utólag is. A külső elhivatásra való szükségszerű hivatkozás miatt megnőtt a belső elhívás, elhivatottság szerepe. Ez egyben felerősítette azt a tendenciát, amely újraértékelte a tanítói rend szerepét azonosítva őket a profétai hagyomány hordozóival. Ez a szemlélet gyökereit Perkins homiletikájában leli föl, de az ószövetségi

exegézist megújító Coccejus is ugyanezt a felfogást támogatta.

Szerzőnk saját prófétai magatartásáról úgy beszélt, mint neki adatott hatalomról, és a világról, mint értetlen tömegről, amely ellen mindig kemény, támadó hangnemben lépett fel. A 17. század vége komor prófétájának kötetjáró fohászai azt a bibliai prófétai hangot (Ézsaiás, Ezékiel) szólaltatják meg, amelyik már a prófétai hiábavalóságot is magában hordozza, látva saját fáradozásának eredménytelenségét. „De félek rajta, hogy én most csak olajomat s munkámat vesztegetem, Malomban hegedülök. Süketeknek beszéllek mást. Kölyköket feresztek, akik bárányocká nem változnak. [Ézsaiás] No tudja meg a posteritas, hogy volt Próféta az Izraelben” [Ezékiel] (*Öb.* 86); „No ami az én tisztem, megmondtam és megirtam, vagy halljátok vagy nem halljátok, de mégis tudjátok, hogy Próféta volt közöttetek” [Ezékiel] (*Tp.* D8v). Másutt még hozzátette: „Aki fertelmes, légyen ezután is fertelmes. [Jelenések könyve] Áldott az Úr, kitől vagyon minden jóra való segítség” (*Tp.* D8).

A prófétai hevülettel megszólaló lelkész beszédeiben csak elvétve találunk intő-megjobbító jellegű, lelkigondozói attitűdöt megjelenítő szövegrészeket. A genera dicendik sorából általában hármat alkalmazott a prédikátor, tanítói, feddő és intő jellegű megszólalásokat, de ezekből is szinte csak a feddésre korlátozta beszédeit: „A’ lelki Médianistákat, az az, az ördögöt és a világot azok győzik meg, kik edgyik kezekben hangos trombitát tartanak, a másokban égő lámpást” (*Ht.* E5v). Ezáltal a hirdetett Ige üzenete torzult: a bűn ismerete – bűnbánat – bűnbocsánat hármasságából az első két kategória maradt csak, így az evangélium öröme és a kegyelem erejének mindenhatósága leértékelődött. A hit felszabadító erejéből korlátok közé szorított erkölcsi kódex lett, az egyes napi cselekedetek erős morális tartalmat kaptak. A próféciák üzenete tisztán lutheránus: Izraellel szemben hirdetve az ígét, bűnbánatra készíteni.^[39]

Élet és ítélet

A számtalan népi ízű megszólalás és ezeknek a teológiai indokok közé való beszűrődésének okát Szentpéteri István maga adja meg *Hangos trombita* című művének ajánló levelében. „A’ melly ellenvetések pedig itt olvastatnak, én azokat nem az újomból szoptam, hanem többire hallomásból tanultam, némellyeket azok közzül némelly profanus s’ Epicureus Iditóták, némellyeket valami sciolus literatuskák, némellyeket pedig hol-mi Christus nevében prófétálók, de a’ Christustól soha (talám) nem ismértettek, hol egyszer s’ hol másszor; hol itt s’ hol amott, objiciáltak; egyébként magamtól én mind azokat fel nem találhattam; ha, azoknak üszőjökön nem Szántottam, volna” (*Ht.* A4sq). Az állandó konfrontálódás elkerülhetetlen volt annak, aki a megváltozott körülmények és élethelehetőségek között a feddő beszédeket szólaltatta meg. Néhol észrevétlenül csúszik át a felvett beszédmód az egykori történeti szituációba: „Papak is megrészegednek: Fel. Megvallom, hogy ez igen nagy és palmare argumentumjuk a Részegeseknek, sokszor is lobbantották szemem közzé, mikor harcolnék a fene bestiákkal Ephesusban” (*Ht.* G8v).

Az állandó konfrontációnak a jele a prédikátor nyilatkozata, amely a szószéki kipellengérezés gyakorlatát mutatja: „Szemeimmel láttam 24 April. 1713. hogy e’ féle a’ halottnak, másokkal edgyütt, koporsót csinált, a’ két kezeivel dolgozott, múnkálódott, fúrt, faragott, de halandóságáról el-feletkezvén, füstölgött, s’ a’ szájában vólt az Ördög szára bordája, meg sem fogta, csak úgy szivta, nem-is eresztém-el velle, hanem ugyan akkor mindgyárt a’ prédikálás közbe meg-veszözém érette” (*Öb.* 130vsq). Nem szokatlan jelenség ez a korban, bár nem veszély nélküli. Séllyei András és Szentpéteri Istvánt is így távolított el a közzsinat (1669, 1709), mert a templomban „csűf szavakkal” ostorozta az emberek bűneit. Debreceni Dormány István püspök pedig így lelte halálát, miután egy katonát paráznságáért feddett (1693).^[40]

Más jellegű a tapasztalati tudás megjelenítése akkor, mikor a példák – Dömötör Ákos szavaival – hasonló

jegyek alapján, motívumhalmazként kerülnek egymás mellé: az érzelmi hatás mélyítése céljából.[41] Ennek példája a következő szöveg, amely a dohányzás káros mivoltát megtörtént esetek sorával bizonyítja. „Hánytorgattya Füstös Bátyánk azt-is, még pedig majd leg-inkább, és leg-gyakrabban: Lám a Papok-is elég Dohányosok, eckor s' ackor, itt s' itt valék én, szememmel láttam, hogy a Pap fél kezével a Harangot vont, s a másickal a Pipa szárát tartotta, úgy dohányozgált meg harangozott, a harangozást el-hagyván, a Pipát a csizmája szárába dugta, s bé-ment a Templomban. Más meg azt mondgya: Én is láttam, hogy a faluból ki-ment a Pap a mezőre a Komondorok utána, s szájában a Pipa szár, dohányozva úgy ment-ki. Harmadik-is mondgya: Láttam, hogy két s három Pap-is öszve-ült, úgy ittak, s dohányoztak-is egyszer s mind, a Pipájok szára egy singnél-is hosszabb vólt. S több eféle” (Öb. 37v).

A várt válasz helyett érdekes módon a prédikátor is elmond egy hasonló történetet, mely a másik oldal érveit hivatott szolgáltni. „Anni praesentis 1713. 22. jun. a sz. Generálisból, Csatárból, a' mikor jövnék, a Bagosi erdőben, RácZ Beszermény Nemes Szabad Hajdú Várossa-béli három ökrös Szekereket hátul érek, a középső szekeren ül vala, egy régi üdőtől fogva meg-aggott gonoszságnak Vénnye, kinek az ösz szakálla a Dohány füsttől sárga színü vala, akkor-is szájában az Ördög szára bordája, füstöl erössen, kit én látván mondék: Hej jó atyámfia vén ember vagy, mégis azt szivod! Bé ronda tükör vagy ez iffjak előtt! Erre ő nékem Hajdú módon nagy embertelenül s sült parasztul azt mondgya: Menny-el az uton amellyen el-indúltál, te-is szintugy szivod odahaza. Mert a Papok-is szint olly Dohányosok, mint mások, sőt mások-is ő töllök tanúllják. Több-is vólt a rosz szava” (Öb. 37vsq). Indoklása majd mindig ilyen feles megoldásokkal zárult, leggyakrabban megszentenciázta az ellenfelet istentelen viselkedéséért, hirdetve számára a nem késlekedő ítéletet.

A keresztyéni életeszmény ellenpólusát jelentik azok a megnyilatkozások, amelyeket a lelkipásztor a következő kifejezésekkel jelöl: „nagy bután, parasztul” ill. „vulgo azt hirlelik”. A korszak protestáns retorikai és homiletikai szakirodalma által stilisztikai szempontból megkülönböztetett három szint (humilis, grandis, mediocris) közül a ‘vulgo’ a középutas stíluszsinthez tartozik.[42] Az egyházi szónoknak a hallgatósághoz való alkalmaztatásának kritériumai egyfelől az igényesség és világosság, másfelől pedig a közérthetőség. Általánosan kerülendőek tehát az argutia szélsőségei éppenúgy, mint az „imperitum vulgus idiotismusai”. A *Biga pastoralis* hangsúlyozottan óvott az utóbbitól: a latin nyelvű szakmunka példaként külön magyarul jelölt olyan megszólalásokat, melyek Szentpéterei műveiben lépten-nyomon előfordulnak.[43]

A populáris világfelfogás megkritizálásának veszélye a nyelvi azonosulás, az alkalmazkodás korlátainak átlépése. A prédikátor törekszik az egyszerűsége, kevés tropust és figurát alkalmaz, kerüli a hosszú körmondatokat. Az ellenfél világának leképezése az evés-ivás és egyéb testi, szexuális cselekedetek leírásakor az ígés szerkezetek túlsúlyában tapasztalható.[44] Magától értetődő természetességgel értekeznek a szexuális élet legkülönbözőbb elítélendő formáiról (Öb. 27), a perverzitás határán mozgó történetekkel fűszerezi beszédeit (Öb. 68sq), és elemzés nélkül adja elő azokat, csupán a lelki ráhatás kedvéért. A kiszemelt áldozatot vádaskodásaival a legrosszabb színben tünteti fel: ezeknek a szövegeknek legjelentősebb hozadéka a számtalan népi jellegű kiszólás, szólás és közmondás. A *Dialogus Politico-Ecclesiasticus* nagy teret szentelt az „igaz Magyar módon való szollás” prédikációkban való hasznosságának, nyelveművelő értékének.[45] Figyelmeztetett emellett Medgyesi Pál arra, hogy ez nem lehet egyenlő a „parasztok” nyelvével való azonosulással. Szerzőnk láthatólag a kegyességi irodalomnak az eszményét kívánta megvalósítani, számtalanszor citált a népnyelvi szólásokból, de nem tudta megtartani a szónok és a hallgatóság közti távolságot.

„Ilyen pedig a Tabacco-helluok [‘dohányszívók’] barátsága. p.o. Edgyik a másiktól Dohányt kér, a másik meg tagadgya, hogy néki nintsen, a pedig tudgya, hogy vagyon, annak okáért azt öszvehamisollya, ki-tűzi, lelküzi, amaz-is tromfot tromfal üt, s öszvevesznek, mint a Varjók az Eb szaron, amint a Magyarok szoktak szólni. Avagy, edgyik a másik Dohányát el-kapja, mellyért a meg-haragszik, öszvekapnak, s jól meg-verekednek, egymást jól meg-agyazzák. Meg-esik az is, hogy edgyik a másiknak Dohány Sacskóját

meg-szereti, s addig-addig ólálkodik utána, hogy egykor el-osontya, ama gyanúban esik hozzája, s rá fogja, hogy ő lopta-el, e meg tagadgya, nem lévén bizonyosság reá, de e még sem egyezik-meg rajta, hanem azon bakot nyúzza, hogy ő lopta-el. Ama csak ugyan nem restituállya, hol-ott azt igen meg-szerette, s régen vágy reá, így osztán egy nagy háborúság támad közöttük. Avagy pedig amaz olyan rá fogja, akinek se hire, se tanácsa benne, annakokáért ártatlan lévén fel-buzdúl, s azt öszve-szidgya, a meg néki vissza mondgya, s jól meg-marakodnak osztán, mint az Ebek és a Macskák” (Öb. 76sq). Szentpéteri István szemléletes hasonlatsorral jelzi ítéletét: „úgy élsz, mint a Disznó, úgy halsz meg, mint az Eb, és úgy temettetel el, mint a Szamár” (Ht. G2v).

Szentpéteri István a hallgatóit ‘rusticus, paganus, idiotae, plebs’ néven illette, mely láthatóan arra utal, hogy deáktalan községnek volt a prókátora. A szerző pontosan érzékelhette, hogyan vélekednek róla a hívek, mikor a közkedvelt prédikátorról nyilatkozó szájába ilyen szavakat adott: „Vagynak kik magokat az ő undok tobzódó és Részeges hallgatóikhoz confirmállyák, (...) mellyért (...) dicsirtetnek is: Be jeles ember, úgy mondnak, tréfás ember, jó nyájás asztali ember. Nem kevély. Nem komor; mint némellyek, akiket mint ha az ördög marta volna meg, mindenkor tsak feddőznek, az embereknek semmi világot nem engednek. Koma el ne botsássuk holtig ezt a Papot; mert ha ezt elszalasztyuk, nem tudom bizony mikor talállyuk fel; mert találunk ugyan Papot, de illyen hozzánk valót nem minden bokorban találunk”(Ht. H3).

Ítéleteinek jogosságát szemlélteti a következő néhány a dohányzásra vonatkozó példa. Az ellenvetések dialógusaiban az ellenfél argumentumai többnyire a Bibliára hivatkoznak (pl. a dohányzást a Szentírás nem tiltja), csak másodsorban annak élettevékenységekre tett jó hatására, így a prédikátor is bibliai és életbeli példákat állít egymás mellé, vagy a dohány gyakorlati hasznosságáról értekezik Apáczai enciklopédiája alapján. A retorikai szakirodalom által a középutas szint esetén ajánlott hatásos példák és a nyilvánvaló érvek azonban néha eléggé félresikerültek. A katonák indoka a dohányzás mellett az, hogy ébren tartja őket – Szentpéteri ellenérve: „Lám Jákób nem dohányzott, mégis ébren maradt” (Öb. 50v); orvosság a dohány – ismét: „De te sem magát, sem annak füstöt, bé nem vonod, s el nem nyeled, hanem bé-szivod, s meg ki-bocsátod büdös szádon, sem pedig nem applicálod” (Öb. 71v). A nemzetközi szakirodalom érveit mozgósítva (Öb. 65sq) exemplumait főként a fabulák közül válogatta (Hondorff), de szerepel itt az „Americai patum” (Öb. 65v) említése mellett még dohányzás előtti és utáni fohász is több oldalon keresztül (Öb. 57-9).

Szentpéteri István mindig a kegyes élet megélését kérte számon hallgatóságától. A prédikátor a legszigorúbb módon elhatárolta magát a rossz szokásokon alapuló életmódtól: ami nem tisztességes, vagyis nem keresztyén, tehát Istenellenes. „A Dohányos paraszt embernek semmi gondgya nincsen az Isten tiszteletire, házában-is nem jut eszébe a könyörgés, minden esze, kedve, gyönyörúsége csak a dohány, úton, útfélen, jártában, keltében szüntelen füstölög, amikor dolgozik-is nincs arra gondgya, hogy az Isten hívja maga mellé segítségül, hanem csak a Pipán, kapáll, kaszáll, gyűjt, nyomtat, fát vág, örökké száján az Ördög szára-bordája. El-mulattyák az üdnepi-szenteléseket, az Isten házában való bé-meneteleket, ott ők igen ritkán jelennek-meg. Egy szóval meg-mondva: azt mondgya az ő szívében, hogy nintsen Isten” (Öb. 23vsq). A gondolkodásmódjára jellemző, hogy az enthymémák rendszerét működtette, és bizony ez sokszor félrevitte.[46]

Jellegzetes példa „Kabai Peti” esete: a nikotinfüggő fiatalember még halálos ágyán sem hajlandó imádkozni, könyörögni az Istenhez; a végkövetkeztetés: meg is halt (Öb. 67sq). Más prédikációiban még ennél szélsőségesebb véleménnyel is találkozunk. A bűnök előidézőinek tartotta a kor a züllött katonákat. Tőlük származtatták a szörnyű istenellenes káromkodást; másrészt dévaj kihágásaik nemcsak a helyi és általános szokásokat sértették (csendtilalom, vasárnapi pihenés), hanem a társadalmi kötöttségeket felrúgva erkölcsi züllésnek adtak táptalajt (sok válás, eldorbézolt családi vagyon). A lelkipásztor természetesen elítélte mindezt, azonban megnyilatkozásai néha egyenesen fatalista jellegűek: „ha a káromkodó Magyar katonákat mind megölnék, egy ezerből tiz alig maradna. De hallodé? ha te meg nem öleted, megöletti Isten őket (...) vagyon elég Német, Török, Tatár, Rácz, stb.” (Ös. D2v).

A mértéken túli borivás szintén közügy volt és általában társadalmi ítélet alá esett, de a következő kijelentés, talán túlzás: „aki a Részegségnek ellene áll, (...) azt az Isten a Mátyromság koronájára tudgya néki” (Ht. G1). Egyetlen mártír-képhez sem igazodik ez a felfogás, hiszen ez teológiailag egyáltalán nem állja meg a helyét. Mártíriumként, mint a hitélet lehetséges alternatívájaként jelenik meg itt a praxishoz tartozó önmegtartás, önmérséklet.[47] A reformatori teológiában nincs helye a szinergizmusnak. A furcsa képzettársítás okait kerestük eddig, s találtuk meg a megváltozott prédikátorszerepben, a puritán lelkiség zsébellődéseinek eluralkodásában. A világképi elemek torzulásai ugyanakkor homiletikai jellegű (de)formálódással is jártak együtt.

Homiletikai változások

Szerzőnk a magyar prédikációelméleti terminológiát mint ‘doctissimus’ prédikátor alkalmazta, a művek homiletikai rendszeressége végig jellemzője maradt köteteknek. Mindig közölte a különböző részeket, alpontok neveit, ezek sorrendjét precízen betartva. A kötetek elején szerzőnk minden esetben Chrysosthmost idézte, aki exegétaként előnyben részesítette a Biblia literális és historikus jelentését. Szentpéteri híven követte példaadóját: az allegorizálást kerülte. Beszédei inkább érzelmi, mint logikai meggyőzésre törekedtek, ezért a tanítás, amely a morális célok megvalósulását biztosítja, háttérbe szorult.[48] A mai olvasó számára több ízben is indokolatlanul durva beszédeinek a hangneme. Ezt erősíti a prédikációk (főként az *Ördög szára bordája* esetében) stilisztikai és homiletikai értelemben vett szétválása: a hasznok óriási méretűre felduzzadt rettentő és feddő részének jelzett vulgaritása szembenáll a többi rész túllontúl, szinte a szájbarágóssáig leegyszerűsített nyelvével. A Martonfalvi-tanítvány Szentpéteri István személyes vagy közösségi indíttatásból, de az egyszerűbb prédikációs formát választotta: győzött a „bévött szokás”. [49] A prófétalást szűkebb, köznapi értelemben használta: prófétai dörgedelemként hangzó mondataiból hiányzik a kérygma elhagyhatatlan tartozéka: az Isten gyógyító igéjének hirdetése, a vigasztalás, a sebek bekötözése.[50]

Martonfalvi homiletikájában (35. caput) a prédikáció elkészítésének módjához logikai megközelítést ajánl a szerző: (Fundamentum:) Ige, Summa, El-osztás; Tudomány: Magyarázat, Tanuság, Tanuság Okai. A szentmihályi lelkésznél már az El-kezdés tézise ellentétpárból áll, a Részek ennek megfelelően osztódnak, azon belül később tovább szintén két részre. A Magyarázat kátészerű felosztása is megszokott jelenség: Tagadás- és Állatásképpen állnak egymással szemben a kétséges teológiai kérdések dubiumai és argumentumai. A Tudomány újra összefoglalja az elhangzott tézis rövid, definíciószerű megfogalmazását, majd a szillogisztikus érvelés rendszere alapján a genus után annak speciesét, s annak két részét magyarázza. Az eseti eltévelyedésnek a fokozatai után pedig a szerző a Tudomány Okaiban kifejti a szokásnak a 10 parancsolat megrontására vonatkozó tételes bizonyítását Alsted *Enciklopediája* nyomán. A dichotómia érvényesülése nyilvánvaló.

A *Hangos trombita* nevű kötetben bemutatható mindaz a homiletikai, retorikai jellegzetesség, mely a későbbi köteteket is jellemzi. A kezdeti szabályosságoknak is vannak azonban már észlelhető fajsúlyeltolódásai. A Hasznok részenként is a hyperiusi rendszert visszhangozzák: mindegyik haszn felépítése a tanító, feddő és intő jellegű részek harmóniáján alapul.[51] Az egyensúlyt a terjedelem bontja meg, meghatározva a prédikáció jellegét. Hyperius homiletikája megengedi ezt: az Isten gondoskodása és a jó tanítás szüksége alapján lehetnek hosszabbak egyes részek.[52] Az egyes ususokon belül a részekben belül is spirál formában szerveződik a szöveg. A Tanító Haszn kettős spirál-körét követi a hármas szervezettségű Rettentés, majd az egy egységnyi El-intés. A rövid kezdő haszonhoz képest (2,5 lap) túlméretezettnek tűnik a 10x-es nagyságú Rettentés (25 lap).

Az egyébként átlagos méretű intéshez (10,5 lap) olyan ellenvetésekkel foglalkozó rész kapcsolódik, amely az eddigi homiletikai rendbe nem illeszkedik koherensen. A hasznokból „alkalmatosság szerént” emelt be a prédikációba mást és mást, ahogy azt Medgyesi definiálta. A Szentpéteri István kötetében megjelenő dialógus-sorozat azonban minden várható mértéket felülmúlt. Az „Itt elő-áll a Részezes...” kezdetű mondattal 32 db, káté formában megírt „dialógus” következik, a tanítói részek terjedelméhez képest 25x akkora méretben (62,5 lap). A töméntelen mennyiségű „Ellenvetéske” megrontása után a harmadik haszon rögvest két ámmennel zárul, és 3 oldalnyi körülményekből származó és személyi jellegű argumentumok után maga a kötet is.

A szerzőnk prédikáció szerkesztő eljárásaihoz Magyarországon legközelebb álló Medgyesi-féle homiletika az Indító okok és az Ellenvetések helyét ususonként jelöli ki, különös tekintettel az Intő Hasznokra, szemben a Feddő, Rettentő, stb. Hasznokra, melyeknél a megsiratandó állapot és a hasonlatosság példái dominálnak.[53] Szentpéteri István a téma szerint különböző helyeken szólaltatta meg az Ellenvetéseket, az adott keretet azonban a terjedelem messze túlszárnyalta. Medgyesi homiletikája az ellenvetéseket a magyarázathoz és a hasznokhoz hozzáfűzni engedi és tanácsolja, itt csupán az El-intő Haszn tartalmazza ezt a részt, de akkor bőségesen. A feltételezett dialógusviszony vitái meghatározzák a beszédeket.[54] A védekező / támadó magatartás lételeme a szerzőnek: ez a beszédmód nemcsak a Czáfó, hanem a Feddő (Öb. I, VI), El-intő (Ht., Tp.), sőt a Tanító Hasznokban is (Ös., Öb.I, II, VI) jelen van. A Tanító Hasznokban a testi okosságból származó érvek czáfóása idegen elem: Szentpéteri István hatalmas bűnlajstromokat vonultat föl a Tanításban, kategorikusan jelezve, mi tartozik a kegyes élet formáihoz és mi a vétkes cselekedet.

A dialógus-szervező elemek adják meg a szövegrész alaphangnemét, az egyszerű összekötő szövegektől (rebesgeti, hánytorgattya) a szókapcsolatokon át (csellengez és haboz; tekereg s facsarog; ebelkedik; szemtelenkedik s ocsmánykodik) a szószerkezetekig (ilyen csavargást-is gondol, takargattya az ő bélpoklosságát im ilyen burockal-is, támogattya ezzel-is бүdös száját). A viták retorikai felépítése is láthatólag kötött: (1 – T) a Tétel kimondása és megrontása részenként vagy definíció szerint történik; majd (2 – F) az Igazság megállatása következik bibliai locusok és neves auctorok szerint. Az Occupatio és az Indokok ismertetése invariábilis forma; (3 – I) a sort az intő jellegű megszólalások zárják: óhaj (Ó, bárcsak), tanács (Olvasd meg) vagy ítélet (Ördögtől vagy) formájában. A keretek bővülése két módon történt: egyrészt a halmozás, másrészt pedig a spirális szerkesztés segítségével. A dialógusok a kötetek folyamatában szemlélve szerkezetükben nem, csak terjedelmükben változtak, magukkal hozva számos fontos kordokumentumot, melyek a kor életmódját, ízlésvilágát és gondolkodásmódját egyaránt jellemzik.

A későbbi prédikációk esetén figyelhető meg az a folyamat, miként alakult ki a beszédek nyelvi alapformája. Jellegzetes kései formai jegyek közé tartoznak a külső szerkezeti elemek: a kezdő („In nomine Domini laxabo rete!” – gyógyító ige az Újszövetségből) és záró fohász („Praedicare nihil aliud est quam derivare in nos furorem populi.” – Luther szavajárása, Öb.), a homiletikai részek ismétlődő elemei a bevezető illetve a feddő jellegű mondatokban („Feddés és dorgálás: Fekete szénnel jegyzi meg az Istennek Lelke”; „Méltán kiált hát Isten nekik Jajt”; „De mivel nincs olyan hamis ügy, amelynek ne vólnának párttartói”; „Meg-vásárlék Ugri Uram Ellenvetéskeivel” (Tp.); „Akkor állattya a Tabacco-helluo / Füstös Bátyánk annak szabados vóltát, a’ mikor a’ Borjúk fen az égben szárnyokon repülnek; vagy mikor a’ Szarvasok azon levegő égben járván legelnek, még pedig Februáriusnak 31. napján” (Öb.); „Aki fertelmes, légyen ezután is fertelmes” Jel. 22:11).

Egyrészt teljesen egyértelműnek tűnik, hogy bizonyos igehirdetői gyakorlat után a lelkipásztornak kialakul a saját retorikai alapkészlete, s ez más szerzők esetén is kimutatható, miként használta fel korábbi beszédeinek tanulságait, szófordulatait.^[55] Másrészt viszont itt a szerkezeti elemek oly mértékű konzerválódásának lehetünk szemtanúi, hogy ez felveti a kérdést: a beszédek könnyebb és gyorsabb szerkesztésen túl más indoka is lehet a fentieknek. Szentpéteri István a belső ember megváltoztatása helyett csak a külső eseményekre figyelt, így a puritánok lelki mélységeket feltáró, lelki önvizsgálatot hirdető intései nála nem kaptak tért. A via salutis terminológiáját nem is érintette, bár az evangéliumi élet példajaként idézett erkölcsös életű Kálvin nem is javallotta azt. A változtatás igénye mellett elsikkadt az emberre figyelés, és csak a kemény hangú dörgelemek maradtak.

Élete vége felé azonban ez az arányosság is kezdett eltolódni: egyre inkább leszűkült a köre a hasznoknak, és a jelölt, általában 3 haszon (tanítás, feddés, intés) kifejtettsége is megsínylette ezt.^[56] A tanítás szűkszavú exegézissé szorult össze, az intés gyakorlatilag elszíntelenedett, egyedül a feddés őrizte meg addigi funkcióját, de már módosult formában. A másik két haszon felvette a feddés különböző elemeit: pl. a Tanító Haszonban „Vétek-sor”, az Ellenvetések cáfolása és az Igazság megállítása egyaránt megtalálható, holott ezek homiletikailag nem összetartozó elemek (Öb. II. és VI. préd.). A 10 parancsolat megállítása korábban a Tudomány Okaihoz tartozott (Ht.), később már egyenesen a Magyarázat, sőt a Tanító Haszon részeként egy prédikációban kétszer is felhasználásra került (Öb. I. préd.). A prédikációk gyakorlatilag Hyperius rendszerének segítségével leírhatók: az egyes részek leszűkültek mind tematikai, mind formai szinten.

Összegzés

Szentpéteri István a puritán szellemi hagyományokat ápoló debreceni iskola növendéke, de beszédei egy témát ölelnek fel csak, a bűnök világát. A tematikai egysíkúsodás együtt járt a homiletikai formák egyszerűsödésével. Az általánosan használt kézikönyvek mozgósítása és a népnyelvhez való alkalmazkodás is ezt erősítette fel. A puritán tanulmányok ellenére a praxis során alkalmazott retorikai eljárások és exemplumkészlet sem a puritán lelki czirkálások üdvútját definiálta, hanem az egyszerűbb, feddőző, népi ihletésű beszédmódot. A feddőző beszédek törekvése, hogy kijelölje az ördög rabságában élő és az istenfélő ember életútját, úgy tűnik, csak félsikert hozott. A lelkipásztor tanultságát bizonyítja az is, hogy a 20 év alatt mintegy 2000 egyházi beszédet írt, ami szorgalmas, ügybuzgó emberre volt jellemző a korban. Művei nagyrészt kéziratban maradtak és elvesztek; gyakori helyváltoztatásai mögött toleranciájának, alkalmazkodóképességének bizonyos mértékű hiányosságát is feltételezhetjük. Szentpéteri István prédikációinak hangnemét az aránytévesztés formálta: a mores mellett eltörpült a pietas erénye.

JEGYZETEK

[1] Révész Imre: Régi magyar imádkozók és imádságaik. In: Protestáns Szemle, 1924. 2. sz. 74. p.; Esze Tamás: A magyar református kegyesség múltja. In: Református Egyház, 1957. 8. sz. (továbbiakban: Esze, 1957.) 178. p.; Szigeti Jenő: Milton Elveszett paradicsoma Magyarországon. In: Irodalomtörténeti

Közlemények, 1970. 2. sz. 205-213. p.; Uő: Protestáns népi olvasmányok a XIX. században az Alföldön. In: Ethnográfia, 1973. 3. sz. 332-341. p.; Kiss Emil: John Bunyan és a Zarándok útja Magyarországon. In: Theológiai Szemle, 1979. 4. sz. 226-230. p. Egy összefoglaló munka született eddig ebben a témakörben: Illés Endre: A magyar református földművelő ifjúság lelkigondozásának története. Debrecen, 1936.

[2] Esze, 1957. 179. p.

[3] Szigeti Jenő: „És emlékezzél meg az útról...” Tanulmányok a magyarországi szabadegyházak történetéből. Bp., 1981. 15. p.

[4] Köleséri Sámuel: Értelmes katechizációnak szükséges volta. Debrecen, 1682.; Josué szent maga eltökélése Debrecen, 1682.; Bodonhelyi József: Az angol puritánizmus lelki élete és magyar hatásai. Debrecen, 1942. (továbbiakban: Bodonhelyi, 1942.) 174sq; Bartók István: A társadalom rétegződésének tükröződése a 17. századi magyar irodalmi gondolkodásban. In: Kecskeméti Gábor (szerk.): Tarnai Andor – emlékkönyv. Bp., 1996. 22sq

[5] Dissertatio: RMK III. 2896; Halotti prédikáció Szenczi A. Pál felett: RMK I. 1403; Concio redargutionis: RMK I. 1501, 1521, 1538, (R 618).

[6] Az idézés sorrendjének alapjául összehasonlítás esetén a megírás időpontját vettem az alábbi megjelölésekkel: *Ht.* – Hangos trombita. Debrecen, 1698. [1682]; *Ös.* – Ördög szigonnya. Debrecen, 1699. [1691]; *Tp.* – Tánc pestise. Debrecen, 1697.; *Öb.* – Ördög szára bordája. (Kézirat, 1712-3.)

[7] Zoványi Jenő *Dohány doha* néven tüntette fel, mint feltételezett, de általa el nem ért kötetet. Zoványi Jenő: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Bp., 1977. 594. p.; Nagy Géza is csak „állítólagos” létezéséről tudott. Nagy Géza: Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből. Bp., 1985. (továbbiakban: Nagy, 1985.) 24. p.

[8] Ld. a Kedves Olvasóhoz szóló részt: Nagy Martonfalvi György: Szent História. Debrecen, 1681.

[9] *Approbatio Opusculi (Ht.)*, *Approbatio operis (Ös.)*, *Ita judicat de hoc opere (Tp.)* címen írt ajánlásokat a fenti művek elé Debreceni Kalocsa János, amelyek feltevésem szerint censori jóváhagyások. A szatmárnémeti nemzeti zsinat (1646) jogilag tette kötelezővé az egyházi vezetőség számára a könyvbírálat levezetését. Debreceni Kalocsa elődjének, Nógrádi Mátyásnak hasonló tevékenységét jelzik a püspökségének ideje alatt (1665-81) kiadott könyvek elé írt ajánlásai. A katolikus és állami elnyomás előretörése következtében visszaszoruló protestáns egyházak életképessége azon is múlt, hogy képesek-e elkerülni a belső pártharcokat, egységesen fellépni. A könyvkiadás létkérdés volt, ezért vállalták fel a megelőző cenzúrát.

[10] Decsi Gáspár: Az utolsó üdőben eginehani regnalo bünökről valo predikatiok, tudni illik, első a bünről, második az reszegsegről, harmadik az paraznasagrol, negiedik az tanczrol. Debrecen, 1582.; Várad, 1584. (2. kiad.). RMNy I. k. 1473-1600. 506, 560. szám.

[11] RMK I. 936, 941, 1001, 1276.

[12] RMK I. 820, 1220 (1280); 1255, 1283, 1295, 1296.

[13] *Edom ostroma* (Debrecen, 1682) című prédikációs kötetét július 15-én már Sopronban fejezte be a prédikátor, sietve, hogy ottani teendőit híven tudja ellátni. Ld. az utolsó prédikáció Kedves Olvasóhoz szóló zárómondatait. Majd 1681-ben rövid ideig Kabai Bodor Gellért helyére ment Debrecenbe lelkipásztornak. Ld. Történelmi Tár, 1910. 55. p.

[14] Makkai László: Debrecen története 1693-ig. Debrecen, 1984. 556., 570. p.

[15] Tóth Ferenc: Püspökök élete. Győr, 1812. (továbbiakban: Tóth, 1812.) 148. p.

[16] Mokus Gyula: Kocsi Csergő Bálintnak a pápai iskola rektorának beszéde az 1681. szeptember 13. közvizsgálaton. In: Dunántúli Protestáns Lap, 1893. 6., 27. p.

[17] Makkai László – Szász Zoltán (szerk.): Erdély története 1606-tól 1830-ig. 2. köt. Bp., 1988. 963. p.

[18] Baxai T. György (összeírta) – Vörös Ottó (bev., jegyz. ell.): Körmendi-kódex. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata. Körmend, 1996. 355-379. p. Az eredeti kötet 165-177. lapján található versről van szó: „Tánc javallójának Isten ellen való cselekedetiért meg-pirongattatása. Ad notam: Meg ne fedj engemet, Uram, felgerjedett haragodnak tüzeiben.” A vers teljes szövegét már több ízben is közölték, illetve egyszer egy-két részlet erejéig, vázlatos idézés formájában. Révész Kálmán: Egy régi vers a tánc ellen. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 1893. 449-456. p. A pápai könyvtár kéziratos anyagai közül emelte ki. Kiváló megérzése volt, hogy a vers Pósházi: *Görcsös bot* című műve után (1668) és a *Táncz pestise* előtt keletkezhetett. Dézsi Lajos: Régi magyar verseskönyvek ismertetése. VIII. A Körmendi-kódex. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 1928. 225-251. p.; Takáts Sándor: Művelődéstörténeti tanulmányok. Bp., 1961. (továbbiakban: Takáts, 1961.) 371. p. (MTA kéziratárából, idézetek.)

[19] Eybl, Franz M: Abraham a Sancta Clara. Vom Prediger zum Schriftsteller. Tübingen, 1992. 336., 347. p. Frühe Neuzeit 6. p.

[20] Nagy, 1985. 17. p.

[21] Takáts, 1961. 260., 263. p.

[22] „De epieikeia vide egregie ac solide disserentem, practicorum Anglorum Homerum, Perkins. Tom. 2. p. 600. seqq.” (Ös. B8v); Koltay Klára: Angol puritánus könyvek kétszáz éve Magyarországon. Debrecen, 1989. 122. p.

[23] Angliai puritán sírfeliratokon megjelenő keserű – édes fogalompárnak nálunk is van, eddig fel nem mért hagyománya. Ld. Brown, Peter: A szentkultusz. Bp., 1993. 100. p.; Id. Köleséri sámuél: Keserű-édes, avagy olly idvességes Elmélkedések, mellyben a nyomorúságoknak, a külső és Belső Emberre nézve különböző gyümölcssei lerajzoltatnak. Debrecen, 1677. (címlap): „mert akik evilági edes-keserű gyönyörűségeknek párhagymáit ohajtyák, ... mind azok evilágnak pusztáján elvesznek, és a Menyország elől el-esnek” (Ht. F1); Csúzi Cseh Jakab: Edom ostora. Debrecen, 1682. 177. p.: „bűnnek csalárd édessége után ásítanak, de annak mérges keserűségét meg sem gondolják”. Sokáig folytathatnánk még a sort, de a Csokonai Vitéz Mihálynál előforduló ‘keserű-édes’ kifejezés is feltehetőleg innen veszi eredetét. Ld. Tóth Béla: Debrecen és a puritanizmus. In: Református Egyház, 1974. 35. sz. jegyz.; Coccejánus: „Canaán földe (melly jóllehet a menyországnak csak ábrázattya vala)” (E8v). A typus – antitypus megkülönböztetésre ld.: Stellingen behorende bij het poetschrift Amicitia Dei. Een onderzoek naar de structuur van de theologie van Johannes Coccejus van WJ. van Asselt. Utrecht, 1988. 1-19. pont.

[24] Voetiusról kevésbé köztudott praecizismusa, a németalföldi református pietista lelkesítő tanárokkal fenntartott jó kapcsolata (J. Teelinck, A. Essenius, J. v. Lodensteyn), hiszen inkább csak dogmatikailag vizsgálták, ortodoxnak beállítva. Ld. Bán Imre: Apáczai Csere János. Bp., 1985. 10. p.; Kathona Géza: Tofeus Mihály kora szellemi áramlataiban. In: Varjas Béla (szerk.): Irodalom és ideológia a 16-17. században. Bp., 1987. 410. p.; Memoria Saeculorum Hungariae 5.

[25] Czeglédy Sándor: A teológia tanítása a Kollégiumban. In: Barcza József (szerk.): A Debreceni Református Kollégium története. Bp., 1988. 547sq

[26] Czeglédy Sándor: Ráday Pál lelki arca. In: Esze Tamás (szerk.): Ráday Pál. 1677-1733. Bp., 1980. 238. p.

[27] Ezt a módszert a 17. században Kereszturi Páltól Bethlen Miklósig megannyian alkalmazták, és leggyakrabban a bűnkatalógusok, bűnbánó imádságok felosztásának vezérelvéül. Még a 20. századból is van rá példa: paradox módon a korszak (1619-1711) általános erkölcsi képével foglalkozó szakirodalom értékeli a századot a Tízparancsolat cikkelyei elleni vétkek alapján. Ld. Illyés Endre: Egyházfegyelem a magyar református egyházban. (XVI-XIX. századokban). Debrecen, 1941. 102-106. p.

[28] „Lásd a' Prax. piet. Ötödik akadályát a' Kegyességnek p. 231.232.233. edit. Varad” (Öb. 77v). Egyéb helyeken: Ös. E4, Öb. 21, 107, 151. Szentpéteri István az 1643-as váradi kiadást használta, amelyik az eredeti angol díszkiadás hasonmása. Ld. Bodonhelyi, 1942. 61. p. Bár könyveinek egyetlen támogatója, Debreceni Kalocsa János is kiadta a *Praxist* (Debrecen, 1677), de szerzőnk akkor éppen külföldi tanulmányútját töltötte, később pedig megmaradt a feltehetőleg a család által ráhagyományozott példányánál.

[29] „Rettenetes irtóztató példa, Loth leányaival fertelmeskedék, ki egyébbiránt szent ember, Abraham attyafia, Angyalok vendégfogadója” (Ht. G3) – „edes Atyának maga Leányival, s Leányinak edes Attyokkal fertelmeskedni hogy ne volna az élő Istentől véték? még pedig Abraham unokájának Angyalok vendég fogadógazdajának, Istentől megszenteltetet Szent Patriarchanak...rettenetes iszonyu dolog.” Nagyari József: Tábori prédikációk. Kézirat, 1682/5. 94a-94b. Vagy szóbeli hagyományozódással van dolgunk, vagy mivel ezek a beszédek kéziratban is terjedtek, szerzőnkhez is eljuthatott egy másolt példány. Ezúton köszönöm meg Győri L. Jánosnak, hogy a fenti szöveget rendelkezésemre bocsátotta.

[30] Medgyesi Pál: Joseph romlása. Sárospatak, 1659. 17. p.: Nabukodonozor nagy fája = Magyarország – itt: Magyar Izrael (Ht. D8).

[31] Medgyesi Pál: 6. Jajj. Sárospatak, 1660. 3. p.: „Oda vagyon Egyptus, oda Erdély s Magyarország jobb részént, s mégse akarjuk magunkat megeszmeálni”.

[32] Id. Köleséri Sámuel: Arany alma. Debrecen, 1673. 72. p.: „Itt nem óhatom, hogy keservesen fel ne kiáltsak: Oh ragadományra jutott Édes Nemzetem! Oh uton járók Sákmánnya, szegény Magyar Haza! Mire hozának tégedet a te Bűneid. Ah nyomorúlt Nemzet, ki lelkedben, testedben s javaidban ragadoztatol!”

[33] Id. Köleséri Sámuel: Bánkódó lélek nyögési. Sárospatak, 1666. „Nagy, mint a tenger a mi nyomorúságunk. Nincsen mi-nékünk vigasztalónk” (Q3v).

[34] Szilágyi Sándor: Medgyesi Pál levelei (Medgyesi Pál levele Rákóczi Zsigmondhoz. Gyulafehérvár, 1649. augusztus 23.). In: Erdélyi Protestáns Közlöny, 1876. 307sq

[35] Kocsis Elemér: Református dogmatika. Debrecen, 1998. 200sq

[36] Colijn, Jos: Egyháztörténelem. Előadások az egyetemes keresztyén egyház történetének körképéhez. Sárospatak, 1996. (A Sárospataki Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének kiadványai 2.) 295. p.

[37] „Thesis. A' Dohányozás kárhozatos véték. Argumenta: 1. látattya vagy szine a gonosznak – véték; 2. valami hitből nincsen – bűn; 3. Isten dicsőségére kell cselekedni; 4. arra, ami használ és épít; 5. tisztességgel és nem haszonnal kell élni; 6. pogányoknak útát kerülni; 7. kötelesség alkalmas időben szólni” (Öb. 151).

[38] A szomszéd egyházmegyében ebben az időben (1690 körül) zajlott Órás András esete. Ld. Voigt Vilmos: Egy „ámító”, Órás András Ugocsában. In: Küllős Imola – Molnár Ambrus (szerk.): Vallási néprajz, 9. Bp., 1997. 73-92. p.

[39] Gánóczy Sándor – Scheld, Stefan: Kálvin hermeneutikája. Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak. Bp., 1997. 36. p.; Kiss Réka: Népi vallásosság a Német-Római Birodalomban és Közép-Európában 1400-1800 között. In: Protestáns Szemle, 1999. 4. sz. 285. p.

[40] Tóth, 1812. 146sq

[41] Dömötör Ákos: A példázatok természetrajza a protestáns szentbeszédekben. In: Theológiai Szemle, 1985. 16. p.

[42] Bartók István: A casa rustica és a mechanici. Az „alacsony stílus” ismérvei a XVII. század magyar irodalmában. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 1992. (továbbiakban: Bartók, 1992.) 571. p.

[43] Bartók, 1992. 575. p.

[44] Bahtyin, Mihail: Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Bp., 1982. 68. p.

[45] „Tsak ne sajnálnók a’ fészket, nem a’ Deák nyelvben, hanem magában fel-keresni, vinnénk minden kifejezéseket, ki-mondásokat, az közönséges szokott Magyarai szóllásokra, meg-tudakozván szorgalmatosan, mint szokták az jó Magyar emberek a’ féle dolgot ki-mondani: sokkal magyarabbúl szólhatnánk és írhatnánk.” Idézi Bartók, 1992. 573. p.

[46] „Egy megmozdíthatatlan erősség: aki bűnt cselekszik, az ördögtől vagyon [1 Ján. 3:8]. Aki dohányozik, bűnt cselekszik [ennek kifejtése a leírt 7 prédikáció]. Tehát aki dohányzik, az ördögtől vagyon.” (Öb. 2v). Sőt: „aminémű te-is Tabbacco-helluo [’dohány-élvező’] vagy; hogy ne mondjam practicus atheus vagy: Isten az elmét megvilágítja, az akaratot nem” (Öb. 75).

[47] Győri L. János: Mártírium, puritanizmus, retorika. Két XVII. századi magyar református prédikációs kötet tanulságai. In: Irodalomtörténet, 2000. 1. sz. 51sq, 68. p.

[48] Kecskeméti Gábor: A történeti kommunikációelmélet lehetőségei. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 1995. 572. p.

[49] Bartók István: „Sokkal magyarabbúl szólhatnánk és írhatnánk” Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630-1700 között. Bp., 1998. (Irodalomtudomány és Kritika.) 239. p.

[50] Ravasz László: A gyülekezeti igehirdetés elmélete. Pápa, 1915. (Református Egyházi Könyvtár 11.)

[51] Achelis, E. Chr. – Sachsse, E.: Die Homiletik und die Katechetik des Andreas Hyperius. Berlin, 1901. 48. p.: a 2Tim. 3-ra és a Róm. 15-re hivatkozva redukálta le az öt generát háromra (genus gnostikon, praktikon, paraklétikon). „Erstens was zur Lehre oder zur Erkenntnis des Glaubenssätze, zweitens was zum Lebenswandel oder zur Sittlichkeit, zuletzt was zum Trost (...) uns dient.”

[52] Uo. 54. p.

[53] A *Doce nos orare* hatása mind a szerkesztésben, mind a terminus technicusok használatában kimutatható. Korabeli más homiletika szerzők (Nógrádi Mátyás, Martonfalvi, Szilágyi Tönkö) nem hatottak érzékenyen

szerzőnkre.

[54] „Feddi. (...) Amaz *Ördög szára bordája szívókat, Tabacco helluokat, füstös Dohányozókat*, a' kik a' *Dohány* füstinek fel-szivásában és ki-fúvásában, nagy részét a' napnak, gyakorta az éjtszakának-is meg-égetik. Álly elő *füstös Bátya*, hadd fedgyem veled a' Jehova előtt. Az Úrnak választott edénye azt mondgya, hogy...” (Öb. 115sq)

[55] Debreceni Ember Pál kéziratos köteteiben nyomon követhető, hogy különböző kifejezéseken, rövidebb-hosszabb szövegrészekben (fabula elmondása, imádságok esetében) túl akár egész prédikációkat is átültetett más szolgálati helyén elmondott igehirdetésébe. Ld. Szent Siklus. Kolozsvár, 1700. 506sq; Losonc, 1699 – Kt. 262:193sq (Hotyka, 1694).

[56] Ös. esetében még 6, *Tp.* kötetnél 5 haszon található, a kéziratos kötet 7 prédikációja közül csupán 2 tartalmaz 4 hasznot (egy apró cáfolást és egy hasonló méretű rá-intést), a többi mind leírható a *Hyperius*-féle sémával (Tanítás-Feddés-Intés). Az ususok számadatai is ezt támasztják alá: **T**(10) **R**(4) **F**(8) **C**(2) **E**(5) **I**(7+1-Ri). Sőt: T-C, R-F, E-I aránya 1:1.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

2.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMI

Ugrai János: Felvilágosodás kori változások a Sárospataki Református Kollégiumban

Bevezetés

Tanulmányunkban egy hosszabb kutatás első részeként szeretnénk összefoglalni azokat a figyelemre méltó változásokat, amelyek a Sárospataki Református Kollégiumban végbementek a két Ratio korában, az 1777 és 1815 közötti időszakban. Választásunkat elsősorban az iskola működésének ekkori, szokatlan dinamizmusa, illetve az ennek feltárását furcsa módon elhanyagoló modern történeti érdeklődés kettőssége alapozta meg. Jó két évtizede született ugyanis az utolsó, rendkívül szűk területi határok közé szorított áttekintés a hazai reformátusok második legnagyobb intézményéről, amelyben a XVIII-XIX. század fordulóján számos országos jelentőségű, úttörő kezdeményezés született, s ahol oly kitűnőségek nevelkedtek, mint Kazinczy Ferenc, Decsy Sámuel, Nagyváthy János, Fáy András vagy Palóczy László.^[2] Időhatárainkat egyrészt az I. Ratio Educationis kiadása, másrészt a Patakon a modern kihívásokat leginkább felvállaló személyiség, Vay József főgondnok aktív tevékenységétől való visszavonulása indokolja.

Ezúttal főként ennek a négy évtizednek a tanrendi változásaival és csatározásaival foglalkozunk, előtte azonban szólunk az intézmény irányításáról, utána áttekintjük az oktatást jelentősen segítő szervezetek és gyűjtemények működését, végül pedig fölvázoljuk az intézmény történetének legfőbb gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozásait.

Az intézmény irányítása

Az 1531-ben alapított iskola az idők során nagyfokú önállóságra tett szert, s apróbb kellemetlenségeken túl már a XVIII. század folyamán sem avatkozott be a központi hatalom az életébe. Így az országos irányítástól lényegében már a protestánsok 1791. évi vallás- és tanügyi autonómiája előtt is mentesült, sőt, egységes református tanrend hiányában a többi kollégiummal szemben is cselekvési szabadságot élvezett. Szintén kevés befolyása volt az intézetben belüli dolgok alakulására a városi magisztrátusnak.

Az iskolát a rector és a professzorok, legfelső szinten pedig az egyházmegyei püspök, a szuperintendens irányította. Külön jelentőséggel bírt a világi főgondnok, aki képviselte az intézetet országos szinten, tartotta a kapcsolatot az egyházkerülettel,

befolyásolta az ottani döntéshozatalt. Elsősorban Vay József (1797-1814) példáján keresztül szokás érzékeltetni a főgondnoknak a gazdálkodási mechanizmusban betöltött kulcsszerepét. Az országosan is ismert és becsült tisztviselő alapítványok létrehozásával, nagyobb gyűjtőakciók szervezésével (például a "Nagy Collegium" XIX. század elején megindult építéskor) is jelentékenyen hozzájárult a Kollégium fenntartásához.[3]

A Kollégium irányításában és működtetésében döntő szerepet vállalt a diákönkormányzat, amelynek felső vezetését igyekeztek az eminens tógátusok közül kiválasztani. Ez azért volt fontos, mert a főtisztviselők, a senior és a contrascriba – sokszor a tanárok fizetésétől is nagyobb évi jövedelem ellenében – a mindennapi teendők mellett, az iskola kiterjedt gazdálkodásának a vezetői is voltak. Létezett még a tizenkét elsőrendű, kiváló diák alkotta, ugyancsak évente választott iskolatanács vagy iskolaszék, amely a lényegesebb belső igazgatási és fegyelmezési-jutalmazási kérdésekben döntött.[4] Bár éppen korszakunkban kezdődött a diáktisztségekkel párosuló jogok megnyirbálása, s a seniort szigorúbb ellenőrzés alá is vonták[5], a diákönkormányzat hagyományosan nagy ereje a régi századfordulón még szinte csorbítatlan maradt. (Ennek az állapotnak a fennmaradását szolgálta és végül biztosította az 1794. évi deákzen্দülés is, amely során – az 1730-as évek hírhedt Csécsi-világának viszályait felidézve – egy hétig verekedésekre, ablaktörésekre, gúnyiratok terjesztésére és a tanárok életveszélyes megfenyegetésére került sor, mert a rector az iskolaszék megkerülésével döntött egy hallgató megbüntetéséről.)[6]

Tanrendi változások

Közismert, hogy a protestánsok elzárkóztak az I. Ratio Educationis előírásainak alkalmazásától. Az első ellenvéleményt még a központi tanterv megjelenése előtt, 1777 márciusában a reformátusok és az evangélikusok nevében az európai műveltségű gróf Teleki József felségfolyamodványa fogalmazta meg: Elutasítják az egységes irányítás elvét és a tankerületi főigazgatók felügyeletét, hiszen a múlt gyakorlata azt mutatja, hogy megfelelően el tudják magukat kormányozni, a szükséges reformokat végrehajtják saját maguk, ráadásul egyes főigazgatók személye nem garantálja a Ratio által is elismert protestáns jogok tiszteletben tartását.[7] A következő évben újabb felségfolyamodvány benyújtását tervezték, de belső viták miatt ez csak 1780-ban készült el. Ám nem ezek az iratok vezették végül „sikerre” próbálkozásaikat, hanem az időhúzás, a rendelkezésekkel szembeni apróbb, helyi ellenkezések hiúsították meg a Ratio érvényesülését.[8] Patakon két terjedelmesebb irat is az oktatásügyi kódexhez való alkalmazkodás lehetőségeit vitatta meg. Az elsőt még 1777-ben írta Szalay Sámuel szuperintendens, aki a „Rövid tervezet, hogy hogyan lehet az alapfokú

iskolákról és az egész iskolaügyről szóló törvényt református iskoláink intézményéhez alkalmazni" című írásában a Ratio passzusait egészítette ki saját felekezetének követeléseivel.[9] A másik folyamodványt a pataki professzorok szerkesztették meg 1783-ban, amelyben szintén arról értekeztek, hogy milyen módon lehetne a Ratio Educationis előírásait úgy alkalmazni a református kollégiumokban, hogy az ne veszélyeztesse szabadságukat.[10] Mindkét irat tartalma összhangot mutat a gr. Teleki József által aláírt közös protestáns nyilatkozat főbb megállapításaival: a patakiak is az intézmény teljesen önálló irányítását, a tananyag kérdéseiben önálló döntéshozatalt kértek, elutasították a tankerületi főigazgató befolyását és tankönyveik katolikus cenzúrázását. (Ez lényegében megegyezik tehát a nem-katolikusok általános követeléseivel, amelyek egyes vélemények szerint nem a Ratio módosítását, hanem kizárólag érvényesítésének elodázását szolgálta – egy ügyesen átgondolt kampány segítségével.)[11] Később, II. József uralma idején, majd pedig a vallás- és tanügyi autonómia birtokában sem került sor az udvar elképzeléseinek bevezetésére, bár a korszerűsítő törekvéseknek Sárospatakon időszakunkban komoly teret engedtek. Egyébként az udvar a későbbiekben is többször, például 1788-ban, majd 1816-ban is sürgette a „katolikusokhoz való idomulást” – persze mindvégig sikertelenül.[12]

Már 1768-ban létrehozták a logikusok osztályát, 1771-től negyedik professzort is alkalmaztak, a Ratio előtt egy évvel pedig az akadémiai tagozat tantervének megújítását határozták el. Látható tehát, hogy a korszakunkban kibontakozó fejlődést számos haladó lépés előzte meg.[13] Kialakult egy kétéves elemi képzésre épülő, hét osztállyal rendelkező középfokú és nyolcéves papi, illetve négyéves világi képzésből álló felsőfokú oktatási rendszer.

Ilyen előzmények után az 1790-es évek közepe hozta meg Patakon az igazi áttörést. 1793-ban a debreceni ügyvéd, később országos hírű professzor, Kövy Sándor alapította meg a hazai jogtörténeti tanszéket, s ezzel Magyarországon először épült ki általános jogi, hazai jogtörténeti és jogelméleti képzést is felvállaló teljes jogakadémia.[14] Kövy révén Patakon tanulhattak jogot az ország minden tájáról érkezett görögkeleti ifjak[15], sőt a jogprofesszor a jogászok gyakorlati képzése érdekében létrehozta a „Páncél vármegye és királyi tábla” elnevezésű fórumot. Itt a leendő jogászok a vármegyei és az országos feladatok és problémák megoldását tanulhatták egyedülálló módon. Egy idő után már nemcsak szerződések és feliratok megfogalmazásával törődtek az ifjak, hanem egyre zajosabb gyűléseket is tartottak – megelőlegezve a későbbi reformországgyűlések hangulatát. A saját pecsétnyomóval és pénzzel rendelkező Páncél vármegye működésének hevességére jellemző, hogy alig kilenc évvel a megalakítása után azért tiltották be, mert a megyei gyülekezet az újoncállítás és Metternich rendeletei ellen opponált.[16] (Ezt követően már a reformkorban, csak 1832-ben indulhatott újra a szervezet működése – az engedélyező

okirat szerint az előzőtől jóval szorosabb ellenőrzés mellett.[17]) A vármegye tevékenységét még figyelemre méltóbbá teszi, hogy egyik vezérük Szemere Bertalan volt.[18]

1796-ban felolvasták a három évig dolgozó Litteraria Deputatio munkálatának eredményét, amelynek tanulmányi, fegyelmi és gazdasági fejezetei új alapokra helyezték az iskolai élet egészét. A Litteraria Deputatio egyebek mellett évfolyamonként felvázolja a kötelező tananyagot, esetenként módszertani útmutatást is ad a hatékonyabb oktatás érdekében, illetve heti órarendet ír elő az osztályok számára.[19] A sokszor meglehetősen nagyvonalúan megfogalmazott javaslat legfőbb értéke egyrészt abban áll, hogy az iskolai élet egészét szabályozta, másrészt az országban elsőként tette általánossá középfokon a magyar nyelven való oktatást és bevezette, illetve felvetette számos a polgári életvitelhez nélkülözhetetlen tudomány és ismeret tanítását (pénzügytan, kereskedelemtan, egészségtan, pedagógia, mezőgazdaságtan, rajzolás).[20] Az akkortájt rendkívül előretökintő oktatási rendszert nem fogadta mindenki kitörő örömmel. Patakon is meg-megerősödtek a konzervatívok, bár a debrecenihez hasonlóan ádáz csatározásokhoz nem bizonyultak elég elszántaknak. A „humán”-erők 1803-ban lendültek először támadásba, de éppen a kudarcuk után vezették be új tárgyként hazánk történetét és az egyetemes földrajzot. Szintén ekkor nőtt az ismétlődő, repetens osztály bevezetésével nyolcévesre a középiskolai tanidő. A következő, 1810. évi – az 1806-os „álmosdi Ratió” felbuzdult – támadásuk pedig súlyos vereséget hozott a latin műveltségű csoport számára. Ez a legújabb dokumentum Kornis szerint „a XIX. század első felében a magyar középiskoláknak legsikerültebb és legmodernebb tanulmányi rendje.”[21] Ez a tanrend egyesítette a hagyományos oktatás tárgyait (vallástan, latin nyelv és irodalom, görög nyelv, logika, egyházi éneklés) és a modern tudományok (természettan, mennyiségtan, földrajz, magyar és egyetemes történelem, magyar törvényismeret) tanítását. Az oktatás a rövid, konzervatív erők által uralt 1815 és 1818 közötti időszakot leszámítva, magyar nyelven folyt.[22] A tanulmányi rend modernizálását a patakiak túlnyomó többsége tehát kedvezően fogadta, a levéltári források egyetlen komolyabb incidensről számolnak be: 1821 elején a szuperintendencia konzisztóriumára alapos vizsgálatot rendelt el a felsőbb classisok oktatói, a humaniorum professzorok ellen, mert azok az évek folyamán eltávolodtak az 1796-os normáktól.[23]

A tananyag korszerűsödése mellett némi módszertani fejlődés is tapasztalható. A kifejtő jellegű előadások és a memorizáló tanulás túlsúlya ugyan megmaradt, de a XIX. század elején épült új előadótermek, a tankönyvek szaporodása, a Patakon már Comenius óta használatos szemléltetőeszközök, a havonta megtartott teológiai és filozófiai disputációk, a collatio intézménye (tanulói önképzőkörök) és a tanmenet ciklikussága mindenképpen növelték az egyébként rendkívül száraz tananyag

elsajátításának a hatékonyságát.[24]

A sárospataki kollégium élen járt a magyar nyelv iskolai meghonosításában. Szinyei Gerzson szomorúan állapítja meg, hogy még a XVIII. század második felében is a magyarnál nagyobb becsnek örvendett a latin mellett a francia és a német nyelv is. De azt is jelzi, hogy az 1790-es években kibontakozó nemzeti mozgalom és közhangulat egyik nagyon fontos alakítója volt Zemplén és azon belül a pataki tanintézet.[25] Ennek előzményei: 1777-től szerepelt a tanrendben a nemzeti történelem és földrajz, valamint a magyar nyelvű fogalmazás tanítása[26], s a Magyar Hírmondó 1785. évi rövid tudósításában arról számol be örömmel, hogy a szigorú tiltás ellenére gyakran szólalnak meg magyarul a kollégiumi diákok.[27] Párhuzamosan az országos eseményekkel (1790-től az országgyűlési, 1797-től a vármegyei jegyzőkönyvek és ülések nyelve latin és magyar) növekedett Patakon is az anyanyelv köznapi jelentősége. Barczafalvi Szabó Dávid a tanulók kérésére 1794-től magyarul tartotta a természettani előadásokat[28], majd az 1796. évi új tanterv, hazánkban először gyakorlatilag általánossá tette a gimnáziumban, a latin nyelv meghagyása mellett, a magyar nyelvű oktatást.[29] A deputatio ezt az intézkedést azzal magyarázza, hogy sokan csak az alapvető tudás érdekében járnak iskolába, nem kívánnak továbbtanulni, s nekik nem szükséges más nyelvet elsajátítani. Emellett egy újabb idegen nyelvtan elsajátítását is megkönnyíti a magyar nyelvi szabályok szabatos ismerete. A praktikus okok mellett a szerzők megjegyzik, a magyar nyelv szakszerű tanítása a legfőbb letéteményese a nemzet fennmaradásának is.[30]

Fentebb már említettük, a latinitás fenntartásában érdekelt „humán”-erők támadásai a XIX. század elején rendre sikertelennek bizonyultak. Az 1810. évi tanterv végül minden gimnáziumi osztály számára külön előírta a magyar nyelvtan tanítását. A „humán”-csoport átmeneti uralmát követően 1818-ban pedig az országban ismét kivételes reform bevezetésére került sor: mindent, még az akadémiai tagozaton a teológiát is magyarul tanították.[31] Eközben Pápán – annak ellenére, hogy Márton István a nemzeti nyelv pártfogójának számított – megszigorították a magyarul beszélés tilalmát[32], s a konzervatív debreceni kollégiumban szintén igen kis tér jutott a nemzeti nyelvnek.

A magyar nemcsak az oktatásban, hanem az iskolai élet más területein is egyre nagyobb jelentőségre tett szert. Egyre több számadás, jegyzőkönyv, hivatalos irat készült magyarul, s 1815-ig tucatnyi anyanyelvű tankönyv is megjelent pataki tanárok tollából.[33] Noha nem tekintjük feladatunknak a nyelvújítási mozgalom küzdelmeinek részletezését, azt mindenképpen megjegyezzük, hogy ezek a csatározások nyomot hagytak a Kollégiumban, s megosztották a tanári testületet is. Két sárospataki triász alakult ki; Kazinczy hívének számított Sipos Pál, Vályi Nagy

Ferenc és Kézy Mózes, ellenfelének pedig Kövy Sándor, Lácza Szabó József és Rozgonyi József.[34] Ehhez kapcsolódóan Kosáry Domokos megemlíti Barczafalvi Szabó Dávid „A tudományok magyarul” című munkáját (1792), hiszen a radikális neológust a nyelvészek nyakatekert újításai okán az egyik legnagyobb eltévelyedőnek tekintik.[35]

A korszerűsödni vágyó iskola életében egyre nagyobb szükség mutatkozott arra, hogy a latin és a magyar mellett a gyakorlati életben széles körben használható, modern nyelv tanítását felvállalják. Ez földrajzi, gazdasági és politikai okokból leginkább a német lehetett. A reformátusok általában az 1770-es években vezették be tanítását (Debrecenben 1772-ben, Nagyenyeden 1774-ben). A pataki iskolaszervezők és -fenntartók hamarabb alkalmazkodtak az új idők igényeihez, s az evangélikus intézményeket leszámítva Magyarországon először, 1751-ben hívtak meg németajkú oktatót az iskolába. Ám két sikertelen próbálkozás után anyagi problémák és az érdektelenség okán kísérletük elhalt,[36] s így Patakon is elkeserítő helyzetről számolhattak be a kortársak. Például amikor 1769 szeptemberében Kazinczy Ferenc megérkezett a Kollégiumba, összesen hárman ismerték a német nyelvet, akiket ráadásul emiatt megvetettek és "tokosoknak" csúfoltak.[37] A következő erőfeszítéseket Szatmáry Király György főgondnok 1771-ben tette egy olyan mechanikus alkalmazása érdekében, aki nemcsak a fizikai és természetrajzi szertárat irányítaná, hanem németül és franciául is tanítaná a diákokat. Az első eredményről Nagy Sámuel, a bécsi ágens tudósította a főgondnokot, miután talált egy emberséges, szorgalmas és megfizethető jelöltet, akinek viszont a francia nem az erőssége.[38] Johann Aufsprung még az ősszel Patakra érkezett, de már az év végén fizetése miatt panaszkodott és emelést kért az ágensnek címzett levelében.[39] Ez a panasz megelőlegezte távozását, hiszen a napi egy-egy órában tógátusokat, illetve classistákat tanító, a fennmaradó időben pedig privát órákat tartó Aufsprung anyagi okokból hagyta el Patakot. Helyét Kazai János tógátus diák, majd az erdélyi szász Teutsch György foglalta el. Teutsch tanítóskodásakor elérték, hogy az elemisták kivételével mindenki heti négy órában tanult németül.[40] Ezt követően az iskola előljárósága igyekezett mindent megtenni a német nyelv ügye érdekében: folyamatosan gondoskodott tanítóról, 1777-ben a tananyag szerves részévé tette azt, s a nyelv elhanyagolásának esetére fenyegetést is kilátásba helyezett. 1787-ben a matematika (mathézis) és fizika tanárát, Szilágyi Mártont választották meg német tanárrá is, aki nagy eréllyel látott munkához, s igyekezett német nyelvű könyveket beszerezni (sikerrel, hisz II. József idején német könyv szolgált a számtan, az ó- és újszövetségi történetek tanulásához) és szakszerűsíteni az oktatást.[41] A századforduló táján, a nemzeti mozgalom kibontakozásának idején a II. József-féle törekvések sokat veszítettek tekintélyükből, így Patakon sem kedvezett ez a korszak a német tanításának. A jelentős visszaesést kiválóan jelzik a németül tanulók létszámadatai:

1798-ban például mindössze 22 tógátus és 8 nontógátus (köztük Fáy András)[42] neve szerepel listákon. A classistáknál pedig az 1804. évi tanterv alapján csak hetedikől kilencedik osztályig, azaz a rétorok, a poéták és a logikusok részesültek német nyelvi képzésben.[43] Ekkor Louis Bonckart tanította a tárgyat, akinek az iratok tanúsága szerint többször kellett a célszerűbb órabeosztás, a tanulók komolyabb munkavégzése és a nagyobb anyagi megbecsülés érdekében előljáróhoz folyamodnia.[44] Bonckart a nehézségek miatt végül 1801-ben Késmárkra távozott és helyére még abban az évben a franciául is kiválóan tudó Nitsch Károly Dánielt hívták meg. A hét évig Patakon dolgozó Nitsch idején némileg növekedett mind a németül tanulók száma, mind pedig a nyelv presztízse. Olyannyira, hogy távozását követően, az 1810. évi tanterv ismét visszaállította a classisták németül való tanulásának a kötelezettségét harmadiktól nyolcadik osztályig.[45] (A folyamatos erőfeszítéseket főként a Kollégium külföldi kapcsolatai indokolták, hiszen azok szükségessé tették, hogy mindenkor legyenek az iskolának németül tudó tanulói, annál is inkább, mert a külföldi akadémián való tanulást, a peregrinációt súlyosan nehezítette, hogy kevesen értettek a befogadó nép nyelvén. 1798-ban írták elő, hogy a német ismerete nélkül nem engedhető senki külhoni tanulmányokra.[46] Ráadásul a Litteraria Deputatio 1796-ban azt is elismerte, hogy: „...ez már tudós nyelv.”)

Láthattuk: az iskola vezetői olyan személyt igyekeztek alkalmazni, aki egyszerre képes németet és franciát tanítani – de a franciát mellékesebb tárgyként kezelték. (Ennek fényében nem csodálható, hogy visszautasították egy J. G. Ficher de Luneville nevű emigráns 1804. évi ajánlkozását, amelyben ráadásul viszonylag nagy, 200 Rft-os fizetést is kért.)[47] Sajnos a források nem teszik lehetővé, hogy megnézzük, évente hányan tanultak franciául, de viszonyítási alapként érdemes az 1799. júliusi adatokra pillantanunk: ekkor 6 jurátus és 1 publicus fejezte be és kilencen folytatták tanulmányaikat.[48] Ezen a téren tehát némi lemaradás tapasztalható Patakon, hiszen a XVIII. század végén egyre inkább az általános műveltség részévé vált a francia ismerete. Ezt alátámasztja az is, hogy 1792-től a Debreceni Református Kollégium minden tanárának tudnia kellett a latin, a görög és a német nyelv mellett franciául is.[49]

A reáltárgyak szokatlanul nagy pataki térnyeréséről számolhatunk be. Ezek közül a matematikai képzés terén Sárospatak és Debrecen iskolája mindenképpen magas színvonalat képviselt. Talán a matematika oktatása kapcsán a legszembetűnőbb a két, egymással gyakorta rivalizáló református kollégium felfogásának hasonlósága, s a Ratióhoz való alkalmazkodás iránti igényük. Sőt, a Ratio előírását, amely a gimnáziumi tanulók számára a számtan és az elméleti matematika mellett a kettős könyvelés alapjainak az elsajátítására is vonatkozott[50], Patakon kiegészítették a tizedes törtek és a geometria tanításával. Az 1810. évi tanterv pedig még hatékonyabb

képzést biztosított: már az alsóbb osztályokban szerepeltek a tananyagban az algebra, a sík- és térgeometria elemei, s a hatodik évfolyamban az algebrai törtekkel is megismerkedtek. A pataki – a tantervben az első évtől az utolsóig szereplő – matematikaoktatás egyértelműen elérte tehát a kor hazai színvonalát, s ezért az 1800-as évek elején igen sokat tett az első igazán matematikusnak, s nem fizikusnak számító tanár, Sipos Pál.[51]

A fizika tanításában viszont a pataki iskola messze megelőzte korát. Simándi István a XVII-XVIII. század fordulóján kezdte meg a kísérleti fizika tanítását, hagyományait pedig ifj. Csécsi János, Szatmáry Paksi Mihály, majd korszakunkban Szilágyi Márton és Barczafalvi Szabó Dávid ápolta.[52] Tankönyvül Hollmann modern kötete szolgált Patakon, ahol egyedülálló gyorsasággal, már 1787-ben felvették a vizsgatételek közé az elektromossággal kapcsolatos kérdéseket is. A XIX. század első negyedében Sipos Pál mellett Nyíri István és Kézy Mózes működése garantálta továbbra is a magas színvonalú fizikaoktatást.[53]

1801-ből találtunk adatot arra, hogy a főgondnok, Vay József a vegytan tanításának bevezetését tervezte, s ehhez a korábbi pataki gyógyszerészt, Török Józsefet kívánta felkérni.[54] Azonban fizetési problémákról még 1806. évi iratban is olvashatunk,[55] így a vegytan önálló meghonosításának kísérlete időszakunkban kudarcot vallott.

A vegytannal ellentétben a természettudományok mindvégig szerves részét képezte a tananyagban második középiskolai osztálytól hetedikig. Olyannyira, hogy más kollégiumi művekhez képest kimagasló színvonalú tankönyvsorozatot írtak ehhez a tárgyhöz a pataki tanárok: a „Természeti História” az állatokkal foglalkozó első részét, Emődy István, a növényvilágot taglaló második kötetet Vadnay József, a szerves és szervetlen ásványokat tárgyaló utolsó könyvet pedig Gelei József írta. A színvonalas tankönyvsorozat nemcsak elméleti, hanem hasznos gyakorlati tudnivalókat is tartalmaz, amelyeket kiválóan fel lehetett használni a földművelés és az állattenyésztés fejlesztéséhez.[56]

A földrajz Sárospatakon Comenius és Csécsi János révén korábban jelentős tárgynak számított[57], de önálló tárgyként, rendszeresen az elsőtől a hetedikig csak 1786-tól, a kilencedik évig pedig 1804-től szerepelt a tantervben. Nagy hangsúlyt helyeztek hazánk és Európa alapos vizsgálatára, sőt az utolsó évben gazdaságföldrajzi kérdéseket is érintettek, ám a többi kontinenst igencsak elhanyagolták.[58] Az előírt tankönyvek nem voltak kifejezetten modernek. Hiszen a szintén több nemzedéket megélt Tomka-Szászky-féle földrajz mellett Losonczi István műve, a „Hármas Kis Tükör” szolgálta a tanulást.[59] Ezzel együtt a protestáns és a katolikus iskolák között is előkelő helyet foglalt el a sárospataki földrajzoktatás, jócskán túlhaladva például a debreceniek vagy az erdélyi reformátusok geográfiáját.[60]

Ritkán szokás kiemelni, pedig mindenképpen fontos, hogy Nyíri István személyében 1797-től a pataki kollégiumnak rajztanára is volt. Nyíri 1806-tól a mennyiségtan professzoraként nagy-nagy erőfeszítéseket tett a hely- és az eszközhiány felszámolására, a rajzoktatás rendszeresítésére.[61] Próbálkozásait átmeneti siker koronázta, hiszen a rajz az ötödikesek, az alsó-szintaxisták számára 1804-től kötelező lett, de 1810-től ismét kimaradt a tantervből.

Akkor is érdekes, hogy gondoltak a selyemhernyó tenyésztésének a szükségességére az iskola vezetői, ha tudjuk, hogy mindenki tisztában volt a megvalósítás reménytelenségével.[62] Szintén inkább csak sikertelen próbálkozásokról tudunk beszámolni a testnevelés meghonosítása kapcsán. 1792-ben ugyan megvásárolták a Magyar Királyi Kamarától a mai iskolakert térségét, s ott fák, pázsit telepítésével kialakítottak egy „üdülőhelyet”, de a rendkívül zsúfolt órarend egyetlen alkalmat sem biztosított korszakunkban a rendszeres tornára. Sőt, a tanulók szabad idejükben sem mozoghattak kedvükre, hiszen a legtöbb ilyen jellegű tevékenységet (úszás, csónakázás, halászás, tánc) szigorúan tiltották.[63]

Az előremutató változások mellett megmaradt a hagyományos tárgyak dominanciája az oktatásban. A latinitás a magyar nyelv térhódítása ellenére is az iskolai élet fontos jellemzője korszakunknak, mind az írásbeli ügyintézés, mind az oktatás tartalmát tekintve. Még a magyar nyelv bevezetését oly egyértelműen támogató 1796-os deputatio is kijelentette, a latin a művelt emberek számára rendkívül fontos, hiszen az ország törvényeinek, dokumentumainak és hivatalainak, valamint a tudományoknak is ez a nyelve.[64] Ennek megfelelően a tanrendek a második nemzeti classistól az utolsó évig folyamatosan tartalmazták a latin grammatika tanítását. Így az alapok és a ragozások elsajátítása után a magyar nyelvű oktatás bevezetéséig mindent, majd később a vallással, filozófiával, irodalommal, történelemmel kapcsolatos tudnivalókat kellett latinul megtanulni. A latin nyelv – bár csökkenő mértékben – továbbra is fontos szerepet játszott a jegyzőkönyvek vezetésében és az iskola levelezésében.

A görög nyelvet csak a konzervatív tantervek szerint kellett az utolsó gimnáziumi évben tanítani, míg az akadémiai fokon az első és a harmadik évben kellett görögül tanulni, mindezt a hatodik és hetedik évben gyakorlás követte. Héberül csak az akadémiai hallgatók tanultak összesen négy évig. Mindkét nyelv tanítása diáktanító, a praeses feladata volt.

A latin nyelv és irodalom mellett a fő hangsúly elsőtől az utolsó évig a vallás- és erkölcstanon, valamint a filozófián volt. A bibliai, az ó- és újszövetségi történetek, az egyháztörténet, a hit- és erkölcstan, a szimbolikus vallástan, majd a teológiai dogmatika képezték a tananyag fontosabb részeit. Korszakunkban a teológiával, illetve filozófiával foglalkozó professzorok közül felkészültségük és hatásuk alapján

mindenképpen meg kell emlékeznünk néhány tanárról. Őri Fülep Gábor; a tragikusan rövid ideig tanító Porkoláb István; az első magyar református tanárként Bécsbe hívott Patay János; a kanti filozófiáról sokat vitatkozó Rozgonyi József és Sipos Pál; s mindenekelőtt Szentgyörgyi István tevékenysége biztosította a teológiai és a filozófiai stúdiumok magas színvonalát.[65] Főként Szentgyörgyinek köszönhető – akinek tudásáról, emberségéről, kedélyességéről és nem utolsósorban hatalmas könyvtáráról Kazinczy többször is nagy tisztelettel emlékezett meg[66] –, hogy Patakon is a racionális gondolkodás elvei szerint korszerűsítették a két legfontosabb tantárgyat. Szentgyörgyi 1784-ben megjelent, utódai által is sokáig hasznosított „Theologia Naturalis” című művében – amelyben az 1767-től tartott előadásait foglalta össze – már megtalálhatóak Descartes, Pufendorf, Leibniz és Wolff tanításának egyes tételei is.[67]

A hagyományos, főként lelkészek és tanítók képzését megcélzó oktatásnak szintén fontos eleme maradt továbbra is az énektanítás. A második évtől az utolsóig a diákok diáktanító vezetésével liturgikus énekeket, kottaolvasást és kórusban éneklést tanultak.

A humán tárgyak aránya körüli vitákról a változó felfogású tanrendek kapcsán már ejtettünk szót, most csak néhány forrás alapján megerősítjük, hogy többször is felmerült az óraszámok csökkentése. 1788-ban például Szilágyi Mártonnak kellett határozottan kiállni a bölcséleti, filozófiai tárgyak szükségessége mellett, mert olyan véleményeket hallott, hogy Patakon csak a teológiát érdemes oktatni.[68] 1810-ben Patay János úgy vélekedett, hogy a classistáknál túl sok vallásos tankönyv megtanulását követelik, s ez ahelyett hogy eredményre vezetne, még a szorgalom további lankadását is elősegíti.[69] 1809-ben olyan rendelet született, amely az addigi gyakorlatot tiltva előírta a professzornak, hogy minden évben jusson el a tananyag végére.[70] (Mellesleg talán éppen a belső bizonytalanságok okán 1807-től az alsó-zempléni esperes felvigyázott a kollégiumi ifjúság vallási előmenetelére.[71])

Az intézmény gyűjteményei és szervezetei

Az alapvető oktatási feladatokon túl a Kollégium számos gyűjteménye és szervezete segítette a tanulók, a tanárok és általában az egész iskola tevékenységét. A máig méltán híres *Nagykönyvtár* a 18. században valósággal újjászületett: a gyűjtemény ugyanis az 1600-as évek végén a jezsuiták kezére került, s így újra kellett kezdeni a könyvek beszerzését. Korszakunk mindenképpen a könyvtárral való törődés ideje, amely elsősorban Szombathi János beszerzői, rendszerezői és adománygyűjtői tevékenységének köszönhető. A fokozott odafigyelésre bizonyíték, hogy a XIX. század elején tiltották meg, hogy a könyveket külföldre kiadják, illetve a drágább

köteteket a diákok kikölcsönözzék.[72] De a tanárok 1816-os, a beszerzésre javasolt könyveket tartalmazó listája egyrészt alátámasztja, hogy a könyvtár fejlesztése közügynek számított Patakon, másrészt pedig a professzorok modern törekvéseit is bizonyítja, hiszen a majdnem száz mű csaknem mindegyike a korszerű, felvilágosodás kori tudományos eredményeket tartalmazta.[73] Az évtizedenként megháromszorozódó gyűjtemény napi működését egyébként diáktisztviselők szavatolták.[74] A fejlődés hangsúlyozása mellett azért meg kell jegyeznünk, hogy a könyvtári gyarapítás esetlegesen történt, egy-egy nagyobb magángyűjtemény megvásárlása, illetve egy-egy tanár külföldi tanulmányai során tett „bevásárlásai” jelentették általában a gazdagodást, a külföldi katalógusokhoz és a tervszerű gyarapítás további segédeszközeihez nem jutottak hozzá rendszeresen.[75]

Szintén ekkor kezdődött a levéltári állomány rendszerezése és gyarapítása. Ennek nem kulturális, hanem pusztán gazdasági okai voltak, hiszen számtalan jogbiztosító, komoly bevételt hozó irat meg- és visszaszerzésére nyílt lehetőség.[76]

A könyvtár mellett a másik igen jelentős gyűjtemény a természetrajzi és fizikai szertár volt, amely szintén adományok és rendszertelen megrendelések útján gazdagodott. Emellett néhány tanár maga is szorgos eszközkészítőnek bizonyult, például Kézy Mózes 35 kísérleti eszközt fejlesztett ki. Az állomány leltára egy kifejezetten korszerű, még száz év múlva is elfogadható készletről tudósít.[77]

Sok-sok viszontagság után 1807-ben magánvállalkozásban indult újra a nyomda, amelyet néhány év múlva a Kollégium közvetlen irányítása alá vont. A Comenius korában egyszer már működő üzem ráfizetéses volt, ám így is roppant jelentős volt a működése, hiszen Kassa és Debrecen között ez az egyetlen lehetőség kínálkozott a szellemi termékek, s leginkább a tankönyvek gyors kiadására.[78]

Ekkor újult meg a Kollégium énekkara is. Az évszázados hagyománnyal rendelkező kórus szervezeti szabályzatát ugyanis Barczafalvi Szabó Dávid karelnök fektette írásba és ő gondoskodott szisztematikusan a tagok utánpótlásáról is. [79] (Az utóbbi a források szerint egyáltalán nem volt egyszerű feladat, mert a szigorú rendszabályok és gyakori kötelezettségek miatt a diákok nem szívesen vállalták a belépést, illetve a csatlakozók is hamarosan elhagyták a társulatot.)[80] Ahogy az ország összes jelentősebb iskolai énekkara, a pataki is rendszeresen kivonult a városba, s idővel egyetlen temetés, emlék- és ünnepnap sem múlt el a kórus szereplése nélkül.[81]

A városi polgárokkal való kapcsolattartás másik letéteményese a diáktűzoltóság volt, amely a kollégiumi tűzrend-védelmen túl természetesen segédkezett a városi tűzeseteknél is. A rendkívül kezdetleges eszközökkel felszerelt csoport nagyobb tűz esetén tehetetlennek bizonyult, hisz oltás helyett inkább csak a tűz lokalizálására volt

képes. (Az eszközállomány fejlesztését időszakunkban Szombathi János ugyan tervbe vette, de anyagi okok miatt számottevő változásra nem került sor.)^[82] Ennek ellenére a gondos rendvédelmi szabályoknak, s azok betartásának köszönhetően nem volt sem az iskolában, sem pedig a városban nagy tűz – ellentétben az ország szinte minden fontosabb városával.^[83]

Az intézmény gazdasági és társadalmi háttere

A hiányosságokkal együtt is kifejezetten pozitív tanrendi változásokról és gyűjteményi gyarapodásról számolhattunk tehát be. Ezek után mindenképpen fontosnak tartjuk legalább vázlatosan áttekinteni, hogy ez a prosperitás miből volt finanszírozható, illetve ezt a fejlődést leginkább kik használhatták ki.

Hörcsik Richárd rendkívül alapos munkájának a segítségével könnyen feltérképezhető, hogy az intézmény milyen anyagi kondíciókkal rendelkezett. A Kollégium igen kiterjedt gazdálkodásának az alapját korszakunkban még az egyre romló hozamú, s az 1810-es évek közepén már veszteséges szőlőbirtokok; a rendszeres, intézményesített ünnepi gyűjtéseken szerzett pénz-, gabona- és boradományok; illetve a saját birtokon termelt és az adományokból befolyt bor önálló kocsmái eladása képezte (a kocsmá, a praebitoria 1811-ben az összebevétel majd' harmadát biztosította).^[84] Emellett minden tanuló köteles volt tandíjat fizetni, ám a tandíjából származó jövedelem korántsem bizonyult a legjelentékenyebb jövedelmi forrásnak. A kiadások túlnyomó – s egyre növekvő – részét a Kollégium hitelezői tevékenysége fedezte. Az alacsony, általában 6 %-os kamat (országszerte ennek a négyszeresét kérték) ráadásul számottevő segítséget jelentett a régió középbirtokosai számára és így az intézet a környék gazdaságára is ösztönzőleg hatott.^[85] Nem szabad megfeledkeznünk a jótévedők nagyobb adományairól, alapítványairól sem, hiszen nemcsak az új kollégiumi épület építésekor, hanem a mindennapok működésének a lehetővé tételében is elhagyhatatlan volt a szerepük. Egy 1800. évi kimutatás szerint a XVIII. század utolsó évében összesen 41 alapítvány létezett az iskolában, amelyek többségét az 1790-es években (de a legrégebbit Komáromi Kata asszony 1728-ban tette meg) ajánlottak meg. Ezek a fundatiók többnyire egy-egy konkrét célból születtek, általában egy vagy két diák megélhetését, a jogprofesszori vagy praeceptorai fizetés, esetleg a könyvtár gyarapítását támogatták.^[86]

Noha a gazdálkodást körültekintően szervezték meg, s ezáltal jelentős előrelépések – ezek közül kiemelkedik a XIX. század első felét meghatározó nagyszabású építkezés – anyagi biztosítására nyílt lehetőség, korszakunkban egyre több súlyos probléma is körvonalazódni kezdett. A nagyobb, költséges beruházások mellett szinte minden

évben elkeseredett fizetésemelési folyamodványokra megfogalmazására kényszerültek a tanárok, házaik felújítására soha nem jutott elegendő pénz és számos fontos újító próbálkozás (vegytan, rajz, testnevelés bevezetése, modern nyelvek rendszerezése, egészségügyi kísérletek) fulladt kudarcba anyagi okokból. Ezeknek a gondoknak a felszámolását a szőlőbirtokok minőségének tragikus leromlása és a XIX. század elején országszerte súlyos gazdasági válság lehetetlenné tette.

Mivel külön, hosszú kutatást kívánunk szentelni a kérdésnek, ezúttal csak néhány mondatban igyekszünk fölvezetni a Patakon ekkoriban tanulók társadalmi és földrajzi hovatartozását. Korszakunk folyamán számottevően, kb. 15 %-kal csökkent az elemi és gimnáziumi képzésben részesülő köznemesi ifjak aránya az 1200-1500 fős tanintézetben. (Sőt, nemcsak az arányszám, hanem az abszolút szám is jelentősen és folyamatosan csökkent, így súlyvesztésük nem magyarázható kizárólag az intézmény növekedésével.) Ezzel párhuzamosan különösen a szabados (libertinus) és a birtokos nemesi (praenobilis) ifjak 13-15 %-os gyarapodása szembetűnő. Hasonló módosulásra az akadémiai tagozat névsoraiban egyelőre nem bukkantunk, a lelkészképzésben résztvevők között majdnem minden második nemesi származású volt, a négyéves világi tagozaton pedig 93 és 98 % között ingadozott az arányuk a XIX. század elején.[87] (A társadalmi hovatartozásból adódó különbségek természetesen az iskola falain belül sem tűntek el. Más csoportot képviseltek a tehetős szülőkkel rendelkező úrfiak; a közrendű „tarisnyások” és a kifejezetten szegény szolgál- vagy inasdiákok.)

Időszakunkban végig Zemplén megyéből érkeztek a legtöbben az elemi és a gimnáziumi képzésben résztvevők közül. (Az akadémisták földrajzi hovatartozásának pontos megállapítása további kutatásokat igényel.) Zemplén mellett a környező megyékben (Abaúj, Borsod, Szabolcs és Szatmár) érvényesült egyre erősebben a Kollégium hatása, de szinte minden évben tanult itt néhány hevesi, beregi, gömöri, barsi, tornai, ungi, veszprémi, somogyi, szepesi és bihari gyerek is. A további bejegyzések azt mutatják, hogy szóróványosan az ország távolabbi részeiből (Nógrád, Túróc, Ugocsa, Máramaros, Bács-Bodrog, Torontál, Kraszna, Szerém megyék, Buda, Pest, Pozsony városa) is érkeztek Zemplénbe tanulók. Sárospatak városa az elemistáknál 10-20, a gimnazistáknál 4-7 %-kal „képviselettel” magát az intézményben, a mintegy 1300 református lakóval rendelkező település tehát nem használta ki maximálisan az iskola nyújtotta lehetőségeket.

A Kollégiumban természetesen túlnyomóan református vallású diákok tanultak, de az iskola nyitottságára jellemzően számos kivétel előfordult az akadémiai tagozaton: 1809-1815 között például 55 lutheránus világi pályára készülő akadémista, azaz nontógátus tanult.[88] Sőt, Kövy jogprofesszor jóvoltából görögkeleti joghallgatók is szép számban tanulhattak Patakon. Kövy idején, 1797-1830 között összesen 235

görögkeleti nontógátus (1797-1815 között 82 fő) érkezett az ország, sőt többen a birodalom számtalan távoli megyéjéből és városából, ketten még Bécsből is rászánták magukat arra, hogy a pataki kollégiumba utazva tanuljanak.[89] (A görögkeletiek mentesültek ugyan a kollégiumi vallástan tanulásától, de félévente bizonyítványt kellett szerezniük saját felekezetük papjától.[90])

Összegzés

Egy olyan iskola felvilágosodás kori változásait próbáltuk áttekinteni, amely hazánkban élen járt a magyar nyelvű kultúra és oktatás fejlesztésében és a modern követelményekhez igazodó tanrendi, tantárgyi reformok bevezetésében. A Sárospataki Református Kollégium irányítói és fenntartói rendkívül nagy erőfeszítések árán nem elhanyagolható eredményeket értek el a intézmény működésének a fejlesztésében, tekintélyének a növelésében. Mindenképpen elgondolkodtató azonban az is, hogy ebben, az ország egyik legfontosabb kulturális központjaként szolgáló iskolában sem sikerült megteremteni a hosszú távon is biztos és magas színvonalú fejlődést szavatoló anyagi feltételeket.

Tudjuk, dolgozatunk a Kollégium történetének még e viszonylag szűk időhatárok között is csak egyik – bár nagyon fontos és jellegzetes – részét tárgyalta. Ezúttal nem foglalkoztunk a diákok mindennapi életével, az intézmény szerteágazó bel- és külföldi kapcsolataival, s csak érintőlegesen szóltunk témánk gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozásairól. Nyilván e kérdések alaposabb későbbi megválaszolása árnyaltabbá teszi a későbbiekben a Sárospataki Református Kollégiumról kialakított képünket.

[1] Dolgozatom bővített változata 2000 nyarán díjnyertes lett a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája által kiírt, „Egyház és oktatás az ezer éves Magyarországon” című millenniumi pályázaton. Ezúton is szeretném hálás köszönetemet kifejezni munkám eddigi segítségével Dr. Bán Péternek. (U.J.)

[2] Benda Kálmán: A kollégium története 1703-tól 1848-ig. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Bp., 1981. 87-115. p. (továbbiakban: Benda, 1981.) Igaz, más aspektusból ugyan, de igen jól használható még: Ködöböcz József: Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada. Bp., 1986. (továbbiakban: Ködöböcz, 1986.)

[3] Hörcsik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténete, 1800-1919. Sárospatak, 1996. (továbbiakban: Hörcsik, 1996.) 21-22. p.

- [4] Ködöböcz, 1986. 72-74. p.; Benke Kálmán: Széniori állás a sárospataki főiskolában. In: Sárospataki Ifjúsági Közlöny, 1927. 188-192. p.
- [5] Hörcsik, 1996. 38-42. p.
- [6] A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (A továbbiakban: SpLt.) K. h. II. 8/1.
- [7] Révész Imre: Adatok a magyar protestáns iskolák autonómiájának történetéhez. Sárospatak, 1869. 22-25. p.
- [8] Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1996. 424-428. p.
- [9] SpLt. A. XVII. 5962.
- [10] SpLt. K.a. I. 5. 16. sz.
- [11] Kowalská, Eva: Ellentmondásos tolerancia: a protestánsok és a felvilágosodás korának oktatási reformjai. In: Protestáns Szemle, 1998. 1. sz. 51-71. p.
- [12] Politica Collegii Administratio (továbbiakban: P.C.A.) A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Kézirattára. (A továbbiakban: SpKt.) 1176. 10-12. p.
- [13] Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Bp., 1981. 544-545. p.
- [14] Benda, 1981. 107-110. p.
- [15] Gulyás József: A sárospataki Ref. Főiskola görög keleti vallású joghallgatói 1793-1867 közt. Sárospatak, 1940. (továbbiakban: Gulyás, 1940.)
- [16] Szentimrey Mihály: Az esküdt deákok magyar könyvtára. Közművelődési könyvtár Sárospatakon a reformkorban. In: Magyar Könyvszemle, 1980. 1. sz. 15-32. p.
- [17] P.C.A. SpKt. 1176. 16-17. p.
- [18] Harsányi István: Sárospatak a magyar nevelésügy szolgálatában. Sárospatak, 1943.
- [19] A Literaria Deputatio munkálata. 1796. (A továbbiakban: Lit. Dep. 1796,) SpLt. K. b. II. 11. 177-190. p.
- [20] Ködöböcz, 1986. 60-62. p.
- [21] Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777-1848. Bp., 1927. I. köt. 327. p.
- [22] Szilágyi István: A gimnáziumi oktatásügy története a magyarországi helv. hitvallásúaknál, különös tekintettel a h.h. tanároknak Pesten 1860-ban tartott egyetemes értekezletére. In: Sárospataki Füzetek, 1861. (továbbiakban: Szilágyi, 1861.) 228-231. p.
- [23] SpLt. B. XLIII. 18.050.
- [24] Ködöböcz, 1986. 65-69. p.

[25] Szinyei Gerzson: Vázlatok a sárospataki reformált főiskola XVIII-XIX. századbeli életéből a nemzeti élet keretében. In: Sárospataki Lapok, 1885. 159-161., 175-178. hasáb.

[26] Gulyás József: A Sárospataki Ref. Főiskola rövid története. Sárospatak, 1931. 31-32. p.

[27] Magyar Hírmondó, 1785. 688-690. p.

[28] A természettant tanulók első kérvénye a patronátus felé az oktatás praktikussága és hatékonysága érdekében: SpLt. A. XXIV. 8982.

[29] Ködöböcz, 1986. 60-62. p.

[30] Lit. Dep. 1796. 45-60. p.

[31] Ködöböcz, 1986. 25-26. p.

[32] Trócsányi Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Bp., 1981. 129-132. p.

[33] Fehér Erzsébet: Sárospataki tanárok magyar nyelvű tankönyvei a Kollégium alsó és középső szintje számára (1793-1848). Miskolc, 1989. (továbbiakban: Fehér, 1989.) 25-57. p.

[34] Fehér, 1989. 19-21. p.

[35] Kosáry, 1996. 320-321. p.

[36] Végh János: A német nyelvtanítás története a sárospataki főiskolában. In: A Sárospataki Ref. Főiskola akadémiai és gimnáziumi értesítője az 1911-12. iskolai évről. Sárospatak, 1912. (továbbiakban: Végh, 1912.) 277-285. p.

[37] Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Bp., 1993. (továbbiakban: Kazinczy, 1993.) 14-15. p.

[38] SpLt. A. XIV. 4715.

[39] SpLt. A. XIV. 4772.

[40] Végh, 1912. 285-293. p.

[41] Végh János: A német nyelv a sárospataki főiskolában II. József alatt. In: Magyar Paedagógia, 1914. 146-161. p.

[42] SpLt. K.a. II. 5. /17.

[43] SpLt. A XXX. 11.522

[44] SpLt. A. XXVI. 9638.; A. XXVII. 10.078; A. XXVIII. 10.314.

[45] Szilágyi, 1861. 228-231. p.

[46] P.C.A. SpKt. 1176. 40-42. p.

[47] SpLt. A. XXX. 11.541.

egyhaztorteneti_szemle_2001_01_094-111.htm

[48] SpLt. K. a. II. 5.

[49] Vörös Imre: A francia nyelv oktatása Magyarországon a XVIII. században. In: Magyar Pedagógia, 1976. 1-2. sz. 93-95. p.

[50] Mészáros István (szerk.): Ratio Educationis. Bp., 1981. 112-113. p. (138. §.)

[51] Oláhné Erdélyi Mária: A protestáns iskolák középszintű matematikaoktatása 1777-1848 között In: Magyar Pedagógia, 1976. 3. sz. 278-281. p.

[52] Katona Ferenc: A kísérleti fizika tanításának kezdetei Sárospatakon. In: Borsodi Művelődés, 1981. 3. sz., 32-36. p.

[53] M. Zemplén Jolán: A magyarországi fizika története a XVIII. században. A fizika szaktudománnyá válik. Bp., 1964. 37-52. p.

[54] SpLt. A. XXIX. 10.890.

[55] SpLt. A. XXXII. 400.

[56] Fehér, 1989. 70-78. p.

[57] Nem véletlen, hogy Kazinczy Ferenc legelső, Magyarországot bemutató műve, az 1775-ben írt „Patriae memoria dulcis” földrajzi tárgyú. Frisnyák Sándor: Kazinczy első műve: Magyar Ország Geographiája. In: Borsodi Szemle, 1960. 1-2. sz. 68-69. p.

[58] Frisnyák Sándor: Földrajzoktatás Sárospatakon a XVIII-XIX. században. In: Művelődésügyünk, 1960. 12. sz. 40-43. p.

[59] Losonczy valóban nem túl magas színvonalú könyvét a legelősebben Márki Sándor kritizálta. Márki Sándor: A földrajz-tanítás története Magyarországon. In: Földrajzi Közlemények, 19. Bp., 1891. 277-284. p.

[60] Udvarhelyi Károly – Göcsei Imre: Az alsó- és középfokú földrajztanítás története Magyarországon. Bp., 1973. 28-31. p.

[61] 1797. 09. 20-i levele volt az első, amelyben tervéről és ahhoz szükséges dolgokról beszámolt Vay Józsefnek. Sp.Lt. XXVI. 9678.

[62] P.C.A. SpKt. 1176. 10-12. p.

[63] Csajka Imre: A polgári-nemzeti testkultúra kezdetei a sárospataki iskolában (1800-1848). In: A Testnevelési Főiskola Közleményei. Bp., 1984. 2. sz. 31-44. p.

[64] Lit. Dep. 1796. 45-60. p.

[65] Koncz Sándor: A filozófia és a teológia oktatása 1703-1848 között. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Bp., 1981. 132-141. p.

[66] Kazinczy, 1993. 16., 21. p.

[67] Kosáry, 1996. 396-403. p.

Bevezetés[1]![endif]

egyhaztorteneti_szemle_2001_01_094-111.htm

[68] SpLt. A. XXIII. 8373.

[69] SpLt. A. XXXV. 13.464.

[70] P.C.A. SpKt. 1176. 10-12. p.

[71] P.C.A. SpKt. 1176. 1-3. p.

[72] Oeconomica Collegii Administratio. (A továbbiakban: O.C.A.) SpKt. 1176. 18-19. p.

[73] SpLt. A. XXXIX. 16.039-16.040.

[74] Czegle Imre: A Sárospataki Nagykönyvtár múltja, jelene és problémái. In: Confessio, 1980. 4. sz. 1980. 25-32. p.

[75] Czegle Imre: A sárospataki Nagykönyvtár történeti áttekintése (1531-1945). Miskolc, 1981. Különlenyomat. 55-56. p.

[76] Hörcsik Richárd: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteménye Levéltárának története (1531-1966). H.n., é.n. Különlenyomat. 415-419. p.

[77] Ellend József: A sárospataki főiskola fizikai múzeuma a XVIII. század végén. In: Matematikai és Fizikai Lapok, 1902. 141-144., 192-196. p.

[78] Takács Béla: A sárospataki nyomda története. Bp., 1978. 59-104. p.

[79] Orbán József: A sárospataki énekkar története. Sárospatak, 1882. 8-69. p.

[80] SpLt. A. XXXVII. 14.630.

[81] Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1996. 210-217. p.

[82] SpLt. A. XXIX. 10.915.

[83] Takács Béla: A sárospataki diáktűzoltóság emlékeiből. In: Élet és Tudomány, 1977. 1419-1420. p.; Fazekas Csaba: A város és a tűzvész az újkori Magyarországon (a korabeli Miskolc története alapján). In: Bessenyei József – Fazekas Csaba (szerk.): Város és társadalom a XVI-XVIII. században. Miskolc, 1994. (Studia Miskolcinsula I.) 108-112. p.

[84] Hörcsik, 1996. 21-82. p.

[85] Hörcsik, 1996. 45-51. p.

[86] SpLt. A. XXVIII. 10.946.

[87] Hegyi József: Régi diákélet Sárospatakon. In: Neveléstörténeti Füzetek. 7. A Magyar Pedagógiai Társaság Neveléstörténeti Szakosztálya sárospataki és zalaegerszegi tanácskozásainak anyagából (1981-1987). Bp., 1988. 29-36. p.

[88] SpLt. K.a. I. 20-34; K.a. II. 2-30. (Vizsgált tanévek: elemi képzésben: 1776/77, 1795/96, 1814/15; gimnáziumi képzésben: 1776/77, 1783/84, 1793/94, 1814/15; akadémiai képzésben: 1804/05, 1810/11,

egyhaztorteneti_szemle_2001_01_094-111.htm

1814/15.)

[89] Gulyás, 1940. 1-15. p.

[90] P.C.A. SpKt. 1176. 31. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

2.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMI

K.Farkas Claudia:
A "kikeresztelkedés" problémája a zsidótörvények idején
(1938)

A „kikeresztelkedés”, az izraelita felekezet elhagyása csekély arányban jellemezte a magyarországi zsidóságot. Az 1930-as évek elejétől azonban tapasztalható volt a zsidó vallástól való elfordulás jelensége, amelytől (az asszimiláció sajátos formájaként) az érintettek társadalmi kezelésük módosulását várták.[1] Az átkeresztelkedésben formát öltő asszimilációs vágy háttérében a zsidó léttel járó hátrányok elkerülésének a szándéka rejlett. Bár a keresztelés az érintettek társadalmi megítélését legtöbbször nem javította, olykor azonban elháríthatta a szakmai vagy az iskolai karrier előtt álló akadályokat. A folyamat az antiszemita törvényhozás hatására természetesen felgyorsult, bár a kikeresztelkedés érvényességét (és ezáltal hatékonyságát) az egyes zsidótörvények eltérően szabályozták.

A kikeresztelkedések száma időszakonként változott.[2] Az egyik hullámhegy érthetően az 1938-as esztendő, vagyis az első zsidótörvény éve.[3] Ez arra utal, hogy a hazai zsidók kisebb-nagyobb része csak a zsidók kettős identitását komolyan veszélyeztető válságok hatására választotta a felekezet elhagyását. A kikeresztelkedést választók számára cselekedetük elsősorban *menekülési, válságkezelő stratégia* volt. Fontos megemlíteni azt is, hogy a zsidóság „hite” a többség esetében inkább közösségtudat volt, mint mély vallásos meggyőződés.

A vallásváltoztatást már az első zsidótörvény is csak az 1919. augusztus 1-je előtti áttérések esetében ismerte el és méltányolta. Ezért az 1938-ban kikeresztelkedők aktusát akár irracionális lépésnek, felesleges megfutamodásnak is nevezhetnénk. Erre a lépésre valószínűleg a legasszimiláltabbak voltak először hajlandók. Sokakat azonban nem is az asszimilációba vetett hit indított erre, hanem külső kényszerítő körülmények vittek rá.[4] A „kitért” zsidóság mindenesetre igen kényes helyzetben találta magát.

Az erősödő antiszemita légkörében az átkeresztelkedés az elhagyott, fenyegetett, üldözött közösség szemében az ősök és a sorstársak cserbenhagyását jelentette. Ez a lépés szinte árulással, az ellenség táborához való átállással volt egyenértékű.[5] A „Remény” című zsidó ifjúsági lap érdekes idevágó példával szolgál, részletet közölve S. I. kereskedelmi iskolai tanulónak egy kitérni készülő barátjához írott (képzelt) leveléből: „Kedves Barátom! Most értesültem meggondolatlan elhatározásodról – és nem ismerek Rád. [...] Mikor a spártai ifjú csatába indult, anyja, fia pajzsára mutatva így szólt: »Vagy ezzel, vagy ezen!« Mikor édesanyád világra hozott, Téged is csatába küldött, hogy harcok közepette megállj a helyedet. S miként a görög ifjú nem

vesztette el pajzsát megfutamodás közben sem, (inkább megölte magát) úgy Te se dobd el pajzsodat, a vértedet: a hitedet. Mi zsidók, egy kis hadsereg vagyunk.[...] *Hát te minket cserben akarsz hagyni?...*és azt hiszed, hogy lesz egy nyugodt éjjeled? Úgy érzed majd magad, mint egy amerikai cowboy – frakkban. És ezt nehéz lesz viselni, súlyos teher az! Hidd el nekem: Nem illik Rád!” Másrészt akármilyen őszinte volt is esetenként a megkeresztelkedőknek az új vallásba vetett hite, az áttérők szándékának ilyen hátterét több oldalról is megkérdőjelezték. Rendszerint az új vallásközösség sem tekintette őket teljes jogú tagjainak.

A korabeli zsidó újságok számos esetben írtak az áttérési hullámról, amely már a zsidótörvény benyújtásakor elkezdődött.[6] „Noha mindenki tudja, hogy teljesen hatástalan, egyre tart a menekülés Izrael hajójáról.”[7] – olvashatjuk az „Országos Egyetértés” című zsidó lapban. Az újságok és folyóiratok elutasító hangnemben, „ide-oda röpködő muslinca-lelkeknek”[8] nevezve őket, leplezetlen megvetéssel írtak a menekülés e módjával élni kívánókról. A zsidó társadalom elutasító, bizonyos mértékig megvető reagálásának többféle gyökere volt. A zsidó közösségekben benmaradtak meg voltak győződve arról, hogy a „hittagadók” csakis a könnyebb boldogulás reményében, gazdasági és társadalmi helyzetük javítása vagy enyhítése céljából, tehát anyagi illetve presztízserdekből döntöttek a kikeresztelkedés mellett. Az összefüggés a zsidótörvény és a keresztség felvétele között vitathatatlan volt, ezért az a felvetés, hogy választásuk hátterében igazi meggyőződés, mély lelki okok húzódnának meg, ebben a körben szinte fel sem merült. Így sokkal inkább azt hangoztatták, hogy a kikeresztelkedést választók régi vallásos közösségüket „felrúgták, cserbenhagyták, megtagadták, kigúnyolták, elárulták”. [9] Ezen túlmenően pedig távozásukkal megbontották és ezáltal meggyengítették a zsidó közösség sorait. Az „Egyenlőség” című lap azt is a kikeresztelkedett zsidók szemére vetette, hogy „nyíltan antiszemitáskodnak, tüntettek a zsidóság ellen, melyet lenéztek és megvetésnek tettek ki”. [10] A lap a kitértektől való merev elhatárolódást javasolta a közösségekben maradottnak. „Semmi közünk a kitért zsidókhoz. Nem akarunk róluk tudni. A kitért zsidók elárulták a zsidóságot.” [11] – olvashatjuk az indoklást. Úgy látták: a „kitérés pszichózis” áldozatai a keresztlevelet olyan „útlevélnek” tekintik, amely „egy jobbnak remélt szférába segítheti át” [12] őket. Próbálták bizonyítani, hogy azokat, akik rosszul értelmezett anyagi szempontok miatt hajlandók lemondani az egyik legfőbb erkölcsi értékükről, a hitükről, a keresztyén vallásfelekezetek sem látják szívesen, [13] hiszen ők is érzékelik, hogy az ilyen jellegű áttérések mellőzik az igazi vallási indítást. Áttérésükkel annyi változik csupán, hogy „rossz zsidókból” – akiktől maga a zsidóság is szívesen vesz búcsút – „rossz keresztyénekké” válnak. Így az egyházaknak áttérésükből lelki értelemben nem származik haszna.

Az „Egyenlőség” érveléséhez keresztyén egyházi vezetőknek a zsidóságot a

valláscserétől óvó kijelentéseit is felhasználta. Dr. Csernoch János bíboros például még 1920-ban, az egyik nagy kitérés hullám idején arra figyelmeztette a zsidókat, hogy éljenek a mózesi törvények szerint és ne szégyelljék zsidóságukat. A főpap szerint ezzel elkerülhető az, hogy a keresztény hitre térők a zsidóságra szégyent hozzanak. A protestáns egyház egyik kiemelkedő vezetőjének, Dr. Balthazár Dezsőnek 1924-ben elmondott szavait is segítségül hívták azok a zsidó közírók, akik a zsidóság kikeresztelkedését elleneztek. Balthazár szerint „a kitért zsidó olyan, mint egy fehér lap az Ó-testamentum és Új-testamentum kötetei között. Sem ide, sem oda nem tartozik”.^[14]

A főpapi nyilatkozatok felidézésével az „Egyenlőség” cikkírói a keresztény egyházakat rá akarták döbenteni arra, hogy ilyen „hívőkre”, ilyen „tömegre” nem lehet szükségük. „Nekik saját jószántukból el kéne zárniok az utat az elől, hogy riadt és tanácstalan zsidók tömegesen meneküljenek hozzájuk.”^[15] – szolt a keresztény egyházaknak szóló tanácsuk. A hittagadóknak szóló rövid üzenet pedig az volt, hogy megérdemlik, ha „bezárul előttük a sorompó mindkét oldalon”.^[16]

A zsidójavaslat rendelkezései nyomán ez némileg így is történt. A „zsidó” fogalom önkényes megállapítása révén ugyanis hatalmas tömegek váltak jogilag zsidókká, köztük számosan olyanok, akik vallási-egyházi hovatartozás szempontjából régen megszűntek azok lenni. Ez az érintettek számára azzal a megrendítő tanulsággal is szolgált, hogy „az általános zsidósors alól senki sem vonhatja ki magát”.^[17] Most bebizonyosodott – írta a lap –, hogy „a legszínvonalabb zsidót éppen úgy eléri a zsidóság végzete, mint a legönérzetesebbet”.^[18]

Az, hogy a zsidójavaslat a megítélés szempontjából a kikeresztelkedetteket egy kalap alá vette a zsidó hitközségben maradt „vallástalanokkal” és a hithű zsidósággal is, ez utóbbiakat – a cikkből úgy tűnik – némi elégtétellel töltötte el. A nehézségek ellenére úgy vélték, hogy ők jobb helyzetben vannak, mert bennük megvan a lelkierő és a vallásos lélek, amely a többiekből hiányzik. Úgy látták, hogy a kikeresztelkedettek és a vallástalanok számára ennek a lelki csapásnak az elviselését „a bűnbánat fogja nyomasztó súlyával megnehezíteni”.^[19]

A kikeresztelkedettek előtt – nagyjából az „Egyenlőség” nekik szóló üzenetének szellemében – sokszor valóban „bezárult a sorompó mindkét oldalon”.^[20] Rendelkezésünkre állnak olyan dokumentumok, melyeket a keresztény hitre térő, de a törvényjavaslat által most zsidónak minősített emberek írtak keresztény egyházfőknek, segítségüket kérve.^[21] Leveleikben elsősorban azt sérelmezik, hogy 1919. augusztus elseje utáni keresztelkedésük miatt nem számíthatnak kereszténynek, és a keresztiség értékének megvédelmezésére hívják fel az egyházi vezetők figyelmét. Leveleikből az is kitűnik, valójában milyen okok készítették őket arra, hogy megkeresztelkedjenek.

Áttérésük egyik fő motívuma a más vallásúval kötendő házasság terve volt, de a munkaerőpiacon érvényesülő antiszemita nyomás is ösztönözte. Ennek dacára – függetlenül attól, milyen egyéni érdek húzódott meg döntésük mögött – az áttérés őszinteségéről igyekeztek meggyőzni a segítségül hívott egyházi személyiséget.

A kikeresztelkedések mögött húzódó körülményeket jól ragadta meg F. A., aki 1938. április 9-én intézett levelet Raffay Sándor evangélikus püspökhöz. Rámutatott arra: a kikeresztelkedésre sokakat az vitt rá, hogy Magyarországon „a zsidó” szó nemcsak az izraelita felekezet megjelölésére szolgál, hanem arra, hogy „a zsidó és a magyar megkülönböztetendő”.^[22] Aki ennek a nyomásnak a hatása alatt érezte, hogy magyar és zsidó volta között választania kell, és „aki magát elsősorban magyarnak érezte, annak kereszténnyé kellett lennie”.^[23]

Az embereknek identitásuk megőrzéséhez szükségük van arra, hogy egy adott közösségbe tartozzanak, akár csak formálisan is. A vallás az egyik ilyen csoportképző tényező. Ám a zsidóknak, akik ezt az 1930-as években Magyarországon valamely keresztény vallásban vélték újból újból megtalálni, sokszor csalódniuk kellett. Az áttértek tarthatatlan helyzetére rámutatva F. A. azt írta: immár „teljesen idegenek a zsidó társadalomban, mely őket be sem fogadná”.^[24] A lelki katasztrófa másik mozzanatát az jelenti számukra, hogy a keresztény társadalom sem ismeri el őket keresztényeknek. Így arra ítéltetnek, hogy „egész életüket idegenben, hazátlanul töltsék el”.^[25] F. A. egy egész zsidó réteg életérzését szólaltatta meg.^[26]

Egy másik levélíró elkeseredésének adott hangot amiatt, hogy a rendelkezések értelmében már nem fog kereszténynek számítani. Pedig a keresztség számára valóban mély lelki átalakulást jelentett. Ezért ő nem térhet vissza ősei hitéhez, hanem mint kitalált kereszténynek „lelki-légüres térben kell bolyongania”.^[27]

Egy a magyar katolikus egyház első emberének, Serédi Jusztiniánnak címzett levél írója is hasonló gondolatokat szólaltatott meg levelében. Túrhetetlennek tartotta, hogy a zsidótörvények a katolikus vallásra áttértek, vagy „a már katholicizmusban nevelkedettek tízezreit [...] lökik vissza a [...] zsidóságba”^[28] és ezáltal teljesen idegenné válnak saját hazájukban. Zsidókká nem válhatnak – érvel a levélíró –, hiszen nem azok, keresztények és magyarok sem lehetnek, „keresztény vallású zsidó pedig csak pervertált agyvelőben születhet meg”.^[29]

Dr. D. I. budapesti levélíró Ravasz László református püspöknek vetette fel azt, hogy szerinte a református gyülekezetekben nem nézik jó szemmel a zsidó származású keresztényeket.^[30] A kikeresztelkedettek sújtó kitaláltottsági érzés tehát nem függ attól, hogy ki hová „tért be”. A kirekesztettség érzésének nyomasztó súlya alatt olyan is akadt, aki nyíltan kimondta: szerinte soha magyar zsidó nem határozta volna el

magát arra, hogy felvegye a kereszténységet, ha előre látta volna, hogy ezáltal „semmiféle társadalomba nem fog tartozni”.^[31]

Az áttértek – olykor patetikus érvekkel is – próbálták bizonygatni az áttérésük mögött meghúzódó őszinte szándékot. „1919-ben kikeresztelkedtem, igaz lélekkel, teljes meggyőződéssel. [...] tisztán lelkiismeretem és meggyőződésem vezetett”^[32] – olvashatjuk egy 1938-ból származó, Raffay Sándornak küldött beadványban. Majd a levélíró annak a taglalásába kezd, hogy áttérése őszinteségében a püspöknek miért kellene hinnie. Olyan vállalatnál állt alkalmazásban, ahol a részvénytöbbség zsidó kézben volt. Így az áttérés levélíróknak – saját bevallása szerint – nemcsak anyagi előnnyel nem járt, hanem kitette magát annak a veszélynek, hogy elveszíti az állását. Ezzel az érveléssel sokan próbáltak élni. Egy ugyancsak Raffaynak szóló segélykérő levélben L. M. is arról számolt be, hogy náluk „az áttérés soha nem jelenthetett célszerűséget, vagy valamilyen anyagi előnyt”.^[33]

Az egyházfőknek küldött levelek másik nagy csoportja azoké, akiknél a megkeresztelkedésre házasságkötés miatt került sor. Érdekes, hogy ezek között elsősorban nőket találunk.

Korábban említettük, hogy az izraelita vallási közösséget elhagyók egyik fő bűnének addigi vallási közösségük a „nyílt antiszemitáskodást”^[34] tudta be, valamint a közösségben bennmaradtak irányában megnyilvánuló gyűlölködő hangnemet. A levéltári dokumentumok között erre is akad példa. Az áttértek közül többen rendkívül találékonynak mutatkoztak annak az eldöntésében, hogy az áttért zsidók közül a befogadó egyházak kinek a „kereszttségét” ismerjék el. Egy N. V. monogramot használó levélíró a legfontosabb kritériumnak – nyilván saját helyzetéből kiindulva – a keresztény társsal kötendő egyházi házasságot tartja, amit szerinte azért kellene a törvényhozásnak honorálnia, mert ez „az igaz beolvadni akarás megmásíthatatlan tanújele”.^[35]

Dr. T. A. Pécsről, a jó magyarokká lett és megkeresztelt zsidó családok ezreinek kívánságát tolmácsolva, a zsidójavaslat további szigorításának ötletével állt elő.^[36] A javaslatban szereplő 80:20 %-os foglalkoztatási kvóta helyett 90:10 %-os arányt javasolt. (A zsidójavaslat ugyanis – mint említettük – az értelmiségi pályákon és a szabadfoglalkozásokban 20 %-ban maximálta a zsidónak minősülők részvételi arányát.) „A kereszténnyé nem lett zsidók arányszáma nem 20 % [...], hanem legfeljebb 10 % legyen (ezek persze mindannyian zsidók, és egyikük sem megkeresztelt).”^[37] – olvashatjuk levelében. Dr. T. A. figyelme még arra is kiterjedt, hogy „az u.n. kaftános, valamint pajeszos zsidók és általában a magyar népközösségtől kirívóan elütő [...] népviseletben járó zsidók”^[38] ellen felvesse a záros határidőn belüli kitoloncolás javaslatát. A zsidó lapok valószínűleg az ilyen magatartást

nevezték a „neofiták hangosságának”.

Az újonnan kikeresztelkedett zsidók a zsidó társadalom egészének azért is fejtörést okoztak, mert a törvény által előírt 20 %-os arányszámba ők is beleestek, amit a zsidó közösségben maradottak sérelmeztek. Igazságtalannak érezték, hogy a zsidó közösségből eltávozottak most „bebocsátást kérnek a zsidóság kvótájába”.^[39] Az „Egyenlőség” „A 20 % a zsidóságé és nem a kitértké!”^[40] címmel hosszú cikket közölt a fenti problémáról. A vállalati vezetők figyelmét arra hívták fel: ügyeljenek, hogy a törvény végrehajtása során „a zsidóság húsz százaléka valóban zsidóknak is jusson”.^[41] Azt tanácsolták, ha le kell faragni a személyzeti állomány zsidó rétegéből, akkor ezt elsősorban azokkal tegyék, akik „önmagukat igyekeztek lefaragni a zsidóságról”.^[42] Mindezek mögött az a megfontolás állt, hogy a kitérteknek a zsidóság kenyerére nincs joguk, hiszen erről ők maguk mondtak le, amikor zsidóságukat föladták.

A kikeresztelkedettek természetesen érzékelték a zsidó hiten maradottak erős ellenérzését, amit levéltári dokumentumok is igazolnak. A korábban már említett, egyházi vezetőknek írott beadványok között többet is találunk, amelyből a kikeresztelkedetteknek az a félelme tükröződik, hogy a törvény végrehajtása során a zsidó kézben lévő vállalatoknál el fogják veszíteni munkájukat. Mert – mint írják – a zsidó munkaadók „már csak bosszúból is”^[43] először a zsidónak számító, de 1919. augusztus elseje után áttért alkalmazottakat fogják elbocsátani. Természetesnek vették, hogy a zsidó kézben lévő vállalatoknál először azokhoz fognak ragaszkodni, akik kitartottak vallásuk mellett, zsidók maradtak.

A „kitérés hullám” miatt az izraelita felekezet lelkészei is nehéz helyzetbe kerültek. Az áttéréseket túlnyomórészt elítélően értékelték. A korabeli zsidó felekezeti sajtóorgánumok jó néhány, rabbiktól származó írást közöltek, láthatóan azzal a céllal, hogy a felekezetet elhagyni készülőköt szándékuktól eltántorítsák, a már ismertetett érvekkel. Annak az igyekezetnek a háttérében, hogy a kitérni készülőköt a kitérés szükségtelen, illetve értelmetlen voltáról meggyőzzék, több megfontolás is fölfedezhető. Az egyik szempont nyilvánvalóan az egyház és lelkészei szellemi befolyását fenyegető veszély volt. A hitközségek gyengülésétől is tartottak. Az izraelita felekezetnek azonban a kikeresztelkedés tömegessé válni látszó jelensége az erkölcsi káron túl érzékeny anyagi veszteséget is okozott. Vezetői többek közt ezért is hirdettek küzdelmet az áttérések megfékezésért. A korabeli sajtón túl befolyásos személyiségekhez, köztük a keresztény egyházak vezetőihez is fordultak az ügy kapcsán.

Rendelkezésünkre áll több olyan, zsidó vallási vezetők tollából származó levél, beadvány, melyeket keresztény egyházfőknek juttattak el. Ezekben tiltakoztak a

keresztény egyházak eljárása ellen, nehezményezve, hogy az áttérni kívánókat tömegesen átveszik, ahelyett, hogy a „járványnak” megpróbálnának gátat vetni. Közülük is kiemelkedik elszántságával és szókimondásával az a beadvány, melyet 1939 elején a Budapesti Izraelita Hitközség juttatott el az evangélikus egyház vezetőjének, Raffay Sándornak. A levél első részében tiltakoztak a keresztény egyházaknak az áttéréssel kapcsolatos engedékenysége ellen. Ezt az eljárást a hitközség „a legsérelmesebbnek tartja, ezt elítéli és ellene a legerélyesebben tiltakozik”[44] – olvashatjuk a beadványban. Úgy látták – ami nem volt híján minden alapnak –, hogy a tömeges áttérés a keresztény egyházaknak számottevő hasznot is hoz, és az anyagi szempontok mérlegelése nagymértékben befolyásolja őket a kereszténységet felvenni szándékozók átvételében. (Ezzel egyébként keresztény oldalról is érveltek a keresztelések ellenzői. Arra figyelmeztettek: nem szabadna az egyházaknak a „betérő” zsidóságban elsősorban „adóalanyokat” látnia ...) Kimondják azt is, hogy a fenti gyakorlat elkerülhetetlenül a „katholikus, protestáns és zsidó felekezetek között amúgy is fennálló ellentétek”[45] kiéleződésével járna.

A levél másik része azért érdekes, mert itt a zsidó vezetők palástolatlanul annak a véleményüknek adtak hangot, miszerint hiába lép be a vallásváltoztató a keresztény egyházakba, vagy az izraelita felekezetbe, az új tagként belépők egyik helyen sem fognak „az adott közösségbe fel- és beolvadni”. [46]

A keresztény egyházaknak a tömeges keresztelésekből származó, a beadványban is szóvá tett anyagi haszna a másik oldalon az izraelita felekezetet fenyegető veszteségekkel járt. Gyakorlattá vált, hogy a kitértek közül többen „szemforgató módon [...] titkos pénzjuttatásaikkal enyhítsék a zsidó szenvedések mérhetetlen súlyát”. [47] Ez azonban – mint írták – a távozások miatt a hitközségeket ért veszteségeket nem képes ellensúlyozni.

A hitközségek anyagi helyzetének megrendülésétől való félelem ösztönözte Dr. Silberstein Jakab békéscsabai főrabbit arra, hogy 1938 végén levelet írjon Serédi Jusztinián hercegprímásnak. A főrabbi ecsetelni próbálta a kikeresztelkedések révén a zsidó hitközségekre szakadt problémákat. A hercegprímás segítségével azt kívánta volna elérni – eléggé különös gondolat –, hogy a vallásukat elhagyó zsidókat új hitközségük továbbra is kötelezze a régi hitközség terheihez való hozzájárulásra. Magyarázatot próbált adni arra is, miért vélte fontosnak a megkeresztelkedett zsidók ilyen további anyagi hozzájárulását. Mint írja: a kikeresztelkedési láz azzal a veszéllyel jár, hogy „a zsidó hitközségek megrendülnek és megsemmisülnek”, s ezáltal „sokaknak, rabbiknak, tanítóknak és más hitközségi funkcionáriusoknak az existenciája problematikussá válik”. [48]

A keresztény egyházak ugyan a kérés nyomán ebben az ügyben nem emelték föl a szavukat, szót emeltek viszont az áttérni kívánókat a zsidó egyház részéről ért jogsérelem miatt. A zsidó rabbik ugyanis az áttérés elé megpróbálták akadályokat gördíteni. Ezen a ponton az áttérni kívánók érdeke egybeesett a keresztény egyházakéval. A zsidó rabbik akadályozó tevékenysége a keresztény egyházaknak a magyar törvényekben biztosított jogát elvi szempontból csorbította, akadályozta szabad érvényesítését. Másrészt veszélybe került az a nagy vallásegyenlőségi vívmány is, amelyet az 1895/43. tc. a zsidóknak biztosított.

Az 1868/53. tc. még csak a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek *viszonosságáról* szólt. Ez azt jelentette, hogy mindenki, aki valamely bevett vallásfelekezet tagja, szabadon térhetett át más bevett vallásra. 1895-ben azonban az izraelita vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánították. Így az idézett, a „vallás szabad gyakorlatáról” szóló 1895/43. tc. hatálybalépése után lehetővé vált nemcsak a keresztény vallásokról az izraelita vallásra, hanem az izraelita vallásról valamely keresztény vallásra történő áttérés is. Az 1895/43. tc. gyakorlati alkalmazása útjában a rabbik által támasztott nehézségeket már nemcsak azok sérelmezték, akiket áttérésükben akadályoztak, hanem azok a felekezetek is, amelyek felé az áttérési kérelmek irányultak. Egyesek azonban nyíltan kimondták: „távolról sem célunk az illető zsidók védelmére kelni”.^[49] Mint elismerték: „nem érdekünk a zsidók áttérésének mindenképen való *megkönnyítése*, hisz mi magunk is próbaidőt állapítottunk meg számukra”.^[50] Azt is leszögezték, hogy ha a nehézségek támasztása „visszaélés jellegét ölténé, tenni lehet és kell ellene”.^[51] Ismert volt előttük az az izraelita lelkészi hivatalokban elterjedt gyakorlat, hogy híveik kijelentkezéseit az 1895/43. tc. szellemével össze nem egyeztethető módon igyekeztek elgáncsolni. A kilépésre jelentkezőket sok esetben nem fogadták és a zsidó lelkészi hivatalok túlsúfoltságára való tekintettel sorszámot adtak híveiknek, akik így adott esetben csak több hónapnyi várakozási idő után tudtak a rabbi színe elé járulni, hogy kilépési szándékukat kinyilvánítsák. Az egykori törvény ráadásul maga írta elő a „kettős kijelentkezést” (értsd: kétszeri. F. C.) és azt, hogy a kilépési szándéknak két tanú előtt kell elhangoznia.

A főpapi levelezések olyan kirívó eseteket is említenek, amikor az áttérni szándékozó „hivatalos időben megjelent az izr. rabbiságon, ott azonban minden próbálkozása dacára nem fogadták, nem engedték az illetékes lelkész elé [...] csak a folyosóra jutnak be, az altiszt tovább nem engedi, sőt rendőrök is állnak ott, hogy zavar ne keletkezzék”.^[52] Az is előfordult, hogy az áttérni kívánók folyamodtak cselhez. Szabályszerűen, két tanúval aláírt jegyzőkönyvet hoztak magukkal, miszerint az illetékes rabbi előtt áttérési szándékukat kétszer kijelentették. A jegyzőkönyv azonban gyakran hamis volt, legalábbis a rabbit tekintve. Ebből további bonyodalmak

származtak. Az illető keresztény felekezet lelkészei körében hosszas levélváltásra vezetett az a tanakodás, miként bírálják el azoknak a jegyzőkönyveknek a valódiságát, amelyek azt próbálták bizonygatni, hogy a „jelölt” minden igyekezete ellenére sem tudta megszerezni a rabbi jóváhagyását áttéréséhez.

Arra is volt példa, hogy az izraelita hitközség kétségbe vonta a csak két tanú által aláírt bizonyítványok valódiságát és a kijelentkezést (ami valójában esetleg meg sem történt) ezen az alapon semmisnek nyilvánították.

A kérdés úgy szólt, van-e joga az izraelita hitközségeknek ahhoz, hogy az áttérni szándékozókna ennyire nehéz feltételeket szabjanak és szándékuk kivitelezését indokolatlanul megnehezítsék. A keresztény felekezetek körében volt olyan vélemény, hogy a rabbik az 1868/43. tc. adta jogukkal élve olyan nehézségeket okoznak, melyek már nem tűnnek indokolható, törvényesnek. Az izraelita hitközségek merev, az áttérést szinte minden lehetséges módon gátolni kívánó ügykezelése a keresztény egyházak és a zsidó felekezet között valóban súrlódások forrásává lett. Úgy tűnt, igazolódna azok a mondatok, melyeket a Budapesti Izraelita Hitközség vezetősége írt Raffay Sándornak az áttérések nyomában várhatóan járó, felekezetek közötti ellentétekről.[53]

A zsidórendelet tehát a keresztény egyházakban is felborzolta a kedélyeket. 1938 tavaszától a keresztény egyházi sajtóban számos cikket találunk – az általuk használt korabeli kifejezéssel élve – a zsidóságból „áttértek” helyzetéről, annak nyomán, hogy – mint már említettük – a javaslat nyomán hirtelen nagyra nőtt az áttérők száma. „Váratlanul ért ez a tapasztalás”[54] – olvashatjuk az „Evangélikus Élet” egyik, a zsidókérdésnek szentelt cikkében. Ezt a keresztény egyházak jellemző megnyilvánulásának tekinthetjük. Egyházi berkekben viharos viták származtak abból a meglepő körülményből, hogy a törvényjavaslat 1919. augusztus elsejei, a keresztény hitre térés honorálására vonatkozó időhatára sem vetett véget az áttéréseknek. Abból, hogy a törvény miatt terhes népvándorlás indult meg, az egyházakon belül is véleménykülönbségek támadtak. Sokan gátat akartak vetni a jelentkezések özönének. Népes volt azonban azoknak a tábora is, akik „mindenek megkeresztelését” sürgették. Az írások terjedelmes csoportja foglalkozik annak az elemzésével, mi lenne a keresztény egyházak helyes magatartása az áttérési mozgalom irányában. Általánosnak mondható az a vélemény, hogy a zsidósággal szemben missziós kötelezettségeik vannak. A zsidóság misszionálásának gondolatát tehát általában az adott helyzetben sem vetették el. Azt is felismerték azonban, hogy az egyházaknak a tömeges átkeresztelkedésekből kára is származhat, amennyiben a kerstség tekintélyén a „felelőtlen” megkeresztelések csorbát ejtenek. Ezzel számot vetve írják a lapok, hogy a térítés csakis „felelős” misszió lehet, semmiképpen nem lehet azonos a

„hirtelen felszippannással, a felelőtlen, felszínes és gyors munkával”.^[55]

Az egyházak sérelmezték, hogy a „keresztség” az egyik leggyakrabban használt kifejezéssé vált, ám az érdeklődés homlokterébe nem önmagáért, hanem a zsidókérdés felvetésével, a zsidótörvénnyel kapcsolatban került. Elleneztek, hogy a keresztelés asszimilációs érvvé sülyedjen, hogy a nemzethűség fokmérőjének, politikai és gazdasági kalkulációk tárgyának tegyék meg. Szerintük a keresztség „társadalmi vagy nemzeti hasonulásoknak nem jelentheti előfeltételét”.^[56] Tiltakoztak az ellen is, hogy a keresztséggel élni kívánók kereseti vagy fennmaradási lehetőséget várjanak tőle. Eltekintettek ugyanakkor attól, hogy azok a zsidók, akik a körülöttük támadt viharban a menekülésnek ezt a módját választották, sürgető kényszernek engedtek: így próbáltak az ellenük irányuló, életlehetőségeiket szűkítő, a „másságot” elvető, a kereszténységet viszont reményeik szerint honoráló társadalmi légkör és a nyomában megjelenő állami intézkedések ellenében levegőhöz jutni. (Az 1938-as és a későbbi kikeresztelkedéssel az érintettek számára valójában csak nagyon bizonytalan előnyök jártak: részben a zsidótörvények ennek fejében nem ígértek enyhítést, részben azzal az említett kockázattal járt, hogy a zsidóságból kiválnak, de a keresztény társadalomba csak úgy-ahogy tagolódnak be.)

A keresztény lapok néhány bátrabb hangú írása nemcsak az áttérni szándékozó zsidóságot ítéli el azért, hogy a keresztséget eszköznek tekinti, amely a zsidótörvény alól külsődleges jogi védelmet ad. Azt, hogy a keresztség vonzerejét sokak számára csak ez jelenti, a kormányon is számon kérik. Hiszen – írja a lap – a kormány adott alkalmat „a keresztyén nevezet méltatlan árúba bocsátására és lealacsonyítására, amikor a bizonyos dátum előtt lecsorgott keresztvizet anyagi előnyök jogcímévé deklarálta”.^[57] Megfogalmazódott az elv is, hogy az egyházaknak résen kell lenniük, hogy megőrizték a „keresztség” tisztaságát.^[58] Ennek érdekében fontosnak tartották az érdekeltek meggyőzését arról, hogy mielőtt erre a lépésre elszánnák magukat, mérlegeljék: a keresztségnek csak lelki értelemben van ígérete, ne reméljenek tőle anyagi előnyöket. A „kevesebb több” jelszót hangoztatták és próbálták érvényesíteni. Arra hívták fel a kereszteleseket végző papság figyelmét, hogy csakis azokat kereszteljék meg, akik számot vetnek azzal, hogy számukra a megkeresztelkedésből semmiféle előny nem származik.^[59] Az áttérők seregével – mondták – akkor járnak el helyesen, ha a „betérő” zsidóság felvételi módján változtatnak.

A „Református Élet” arról ír, hogy az egyház nagy bűnöket követne el, ha az áttérőket minden lelki előkészítés nélkül venné át, egyszerűen csak „adóalanyoknak” vagy „statisztikai számoknak” tekintve őket. Példaként az őskeresztény egyház gyakorlatát hozza fel, ahol a jelentkezők „két-három évet is eltöltöttek az egyház tornácában”^[60],

mert keresztény hitüknek komoly bizonyítékát kellett adniuk, szemben a mostani gyakorlattal. Úgy ítélték meg, hogy a zsidók megkeresztelésével kapcsolatos addigi gyakorlat nem tartható fenn: az egyház számára nem a „betérő”, hanem a „megtérő” ember az érték. Ezért a következőket javasolják: „Egyszerűen ki kell mondanunk, hogy nem sietünk a kereszteléssel és az előtte történő felnőtt oktatással. [...] Tessék kurzusokat szervezni.”[61] Ez a gondolatmenet azonban vallási áttérés ügyében furcsa logikát követ: bizonyos, a keresztény hittel és egyházzal kapcsolatos *ismeretek* elsajátítására helyezi a hangsúlyt. A katolikus egyház nevében nyilatkozó Glattfelder Gyula, csanádi püspök is úgy látta, hogy „a keresztiségtől távol kell tartani mindazokat, akik arra nem méltók [...], [a keresztiség felvétele] nem önbiztosítási művelet.”[62]

Az újságcikkeket olvasva úgy tűnik: a katolikus, a református és az evangélikus felekezet egyetértett abban, hogy „látszatkeresztényekre” nincs szükségük, ám aki komoly szándékkal jelentkezik, azt be kell iktatni a keresztény közösségbe. Ezt az egyházak kétségbevonhatatlan jogának tartották, melyet nem szabad alárendelni aktuális eszmeáramlatoknak, vagy politikai szeszélyeknek.

Felvetődött: mi lesz akkor, ha egy adott keresztény felekezetbe való bejutás „ára” hosszadalmas felvételi procedúra lenne, „más [...] felekezeteknél pedig simán és gyorsan megy?”[63] Ebben az esetben is az alapos felkészítést és a felekezetbe való bejutás komoly szándékáról való meggyőződést javasolták, hiszen ellenkező esetben „felekezeti féltékenységből szégyenítik meg magukat a keresztény felekezetek”[64], amit mindenáron el kívántak kerülni.

A keresztény egyházaknak további fejtörést okozó probléma volt az, hogy a megtérés őszinteségéről miként lehet meggyőződni. Nehezen – vagy inkább sehogyan sem – lehetett eldönteni azt, hogy ki az, aki érdekből, és ki az, aki meggyőződésből akar keresztény lenni. Mit láttak, akik megpróbáltak belenézni „ezeknek a menekülteknek a lelkébe?”[65] A kereszteléseket végzőknek szembesülniük kellett az áttérők „gyökértelenségével”, melyet, mint „laza sehova tartozást” a cikkekben gyakran kárhoztattak. Emögött az az igazság rejlett, hogy a zsidóság nagy része – az orthodoxokat leszámítva – nem volt mélyen vallásos. Számukra zsidóságuk inkább sorsközösséget jelentett, semmint a vallási örökség buzgó ápolását. Általános tapasztalatnak számított a kereszteléseket végzők között, hogy az áttérők számára a héber mitológia és hagyomány „az Ó-testámentom világa hihetetlen mértékben ismeretlen”. [66] Ám sokan közülük azzal a meglepetéssel szolgáltak, hogy annál jobban ismerték a keresztény hittételeket és imádságokat. Őket nevezi az „Evangélikus Élet” „Lélektől felindítottaknak”. [67]

Egy zsidók megkeresztelésében tevékenyen részt vevő lelkész beszédes információkat közölt ezzel kapcsolatban a „Pesti Napló” 1938. április 23-i számában. Leírja: azok között az egykori zsidók között, akiket ő keresztelt meg, „egy sem volt, akiben ne lett volna meg az áttérés komoly szándéka”.^[68] A kérdés csak az, hogy ez a „komoly szándék” mi volt? Ő is érzékelte, hogy az áttérést sokan kénytelenségből választják, mintegy az asszimilációs folyamatot betetőzve. Ám furcsa ellentmondásra bukkant: szerinte sokan lennének, akik meggyőződésből térnének át, azonban az áttértek sorsa sokakat visszarettent. Szerinte a keresztségben mindenkit részeltetni kell, ők csak „hitet” kérnek és a megkereszteléssel még nem válnak azonnal keresztényekké, ám hogy azzá váljanak, „van idejük bőven”.^[69] (Úgy tűnik, álláspontja az egyház felé induló áttérési hullámot kiváltó körülmények mérlegelésén alapult. Érzékelte, hogy a két dolog egyes esetekben keveredik: az egzisztenciális veszélyeztettség, a megbélyegzés állapotából biztosabb révbe törekvés olykor őszinte igyekezetbe torkollott.)

A kikeresztelkedés útját választóknak tehát keserűen kellett szembenézniük azzal a ténnyel, hogy már nem érzi köreibe tartozóknak őket a zsidó, és csak habozva fogadja be őket a keresztény közösség.^[70] Furcsa paradoxon volt – és erre az érintetteknek rá kellett döbenniük – hogy erre az útra ugyanaz a rendszer kényszerítette rá őket, amely választásukat részben nem honorálta, részben elítélte.

JEGYZETEK

[1] Karády Viktor a „kitérés” a „voluntarista asszimiláció egyik formájának” nevezi, mert a zsidó felekezeti státus formális feladása mintegy a „zsidósággal” való végleges egyéni szakítást fejezte ki. Karády Viktor: Zsidóság, modernizáció, polgárosodás. Bp., 1997. 132. p. (továbbiakban: Karády, 1997.) Fontos megemlíteni azt is, hogy zsidók esetében a hitehagyás anyakönyvi ténye sosem felelt meg teljesen a keresztény közösségbe való befogadás társadalmi aktusának. Bár sokszor elhangzott az az állítás, hogy az asszimilációs szándék igazi bizonyítéka a megkeresztelkedés lehet. Ld. pl.: Roykó Viktor: Kereszténység, Magyarország, Zsidóság. Adalék a csonkamagyarországi zsidókérdés megoldásához. Kiskunfélegyháza, 1938.

[2] 1919-ben 7146, 1920-ban 1925, 1933-ban 909, 1937-ben 1598, 1938-ban 8584, 1939-ben 6070, 1940-ben 3245, 1941-ben pedig 3072 zsidó tért át keresztény hitre. Karády, 1997. 303. p.

[3] Az első zsidótörvény (1938/15. tc.), amely szemérmesen „A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” címet viselte, 1938. május 29-én emelkedett törvényerőre. A törvény kimondta,

hogy a zsidóság részarányát 20%-ra kell korlátozni a szabadfoglalkozású pályákon, valamint a tíz személynél többet foglalkoztató pénzügyi, ipari és kereskedelmi vállalkozásoknál. E cél érdekében előírnyozta sajtó-, színház- és filmkamara felállítását az ügyvédi, az orvosi és a mérnöki kamarák mintájára. Ezeken a pályákon csak kamarai tagok voltak foglalkoztathatók, tehát a kamarák tagjai között nem lehetett 20%-nál magasabb a zsidók aránya. A törvény nem határozta meg egyértelműen, kit tekint zsidónak, pontosan meghatározta azonban, *ki nem* tartozik a zsidónak minősítettek csoportjába. Alapvetően a felekezeti hovatartozás alapján határozta meg azoknak a körét, akik hatálya alá estek. Közvetve már ez a törvény is a faji megkülönböztetés felé mutatott, mert a felekezeti ismérv mellett megjelent annak a hangoztatása, hogy amennyiben az érintett az izraelita hitfelekezetet nem a törvényben előírt megfelelő időpontban hagyta el, továbbra is a zsidó közösséghez tartozónak kellett tekinteni. A törvény szerint nem tekinthető zsidónak az, „aki legkésőbb 1919. augusztus 1-én, illetve azt megelőzően keresztény hitre tért, és azóta is megszakítás nélkül keresztény valláson van”. Braham, Randolph L.: A magyar Holocaust. I. köt. Bp., 1988. 106. p. (továbbiakban: Braham, 1988.) Ld. még: Cohen, Asher: Soá. Bp., 1994. 27. p.; Szita Szabolcs – Karsai László: Holocaust Magyarországon. Bp., 1994. 24-27. p.; Prepuk Anikó: A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a XIX-XX. században. Debrecen, 1997. 156. p.; Erényi Tibor: A zsidók története Magyarországon. Bp., 1996. 80-81. p.

[4] Az 1938-as esztendőben 8548 zsidó (nagyjából az egész zsidó népesség 1%-a) választotta a kikeresztelkedést. Karády, 1997. 134. p. Egy másik, csak a fővárosra vonatkozó forrás szerint 1938-ban Budapesten 6127-en választották a kikeresztelkedést, 3063 férfi és 3064 nő. Római katolikus vallásra 3560-an, görög katolikusra 51-en, görög keletire 40-en, evangélikusra 1454-en, reformátusra 816-an, unitáriusra pedig 206-an tértek át. Ld.: Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve, 1939. Bp., 1939. 513. p.

[5] Remény, 1938. 11. sz.

[6] A magyar parlament alsóházának 297. ülésén, 1938. április 8-án nyújtották be a törvénytervezetet. Braham, 1988. 115. p.

[7] Országos Egyetértés, 1938. május 22. 8. p.

[8] Egyenlőség, 1938. április 28. 2. p.

[9] Egyenlőség, 1938. április 28. 3. p.

[10] Uo.

[11] Uo.

[12] Uo.

[13] Berényi Tihamér a „Zsidó Hitélet” hasábjain próbált a kikeresztelkedés – szerinte rendkívül kétséges „értelmére” – rávilágítani. Levelét „egy renegátnak induló” barátjához címezte: „Azzal, hogy kitaszítod Magadat a zsidóságból, még nem jelenti részedre azt a biztos páholyt, ahonnan végig nézheted, mint verik véresre azokat, ahonnan tehetségedet nyerted, sőt mindenkitől megvetve a kísézőzenét is Te szolgáltatod hozzá...” Zsidó Hitélet, 1938. február-március. 12. p.

[14] Uo. Balthazár Dezső ugyanakkor 1938-ban egy vele készített interjúban azt mondta: „A *kitért*, vagy *áttért* embert nem szeretem. Becsülöm ellenben a *megettért* embert, legyen az bárki.” In: Zsidó Hitélet, 1938. július (s. p.) (Kiemelés tőlem. – F.C.) Az általunk idézett nyilatkozatok között csak látszólag van ellentmondás. Ő nyilván arra akart utalni, hogy a zsidó áttérő önmagában nem haszon az egyháznak, csak akkor, ha cselekedetéhez igazi vallásos meggyőződés társul. Nem mindenki gondolkodott azonban így.

Schulek Tibor evangélikus lelkész „A zsidókeresztyénekről” címet viselő tanulmányában az egyházak „alig jóvátehető mulasztásának” nevezte azt, hogy befogadták a zsidó áttérőket az egyházba. Schulek Tibor: A zsidókeresztyénekről. Különlenyomat a „Keresztyén Igazság”-ból. Győr, 1938. 2. p.

[15] Egyenlőség, 1938. április 28.3. p.

[16] Uo.

[17] Uo.

[18] Uo.

[19] Uo.

[20] Uo.

[21] A történelmi keresztény egyházak vezetői ugyanis az országgyűlésnek hivatalból tagjai voltak, s a levélírók az általuk képviselt egyházak erkölcsi súlyára tekintettel kérték segítségüket. A keresztény egyházfők az első két zsidótörvényt (1938-ban és 1939-ben) megszavazták. In: Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc: Az egyházak Magyarországon. Bp., 1997. 176. p. Ld. még: Gergely Jenő: A magyarországi egyházak és a Holocaust. In: Braham, Randolph L. – Pók, Attila (ed.): The Holocaust in Hungary Fifty Years Later. Columbia University Press, 1997. 441-443. p.

[22] Evangélikus Országos Levéltár. (továbbiakban: EOL) Raffay-hagyaték. „Zsidó levelek 1919-44.” (továbbiakban: Raffay-hagyaték.) Sz.n.

[23] Uo.

[24] Uo.

[25] Uo.

[26] Az új keresztények – mondja Bálint László – a legtárstalanabb elemei a társadalomnak. Tűrhetetlen helyzetüket a zsidóból reformátussá lett szerző a következő szavakkal ecsetelte: „Akik elhagyták az ősi hitet, vergődnek az őket őrlő malomkövek között, lézengenek úgy, hogy sehova sem tartoznak. A zsidóság, a régi tábor, tobzódó gyűlölettel tagadta ki valamennyiüket, az erős, hatalmas, új gyülekezet, ahova menni akartak, viszont éppen csak megtűri őket és formaian ad nekik hazát. Reménytelennek látszó, örökös ideodajárkálás ez két szomszédvár között.” Bálint László: Az áttért megszólal. Szeged, é.n. 7. p.

[27] EOL. Raffay-hagyaték. Sz.n.

[28] Esztergomi Prímási Levéltár (továbbiakban: EPL.). 2211/DC. 1938.

[29] Uo.

[30] A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. Elnöki iratok. 678/1939. sz.

[31] EOL. Raffay-hagyaték. Sz.n.

[32] EOL. Raffay-hagyaték. Sz.n.

egyhaztorteneti_szemle_2001_01_112-127.htm

[33] EOL. Raffay-hagyaték. Sz.n.

[34] Egyenlőség, 1938. április 28. 3. p.

[35] EOL. Raffay-hagyaték. Sz.n.

[36] EOL. Raffay-hagyaték. Sz.n.

[37] Uo.

[38] Uo.

[39] Egyenlőség, 1938. április 28. 3. p.

[40] Uo.

[41] Uo.

[42] Uo.

[43] EOL. Raffay-hagyaték. Sz.n.

[44] EOL. 101/1939.

[45] Uo.

[46] Uo.

[47] Országos Egyetértés, 1938. május 23. 8. p.

[48] EPL. 654/1938.

[49] Evangélikus Élet, 1938. december 31. 4. p.

[50] EPL. 946/1939.

[51] Uo.

[52] EPL. 891/1939.

[53] Egyenlőség, 1938. április 28. 3. p.

[54] Evangélikus Élet, 1938. július 23. 7. p.

[55] Uo.

[56] Evangélikus Élet, 1939. május 20. 8-9. p.

[57] Protestáns Szemle, 1939/39.sz. 40. p.

[58] Evangélikus Élet, 1939. február 25. 4. p.

Bevezetés[1]![endif]

[59] Forgács Gyula református lelkész szerint a református egyháznak nyíltan az áttérő tudára kell adnia, hogy „áttérésükkel kapcsolatban semmiféle anyagi előnyöket, állást vagy különös kedvezményt nem biztosít számukra; hogy nem kap olyan születési vagy áttérési bizonyítványt, amelyből ne tűnne ki, hogy előzőleg milyen vallású volt.” Forgács Gyula: A zsidó áttérők figyelmébe. Bp., 1938. 4. p. Fontosnak tartotta, hogy az áttérni szándékozó szerezzon be Bibliát, református énekeskönyvet, Kátét, ezenkívül oktatásban kell részt vennie, valamint a vasárnapi istentiszteleteken. Fél év próbaidőt javasolt, amikor a „jelölt” még eldöntheti, kíván-e áttérni. Az áttérés – írja – a próba után sem kötelező. Az áttérni szándékozó a próba alatt feltárhatja kétségeit, eldöntheti, be tudna-e olvadni az egyházba, tudna-e annak közösségében élni. Az egyház ugyanis – olvashatjuk – elszántan küzd az ellen a felfogás ellen, hogy zsidóból nem válhat igaz keresztény.

[60] Református Élet, 1938. november 26.1. p.

[61] Evangélikus Élet, 1938. július 23.7. p.

[62] Nemzeti Újság, 1939. január 5. 2. p.

[63] Evangélikus Élet, 1938. július 23. 7. p.

[64] Uo.

[65] Uo.

[66] Uo.

[67] Evangélikus Élet, 1938. december 24. 13. p.

[68] Pesti Napló, 1938. április 23. (oldal nélk.)

[69] Uo.

[70] Gergely Jenő is említést tesz arról, hogy a legtöbb keresztény felekezetben számon tartották a konvertitákat. Ezért ezek az emberek joggal érezhették úgy: volt felekezetük mellett a keresztény egyházak is megtagadják őket. Gergely Jenő: A történelmi egyházak és a Holocaust. In: Králl Csaba (szerk.): Holocaust Emlékkönyv. A vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából. Bp., 1994. 317. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

2.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMI

Csohány János: Kilencven éve alakult az Országos Református Lelkészegeyesület

Előadásként elhangzott a Magyarországi Református Egyház Doktori Kollégiumának 1997. augusztus 4-i tanácskozásán. (A Szerk.)

A Debrecen-Kossuth-utcai Református Egyházközség lelkészi hivatalának falán még 1970-ben is látható volt egy fénykép. A budapesti Nemzeti Múzeum lépcsőjét ellepő fekete ruhás, tisztos embersereget ábrázolt. Tisztos volt ez az embersereg mind számát, mind az egyes személyeket, s azok együttes megjelenését tekintve. Erőt és méltóságot sugárzott. Fegyelmezett rendben állt össze minden keresettség nélkül. Mint aminek vérében van az önként vállalt rend, s amellyel nagy tettekre kész. A nagy tetteket sem hirdetni, hanem véghez vinni kész.

1907. szeptember 18-át írtak, amikor a Nemzeti Múzeumban több mint 500 református lelkész megalakította az Országos Református Lelkészegeyesületet, közkeletű rövidítéssel az ORLE-t. Erről az alkalomról készült a nevezett fénykép. Függeni pedig azért függött Baja Mihály neves papköltő parókiájának hivatali szobája falán, mert amíg az ORLE létezett, mindaddig összeforrott Baja Mihály tevékenységével. Az ORLE 1949. szeptember 1-ig létezett. Akkor a kényszer hatására Debrecenben mondotta ki választmányja, hogy utód nélkül feloszlik.

A hatalom, amely utód nélküli feloszlásra bírta az ORLE választmányát, tévedett. Megrendült 1989-ben és még abban az évben, augusztus 24-én kimondották a Debreceni Kollégium Oratóriumába összegyűlt lelkészek a Magyar Református Lelkészegeyesületnek mint az ORLE utódszervezetének megalakulását. Azóta működik. Megrendezte a világ magyar reformátusságának második és harmadik találkozóját. Számos téren jótékonyan hallat magáról. 1996 óta Magyar Református Lelkészegeyesületek Szövetsége néven egyre szélesebb körre igyekszik tevékenységét kiterjeszteni, az erőket egyesíteni, a közös érdekeket, a közös célokat felmutatni és megvalósítani. Nemesek e célok és érdekek. Az Ige mértékéhez mértek. Az anyaszentegyház javát, Isten dicsőségét szolgálják a tiszta evangélium kálvini értelmében. Az ORLE küzdelmes, de dicső történetének áttekintése adjon erőt, útmutatást, serkentsen tette, hogy áldott és eredményes munkával koronázza fáradozásainkat az Úr, mi pedig mondhassuk szívből a nagy reformátorral, Kálvin Jánossal a hálaadás és magasztalás szavait: Soli Deo Gloria!

Lelkészi mozgalmak az ORLE előtt

Tekintsük át vázlatosan, hogy milyen mozgalmak, egyesületek alakultak a magyar református lelkészek körében az ORLE megszületése előtt, amelyek az ORLE előzményének számíthatnak.[1] A lelkészek regionális önszerveződésű egyesületei a 19. század elején keletkeztek, de nem a papmarasztás és más sérelmek elhárítása végett. Addigra a papmarasztás – az a kegyetlen eljárás, hogy a lelkészeket minden évben számadásra vonta az eklézsia és vagy marasztotta, vagy menesztette – visszaszorult. A lelkészek szemé előtt különben is messzebb tekintő célok lebegtek. Saját szolgálatukat akarták jobbá, teljesebbé tenni, hogy felemelhessék népünket. Az 1820-as években a pápai, továbbá a komáromi református traktus lelkipásztorai és tanítói alakítottak olvasótársaságot. Olvasmányokról gondoskodtak és összejöveteleken tárgyalták meg az irodalmi, társadalmi és vallási kérdéseket. A példa ragadósnak bizonyult. Más egyházmegyékben is követésre talált.

Az 1820-as évektől a földműves nép megsegítésére egyházi takarékmagtárakat szerveztek buzgó lelkészek és tanítók. E magtárakból csekély „kamat” fejében terménykölcsonnt vehettek fel a rászoruló és csépeléskor megadták. A vékát kölcsönvételekor csapottan mérték, megadáskor tetézetten. A többlet jövedelme egyházi és iskolai célt szolgált. Az 1860-as évek közepén népkönyvtárak, népbankok, szövetkezetek, biztosító egyesületek szervezését vezették a lelkészek és tanítók. Új gazdálkodási módszereket, mélyszántó vaskét, az ugaronhagyás helyett a trágyázást, nemesített vetőmagot, új termelvényeket, korszerű állattartást propagáltak. A lelkészek és tanítók önmaguk körében is szerveztek gyámalapot, temetési és más segélyegyletet. Később a tanítók egyesületei külön váltak a lelkészekétől.

Egyházi értekezletek keletkeztek az egyházmegyékben, amelyek 1894-re egyházkerületiakké alakultak. Évenkénti összejöveteleiken az egyház és a belhivatalnokok működését, anyagi körülményeik kedvezőbb állapotba hozásának módját keresték. Az egyházkerületi egyházi értekezletek nem lelkesi összejövetelek voltak. Péntek Ferenc lelkész 1889-ben megindította *Közpapok Lapja* című újságját és lelkesi érdekvédelmi szervezkedésbe kezdett. 1890-ben Budapesten országos lelkesi értekezletet tartottak. Nagy segítséget jelentett a közpapok mozgalmának Kovács Albert budapesti gyakorlati és egyházjogi professzor részvétele. E mozgalomtól különben a vezető beosztású egyházi személyek tüntetően távol maradtak. Követeléseit túlzóknak tartották. Kovács Albert rábeszélésére a szélsőséges hangok elhallgattak. Péntek Ferencet 1893-ban mégis elmozdították lelképásztori állásából. A mozgalom lassan elenyészett. A közpapok által felvetett valós kérdések nagyobb részét megoldatlanul hagyták a maguk korában, mai kifejezéssel a szőnyeg alá seprték.

Valami kedvező azért mégis történt a lelkészek háza táján. 1896-ban csekélyke nyugdíjat biztosított az egyház a lelkészözvegyeknek és ellátást az árváknak. 1898-ban állami törvény adott rendszeres (kongruens) jövedelemkiegészítő államsegélyt a parókus lelkészeknek. Ezt nevezték el kongruának. 1907-ben nyugdíjat szavazott meg a zsinat a lelkészeknek. 1908-ban felállították a nyugdíjintézetet és az 1914-ben ténylegesen elkezdte folyósítani a nyugdíjat a lelkészeknek. Mindazokat a célokat, amelyeket az ORLE megalakulása előtt a lelkesi mozgalmak maguk elé célul tűzték ki és sok részben meg is valósítottak, az ORLE majd a kor magasabb követelményeinek és lehetőségeinek szintjén vállalta és szinte mindegyiket teljességbe vitte.

Az ORLE megszerveződése és története Trianonig

A 20. század első éveiben ismét terítékre került egy országos lelkeszgyegesület létesítésének a kérdése. A kortársak úgy érezték, hogy a közpapok mozgalmából okulva, körültekintően meg lehet és elodázhatatlanul meg kell alakítaniuk saját szervezetüket. Jogos és méltányos érdekvédelmüket így látták biztosítva. De nem elsősorban önmaguk anyagi és társadalmi presztízsének emelésére gondoltak. Arra is, mert messze elmaradt jövedelmük a hasonló végzettségű más pályán lévő tanult emberek jövedelmétől. Megélhetési biztonságuk felszabadította volna őket egyházuk és népük jobb szolgálatára. Céljaik nagyobb része az egyház egészének javát, előmenetelét, közjogi állásának megszilárdulását, a közoktatás, a nép műveltsége, erkölcs, gazdasági felemelkedése érdekeit szolgálta. Évekig cikkeztek ezekről a sajtóban. Véleményeket cseréltek és ütköztettek. Az egyházi vezetők aggodalmát igyekeztek oszlatni. A világiak kicsinylő gyanakvását nem különben.

Morvay Ferenc nagyvátyi lelkész emelkedett ki a küzdelemből, mint aki a leghathatósabban tudja megfogalmazni és képviselni az alapítandó lelkeszgyegesület érdekeit. Az ő elnökségével ült össze 1907. szeptember 18-án a gyűlés, amely kimondta az Országos Református Lelkeszgyegesület megalakítását.^[2] Elnökké Morvayt választották volna, ő azonban visszautasította. Az előzetes sajtóviták során megvádolta egy ellenfele, hogy elnökségre tör. Morvay ekkor úgy reagált, ahogy közszereplésre vállalkozott embernek nem szabad. Megsértődött és a sajtóban kijelentette, hogy nem vállal tisztséget az egyesületben, ha létre jön és ezt meg is tartotta. Így az elnöki tisztelet egy Morvaynál tizenhárom évvel fiatalabb esperes, az akkor harminchat éves dr. Baltazár Dezső hajdúböszörményi lelképásztor nyerte el. Hogy milyen elnök lett volna Morvay Ferenc, azt már soha sem fogjuk megtudni. Bizonyára nagyon kiváló. Még tizenhét évet élt. Aktív volt,

cikkezett. Okosan, bátran, kezdeményezően, régi elveihez méltón, az ORLE soraiban mint megbecsült közvitéz tevékenykedett. Az eleve elrendelő Isten azonban Baltazár Dezsőt választotta ki az ORLE vezéréül. A történelemből tudjuk, hogy csak áldhatjuk nevét e választásért. Huszonkilenc esztendőn át állt az ORLE élén. Nevük összeforrt. Az ORLE egyházunkat modern és evangéliumi egyházzá formáló munkálkodásában benne van a Baltazár kezdeményezése, fáradozása, állhatatossága és okos kompromisszum készsége. A református lelkészi kar a társadalom krémje volt. Olyan vezetőket állított Baltazár mellé, akikkel együtt a reformok, akkor merésznek tűnő újítások sokaságát lehetett teljesebbé vinni.

Szokták mondani, hogy az ORLE a református lelkészek érdekvédelmi szervezete volt, amolyan lelkészi szakszervezet. Szó sincs azonban arról, hogy csupán a lelkészek munkakörülményeit, fizetését, képzettségének emelését, továbbképzését, gyermekeik jövőjét, saját öreg napjaik biztosítását, özvegyeik és árváik sorsát kívánták kedvező helyzetbe hozni. A lelkesedés, a hivatásuk iránti érzelmi elkötelezettség mellett jól felfogott személyes érdekük is az volt a lelkészeknek, hogy a református egyház élete eleven, prosperáló legyen. Az 1848/20. tc. maradéktalan végrehajtását írta zászlajára az ORLE. E törvény kimondta a bevett felekezetek egyházi és iskolai kiadásainak állami fedezését. De nem csupán ezt, hanem azt is, hogy a bevett vallásfelekezetek tényleges egyenlőségét a viszonyosság alapján valósítsa meg az állam. Mindezen túl az ORLE egy sor emberbaráti és a nemzet egészének javát szolgáló reformtörekvést tűzött maga elé és valósított meg. A korabeli napisajtó katolikus befolyás alatt álló része a református lelkészek forradalmát látta az ORLE megalakulásában. Különösen sérelmezte az 1848/20. tc. 2-3. §-nak követelését az egyetemes felvilágosodás és a nemzeti haladás előmozdításának programját. Szabadkőműves, sőt szociáldemokrata hatást vélt benne felfedezni. Baltazárt a *Népszava* agitátorait megszegyenítő magatartással vádolta. Részben osztotta ezt a véleményt a református egyház hivatalos vezetése is.

Az ORLE alapszabályában pedig szó szerint benne volt, hogy „csak a fennálló egyházi törvények [...] megtartása mellett és ezek sérelme nélkül működhetik” a lelkészegyesület. Ezt azonban 1917 tájáig a hivatalos egyházi vezetés nem hitte el, bár bizalmatlansága fokozatosan oszlott. Tapasztalta az ORLE működésének konstruktív, egyházépítő jellegét, meghunyászkodás nélküli lojalitását. Meggyőzte az is, hogy a lelkészek legnagyobb része a következő években belépett a lelkészegyesületbe. Mindezek lehetővé tették, hogy az ORLE saját vezetőit törvényes választások útján magas egyházi tisztségekbe juttassa és a hivatalos egyház egy évtized múlva jórészt az ORLE vezérkarából álljon. Baltazárt a Tiszántúl 1911-ben püspökévé választotta, 1917-ben a zsinat, 1918-ban az Egyetemes Konvent emelte elnöki székbe.[3]

Az ORLE a következő években megtartotta rendszeresen évi közgyűlését, amit neveztek kongresszusnak is. Több napig zajlott egy ilyen gyűlés. Egy napon volt az egyesület hivatalos ügyeivel foglalkozó tulajdonképpeni közgyűlés. Arra a résztvevő 4-500 lekipásztor palástosan, süvegben, rendezett sorokban vonult a gyűlés megnyitó istentiszteletére. A tanulmányi napokon reggel többnyire az áhítat-óra és reggeli időpontja fél 7, előadások kezdése fél 8, ebéd 1 óra, délután programkezdés 3, vagy 4 órakor, esti áhítat és vacsora 8 órakor, de utána még lehetett megbeszélés. Délelőtt három, délután két előadást tartottak. Közébed általában 1000 terítékre készült, de később jubileumi üléseken és az ORLE társszervezeteinek együttes ülései idején 4000 terítékes közébed is volt. Pohárköszöntők meghatározott rend szerint hangzottak el. Előfordult, hogy Baja Mihály alkalmi költeményt olvasott fel az éppen folyó ORLE kongresszus kirándulásáról. A kongresszusokhoz 1-2 kirándulás is járult. A lelki, szellemi és testi felüdülés alkalmai voltak ezek. Az ORLE a 20-as években alakult testvérszervezetei az anyaszervezettel együtt tartották évi kongresszusukat (közgyűlésüket).[4]

Lázás, de megfontolt tevékenység követte az ORLE megalakulását. Szívós munkával, lépésről-lépésre valósították meg célkitűzéseiket. A célkitűzések is bővültek. Az élet kihívásait programmá fogalmazták és többnyire véghez is vitték. 1908-tól Lelkészegyesület címen hetilapot jelentettek meg. Még abban az évben elfogadta a közgyűlés a lelkészi egyenruha javaslatát. Az egyenruha bokáig érő tógából állt, derékon széles övvel, palástból és Bocskai-süvegből. A püspökök, esperesek és egyes jó jövedelmű lelkészek körében terjedt el. A tóga azt a célt szolgálta, hogy ne maradjanak el külső megjelenésben sem a katolikus papoktól. A

lelkészképzés, a teológiai akadémiák reformja ekkor napirendre került, aztán koronként visszatértek e témára.[5] 1910-ben az istentiszteleti reform ügye, 1912-ben Szabó Aladár, a Bethánia Egylet alapítója javaslatára a belmisszió került tárgyalásra. A belmissziói tanfolyamot annak az évnek az őszi kongresszusán meg is tartották Szabó Aladár vezetésével. Ettől kezdve a belmisszió kiemelt helyet foglalt el az ORLE életében.

1912-ben vetette fel Ferenczy Gyula a lelkészárvák otthona létesítésének eszméjét, amit el is fogadott a közgyűlés. 1914 őszén megnyílt Hajdúböszörményben a fiúkálvineum, 1922-ben Nyíregyházán a leánykálvineum, később a Főiskolai-Kálvineum Budapesten. Az ORLE szervezésének kezdetétől küzdőtársa volt Baltazárnak Kiss Ferenc püspökladányi lekipásztor. A Kálvineumok gyakorlati kivitelezésének és működtetésének gondja az ő vállán nyugodott. 1913-tól az újonnan szervezett belmissziói tanszék professzora lett Kiss Ferenc Debrecenben. 1931-től a Szeretetszövetséget hozta létre az ORLE testvérszervezeteként és irányította 1948-ban bekövetkezett haláláig. Az ORLE elképzelhetetlen lett volna az ő tevékenysége nélkül és viszont ő sem az ORLE nélkül.

Az I. világháború alatt az ORLE végezte megsokszorozódott szolgálatát. Támasza volt lelkiileg és anyagilag a rászorulóknak. Nem csupán a lelkészcsaládok, hanem a katonaotthonok, tábori lelkészek, hadbavonultak és honmaradtok, hadiözvegyek és árva tengernyi testi és lelki nyomorúságát karolta fel.[6] 1917. November 2-án pedig tízéves fennállása és a reformáció 400 éves jubileuma alkalmából békekezdeményezési kéréssel fordult a genfi református lelkészegyesülethez. Nem rajta múlt a sikertelenség.[7] Ezen a jubileumi kongresszuson vetődött fel az országos református reformprogram ideája. Csikesz Sándor vezetésével 1918-ban elkészült és ki is nyomatták, de szétküldése előtt jött a forradalom. 1925-ben fogadta el majd és tárta az ország elé kecskeméti kongresszusán az ORLE. (E programra még visszatérünk.)

Az őszirózsás forradalom és a kommün idején az ORLE működése megbénult. A Lelkészegyesület megjelent, az elnök a helyén volt, de az ország egyes részeinek idegen megszállása, a megmaradt országgrészben előbb a konszolidáció kilengései, majd Trianon támasztott leküzdhetetlennek látszó nehézségeket. Sok támadás érte Baltazár Dezsőt. Táviratban üdvözölte ugyanis Kun Bélák hatalomra kerülését. Később kifejtette Baltazár, hogy ezt az ORLE elnökeként tette. A több mint ezer lelkészcsalád és az egyház más hivatalnokainak érdekében, valamint az egyház működéséért próbálta juhászítani a vallásellenességéről ismert új rendszert. Ő maga nem kerülte el vörösök börtönét.[8]

Az integer Magyarország képviselőjében lépett fel és emberiséget is kért a román megszállóktól. De síkra szállt az emberiség érdekében akkor is, amikor a fehér uralom túlkapása a hazai zsidóságot tette felelőssé és üldözte a bolsevik éra kegyetlenségei miatt. A románok kivonulása után igazoló bizottságot szervezett Baltazár Dezső Hajdú vármegyében és másfél ezer tisztviselőt, tanférfiút és más közszereplésben részt vett személyt vizsgált meg e bizottság. Néhány kivétellel igazolta a bizottság nevezetteknek a proletárdiktatúra és a román megszállás alatti fedhetetlen viselkedését. Baltazár viszont maga nem kerülte el ezeket a vádakokat. Az Egyetemes Konvent bírósága és világi bíróság évekig foglalkozott ügyével, míg mindkét fórum felmentette.[9]

Az ORLE működése Trianontól kényszerű megszűnéséig

Vesztes háború, összeomlás, forradalom, külföldi intervenció, proletárdiktatúra, vörös- majd fehér terror és a trianoni bosszúbéke eseményei követték egymást. Nem kedvezett az idő az ORLE békés, egyház- és nemzetépítő tevékenységének.

A budapesti lelkészek 1918. október 27-én Országos Református Tanácsot alakítottak. Egyház és társadalmi, politikai, gazdasági megújulási programot fogadtak el és propagáltak Új Reformáció címen 1919. április

elsejéig megjelent lapjukban. Ezek a lelkészek és vallásoktatók az ORLE tagjai voltak túlnyomóan. A program az ORLE célkitűzéseivel megegyezett, legfeljebb a forradalmi helyzet tette radikálisabbá. Ugyanakkor hevesen támadták Baltazár Dezsőt. Személyi hatalomátvételt akartak láthatóan. Debrecenből Budapestre kívánták áttenni a magyar reformátusság és a lelkészegyesület hatalmi centrumát. Törekvéseiket Péceli Kör néven folytatták a 20-as évek első felében. Az ORLE-hez képest újat hozni nem tudván, a mozgalom elenyészett magától. 1921-ben elfogadta a Péceli Kör és a zsinathoz beadta a Kunhegyesi Memorandumot. Törekvései az ORLE-vel együtt sorra szabad utat kaptak. Az 1928-ban megnyílt zsinat alapjában véve megvalósította azokat.[10]

Magyarország fájdalmas megcsönkítése után megváltoztatta nevét az ORLE. Református Magyar Lelkészegyesület lett a neve néhány évre, hogy a határon túlra szakadt lelkészeket is magába foglalhassa. Nem vált be. A nyelvük és a tolluk sem állt rá. Visszatértek az ORLE elnevezéshez. A forradalom és diktatúra tanulságaiból okultak ősünk. A forradalom és a diktatúra részben azok miatt a visszasságok miatt következett be, amelyeket az ORLE már évek óta jelzett a hivatalosoknak, de figyelmen kívül hagyták azokat. Egy újabb forradalom megelőzésére reformokat javasolt az ORLE. Ugyanakkor az újjáépítést mozdította elő. 1922-ben, november 6-án, Debrecenben tartott kongresszusának határozatait szedjük ujjhegyre mindezek illusztrálására:

1. Ruhasegélyt igényelt Baltazár Dezső elnök már korábban a kultuszminisztertől a lelkészeknek, tanároknak, tanítóknak, nyugdíjas lelkészeknek, lelkészözvegyeknek és árváknak. Egy öltözet ruhát kb. 22 000 személynek és palástra való anyagot az aktív lelkészeknek. Helyeslőleg vette tudomásul a közgyűlés az elnöki intézkedést. A segélyt megkapták az érintettek.
2. Tiltakozás az 50 %-os vasúti kedvezmény visszavonása miatt. Részleges siker. A jegyek árának felét megtéríti a MÁV.
3. Földigénylés az Országos Földbirtokrendező Bíróságtól lelkészi és tanítói javadalmi föld céljára az egyházközségek részére ugyanazzal a kedvezménnyel, amivel az ún. Nagyatádi-féle földreform során földhöz juttattak földnélküli, vagy törpebirtokos földműveseket. Számos egyházközség javadalmi földet kapott ezen a révén. Ez a Református Magyar Lelkészegyesület vívmánya volt.
4. Könyvkiadót alapított a RMLE. Felsorolta a kiadásra előkészített könyveket. Csupán néhány cím ezek közül: Bibliai Kalauz Czeglédy Sándortól, Bibliai Szótár, Magyarázatos Biblia, Protestáns Teológiai Lexikon, Magyar Protestáns Egyháztörténet stb. Elhatározták, hogy létesüljön tudományos folyóirat *Theologiai Szemle* címen. Ez utóbbi 1925-től jelent meg 1949-ig.
5. Szervezzenek egyházmegyei lelkészegyesületeket, amelyek évközben többször tartanak üléseket, vezessék a lelkészek ön- és szervezett továbbképzését, képviseljék regionálisan a lelkészek érdekeit, mozdítsák elő az országos lelkészegyesület (RMLE) törekvéseit. Sorra alakultak és igen aktívnak bizonyultak ezek az egyházmegyei RMLE, későbbi nevükön ORLE-szervezetek.
6. Amerikai Baltazár-alap létesült Baltazár Dezsőnek Amerikában 1922 nyarán gyűjtött segélypénzéből. Előzőleg az egyesület adósságait, beleértve a Lelkészegyesület c. hetilap tartozásait, az amerikai segélyből kifizették, refundálták a Debreceni Református Kollégium alapítványait. A Kollégium és még néhány iskola háború előtti anyagi erejét visszanyerte. A Baltazár-alap a megmaradt pénzből ösztöndíjakat, segélyeket biztosított a Kollégiumnak, közép és főiskolai, egyetemi tagozatoknak, de az RMLE-nek is jutott. (1924-ben második gyűjtőutat tett Amerikában Baltazár Dezső. Annak hozadéka is gyarapította az említett alapot.)[11]
7. Több más szociális intézkedés történt lelkészözvegyek, árvák, nyugdíjas lelkészek érdekében. A Kálvineum ügyeiről ebben az évben is, mint minden közgyűlésen részletesen beszámoltak. 1922-ben még a Hajdúböszörményi Fiúkálvineumról terjesztettek elő jelentést. Abban az évben nyílt meg a Leánykálvineum Nyíregyházán. Érdekes módon arról egy szó sem esett. Éves működéséről valóban nem lehetett beszámolni.

Ünnepélyes megnyitásáról pedig bőven értesült a tagság, azt nem tartották érdemesnek a közgyűlésen elővenni.[12]

A lelkészegyesület helyeselte az országos földosztást, de a Nagyatádi-féle földreformnak nevezettet kevesellte. Sokkal több föld kiosztását szorgalmazta akkor és a következő években egészen 1944-ig. A hitbizományi birtokok felszámolását követelte ismételten. Az 1934. október 6-i ORLE határozattal az Egyetemes Konventen keresztül fordult a kormányhoz földreformot és állami telepítési akciót sürgetve. A Szeretetszövetség révén maga kezdett nagycsaládos, ill. nőtlen földnélküli földműveseket, vagy törpebirtokosokat olyan nagyságú birtokokra telepíteni egykés, vagy nemzetiségi lakta vidékekre, amilyenekből egy nagy család is meg tudott élni. A kormány ezen ösztönzések elől nem tudott kitérni és a 30-as évek közepétől telepítési akciót folytatott 1944-ig. Az ORLE javasolta, hogy a református egyházi birtokokat kisbérletnek adják ki, azért, hogy azok megélhetését biztosítsák még akkor is, ha kevesebb jövedelemre lehetett számítani tőlük és bizonytalanabb volt e jövedelem, mint a nagybérlet által fizetett bérlet.[13]

1925-ben Kecskeméten tartotta évi kongresszusát az akkor már ismét régi nevén szereplő ORLE. Ünnepélyesen elfogadta és hivatalos reformprogramjává tett az 1918-ban szerkesztett, kinyomtatott, de a vörös uralom alatt lefoglalt és megsemmisített tervezetet. 1925-ben újra kinyomatták és szétküldték azt.

Részletes indoklással sok helyen, másutt már csupán vázlatosan, de a történelemben először református programot adtak az állami adminisztráció, az oktatás, a szociális helyzet, a földkérdés, kisipar, gyáripar, munkásvédelem kérdéseiről. Kiváló szakemberek működtek közre, de legnagyobb részben Csikesz Sándor debreceni hittudományi egyetemi tanár, az ORLE főtitkára álmodta meg és vetette papírra e grandiózus programot. Ez a tervezet kapta félig tréfásan, de nagyon találóan Baja Mihály pap költőtől a *Csikesz Sándor új honfoglalása* nevet. Számunkra ismét aktuális ez a program.[14] A *Református Tiszántúl* című egyházkerületi lapban 1993-ban (Historiisto álnéven) javasoltam e program újra történő kinyomtatását.[15] Nem történt meg. Javasolom, hogy a Magyar Református Lelkészegyesület tisztelegjen a kilencvenéves ORLE emléke előtt e program közreadásával. Rendkívül aktuális kérdésekre találunk meglepően modern, evangéliumi szellemű, kálvini veretű megoldást.

Soroljuk fel most az ORLE testvérszervezeteit,[16] hiszen egyiket-másikat már említettük:

I. A református Lelkésznek Országos szövetsége 1925 és 1950 között működött. 1927-től *Református Lelkésznek Lapja* címen 1000 példányban újságot adott ki. Évi kongresszusait az ORLE kongresszusaival együtt tartotta.

II. Országos Református Presbiteri szövetség (ORPSZ 1926-1950) 21 ezer presbitert képviselt. *Magyar Presbiter* című lapja 1942-től már 29 ezer példányban terjedt. Ez is az ORLE kongresszusai alkalmával rendezte saját évi gyűlését. Az ORLE kongresszus napjaiba beépítve általában egy délelőtt volt az ORPSZ közgyűlése, amin az ORLE kongresszusán jelen lévő lelkészek is részt vettek. Érdekeik így testvérileg kiegészítették egymást, ellentét nem merült fel.

III. Országos Református Jóléti és Gazdasági Társulat (ORJÓ, 1926-1950) szolgálta sokoldalúan nem csupán a lelkészek, presbiterek, egyházközségek, egyházi intézmények, hanem az egész református társadalom gazdasági érdekeit. Biztosításokat közvetített a Gazdák Biztosító Szövetkezetével, földművelési, háziipari tanácsokat adott, szövetkezeteket szervezett, értékesíteni segített termelvényeket, vetőmagról gondoskodott, tanfolyamokat szervezett, kiadványokat jelentetett meg. Egerházy Lajos igazgató lelkésze a *Lelkészegyesület* szinte minden számának szorgalmas cikkírója volt. De írtak mások is e szétágazó témaköréről. Az ORLE kongresszusain az ORJÓ is beszámolt tevékenységéről, terveiről.

IV. Az Országos Református Háziipari Szövetkezet és

V. az Országos Református Munkás Szövetség a nevében foglalt téren munkálkodott eredményesen Mindez azt mutatja, hogy az ORLÉ-nak az egyház szűk határain messze túl terjedt lát- és hatóköre.

VI. Az Országos Református Szeretetszövetség 1931-től árvák, elhagyottak, öregek, szegények ügyét szolgálta segélyakcióival, otthonaival, telepítési tevékenységével. Nem véletlen, hogy Baltazár szoros munkatársi és baráti viszonyban volt Kiss Ferenc előbb püspökladányi lelkipásztorral, majd Baltazár után alsószabolcs-hajdúvidéki esperessel, végül a debreceni teológia belmissziói professzorával, aki aztán megszervezte a Szeretetszövetséget az ORLE társszervezeteként. 1944-ig 56-ra nőtt szeretetotthonainak száma. A háború nagy veszteségeket okozott. Nehezen 23 otthont sikerült újjászervezni. A Szeretetszövetség betiltása után otthonainak egy része a református egyház igazgatása alatt működött a kommunizmus idején.

Kiss Ferenc volt a Kálvineumok megvalósítója és felügyelő bizottságának elnöke. Nagy kár, hogy a kálvineum eszméjének testet öltéséért annyit fáradozott és a reformátusság szociális programját munkálta Gergely Antal (1869-1912) mezőtúri lelkipásztor nem érthette meg a fiúkálvineum megnyitását sem.[17] Érdekes, hogy Kiss Ferenc, Ferenczy Gyula, Gergely Antal, Baltazár Dezső és a kezdetben velük együtt működött Jánosi Zoltán valamennyien szabadkőművesek voltak – noha Baltazár tagadta. A szabadkőművesség humanitárius, szociális tevékenysége ragadta meg őket.

1927 szeptember elején Budapesten, megalakulása színhelyén ünnepelte 20 éves fennállását az ORLE. Részt vett az ugyanakkor Budapesten ülésező Presbiteri (református) Világszövetség közgyűlésén. Impozáns találkozás volt ez. Dr. J. Webster magyarul mondta: „Én is hiszek egy Istenben; én skót vagyok. Hiszek egy isteni örök igazságban; én skót vagyok. És hiszek Magyarország feltámadásában – bár skót vagyok. Zúgó éljenzés, tapsorkán és megindult könnyek árja volt e beszédre a felelet.”[18] A Presbiteri (református) Világszövetség 1997. augusztus 8-20. napjain Debrecenben ülésezett. Nem hangsúlyozta európaiságunkat az 1927. évi említett ORLE kongresszus, mert az természetes volt, de elhatározta, hogy a protestáns elnevezés közelgő négyszáz éves évfordulója alkalmára készüljön egy könyv, amely megvilágítja az 1529-es nevezetes eseményt és következményeit. Határozat született arról is, hogy Zwingli 1931-ben következő halála évfordulójára jelentessenek meg rangos életrajzot a nagy reformátorról és fontosabb műveinek magyar fordítását is adják közre.

1932-ben Karcagon 25 éves jubileumát ülte az ORLE közgyűlése. Egyebek között hangsúlyozta Isten iránti háláját azért az egységért, amelybe a lelkészi kar összeforrott és azzal az egységgel az egyház javát és Isten dicsőségét szolgálta. Az egyház építését, jövőjének szolgálatát emelte ki. Kiránduláson látogatták meg a résztvevők Kunmadaras és Kenderes gyülekezetét és tisztelegtek Horthy Miklós kormányzó előtt.[19] 1936-ban új alapszabályt fogadott el az ORLE. Baltazár elnökletével készítették ezt is, mint az elsőt, az 1911. évit.[20] Baltazár azonban a közgyűlés előtt néhány nappal meghalt. Tisztesen eltemették, gyászolták, méltatták. Utódául Ravasz László dunamelléki püspököt választották,[21] aki 1947-ig viselte a tisztséget. Új korszak következett, de nem lett fenekestül felforgatva az ORLE.

Az ORLE székhelye Budapest lett. Hivatalos lapja, a Lelkészegyesület szerkesztősége is oda költözött. Átalakult a lap. Színesebb, modernebb, nagyon sok rovattal gazdagodott formájú lett a lap. A tartalma is megújult. A lényege azonban maradt. A *Theologiai Szemle*, az *Igazság és Élet* és a *Református Igehirdető* vitte, munkálta az ORLE eszméit, szolgálta az egyház és a nemzet épülését.

1937-ben ünnepi közgyűlés a 30 éves jubileum alkalmából vetett számot és adott hálát Istennek.[22] A háborúra készülő világban, majd a II. világháború megpróbáltatásai idején az ORLE helyt állt. Volt hite, volt tapasztalata. Az 1944-45-ös idegen megszállás után már meg voltak számlálva évei. 1947-49 éveiben Ravasz László kényszerű távoztával Szabó Imre budapesti esperes vitte az elnöki terheket. Nem rajta múlt és nem az ORLE életképességén, hogy a tiltó parancs látszat önfeloszlatásra bírta. Negyvenéves szolgálatáért legyen Istené a dicsőség.

[1] Csohány János: Magyar protestáns egyháztörténet, 1849–1918. Debrecen, 1973. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetek 6.) (továbbiakban: Csohány, 1973.) 109-114. p.; Vadnai Judit: Az Országos Református Lelkészegegyesület első éve (1907–1914). In: Református Egyház, 1994. 2. sz. (továbbiakban: Vadnai, 1994.) 47. p.; Csohány János: A kilencven éve alakult ORLE előtörténetéből. In: Lelkészegegyesület (továbbiakban: LE), 1997. 2. sz. 2. p.; Uő: Tallózás az Országos Református Lelkészegegyesület történetének mezején, 1907–1949. In: Református Újság, 1997. 9. sz. 7-8., 10. sz. 7-8. p.

[2] Csohány, 1973. 114-115. p.; Vadnai, 1994. Az ORLE megalakulásának története olvasható a korabeli újságokban. 1927-ben az ORLE 20 éves fennállására emlékezve, közgyűlésének jegyzőkönyve a következőket említi: „1906 őszén jött össze az a kis társaság az Andrássy úti Drexler vendéglő különtermében, amely kiküldött egy előkészítő bizottságot Morvay Ferenc elnöke alatt az Országos Református Lelkésze Egyesület megalakítására. Ez a bizottság összeült 1907. június 3-án Hajdúböszörményben a Bocskay szobor leleplezése utáni napon Baltazár Dezső parochiáján, hol részt vettek: Morvay Ferenc nagyvátyi, Rácz Gyula nagyhalászi, Kazai Sándor sajjóhidvégi, Kerekes János barcikai, Szuhai Benedek sajjókápolnai, dr. Székely József szentmártonkátai, Barna Gyula disznóhorváti lelkészek és dr. Baltazár Dezső az alsószabolcs-hajduvidéki esperes. Megállapították az ORLE alapszabálytervezetét.” LE, 1927. november 19. 373. p. Ugyanott olvashatjuk, hogy az ORLE közgyűlés megbízta Csikesz Sándor főtitkárt az ORLE negyedszázados történetének megírásával. Tudunkkal sajnos ez nem valósult meg, legalábbis nem jelent meg nyomtatásban. Az ORLE történetéről és társszervezetei történetéről néhány lapos összefoglalás olvasható bibliográfiával: Tanulmányok a magyarországi református egyház történetéből, 1867-1978. Bp., 1983. (Studia et Acta Ecclesiastica, 5.) (továbbiakban: SAE, 5.) 439-443. p. Elszórtan e kötet más tanulmányaiban is. Csohány János: Országos szervezet bölcsője Hajdúböszörmény. In: Böszörményi Szemle, 2000. 1. sz. 38. p.; Matkó László: Él mór é rahanim... Baltazár Dezső református püspök In: Múlt és Jövő 1997. 1. sz. 59-62. p.

[3] Tarján G. Gábor: Baltazár Dezső. Halálának 50. évfordulójára. In: Theologiai Szemle (továbbiakban ThSz), 1986. 359-367.; Csohány János: Baltazár Dezső, a reformer püspök. In: Hitel, 1992. 10. sz. 30-33. p.; Uő: Református reformprogram. Országos Református Lelkészegegyesület, 1918 – 1925. In: História, 1991. 5-6. sz. 10-12.; Uő: Baltazár Dezső emlékezete. A püspök, a közéleti ember. In: Hajdú-Bihari Napló, 1989. december 23. 12. p.; Uő: Juhász Nagy Sándor politikai tevékenysége a református publicisztikában. In: Fehér András (szerk.): Magyar Történeti Tanulmányok, XVII. Debrecen, 1984. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Series Historica XXXVIII.) 123-134. p.; Uő: A magyar református lelkészek első világháború-eleji teológiai és politikai gondolkodásának háttere. In: ThSz, 1986. 1. sz. 26-31. p.; Csohány, 1973.; Uő: Magyar református békekezdeményezés 1917-ben. In: ThSz, 1975. 7-8. sz. 227-230. p.; Czeglédy Emmánuel: Baltazár Dezső. Debrecen, 1931.; Baltazár Dezső: Próbáltatások idejéből. Debrecen, 1920. (továbbiakban: Baltazár, 1920.); Veress Géza: Hatalom és politika Debrecenben az ellenforradalom első évtizedében, 1919-1929. Debrecen, 1982. (Kandidátusi disszertáció); Kahler Frigyes: Adalékok Debrecen román megszállásának történetéhez (1919-1920). In: Déri Múzeum Évkönyve. Debrecen, 1979. 231-254. p.; Baltazár Dezső. In: Debreceni Képes Kalendáriom (továbbiakban: DKK), 1912.; Szentpéteri Kun Béla: Baltazár Dezső püspökségének huszadik évfordulója. In: DKK, 1932. 34-37. p.; Hegyaljai Kiss Géza: Dr. Baltazár Dezső szülőházánál. In: DKK, 1932. 40. p. (költemény); Csikesz Sándor: D. Dr. Baltazár Dezső. Debrecen, 1936.; Erdős József: Baltazár Dezső, a tanítvány. Debrecen, 1936.; E[rdős] K[ároly]: Dr. Baltazár Dezső, 1871-1936. In: Vasárnap, 1936. augusztus 30. 288. p.; Dr. Baltazár Dezső püspök élete. In: Vasárnap, 1936. augusztus 30. 288-289.; Dr. Baltazár Dezső püspök betegsége, halála és temetése. In: DKK, 1937. 148-167. p.; Sz[entpéteri] K[un] B[éla]: Dr. Baltazár Dezső. Debrecen, 1937.; –lt –s.: Dr. Baltazár Dezső püspökségének és debreceni lelkipásztorkodásának negyedszázados örömnépe. In: DKK, 1937. 119-123. p.; Mogán Ákos: Baltazár. In: LE, 1936. november 7. 363-364. p.; Román Ernő: Emlékezés dr. Baltazár Dezső ORLE elnökről az alsóborsodi lelkészegegyesület közgyűlésén. In: LE, 1936. november 21. 380-381. p.;

Dr. Ravasz László püspök elnöki megnyitója az OELE november 26-i közgyűlésén. In: LE, 1936. december 5. 388-399. p.; Dr. Szász Imre: D. Dr. Baltazár Dezső emlékezete. In: LE, 1937. január 23. 27-28. p., 1937. január 30. 35-36. p.; Dezső Gyula: Baltazár Dezső, 1871-1936. Kecskemét, 1937. (Az Egyetemes Református Jogakadémia Tudományos Értekezéseinek Tára, 23.); Csohány János: Baltazár Dezső és az emigráció. (Kézirat. Előadás Fonyban, 1997. május 23-25-én a Nemzetközi Dókus-Missziói Konferencián. 13 gépelt lap. Megjelenés alatt.)

[4] Az ORLE kongresszusainak programját, az odautazást, utazási kedvezményt, elszállásolást, kosztolást, a program minden percét, kirándulását és hazautazását előre kidolgozták és a *Lelkészegetesületben* leközlötték. A reggel fél 7 órai áhítat és reggelivel kezdődő közölt program 1922-ben: LE, 1922. október 14. 209-210. p. Későbbi években a reggeli negyed 8-ra, az áhítat 8 órára kényelmesedett. A társszervezetek megalakulása után az ORLE kongresszusok keretében azok is sorra megtartották évi közgyűlésüket. A 4000 terítékes közebed a Második Országos Presbiteri Értekezlet alkalmával volt. Másnap az ORLE látta vendégül a Presbiteri Világszövetség külföldi tagjait 1000 terítékes közebeden. LE, 1927. július 30. 246. p.; Baja Mihály: Új honfoglalás. Vitézi ének Csikesz Sándorról. 15 négysoros versszak. Baja Mihály jegyzetével. – Ferenczy Károly adománya a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltárnak: Baja Mihály kéziratos hagyatéka.

[5] Vadnai, 1994. 48. p. Az 1908. évi kongresszuson Kontra Aladár javaslatát fogadta el az ORLE a lelkészi egyenruhára nézve. Az egyenruha-kérdés később is előkerült még komplettebb formában: Füleki Kovács Zoltán: A református lelkészek címéről és papi egyenruhájáról. In: LE, 1927. október 22. 342-343. p. Az egyenruha mellett a lelkészi személyek egyházi és világi címéről is vita folyt akkor a *Kálvinista Szemlében* és a *Lelkészegetesületben*. Ezekhez együtt szolt hozzá Füleki Kovács cikke. Az 1987-es állapotok cím-kérdését ld. Csohány János: Magyar református hivatali ügykezelés. Debrecen, 1987. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetei, 9.) Ideje lenne az MRL keretében megtárgyalni és a hivatalos egyháznak javaslatot tenni ma is főleg a címek szabályozásáról és lehető egyszerűsítéséről. Az evangéliumi testvériség kifejezése irányába kellene elmozdulni. A világi emberektől is inkább elválasztanak a számukra ásatag főtiszteletű és nagytiszteletű címek.

[6] Csohány, 1973. 121-131. p.; SAE, 5. 109-113. p.; Vö. a LE 1914-1918. évfolyamaival.

[7] Csohány János: Magyar református békekezdeményezés 1917-ben In: ThSz, 1975. 7-8. sz. 227-230. p.

[8] Vö. a 3. jegyzetben a Baltazárról szóló irodalom egy részével, ill. Baltazár, 1920.; SAE, 5. 271-274., 346. p. A cenzúrához alakított tanulmányból, de főleg jegyzetanyagából, annak különösen levéltári és sajtó hivatkozásaiból megtudható a valós helyzet.

[9] Vö. a 3. és 8. sz. jegyzettel, küln. Veress Géza és Kahler Frigyes tanulmányai; Baltazár, 1920.; a korabeli egyházi és világi sajtó foglalkozik ügyével. Ld. még: Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, Budapest 2.b. Bírósági iratok 1908-1944. 3. csomó.

[10] Tóth Endre: Részletek XX. századi egyháztörténetünkből. Debrecen, 1960. 79-92. p. A Péceli Körről még: Uo. 36-37. p. A cenzúra miatt sarkított és „bűnbánó” hangvétel és értékelés jellemezte. Tóth Endre akkor szóban négyszemközt elmondott véleménye nem ez volt e témáról.; SAE, 5. 277-278. p.

[11] LE, 1922. december 9. 245-258. p.; Baltazár amerikai gyűjtőútjairól ld. 3. jegyzetből Tarján G. Gábor tanulmányát és Csohány János: Baltazár Dezső és az emigráció c. előadást. Bő tudósítások a LE megfelelő évfolyamaiban.

[12] LE, 1922. december 9. 245-258. p.

[13] Uo. és a következő évek ORLE kongresszusainak jegyzőkönyveiben visszatérő téma a földreform.; SAE, 5. 286-288. p.

[14] Egységes politikai, kulturális, szociális és gazdasági program a magyar kálvinizmus részére. Debrecen, 1925. (Melléklet a LE 1925. évi 25. számához.) 28. p.; Csohány János: Református reformprogram. Országos Református Lelkészegegyesület, 1918–1925. In: História, 1991. 5-6. sz. 10-12. p.

[15] Református Tiszántúl, 1993. 3. sz. 15. p.

[16] SAE, 5. 441-443. p.

[17] Gergely Antal írott munkái. Mezőtúr, 1912.

[18] LE, 1927. november 26. 48. sz. 381. p.

[19] LE, 1932. július 16. 217-220. p., augusztus 27. 249-253. p., november 26. 357-358. p., december 3. 364-366. p., december 10. 372. skk. p., szeptember 3. 257. p., október 8. 297-298. p. Megjegyzendő, hogy 1927-ben az ORLE 20 éves és 1932-ben Karcagon a 25 éves jubileumon az ORLE alakulásának napját 1907. szeptember 18-ban adják meg. Ez a helyes. Ezt találjuk más primér forrásokban is. Tévesen datálja 1907. szeptember 17-re: Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. (3. kiadás) 445. p.

[20] Az Országos Református Lelkészegegyesület Alapszabályai. Elfogadta az ORLE 1936. november 26-án tartott közgyűlése. A nevezett közgyűlés jegyzőkönyvében nyomtatásban közölte a *Lelkészegegyesület* 1937. március 27-i, 13-14. száma mellékleteként 7-10. lapjain. Előtte és utána a jegyzőkönyv többi szövege olvasható.

[21] Vö. 3. jegyzet vonatkozó részével. A LE 1937. évfolyama is bőven tárgyalja az ORLE Baltazár utáni programját, tevékenységét, 30 éves jubileumát, a *Lelkészegegyesület* új arculatát, amit aztán látni is lehet a lapon és ami előnyére vált Vasady Béla szerkesztésében. Vasady Béla: A harmincadik évfolyam. In: LE, 1937. január 2. 3-4. p.

[22] Székesfehérváron volt ez a közgyűlés. Ott határozta el a református lelkészi kar István király napjának megünneplését is. Ravasz László: Seregszemle. In: LE, 1937. június 26. 193. p., Meghívó az ORLE székesfehérvári konferenciájára és közgyűlésére. In: Uo. 194-197. p.; Dr. Ravasz László, ORLE elnök megnyitó beszéde az ORLE 1937. augusztus 28-án tartott közgyűlésén. In: Uo. 1937. szeptember 4. 257-259. p. (Jegyzőkönyv a későbbi számokban.)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

2.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMI

Dienes Dénes: Debreczeni Tamás végrendelete

Debreczeni Tamás sokoldalú tevékenységéről eddig is tudott történetírásunk.[1] Gazdasági szakemberként, fejedelmi tisztviselőként küzdötte fel magát vagyontalan nemesből a tehető birtokosok közé. Életútjának, munkálkodásának gazdasági, politikai, katonai és kulturális vonatkozásai egyszerre világítják meg személyes sorsának körülményeit, valamint a kort, amelyben tevékenykedett. Mindehhez újabb adalékokat szolgáltat végrendelete.[2]

A végrendelet egyszerű másolat, két kéz munkája. Valószínűleg magánhasználatra készült, ami nem csak azért lehetséges, mert nincs hitelesítve, hanem abból is következhet, hogy két helyen hosszabb szakasz kimaradt. A hiány esetleg már a másolat készítése idején valós lehetett – talán ezért írták át az eredetit – mert a kópia füzet formátumban áll rendelkezésünkre s egyértelmű, hogy ez nem csonkult meg. Az eredeti hiányára utaló jel lehet, hogy a másoló által feltüntetett őrszó mindenütt megfelel a következő oldal kezdő szavának, illetve szavainak. Ezzel együtt a felületességet több, rossz olvasatból adódó apróbb tévedés is alátámasztja, ezért az sem lehetetlen, hogy a másolók okolhatók a szövegvesztésért. A szövegösszefüggésből arra következtethetünk, hogy az eredeti irat is több szakaszban készült el 1645. november 29. és december 18. között. Érdekesen világítja ezt meg az információ, hogy Debreczeni Tamásnak ez idő alatt újabb unokája született, akinek még nem tudta a nevét sem, csak mint a „másik” került be a szövegbe.

A testamentum a hiányok ellenére is igen értékes forrás. Egyedülállóan is mondhatjuk, mert Debreczeni Tamásnak az Országos Levéltár anyagában megtalálható levelezése egyéb tekintetben bőséges adatot tartalmaz, de a végrendelet mellett, hogy kiegészíti az eddig ismert életrajzi adatokat, szélesebb utat nyit személyiségének és magánéletének megismeréséhez. A maga korában átlagon felülnek számító életidőt – az irat keletkezésekor 75 éves, 79 évesen hunyt el 1649-ben – megért férfi sorscsapásokkal teljes életútra tekint vissza. A gyermekhalandóság gyakori voltából kiindulva az utókor hajlik arra a gondolkodásra, hogy a 17. században nem fogták fel ezt a tényt tragikusan. A végrendeletből kiviláglik, hogy a tizennégyből tizenhárom gyermekét eltemető idős apa lelkében mély sebeket ejtett a halál. Ennek többször is hangot ad, noha mély vallásos meggyőződését is kinyilvánítja, amelyben a halál ténye más összefüggésekben jelenik meg, mintha csak pusztá elmúlás volna. Hitvallásának különös érdekességet kölcsönöz, hogy üdvbizonyosságának kifejtése csaknem szó szerint megegyezik Bocskai István végrendeletének vonatkozó részével. „...hogya mind a széles világ bűneit és annak számlálhatatlan voltát egyedül cselekedtem volna is és terhe rajtam volna, az én idvezítő Krisztusomnak minden hívekért, énérettem is, szegény, bűnös férgéért, a keresztfán kiontott csak egy csepp vére is azoknál nagyobb, hathatós és érdemesebb lévén, énrólam azt elmosta...” – vallotta a nagy fejedelem.[3] Ezzel mintát is adhatott a későbbieknek, így Debreczeni Tamásnak is, de a közös forrás feltétlenül a református teológia. A Heidelbergi Káté első kérdés-feleletében az üdvbizonyosság krisztologiai megalapozása megtalálható: „... az én hűséges Megváltómnak, Jézus Krisztusnak tulajdona vagyok, aki az ő drága vérével minden bűnömért tökéletesen eleget tett...”.[4] Egy másik fejedelmi irattal, I. Rákóczi György végrendeletével cseng össze a temetés körülményeiről való intézkedés. A pompa megtiltása Bocskai testamentumában is megtalálható,[5] viszont a részletezés Rákóczi György rendelkezésével mutat hasonlóságot.[6] Közvetlen átvételről bizonyára itt sem beszélhetünk, az Isten előtti alázat kifejezésének eredőjét abban kereshetjük, hogy a kálvini teológia tanításán tájékozódott egyaránt a fejedelem és tisztartója is. Ez a predestinációs üdvbizonyosság és Isten előtt való érdem nélküliség olyan mély gyökereket eresztett a hitvallásos református gondolkodásban, hogy gyakran visszatérő fordulatként találkozhatunk őszinte megvallásával hosszú évtizedeken keresztül. „Hiszem azt is, hogy azoknak számok közé én is még örök időknél előtte bérattattam, és hogy énérettem az én Jézusom oly tökéletesen eleget tett, hogy ha szintén az egész világnak bűneit én cselekedtem volna is, de mégis azért a tökéletes áldozatért énnékem azok megbocsáttatnának...” – ahogy Árva Bethlen Kata megfogalmazta 1746-ban.[7] Ugyancsak megtalálható az ő

esetében is a hivalkodó temetés elutasítása: „Az én kívánságom az: mentől alázatosabb és minden pompa nélkül való temetésem légyen”.^[8]

Veszteségként könyvelhetjük el, hogy – feltehetően a szöveghiány következtében – nem olvashatunk könyveiről, iskolákról, diákokról pártfogó, támogató intézkedéséről. Noha tudjuk Debreczeni Tamásról, hogy peregrinus diákjaink egyik jeles pártfogója volt. Tornai P. Ferenc marburgi tanuló 1618-ban ajánlotta neki egyik munkáját, Tornai P. Gáspár (talán az előbbinek atyja) 1628-ban, Leidenben megjelent disputációját dedikálta neki.^[9] Az egyházat pártoló és segítő intézkedései közismertek voltak, ennek bizonyosságként hozhatjuk fel Milotai Nyilas Istvánt, aki 1617-ben Debreczenben napvilágot látott „Az mennyei tudomány szerint való irtovány...” című könyvét neki dedikálta, mint „Az Isten Anyaszentegyházának kegyes patrónusának”.^[10] A közismerten puritánus Iratosi T. János egy Perkins-fordítást ajánlott Debreczeni Tamásnak,^[11] s a dedikációban megemlítette, hogy elismert és nagy haszonnal munkálkodó jószágigazgató, azaz gazdasági szakemberként is számon tartották a szélesebb közvéleményben. Frölich Dávid európai híró természettudós egy 1644-ben kiadott öröknaptárát ajánlotta Debreczeni Tamásnak, mint patrónusának.^[12] Milotai és Iratosi egyaránt „Deák”-nak titulálja, s valószínű, hogy a Tornai Ferenc ajánlásában olvasható Debreczeni L. Tamás névalakban az „L” betű a Literatus kifejezést rejti. Ezek szerint deákos műveltsége is közismert volt. Kár, hogy iskoláztatásának körülményeiről nem szól testamentumában.

Másolatról lévén szó, a szöveg betűhív közlésétől eltekintettünk. Megtartottuk azonban azokat a sajátosságokat, amelyek a korabeli beszéd – talán nem a másolóra, hanem a végrendelkezésre jellemző – hangzásvilágát hordozzák. Megemlítjük, hogy valószínűleg az eredeti iratra volt jellemző, miszerint a „cs” betűhöz következetesen kapcsolódott az „y” (szerencsytől, csyelekedetemnek, csyak, stb.). Miután különösebb jelentősége nincs, az általánosan használt rövidítéseket (sz. = szent, nagoknak = nagyságoknak, stb.), néhány kivételtől eltekintve, jelzés nélkül oldottuk fel. A tulajdonnevek írásán nem változtattunk.

DOKUMENTUM

Testamenteria Dispositio, die 29 9bris [Novembris] Anno 1645.

Testamentum omnia si perdas famam servare.^[13]

Én Debreczen Tamás születtem e világra Daroczon, 1570. 9 Decembris. Házasodtam meg 19 Maji Anno 1600. Löttem Szakmári udvarbíró Anno 1606. Hadtam el az udvarbírószágot Anno 1610. Löttem Tokai praefectus Anno 1611. Hadtam ezt el akaratom ellen, mert az Fejedelem vitt el onnét Erdélyben Anno 1622. Löttem Erdélyi praefectus kedvem ellen 1623. Hadtam ezt is el, szeginy Fejedelem meghalván, Anno 1630. Löttem Pataki praefectus Anno 1632. 9 7bris [Septembris].

Meditatio Mortis

Minden keresztény embernek tudni kell, s én is tudom, hogy az embereknek minden nyavalyái egy-egy követe az halálnak, ez világbul való kimúlásokra. Az nagy Úr Isten pedig az emberi nemzetségtől az ő végóráját, helyét és módját annyira eltitkolta, hogy soha azt senkinek meg nem jelentette. Én is azért érezvén testemben elmentem[14] és minden érzékenséget, az üdő és sok nyavalyák miatt való fogyatkozásimat, nem akarok csak úgy ez világból kimenni, mint az kik az élet után semmit nem remélenek, hanem az keresztény boldog reménséget előttem viselvén, jó lelki ismérettel való készüléssel, gyermekim, atyámfiái és minden ez világon tovább való felebarátim közül akarok amazon örökkévaló hazámban ilyen hitben és reménségben általmenni.

Nem tartom az emberi nemzetségnek, főképpen az keresztényeknek állapottyokat az vak szerencsétől függeni, hanem vallom és hiszem, hogy az egy igaz Teremtő Isten, ki Atya, Fiú, Szent Lélek teremtette ez világot minden szeme vakokkal [!][15]. Ő adott engemet is ez világra, mívelt, táplált, éltetett, és az Ő igaz esméretire juttatott Sz. Léleknek világosítása és munkálkodása által, őrizett, oltalmazott teljes életemben. Kiért legyen örökké áldandó az Ő Szent Neve. És noha az én szüleimnek gyarló véreből löttem és születtettem, minden romlandóság alá vettettem, ismérem is az én számtalan sok bűneimet, fogyatkozásimat, melyek szüntelenül szemeim előtt forognak énnem. Mindazonáltal azoktul meg nem rettenek, mert teljes bizodalommal hiszem és vallom, hogy ha mind ez világ bűneit egyedül én cselekedtem volna is, poenitentia tartás után, mind felülmúlja az Istennek irgalmassága, az én Christusomnak keresztfán kiöntött csak legkisebbik vérenek cseppe is arra elég az én bűneimnek eltörlésére.

Ilyen igaz isméretében lévén azért az én kegyes Istenemnek és Atyámnak, bízást és nagy bátorsággal ajánlom lelkemet az Úr Istennek az Ő szent kezében. Testemet pedig oly reménséggel adom az nyugodalomra az ő anyjának a földnek, hogy az utolsó napon feltámad dicsőségesen, és lelkeimmel egyesülvén, az én kegyes ítélő bírámnak jobb keze felől állatván, az örök életnek bírására, az több hívekkel együtt és szentekkel bevitetem. Ámen.

Világi dolgaim

Mindeneknek előtte ez világi dolgaimban az én kegyelmes uramot, őnagysága Rákóczi György uramot őnagyságát, Isten kegyelmébül Erdély Országának fejedelmét, Magyar Ország részeinek urát és Székelyeknek fő ispányát etc., nekem kegyelmes uramot. Az én kegyelmes asszonyomat Lorantffi Susánna asszonyt, megnevezett Erdély Országának fejedelem asszonyát, nekem kegyelmes asszonyomat igen alázatosan kérem: ha az én vénségemben, erőtlenségre jutott állapotomban, tizenhárom esztendő alatt terhes tisztviselésemben, szolgálatomban mi fogyatkozásim estek volna, kegyelmesen megbocsássák, és szántsándékkal való cselekedetemnek ne tulajdonítsák. Mert az én rajtam bízott tisztemben és szolgálatomban híven és igazán jó lelki ismérettel szolgáltam, és az mennyire lehetett, istenes utakon, [...] romlása nélkül, jószáginak jövedelmeket kár és fogyatkozás nélkül beszolgáltattam igazán. Könyörgök azért alázatosan az én hű, jámbor és nem haszontalan szolgálatomrul megemlékezvén, az én szeginy fiamat Debreczeni Györgyöt vegyék kegyelmes oltalmokban, mivel immár az marada szeginy közülök, hogy ennek példájáruul több hasznos szolgák is kötelezhessék magokat az őnagyságok szolgálattyára.

őnagyságoknak én körülöttem sem ládáimban, sem házamban semminemű levelei nincsenek, az jószágról való levelek Klobusoczki uram kezében vadnak, az melyek pedig tisztemben estenek, mind őnagyságoknak adtam. Az missilis levelek minden esztendő forgási alatt is valamennyi jött, mind az szállásomon, két almáriumban vadnak berakva, tudja Klobusoczki uram és körülöttem lakó deákok. Valamikor őnagysága akarja elővetetheti és oda rakhatja, ahova kegyelmesen akarja. Nem szükség azért se ládámot, se házamot

pecsételni halálom után való gyalázatomra, kiért alázatosan könyörgök önagyságoknak, olyan dolog ne essék halálom után.

De Propriis Acquisitis Bonis

Az én vélem sok jókat tött kegyelmes Istenem és Atyám az ő ingyen való kegyelmességéből minden érdemem felett, világi életünkben, szegény üdvezült édes feleségemmel, fáradságinkra, munkáinkra kegyelmesen áldását nyújtván, kevés világi jókkal is látogatott vala bennünket, melyekről ennek előtte ednéhány esztendőkkel dispositiot is töttem vala közöttök, úgymint fiaim és leányim között. De mivel az Úr Isten az én bűneimért az ő igaz ítéletiből ab anno 1639 feleségemet, két házas leányimat, két fiamat, Debreczeni Jánost és Sigmondot elszóltotta minden mag nélkül, és csak az egy fiamat Debreczeni Györgyöt hagyá szemeim előtt meg, egy fiacskájával Gábrissal. Előbbeni Testamentaria Dispositiomat változtatnom kellett, és újobban disponálnom. Jóllehet talám méltán sem magamat, sem dispositiom olvasóit nem kellene fárasztanom, mert mind az Istennek igazsága, mind az Természet és Ország törvénye azt diktálják, hogy mind az ősrül állók, mind az acquisitomból[16] állók, akar mi névvel nevezendő jók az atyákrul, anyákrul az ő saját gyermekekre maradjanak és szálljanak per gradus,[17] de mivel atyámiai és unokáim is vadnak még mostan, hogy azok is mindenik szabados dispositiomat vötték kicsiny acquisitumombul, és egyik az másikat meg ne gyűlölje érte, és veszekedések se legyen, mivel nekem, sem az üdvezült feleségemnek semmi anticumok,[18] sem jószág, sem örökség, sem semmi res mobilisunk[19] nem vala. Hanem az nagy kegyelmes Isten magunknak adta volt, az mi kevés vagyon. Azon keresett javaimbul ilyenképpen disponálok, kire hogy az Úr Isten kegyes consensusát[20] nyújtsa, alázatos könyörgésem által kérem és kívánom ő Szent Felségétül.

Megáldott vala Isten ő Szent Felsége engemet is üdvezült feleségemmel több áldási között magzatokkal is, mert tíz fiunk és négy leányunk volt, melyek közül hét fiamat, két leányimat az Úr Isten ő Szent Felsége 8,9,5,3,5, két-két esztendő s korokban elvette tőlünk az halál által. Két leányomat, Frusinát és Juditot s három fiunkat engedte vala meg annyira nevelni, hogy házasságokat és gyermekeket értem. Az két leányimnak leányi és fiai maradtanak, kik mostan élnek, nemzetes Farkas István uram (szegény édes Frusina leányomnak) három leánya és nemzetes Máriási Ferenc uram (Judit leányomnak) egy fiacskája Máriási Ferenc, magok az szegény leányim megholtak. Fiaimnak is, mind az háromnak, Jánosnak, Györgynek, Sigmondnak voltak fiai, és elsőben Debreczeni Jánosnak fiacskája kicsiny korban megholt, hasonlóképpen Debreczeni Sigmondnak is fiacskája, s azután ez jelenvaló boldogtalan 1645. esztendőben Debreczeni János 22 Junii meghala Pálfalván, Debreczeni Sigmond is azon esztendőben 3 Octobris Sáros Patakon. És így csak Debreczeni György marada fiával Gábrissal, az Úr Istennek szent akaratjáig. Szegény megnevezett leányimat tisztességesen kiházásítván, az kit szegény Frusina leányomnak jószág venni adtam nemzetes Farkas István uram kezéhez, háromezer hatszáz forintot id est 3600, melyen őkigyelme vött is jószágot az tekintetes és nagyságos Lónyai Sigmond uram Borhidi portioját. És én most is hagyok háromezer forintot id est 3000 azoknak az három unokáimnak, Máriának, Erzsébetnek és Juditnak, úgy hogy ha Isten élteti őket, mindeniknek ezer-ezer forintot, ha pedig csak egyik maradna meg is, az egyiknek is mind az 3000 forintot Debreczeni György én holtom után fél esztendővel éppen megadja. Ha Isten nemzetes Farkas István uram életben megtartja, akkor őkigyelme kezében autentica Personának praesentiájával quietantiát[21] vévén magáért őkigyelmétül; ha pedig őkigyelme nem élne (kit Isten eltávoztasson), Farkas Máriának avagy az kinek Isten ötet parancsolja, mert tudom, hogy neki kell az két öccsének, ha élnek, gondjokat viselni atyjok halála után. Az másik leányomnak is tisztességes kiházásítása után jószág venni (mivel az mi kicsiny jószágocskám volt, azt az fiamtul leányomnak nem adhattam) adtam ötezer forintot id est flor. 5000. Az egy fiacskája maradván szegény Debreczeni Juditnak, elégségesnek ítélem lenni Máriási Ferenc uramnak az oda maradott portékát s ötezer forintot, de ha az gyermek meghalna, [...][22]

Res mobilisombul, szőnyögekbül, paplanokbul, arany s ezüst marhákbul, még csak ön tálakbul is kiadtam szeginy édes leányimnak részeket. Darhlocz István uramnak, öcsémnek, az mi maradott volt atyjáru és szeginy annyokru, még ifjú legény korában, mikor Turzo Imre halála[23] szállott Szakmárra, megadtam ökegyelmének, tudja ökigyelme.

Debreczeni Mihály öcsém uramnál is semmi osztozó marhám nincsen, noha atyánk, anyánk egy volt, de én onnat szeginyektül az eredetnél és tizenkét vagy tizenhárom esztendeig való feltartásnál [...],[24] hanem jámbor szolgálatom után kellett osztán magam vénségemig élnem. Őtet is, tudja az jó öcsém ennek kárát, eléggé intetem, adjon tisztességes szolgálatot eleiben, mert szeginy leginy különben dolgában s ez világi életében elő nem mehet. Promoveáltam[25] volna is örömet jó tisztekre, mikor az Úr Isten nekem módot adott volna abban, de semmiképpen nem fogadá szómat az édes öcsém. Sőt még magamnál is fizetésemért nem akart szolgálni. Fő helyekre commendáltam[26] jóakaró uraim által, mind az mi kegyelmes urunkhoz is uraságában, és gróf Betlehem[27] uramhoz őnagyságához is gubernátorságában, hozzá építvén három lóval, mindennel, köntössel is, de mindenektül csak elment bocsátatlan. Hogy láttam, hogy elő nem vihetém, kértem azon, ha másutt nem lakhatik, hogy ne gyalázatoskodjék miatta, lakjék házamnál, két lóra fizetése jár, míg élek. Vagy valamelyik jószágomnak, vagy udvarházamnak viselje gondját jól, ő nevedkjék belőle, de nem kellett az édes öcsémnek semmi jó akaratom. Csak lovat is tizenháromat adtam ökegyelmének, egyszer is másszor is, szerszámostul, azon kívül köntössel tartottam esztendőről esztendőre, ez mai napig is, mert mostan is Pálfallyai házamtül hordós borok, verő disznaja, búzája és minden esztendőben egy-egy vég karasiája[28] jár. Az minémű állapotokban forgottam, akarván házassága után is elővinni, örömet megházasítottam volna jó helyekre, de azt sem akarta én általam, hanem erdélyi praefectusságomban házasodott meg, hírem nélkül, egy kurva nemzetbül. Olykor adta híremmé, mikor immár meg is esküdtek volt, azért sem vethettem el, noha nagy vétek volt, hanem magát köntössel, mátkáját akképpen, minden köntössel, kit utána kellett vinni, elkészíttem, minden élést és bort, az mi kellett adtam, úgy bocsátottam ki lakodalomnak végbe vitelére. Háromszáz és egynéhány forintokon váltottam ki zálogban lévő jószágát. Az én Istenem, az mit énnékem adott, az jó öcsémet tápláltam, segítettem, halálom után is hagyok neki flor. 200, kit temetésem után Debreczeni György mindjára adjon nekie, efelett míg él, az jó öcsémnek az rendelt provisio[29] megjárjon. NB. Ezt az haszontalan írást csak azért kellett írnom, az kik az ő dolgát nem értették, ne tegyenek az emberek ítéletet felőlem, hogy egy testvér lévén velem, ilyen alázatos állapotban maradott ökigyelme, és hogy én nem promoteáltam volna.

Halálom és temetésem után Debreczeni György fiam szolgálímat és szolgálóimat elegendő képpen mindeneket megelégtsen. Varkoni Mihálynak, az inasnak, mivel engemet az ő tehetsége szerint éjjel és nappal szolgált, adjon Debreczeni György ötven forintot és egy gyermek lovat az ménesbül, jót.

Ezen kívül, édes fiam Debreczeni György, minden acquisitumimat, akármi névvel nevezendők, legyenek azok jószágok, örökségek, udvarházak, és egyéb res mobiliseket teneked hagyom mindenestül, és teutánad az te maradékidnak ad utrumque sexum,[30] valamíg te élsz és a te maradékid élnek, addig más atyafiakra az én acquisitumimbul maradt és való javaim én dispositiom ellen ne szállhasson. Ilyen conditioval[31] azért, hogy mivel énnékem minden jószágim és örökségim csak summában vadnak és nem örökök Pálfalván kívül, míg az te gyermekid, mostaniak és Isten áldásából ezután lévőök durálnak,[32] az fiú ág bírja, míg az fiú ág nem deficiálna,[33] addig az leány ág ne bírassa, csak kiházassítsák tisztességesen, ha pedig az fiú ág deficiálna, az leány ágra szálljon, de azok is feloszthassák egymás között, el se adhassák, hanem ha melyiket kiváltják, az árát, vagy rajta lévő summát egyiránt osszák fel magok között. Hogyha pedig teneked és maradékidnak (mivel halandó az ember) mind halálotok lenne, az Pálfalvi udvarház, Ombodi, Amádi, az Szent Martini portio, ha addig ki nem váltják őket, immediate szálljon Farkas István uram három leányára, szeginy Debreczeni Frusina leányomtul valókra, minden nemű hasznaival, és az Szakmári hegyen lévő szőleimmel. Az Szakmári házam pedig in eo casu,[34] kit Isten eltávoztasson, hogy Debreczeni György mindkét ágon deficiálna, maradjon és szálljon Patiri, Vasvári portiommal Debreczeni Mihály öcsémre és maradékira az summáig, kit megmutat az levele. Ha pedig szeginy öcsém addig meghalna, arra való maradéki nem lennének, azok is szálljanak feljebb megemlített unokáimra, nemzetes Farkas István leányira. Daróczi István uram öcsémnel egy atyánk, anyánk

volt, és noha őkigyelmének én nálam semmije sem maradt, mert az mi kicsiny atyai keresményében anyja halála után nálam maradt, azt mind megadtam őkigyelmének, az mint erről oda feljebb írtam. Mindazonáltal őkigyelme énnekem gyermekségemtől fogva igaz, tökéletes és tőlem hallgató engedelmes atyámfia volt, szolgált is valamiben kellett. Ha Debreczeni György mindkét ágon deficiálna, kit Isten távoztasson, Tokaji házamat két darab szőleimmel, úgymint Kotser barát vagy Kanducz, Csiszár Ladány Bornemisza alja szőlőt Thot földes Bartus,^[35] őkigyelmére és maradékira szálljanak Enczenci portiommal. Sőt, ha az én unokáimnak, Farkas Máriának, Erzsébetnek és Juditnak magtalanul holtok történnék, kit Isten távoztasson, Pálfalvi udvarház is, minden hozzá tartozó jószágival, valamint szegény unokáimnak hagytam, Daróczi István uramra és mindkét ágon lévő maradékira szálljanak.

Item: Vagyon abban az casusban, ha Debreczeni György és mindkét ágon való maradéka deficiálna, kit Isten távoztasson, az Tolcsvai házamat és minden szőlő örökségem az Tolcsvai hegyen azzal az igazsággal szálljon és maradjon szegény idvezült Debreczeni Judit leányomtól való Máriási Ferenc uram fiára, ifjabbik Máriási Ferencre. Levelei is annak cum exemptione^[36] több leveleim között vadnak, mely megadását [...].^[37] Item in eo casu Sáros^[38] városban való házamat kétezer forintig, ami in scriptioban^[39] vagyon és az Kis Pataki majorom, kit örökben szerzettem, szálljon Verőczy Ferenc^[40] uramra immediate,^[41] és az őkigyelme maradékira vagy legatariusira^[42] az summáig, az felső ház.

Item fiam ott való jóakaró uramra, ifjabbik Klobusiczki Andrásra és minden maradékira (in eo casu) Nagy Dobrony egészen, in Cottu de Bereg és Kis Dobronyi portiom valamint én hagytam in flor. 8600. És az felit valamit építék vagy pénzen veszek az capitalis summával együtt tempore redemptionis^[43] hagyom őnagyságának, mikor kiváltják simul et semel deponálják. Építettem udvarházat is majorsággal, istállókat, szekérszint és jó csűr, mely épületeim exarendaltaték ad fl. 400.^[44] Kérem azért az én jóakaró fiam uramat Klobusiczki András uramat, emlékezzék meg az őkegyelméhez eleitől fogva viselt és mutatott jó akaratomról, és hogy az Úr Isten mind magának, minden dolgában szerencsés, boldog előmenetelt adjon, s mind édes gyermekinek örvendetes, boldog nevedést, sőt holta után is jó gondviselő jóknak [...].^[45] az én szegény Debreczeni György fiamat ne hagyja, oktassa, tanítsa és oltalmazza. Minthogy pedig akármikor is, de kiváltképpen az mostani időben még az megért elméjű expertus és industrius^[46] embereknek is felette szükséges az tanács, fenyíték és általában az sok gonosz lelkű emberek ellen, mennél inkább az féle ifjaknak, mint Debreczeni György. Elmémben forog, az kit ennek az világi életben az világi emberek közül [...], Isten után azoknak gondviselések, segítségek, oltalmok alá commendálok szegény fiamat, Debreczeni Györgyöt. Mindenek felett pedig az én kegyelmes uramat és asszonyomat, és Rákóczi Sigmund uramat, őnagyságokat igen alázatosan kérem, sőt ugyan az élő Istenre kényszerítem, noha arra se magam, se fiam méltók nem vagyunk, ugyan mindazonáltal őnagyságok természet szerint való kegyelmességeket tartsák meg szegény fiamra, megtekintvén azt, hogy őnagyságokat én ez esztendő alatt jámborol és hasznosan igyekeztem szolgálni, életemet is az őnagyságok szolgálatjában végezem. Őnagyságok után tekintetes, nemzetes Kemény János uramat, Keresztúri Pál uramat, nemzetes Csernelházi Csernel György uramat, Zákány András és ifjabbik Klobusiczki András uramat, nemzetes Farkas István, Daróczi István, Némethi János, Kis Tamás, Baxi István, Szerenczi István, Fekete János uramékat kérem az hol és miben kívántatik, jó tanácsokkal, igazgatásokkal, segítségekkel segítsék és igazgassák, hogy az Úr Isten az őkigyelmek holtok után való maradékjóknak is jó gondviselőjeket, oltalmokat rendeljen és adjon.

Végezetre pedig minthogy mostan az mi bűneinkért az Úrnak [...] mindenedet [...] emésztő haragjában, az mely nemzetben az döghalál esik, keveset hagy benne, avagy mind elhordja, az mint hogy csak az mi falunkban is elég példa vagyon efféle. Ha az Úrnak akaratja és kegyelme, hogy szegény fiamat Debreczeni Györgyöt elszólítsa, és mostan élő két fiacskáját, avagy annak egyikét meghagyja, kit az Úr Isten az ő nagy irgalmasságáért eltávoztasson, de ha ugyan úgy akarná ő Szent Felsége, legyen az ő szent akaratja. Ebben azért az keserves casusban Klobusiczki András uramat ugyan az Istenre és lelki üdvösségére kényszerítem [...] fiát vegye keze és gondviselése alá Daróczi István urammal öcsémmelel együtt, s tartsák, neveljék az árvákat, minden jószágimat kezekhez vévén neveljék, tanítsák, az mikor micsoda tanítások kívántatik, jószágokból és annak jövedelméből táplálják őket, educállyák^[47] az Isten nevének dicsiretíre mindened

felett. Míg az perfecta aetast[48] el nem érik, kezekben se bocsássák jószágokat, azt elérvén pedig, eresszék kezében Gábrisnak, vagy az másinak, az melyik az üdőt éri, vagy ha mindkettő érné, mindkettőnek, ha pedig azok is meghalának, az jószág mindenképpen szálljon úgy mindenikre, az mint feljebb oda megírtam.

Testamentumnak executori[49] is nemzetes Zákány András, Klobusoczki András és Daroczi István uraimék legyenek.

Utolszor ezt is nem akarom elfelejteni: ha az én velem sok jókat tölt kegyelmes Istenem az ő bölcs itéletiből több sok kegyes reám való gondviselése között úgy rendeli, hogy itt Patakon fejezem bé ez világi életemnek végét, jóakaróim, felebarátaim, fiaim és jámbor szolgálaim gondviselések alatt, temetésem semmi pompával ne legyen, hanem mennél nagyobb alázatossággal, csendesén. Atyafiakon kívül semmi idegen külső főembereket ne fárasszák, ne citállyák. Valami cifrás és új zászlót és címereket ne csináljanak, koporsómra ezüst szeget ne veressék, oratiokat ne proclamáltassanak.[50] Vagyon nékem zászlóm szimplex, magamhoz illendő, kit vagyon 20 esztendeje, hogy csináltattam. Címerek is vadnak, ugyanakkor csinálták, azokra csak a diest és annust[51] kell íratni. Semmi epitafiumot se írjanak, hanem csak az nevetem, üdömöt és az mikor halálom léssen. Csak azon kérem az prédikátor uramat, az ki prédikálni fog az templomban, mivel tisztviselő ember voltam, mely miatt sokan az mint akarták volna, magam is az mint kívántam és szerettem volna, nem úgy járhattam el dolgomban, kellett véteni is sokaknak az tiszt miatt, mindenekért azért szómmal őkgiyelme megkövesse. Kívánom [...] [52] szerint, hogy az Úr Isten én uramat[53] ennek az nemzetes helynek és kiterjedett jószágnak igazgatására jobb, alkalmasabb és őkegyelmének kedveskedőbb embert adjon igazgatására, dirigálására, noha én magam sem esmérem azt magamban, hogy senkit igazságában szántsándékkal megbántottam volna.

Ezek után legyen és maradjon örökké az Úrnak szerelme, jókedve, kegyelme rajtatok édes fiam és mind ez világon több élő felebarátim, atyámfiai. Igazgasson, vezéreljen, segítsen Szent Lelkének erejével az ő akaratjának, parancsolatjának elkövetésére, megtartására, hogy kegyes életet élhessetek és boldog kimúlást nyerhessetek ő Szent Felségétől. Ámen.

Actum in S[áros] Patak, die 18 xbris [Decembris] 1645.

Költ ezen testamentum Zákány András, Klobusiczki András, Ferenczi István, Daroczi István, Verécsi Ferenc, Bay János, Fekete János, Csernel Bálint és Bay István uraimék kezek írási és pecséték alatt.

JEGYZETEK

[1] Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. (1631-1648) Bp., 1954. 668. p. et passim.; Takács Béla: A sárospataki nyomda története. Bp., 1978. 8-14. p.; Détsy Mihály: I. Rákóczi György fundálói. In: Építés- Építészettudomány, 1971.

[2] Sárospataki Református Kollégium Levéltára, Dókus-gyűjtemény, fasc. 32, nro. 843.

[3] Bocskay István magyar- és erdélyországi fejedelemnek testamentomi rendelése. In: Tarnóc Márton (szerk.): Magyar gondolkodók. 17. század. Bp., 1979. (továbbiakban: Tarnóc, 1979.) 9-10. p. Bethlen Gábor

egyhaztorteneti_szemle_2001_01_143-156.htm

végrendeletének hitvallási része is ebben a szellemben fogant. Uo. 104-105. p.

[4] A Magyarországi Református Egyház hitvallási irata. Bp., 1965. 42. p.

[5] Tarnóc, 1979. 21. p.

[6] Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György családi levelezése. Bp., 1875. 587-588. p.

[7] Tonk Sándor: Árva Bethlen Kata. Kolozsvár, 1998. 31 p.

[8] Uo. 197 p.

[9] RMK III. 1225, 1426.

[10] RMNy 1132.

[11] RMNy 1683.

[12] RMNy 2047.

[13] Ha mindent elveszítesz, a végrendelet megőrzi a hírt.

[14] Értsd: elmúlásom.

[15] Minden bizonnyal a másoló hibásan olvasta a szöveget, feltehetően *szemre valókkal* a helyes.

[16] Acquisitomból = szerzett javaimból.

[17] Per gradus = itt: nemzedékről nemzedékre.

[18] Anticum = ősi birtok.

[19] Mobilis = ingóság.

[20] Consensus = itt: beleegyezés.

[21] Authentica Personának praesentiájával quietantiát = hiteles személy jelenlétével nyugtát.

[22] Ez a lap utolsó sora, a folytatásból kiderül, hogy itt a szöveg hiányos, amit a másoló nem érzékelt, vagy egyszerűen tudomásul vett, mert őrszóként (Res) a következő oldal első szavát rögzítette. Meglehet, hogy az ő felületessége nyomán maradt ki hosszabb-rövidebb rész.

[23] Thurzo Imre 1621. október 19-én hunyt el Nicolsburgban.

[24] Itt újabb szöveghiány van, a valószínű folytatás: *többet nem vettem*.

[25] Promoveál = előléptet.

[26] Commendál = ajánl.

[27] Idős Bethlen István.

Bevezetés[1]![endif]

[28] Posztófajta.

[29] Provisio = ellátás.

[30] Ad utrumque sexum = mindkét ágon.

[31] Conditio = feltétel.

[32] Durálnak = élnek (tartanak)

[33] Deficiál = kihal (magva szakad)

[34] In eo casu = abban az esetben.

[35] Nehezen értelmezhető, zavaros szövegrész, talán a szomszédokat is megnevezte eredetileg.

[36] Cum exemptione = kiváltságával.

[37] Itt is hosszabb szöveg hiányzik, noha a másoló ugyanúgy járt el, mint fentebb, őrszóként a következő oldal kezdő sorát (Item in eo casu) adta meg.

[38] A folytatásból következik, hogy Sárospatak városáról van szó, a másoló itt is hibázott.

[39] Inscriptio = szerződés.

[40] Verécsi S. Ferenc (1607-1660) 1644-től sárospataki lelkész, a puritánok nagy ellenfele.

[41] Immediate = közvetlenül.

[42] Legatarius = örökös.

[43] Tempore redemptionis = a kiváltás idejéig.

[44] Exarendaltaték ad fl. 400 = bérbe adattattak 400 forintért.

[45] Valószínűleg: *jó gondviselőket, oltalmazókat adjon.*

[46] Expertus = tapasztalt, industrius = szorgalmas.

[47] Educál = nevel.

[48] Perfecta aetas = felnőttkor.

[49] Executor = végrehajtó.

[50] Oratit proclamá = prédikációt hirdet.

[51] Dies = nap, annus = év.

[52] Vélhetően a *szívem* szó kimaradt.

egyhaztorteneti_szemle_2001_01_143-156.htm

[53] Inkább *uramnak*.

[a cikk elejére](#), [a vissza a tartalomjegyzékhez](#).

2.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMI

Gyulai Éva:
A görömbölyi görögkatolikus egyház 1877. évi canonica
visitatioja (2. rész)

A közlemény első részét ld.: *Egyháztörténeti Szemle*, 2000. 2. sz. 110-134. p. (A Szerk.)

A kántor épületei

251. A kántor háza

Sárból épült, igen rossz állapotban, említésre sem érdemes.

252. A ház méretei

20,41 m hosszú, 5,41 m széles, 2,37 magas, négy 71 cm hosszú és 61 cm széles ablaka van, négy téli ablaka, zsalui nincsenek.

253. Szobák

Két szoba, padlójuk nincs, az egyik szobában vaskályha, a cselédszobában sparherd, jó állapotban.

254. Konyha, kamra

Van, de pince nincs.

255. Istálló

Istálló sárból, igen rossz állapotban. 6,6 m hosszú, 4 m széles és 1,75 m magas.

256. Gabonatóroló

Nincs.

257. Terménytároló

Nincs.

258. Kocsiszín

Nincs.

259. Disznó- és tyúkól

Igen rosszak, mondhatni, nincsenek.

260. Egyéb épületek

Nincsenek.

261. Kerítés

Nincs.

262. Telek

Nincs.

263. Az épületek fenntartása

A hívek költségén.

A kántor jövedelmei

264. A kántor földjei

A telek- vagy zálogkönyv szerint:

579. hrsz. ház és udvar: 310öl, 520 sz. kertecske, 300

676. hrsz. rét a Hejón túl, I. osztályú, 1250 öl

677. hrsz. szántó, II. osztályú, 1 hold és 1000öl

847. hrsz. szántó: Lyukhegy, II. osztályú, 5 hold 283 öl

848. hrsz legelő: Egyek, 500 ö

922. hrsz. szántó, I. osztályú, 1 hold 233öl

1386. hrsz. szántó, II. osztályú, 2 hold 987öl

1411. hrsz. szántó 2/3-a II., 1/3-a III. osztályú, 1 hold 864öl

2304. hrsz. szántó, III. osztályú, 4 hold 100 öl

2393. hrsz. rét, II. osztályú, 700öl

265. A kántor jövedelmei a 199–200. alapján

Minden évben 1 korec (31 1/4 liter), zsellérektől 1/2 korec vagy 15,8 l tiszta búza, más semmi.

266. Tűzifa

A kegyuraságtól avagy a munkácsi püspöktől 4 öl fa.

267. Alapítványok

268. Kötött stólák

a./ házasság kihirdetése: *semmi*

b./ esketés: *50 krajcár*

c./ az újasszony bevezetése: *semmi*

d./ a gyermekágyas bevezetése: *semmi*

e./ egyszerű temetés: *50 krajcár*

f./ nagy temetés: *1 forint*

g./ koporsótétel: *50 krajcár*

h./ az evangélium egy stációja, vagy olvasása: *10 krajcár*

i./ a Lázár-evangélium olvasása: *10 krajcár*

k./ búcsúztató ének kistemetésen: *1 forint 50 krajcár*

l./ temetési búcsúztatáson ének nagy temetésen: *2 forint*

269. Libera stóla:

a./ misemondásért: *4 krajcár*

b./ énekes miséért: *6 krajcár, az alapból 70 krajcár, nagyobb fizetésből még több*

c./ mise panachidával: *1 forint fizetésből 10 krajcár, 1 forint 50 krajcár fizetésből 20 krajcár*

d./ házszentelés:

e./ eledel megáldása húsvétkor: *kb. 23–30 tojás*

f./ Koleda a pappal: *Vízkeresztkor gazdától 2, zsellértől 1 krajcár*

g./ Koleda a pap nélkül: *nincs szokásban*

270. Diptichon olvasása

Ezen a címen a kántor a paptól 1 forintot kap, a pap köteles a kántor diptichonját is olvasni.

271. Vetés megáldása

Egy liter bor az egyház borából.

Bevezetés[1]![endif]

egyhaztorteneti_szemle_2001_01_157-172.htm

272. Kegyes szolgálatok

a./ keresztelésért: *4 krajcár*

b./ gyónásért: *semmi*

c./ áldoztatásért: *semmit, felajánlás esetén annyit*

d./ utolsó kenetért: *semmit*

e./ elhunytakért szóló liturgia: *a borból és zsemlyékből harmadot*

f./ temetésért: *semmit*

g./ egyebekért: *a felajánlottakból a harmadot*

h./ megvendégelés címén: *egy forint és két liter bor az egyháztól szokás szerint*

273. A kántor jövedelmének forrásai

Az uraságtól kap évente 10 forint 50 krajcárt.

A kántor

274. Név, cím

Sztulyakovics Mihály, született 1832. október 13-án, nős, 7 gimnáziumi osztályt végzett, kolostorban 2 1/2 évet töltött el.

275. A helységben eltöltött évei

1873-tól van itt, azelőtt Eperjesen volt kántor 1854-től, 1856-tól Viszlón.

276. Gyermekai

5 gyermeke van, egyet Miskolcon helyezett el, a 7-ik osztályt végzi, a többi otthon van.

277. Külseje, magaviselete

Tiszta, rendes, szerény.

278. Erkölcssei

A kántor erkölcssei jók, beszédmódja szivélyes, alázattal viseli magát.

279. Egyházak

Csak a görömbölyi egyházban szolgál és a leányegyházakban.

egyhaztorteneti_szemle_2001_01_157-172.htm

280. Szentségek és szent kötelességek

Rendben és kegyességgel végrehajtja.

282. A templom felszerelése

Rendben és tisztán tart mindent.

283. Egyházi ének oktatása

Vasárnapokon délután három órakor tartja az iskolásoknak a tanítóval együtt.

284. Az énekeskönyvek rendben tartása, szellőztetése

Rendben és tisztán tartja az énekeskönyveket, egyszer szellőzteti őket.

285. Saját könyvei

Molivoszlov, typikon.

286. A kántor épületei

A kántor gondot visel rájuk, rendben tartja őket.

287. A kántor kertje

Nincs neki.

288. A kántor földjei

Ereje szerint műveli őket, a mezőgazdálkodás szabályait betartja. Trágya híján a földnek csak a legkisebb részét trágyázza, a szomszédokkal együtt egy részt ugarnak hagy.

289. Saját föld

Nincsen.

290. A pap segítése kötelességeiben és az épületek karbantartásában

Így van.

291. A pap tisztelete

A pappal a kellő tisztelettel viseltetik és betartja a törvényes alárendeltséget.

292. Egyetértése másokkal

Egyetértésben él másokkal, különösen a hívekkel.

293. Kifogások a kántor ellen

Nincsenek.

294. Távolléte

Nem lépi túl a pap által engedélyezett időt.

Iskolaépületek

295. Az iskola épülete

1857-ben szilárd anyagokból épült a hívek és a kegyúr költségén, zsindegyházzal van fedve, jó állapotban van. Az épület 22,66 m hosszú, 8,89 m széles és 3,25 m magas, lásd a No 302.

296. Tanterem

9,46 m hosszú, 7,55 m széles és 2,96 m magas, 89 férőhelyes, 6 ablaka van, a külsők mérete: 1,45 m magas, 97 cm széles, a belsőké: 1,57 m magas, 1,13 m széles, nyugaton 2, északon 3 ablak van. Egy ajtaja van: 1,86 m magas és 1,1 m széles. Jó állapotban van.

297. Fűtés, takarítás

A fát a tanulók maguk hozzák, a tanterem fűtését és a takarítását is a tanulók végzik a tanító felügyelete mellett, egymás után sorban.

298. A tanterem helye, a padok elhelyezése

Száraz, egészséges, világos helyen van, 6 db külön pad van a fiúknak és 6 a lányoknak. A padok és az ajtó távolsága: 4,85 m, a katedra 2,43 m hosszú, 1,14 m széles, 46 cm magas.

299. Padló és kályha

Padló nincsen, vaskályha jó állapotban.

300. Ablakok

3 ablak nyugatra és északra néz, kettő a veteményeskert felé, egy a tanító kertjére.

301. A tanterem

A tanterem a tanító házában van, lásd No 295. és 296.

302. A tanító háza

Lásd No 295.

303. A tanító háza

A tanteremmel együtt lásd No 295. és 296–300.

304. Szobák

A tanító házában a tantermen kívül a./ a tanító hálósobája 4,34 m hosszú, 3,09 m széles, b./ 4,91 hosszú, 4,04 m széles, c./ előszoba 3,24 hosszú, 2,74 széles. d./ sütő vagy nyílt konyha 3,14 m hosszú, 4,50 m széles. Kályha az a./-ban, padló az a./- és b./-ben deszkából van, jó állapotban.

305. Kamra, konyha

Konyha 2,85 m hosszú, deszkapadlója van, kamra nincs, sem pince. A kamra istállóként szolgál.

306. A tanítónak van:

a./ gabonátároló: nincs, b./ terménytároló: nincs, c./ kocsiszín: nincs, d./ fafészer: nincs, e./ disznó- és tyúkól: nincs, f./ kút: nincs

307. Kerítés

75 m hosszú kerítése van: tölgyfarudakból áll, a cölöpök lécei közé maga a tanító helyezett napraforgót és kötött drótot.

308. A tanítói épületek

A kegyuraság és hívek költségén emelték és tartják fent.

309. A tanító épületei

Az épületeket a tanító számára építették, mivel külön kántor van.

Az iskola alapja

310. Az iskola alapja

Az iskola a latin szertartású iskolával közös alappal rendelkezik az 1868. törvény értelmében. Évi javadalma 16 forint, ennek feléből a görög szertartású iskola részesedik. Az alap: 2100 öl, lásd a G. mellékletet.

311. Veteményeskert

Van, nagysága 600 öl, ez fele az 1200 öl-ös 547 hrsz. alatti területnek, a másik fele a latin szertartású iskolát illeti.

312. A veteményes kerítése

Árokkal van körbevéve, ennek felét a görög szertartású tanító csináltatta.

313. A veteményes leltára

Van ilyen.

314. Az iskola tőkéi

Bevezetés[1]![endif]

Nincsen.

315. Az iskola jövedelmei

A No 310 alapján: a./ a szántókból: –, b./ a veteményesből: –, c./ a tőkékéből: semmi , d./ hiányzási bírságokból: semmi, e./ más bírságokból: semmi, f./ maradványból: semmi, g./ egyéb forrásokból: semmi.

316. Az iskola bevételi és kiadási naplója, számadások

Napló nincs, számadás nincs.

Az iskola irányítása

317. Tanterem az 1868. törv. 38 -a szerint felszerelve

Mindennel fel van szerelve, kivéve a padlót.

a./ fekete írotábla: két tábla van állvánnyal ellátva

b./ fali olvasótábla: 14 nyomtatott és 12 írott magyarul, 16 nyomtatott és 8 írott ruszinul

c./ palatábla: az iskolának egy sincs, de a gyerekeknek 17 db van

d./ földgömb: egy nagy, átmérője: 24 cm

e./ térkép: Két nagy Magyarország térkép és egy kis Európa térkép

f./ természetrajzi ábrák: 16 tábla van

g./ számológép: bodzából házilag készítve

h./ métermértékek gyűjteménye: métertáblán kívül semmi

i./ felvételi napló: a beiratkozási napló kézírással készült

k./ anyakönyv és osztályzat: hasonlóan kézírással

l./ mulasztási napló: hasonlóan írva

m./ általános óraterv:

n./ részletes óraterv:

o./ tanterv:

318. Az 1868. törv. 11 -a szerinti könyvek

A tanító kezében 8 könyv van, két ruszinul, hat magyarul, melyekből a tanító részint kifejtve, részint a táblára írva oktat.

319. Szekrény

Nincs.

320. Néptanítók lapja

Rendben.

321. Az iskola felszerelésének leltára

A 73. alatt soroltatik be.

322. Tornahely

Az iskola ajtaja előtt van egy alkalmas hely, de nincs semmi felszerelése.

A tanító egyházalapja

323. Szántók, rétek

Szántókban, rétekben, erdőkben semmi, legelőben az őt megillető rész, összesen 4 1/2 hold.

324. A tanító kertje

Előzőleg semmi nem volt, mostantól 5 almafa, 4 körtefa, 4 cseresznyefa, 5 sárgabarack és 2 szilva.

325. Természetbeni tanítói fizetés

Semmi.

326. Kézpénzben

Kézpénzben a görömbölyi hívek által közösen 300 forint jár.

327. Oktatási pénz a tanulóktól

Semmi.

328. Tűzifa

Télidőben az iskolások hozzák, egyébként a kegyuraság jóakaratóból kérésre kap az iskola fát, szállításról a község gondoskodik.

329. Más címen

Semmi.

330. A tanító a kántor tisztét is ellátja

Külön kántor van.

A tanító

331. Név, életkor, származási hely

Paulovics János, született 1809. január 18-án Stefanócon (Zemplén megye)

332. Bizonyítványai

Végzett jogász

333. Gyermekai, tudományos kiadásai

5 gyermeke van, két fia saját kenyéren van, mint kézművesek, 3 lánya otthon, közülük a legidősebb Eperjesen nevelkedett. Tudományokra legjobb akarata mellett sem tud költeni élelmezési kiadásai miatt.

334. A tanterem rendben tartása

Rendben és tisztán tartja.

335. Szorgalma a tanításban, a szabályok betartása

Így van.

A görömbölyi iskola tantárgyi kimutatása

A leadott tananyag: kérdés, § és oldal szerint

Tantárgy	Osztályok						
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	
Hittan	1–25	1–56	1–229	1–103	1–195	1–195	1-2.-ban kevés, 3-ban hit, 4-ben remény, 5–6-ban szeretet
Bibliaismeret	15 §	20 §	30 §	33 §	42 §	42 §	liturgiai-ünnepi énekek
Egyházi ének							1-2.-ban falitáblák, 3-4-ben
Magyar olvasás	15 §	15 §	33 §	52 §	40 §	116 §	írás-olvasás, 5-6-ban olvasmányok a könyvből
Ruszin olvasás	1	2	3	4	5	6	falitáblák
Számтан							1–2. ismeri a számokat, az egyszeregy felét, 3-4. ismeri és írja a számokat és a teljes egyszeregyet, 5-6. tudja a négy műveletet, az új mértékeket a törtekkel
Természetismeret			10	15	28	28	a 16 természetrajzi táblával együtt
Földrajz	10	15	20	25	40	58	a térképekről és a földgömbről
Magyaro. története	15	15	25	30	45	62	magyarul és szlávul
Mezőgazdálkodás							4-5-6. tudja a 9 módozatot, a veteményezést, ültetést és gondozást

336. Hiányzási napló

Rendszeresen vezeti és bemutatja minden héten a parókusnak.

337. Saját könyvtár

A tanítónak van saját könyvtára, 26 könyvből áll, a D. melléklet szerint.

338. Saját föld

Nincs neki.

339. Kötelességtudás, óraterv

Nincs kárára működésével az iskolának, az óratervet rendszeresen figyelembe veszi.

340. Olvasási módszere

Az új módszerrel él.

341. Fellépése a gyerekekkel és hívekkel

Nyájas.

342. Külseje

Külsejében hivatalának megfelelő illendőséget és szerénységet tanúsít.

343. Egyetértése másokkal

Másokkal, különösen az iskolaszék tagjaival példás egyetértésben él.

344. Kifogások ellene

Nincsenek.

345. Erkölcssei

Erkölcssei jók, élete dicséretes és példaadó.

346. A tanító a kántor tisztét is viseli

A tanító nem viseli a kántor tisztét.

Az iskolai tanulók

347. Az iskolaérett gyerekek a mellékelt összeírás és A., B., C. táblák szerint

egyhaztorteneti_szemle_2001_01_157-172.htm

a./ 6–12 év között: *összesen: 109, fiúk: 48, lányok: 61*

b./ 13–15. év között: *összesen: 58, fiúk: 33, lányok: 25*

c./ 6–15 év között: *összesen: 167, fiúk: 81, lányok: 86*

348. Iskolába járók

a./ 6–12 év között: *összesen: 74, fiúk: 35, lányok: 39*

b./ 13–15. év között: *összesen: 31, fiúk: 11, lányok: 17*

c./ 6–15 év között: *összesen: 105, fiúk: 49, lányok: 56*

349. Iskolakötelesek

a./ 6–12 év között: *összesen: 35, fiúk: 13, lányok: 22*

b./ 13–15 év között: *összesen: 27, fiúk: 19, lányok: 8*

c./ 6–15 év között: *összesen: 62, fiúk: 32, lányok: 30*

350. Hiányzások a napló szerint

büntetett: 227 + igazolt: 3100 = összesen: 3227

351. Az iskolából kikerült tanulók tudtak:

a./ magyarul jól olvasni: *16, olvasni és írni: 14*

b./ ruszinul jól olvasni: *16, olvasni és írni: egyik sem*

c./ magyarul és ruszinul jól olvasni: *16, olvasni és írni: egyik sem*

352. A No 335 alatti tantárgyak érdemjegyei

	Kitűnő	Jó	Elégséges	Elégtelen
Hittan	26	33		
Bibliaismeret	16	22	21	
Egyházi ének	5	12	11	
Magyar olvasás	24	28	6	1
Ruszin olvasás	13	3	35	8
Számтан	10	31	17	1
Természetrajz	2	9	25	1
Magyarország története	12	35	12	
Mezőgazdálkodás	5	9	14	
Földrajz	11	31	17	

353. A szent liturgián való részvétel

egyhaztorteneti_szemle_2001_01_157-172.htm

A tanulókat kötelezik a részvételre, nagyobb részt minden kényszer nélkül részt is vesznek.

354. Részvételük az istentiszteleti rendben

A liturgikus énekben kapnak szerepet.

Iskolaszék

355. Iskolaszék létrehozása, tagjai és ünnepélyes beiktatásuk

Az iskolaszéket 1067/1877. április 18-i püspöki kinevezés által és a püspökség 14 -a értelmében állították fel, s tagjait ugyanazon év május 6-án vezették be hivatalukba. A tagok neve: Vigyó János elnökhelyettes, Rembeczky István gondnok, Puskás István, Kecskés József, Kocsis János, Lukács Mihály és Leskó András.

356. Az iskolaszék ülései, jegyzőkönyve

A megegyezés alapján végzi szolgálatát.

357. Az iskolaszék működése (a Püspöki Kar V. Rendelete 18–57. -a alapján)

Ugyanúgy a megegyezés alapján végez mindent.

A kurátorok vagy egyházgondnokok

358. Név, életkor, társadalmi állás

Puskás István, zsellér, betöltötte a 65. évét.

359. A gondnokok száma, választása

A szokás alapján csak egy van, a kerületi alesperes által választott 1863-ban.

360. Az iskolaszék jogainak gyakorlása

Jogait akadályoztatás nélkül gyakorolja, kötelezettségeit teljesíti.

361. A templom, parókia, kántorház fedelének javíttatása

Lehetőség szerint.

362. A gondnok és a kántor jövedelmének ellenőrzése

Ezeket nem felügyeli.

363. A kamatok beszédése

Igyekszik a kamatokat beszédni.

Bevezetés[1]![endif]

364. Az egyház és az egyházközség egyéb képviselője a gondnokon és az iskolaszéken kívül

Az egyetlen kurátoron és a kinevezés által felállított iskolaszéken kívül semmilyen más képviselő nincsen.

Az egyházi (egyházszolga)

365. Az egyházi választása

Az egyházfit a kurátor választja.

366. Az egyházi alapja

Fél úrbéri telek a telekkönyv alapján:

679. hrsz. szántó, II. osztályú, 2 hold 596 öl

680. hrsz. rét, I. osztályú, 1 kaszás, 206 öl

961. hrsz. szántó, II. osztályú, 1374 öl

1324. hrsz. szántó, II. osztályú, 2 hold 238 öl

1477. hrsz. szántó, fele II. osztályú, fele III. osztályú, 1 hold 250 öl

1571. hrsz. szántó, II. osztályú, 397öl

1650. hrsz. szántó, II. osztályú, 496 öl

2299. hrsz. szántó, III. osztályú, 1 hold 350öl

2385. hrsz. legelő, 200 öl

2386. hrsz. rét, II. osztályú, 1150 öl

Lásd a G. melléklet alatt.

367. Az egyházi jövedelme

a./ gabonából: *gabonában semmi.*

b./ készpénzben: *temetési harangozásért 22 krajcár, panachidás miséért 4 krajcár*

368. Az egyházi kötelességei

Harangoz, kiségit és a ruhákat mossa, ha az egyházi épületek javításra szorulnak, mestert hív és felügyeli azt, a hivatalos leveleket elviszi az illetékesnek, köteles a parókus munkásaira felügyelni.

369. Az egyházi ismeretei

Tudja, hogy a híveknek tilos a szent dolgokat megérinteni, köztük a lándzsát is.

A bába

370. A bába választása

Az egyházközség előjárói választják.

371. A bába ismeretei

Kioktatták a keresztelés és a gyermekágyas körüli kötelességekre, és arra is, hogy szükség esetén a keresztelést elvégezze.

Halottvivők és halottszállítók

372. Sírásás, halottszállítás és eltemetése

A sírásás, a halott vitele és a holttest eltemetése az elhunyt tehetsége szerint megy végbe.

373. A halottvivők fizetése

Lásd a No 372.

A hívek

374. A parókiához tartozó lelkek összeírása

	Göröm-böly	Ara-nyas	Csaba	Diós-győr	Hámor	Har-sány	Kisgyőr	Mályi	Miskolc	Mocso-lyás	Geszt	Szirna
Özv. nő	7	-	1				-	3	8			
Özv. férfi	63	1	13				2	12	49			
Gk. házasság	157	-	9				2	6	51		1	2
Gk. férj vegyes rítus	19	7	19	3	2	1	1	7	25	1		6
Gk. feleség vegy. rít.	25	5	10			1	1	13	48			7
Gk. férj vegyes vallás	-	-	2				1		6			
Gk. feleség vegy. vall.	2	-	4				1	1	10			
Végzettek fiúk	8	1	2					2	5			
Végzettek lányok	8	-	2	1			2	3	6		1	1
Iskolások fiúk	81	3	8		1	1		9	54		1	2
Iskolások lányok	86	2	12	1	1	1	4	12	56	1		3
Fiúk 6 éven alul	75	6	12	1	2	1	1	5	36	1		1
Lányok 6 éven alul	74	4	10	1	3	1		7	38		1	3
Gk. fiúk vegyes vall.	-						1		5			
Gk. lányok vegy. vall.	-							1	8			
Nemkat. fiúk vegyes vallás	1								4			
	-		2						6			

Nemkat. lány vegyes vallás												
Iskola egyháza	Gk.	Rk.	Rk.	Rk.	Rk.	Rk.	Ref.	Rk.	Rk.	Rk.	Ref.	Rk.

A hiányzó leányegyházak híveinek összeírását az F. mellékletben közöljük.

Megfigyelések és rendeletek

1. A No 5-höz. A *Boldogságos Szűz Mária Oltalmának megszentelt ünnepe*
2. A No 43-46-hoz. A *parókus intézkedési hatáskörébe utaljuk és rendeljük, hogy fordítson gondot ikonosztáz építésére, s az alája rendelt hívek közösségét illetően minden évben legalább egyszer tudósítson, hogy e célra a hívek mennyit ajánlottak fel. Ne mulassza el, hogy az ikonosztáz állításához egy különálló fenntartási alapot létesítsen, s ennek számadásait a szokásos időben benyújtsa.*
3. A No 65-höz, a No 39. tanúsága szerint. *Illetéktelenek a szentélybe ne engedtesse be, mivel a szertartás szerint ott nincs helyük. Így a gyónásokat se lehessen a szentélyben meghallgatni, ezért elrendeljük, hogy a gyónásokat a saját helyükön, vagy a narthexban hallgassák meg, mivel a görömbölyi templomban a narthex déli vagy északi sarkában a kórus alatt, vagy a kóruson belül a gyónásokat megfelelő módon meg lehet hallgatni.*
4. A No 72-höz. *Mivel úgy tűnik, hogy a házi szőlő semmi hasznot nem hoz, sőt inkább veszteséget, ki kell adni egy gazdának felesbe.*
5. A No 38-hoz. *Az 1859. okt. 12-i No 1821. rendelet értelmében a szekrényt két kulccsal kell ellátni, ezek kezelését az 1877. évi No 50. és 636. értelmében kell végezni.*
6. A No 93–175-höz. *A kiadott enciklikák szolgálnak zsinórmértékül.*
7. A No 96-hoz. *A zsoltárokat hiánytalanul kell énekelni.*
8. A No 98-hoz. *Amire a Povecserije esetében ügyelni kell az, hogy ha Mária Mennybemenetelének ünnepe vasárnapra esik Gyümölcsoltó Boldogasszony Virágvasárnapra, ezen kívül a Nagyböjt 4., 5. és 6. hetében hétfőre, valamint Nagyheten hétfőre, péntekre és szombatra, végül Húsvét vasárnapra és Húsvét utáni hétfőre, keddre vagy szerdára esik, akkor Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén nincs Nagy-Povecserije, de a többi napon rendesen elvégeztetik.*
9. ---
10. A No 110-hez. *Dialógus Szent Gergely liturgiáját semmiképpen nem lehet elhagyni, hanem az előírt időben rendesen meg kell tartani.*
11. A No 201–202-höz. *Görömbölyön nincs semmiféle megosztás, érvényes ugyanis az Egri és Eperjesi Egyházi Főhatóság utasítása 1852-ből, melynek értelmében a jövedelmet annak a papnak kell szolgáltatni, akinek vallásán a családfő van. A leányegyházakban a megosztás az 1814. évi No 23034. királyi rendelet értelmében – elfogadva az Egri Egyházi Főhatóság által 1865. évi márc. 21-én No 389., az Eperjesi által 1865. márc. 31-én No 525. alatt – úgy van, hogy mindegyik fél a saját papjának fizet, s a latin szertartású (római katolikus) családfő a görög-katolikus papnak minden görög-katolikus családtag után csak úgy és*

annyit köteles fizetni, amennyit a saját római katolikus papjának fizetne, ha a szóban forgó családtagok vagy személyek római katolikusok lennének. Fordítva pedig, a görög-katolikus családfő a papjának az egész közös rész felét köteles fizetni, s minden római-katolikus személy után a római-katolikusok szokása szerint kell a római-katolikus papnak fizetni.

12. A No 212. és 271-hez. Ezennel úgy határozunk, hogy a vetés megáldása fejében a papnak két forint, a kántornak pedig 30 krajcár járjon a templomkasszából.

13. A No 251–263-hoz. A parókusra bízuk, hogy minden lehetséges eszközt igénybe vegyen, hogy a kántor háza minél előbb megépülhessen.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

2.
évfolyam

1. szám

A. D.
MMI

Lagzi Gábor:

A litvániai katolikus egyház hétköznapijai a Szovjetunióban egy disszidens szamizdat hasábjain

A tanulmány a Faludi Ferenc Akadémia – a magyar jezsuiták ifjúság és felnőttképzési programjának támogatásával készült. (A Szerző)

Európában Litvánia a katolikus hit elterjedésének a legészakibb pontját képviseli. A kereszténység – lengyel közvetítéssel – a 14. században érkezett el a pogány litván törzsekhez, akik akkoriban képesek voltak egy Nagyfejedelemségbe kovácsolni több százezer négyzetkilométeren élő, zömében már akkor is ortodox, szláv nyelvű lakosságot. A Lengyelországgal való szövetség eleinte perszonálunió formájában valósult meg, majd 1569-től reális unióba öltött testet – a nemesi Rzeczpospolitában. Az erős lengyel befolyás az egyházi életben is érezhető volt, aminek a vége a 19. század végén következett be, amikor is a Lengyelország felosztásai után az Orosz Birodalomhoz kerülő litván területeken nemzeti ébredési mozgalom bontakozott ki. Ez a mozgalom erős egyházi gyökerekkel bírt (az „ébredők” nagy része paraszti családokból származó katolikus pap volt), és a cári elnyomás ellenhatásaként a litván nemzeti érzés és a katolikus hit egymásra talált, megszűnt az egyház „nemzeti tudathasadása”, ami azt jelentette, hogy a litván származású, de már lengyel érzelmű egyházi vezetők irányították a litvánnyelvű híveiket.

Az önálló litván nemzeti állam létrejötte az első világháborút követően az egyház számára is megteremtette a zavartalan fejlődés lehetőségét. A katolikus egyház papsága nem csak az egyházi életben játszott szerepet, hanem a politikai, gazdasági, szellemi életben kimagasló számban találhatunk papokat, ami a cári politika következménye volt, hiszen akkoriban a katolikus lelkészeknek a civil életben is integratív szerepet kellett betölteniük. Az 1927-es konkordátum, valamint az egyházmegyei határok meghúzás tovább erősítették az egyház társadalmi pozícióit, ami például megmutatkozott abban, hogy felemelte a szavát az 1926-tól kibontakozó tekintélyelvű rendszer túlkapásai, törvénytelenégei ellen.

A virágzó helyzetet a Molotov-Ribbentrop-paktum szakította félbe, amikor is a Szovjetunió több lépcsőben bekebelezte a balti államokat. Az egyházüldözés azonnal elindult: jogi, adminisztratív, fizikai módon korlátozták az egyházak mozgásterületét: megtiltották a hitoktatást, szétkergették a papi szemináriumokat, felmondták a konkordátumot, kiutasították a pápai nunciust, államosították az egyház vagyont, s ráadásul az egyház megszűnt jogi személy lenni. Az 1941-es német támadás után a helyzet valamelyest javult, bár a nyugatról érkezett megszállók nem adták vissza

teljesen az egyház (és az állam) teljes szabadságát. Az 1944-es második szovjet megszállás megpecsételte a litván nemzet (és a katolikus egyház) sorsát több mint ötven évre.

A szovjet megszállás után szinte azonnal széleskörű partizánmozgalom bontakozott ki, az önálló nemzetállamért küzdőket mind a három balti államban „Erdei testvéreknek” nevezték el. A legjelentősebb fegyveres ellenállás Litvániában alakult ki, s szabadságért való küzdelemben – a maga módján – az egyház is kivette a szerepét. Litvánia új szovjet urai a saját elképzeléseik alapján akarták átalakítani az országot, a mint ilyenben a komoly szervezethez és befolyással bíró katolikus egyháznak nem volt helye: a papság tömeges deportálása (a litván lakosság jelentős hányadával együtt), a helyükön maradt püspökök letartóztatása, sőt, kivégzése azt jelezték, hogy a szovjet hatalom az egyházi szervezet teljes felszámolására készült. Látva ennek sikertelenségét ezt követően „nemzeti”, a Vatikántól független egyház létrehozásán fáradoztak – szintén eredmény nélkül. (Moszkva ezután már „csak” annyiban avatkozott be az egyházi hierarchiába, hogy az általuk 'lojálisnak', 'megbízhatónak' ítélt főpapok felszentelését engedélyezte.) A Sztálin halálát követő, enyhülésnek is nevezhető időszakban valamelyest javult az egyház helyzete, hiszen a deportált papok nagy része – több tízezer civillel együtt – visszatérhetett szülőföldjére, és két üres püspöki széket is be lehetett tölteni.

A II. Vatikáni Zsinat változásai nem kerülhették el Litvániát sem: a liturgiában a latin helyett a nemzeti nyelvet kezdték el használni, intézményi szintek párbeszéd kezdődött a hívők és az ateisták között. A Vatikán – eleinte bátortalan – Ostpolitik-ja (keleti politikája) is meghozta a maga csekély eredményét: 1968-1969-ben három új püspök felszentelésére került sor, bár mindhárman csak korlátozott jogkörrel bírtak az egyházmegyéjükben.

Az 1960-as évek végére, az 1970-es évek elejére egyre több jele mutatkozott annak, hogy a litván lakosság egyre elégedetlenebb a szovjet politikával: egy országos szintű disszidens, szervezett ellenzéki mozgalom kibontakozása kezdődött meg, amely a katolikus egyház köré szerveződött meg. Az jogfosztottság elleni tiltakozás egyik módja volt a petíciók szerkesztése: egy részüket maguk a papok írták alá, de 1972-ben volt olyan is, amelyet már több mint 17 ezer személy látott el kézjegyével és az ENSZ főtitkár Kurd Waldheimen keresztül jutattak el eredeti címzettjéhez, Leonyid Brezsnyevhez, az SZKP főtitkárához. Az írásos beadványok több célt szolgáltak: egyrészt ilyen módon lehetett a helyi társadalmat és a nemzetközi közvéleményt mobilizálni, másrésztől így akarták a szovjet hatalmat arra kényszeríteni, hogy legalább kis mértékben javítson az egyház jogi helyzetén.

Ezzel vette kezdetét, hogy a „hallgatás egyháza” felemelte szavát a sorozatos törvénytelenlések, a jogfosztottság ellen. Mivel hivatalos keretek között semmilyen lehetőség nem mutatkozott, a fennálló helyzetet mérlegelő és abból következőket levonó papok arra jutottak, hogy földalatti, szamizdat folyóiratot indítanak el. A végső lökést ehhez az 1971-es perek adták, amikor is három litván papot ítélték börtönbüntetésre hitoktatás miatt, tehát egy olyan tevékenységért, amely az egyház legalapvetőbb missziós feladatai közé tartozik. 1972 márciusában jelent meg a *Litvániai Katolikus Egyház Krónikájának* az első száma. A szerkesztőket az a cél vezérelte, hogy a tények önmagukért beszéljenek, ez tükröződött a lap névválasztásán is. Fontos mozzanatnak bizonyult, hogy itt valósult meg az egyházi és a világi disszidens mozgalom összefogása, hiszen a litvániai körülmények között a nemzeti függetlenségért és a több egyházi szabadságért küzdők egymásra voltak utalva, az egyik a másik nélkül megvalósulhatatlannak látszott.

A *Krónika* szerkesztője Sigitas Tamkevičius volt, az akkori kybartai plébános (jelenleg ő Kaunas érseke, s 1989-től a kaunasi papi szeminárium rektora is), a konspiratív munkát ő fogta össze, s még a legközvetlenebb munkatársai sem tudtak a munkájáról. Jellemző volt, hogy az adott munkafázisokat (adatok gyűjtése, a cikkek megírása, azok a szerkesztőhöz való eljuttatása, a szamizdat legépelése, sokszorosítása, terjesztése) különböző személyek végezték, akik mit sem tudtak a másik szerepéről. Figyelemre méltó, hogy a *Krónika* szerkesztőire és munkatársaira „vadászó” KGB-nek nem sikerült sem megszüntetnie a szamizdat kiadását, sem megcáfolnia a bírósági tárgyalások alatt a *Krónikában* megjelent adatokat, ahol a szamizdat munkatársai elleni vád rendszerint a „szovjetellenes propaganda és agitáció” volt.

S ez is volt a cél: hiteles hírforrás lenni a litvánok és a külföld (elsősorban a Vatikán) számára, a *Krónika* az indulásától fogva a gonosz ellen az „igazság fegyverével”, a tények erejével harcolt. A kb. 40-50 sűrűn gépelt oldalon több állandó rovat jelentkezett: A szovjet iskolában; Hírek az egyházmegyékből; Belorusszia, Ukrajna, Moldávia katolikusainak a helyzete. A *Krónika* terjedelmének szinte egészét a csupasz és mindent eláruló tények tették ki: hogyan semmisítették meg a hatóságok az útszéli keresztek, milyen módszerrel próbálkoztak a beavatkozni a hatóságok a plébániák életébe, hogyan zaklatták a hívőket, mi hangzottak el a bírósági tárgyalásokon.

A kiadvány számait különböző módon Nyugatra csempészték. 1976-ban Chicagóban, ahol nagyszámú litván emigráns közösség él, megalakult a kizárólag a *Krónika* fordításával és kiadásával foglalkozó társaság. A minden évben jelentkező kötet tartalmazta a *Krónika* addig megjelent számait angol, német, olasz, spanyol fordításban, és ingyen küldték meg egyházi (püspökök, püspöktakar konferenciák) és

világi (könyvtárak, politikai pártok, társadalmi társaságok) személyeknek, szervezeteknek. És ami a legfontosabb: a sajtó munkatársai számára elengedhetetlen forrásnak bizonyult a *Krónika* – nemcsak a litván, hanem a szovjetunióbeli katolicizmust illetően általában. A kiadványt rendszeresen használták a Vatikáni Rádió, a Szabadság Rádió, az Amerika Hangjai munkatársai. Ilyen formában egy visszacsatolós információs rendszer alakult ki: gyakran előfordult, hogy a Nyugatról sugárzott rádióadásokból kellett értesülniük a litvánoknak, mi is történik valójában a szülőföldjükön.

A hatalom válasza a *Krónikára* nem késlekedett, letartóztatások és perek sorozata vette kezdetét 1973-tól, ahol a legsúlyosabb büntetésnek nyolc év szigorított börtön számított, de az orosz disszidens mozgalom kiemelkedő alakja, a Nobel-békedíjas akadémikus Andrej Szaharov barátját, Szergej Kovaljovot a vilniusi bíróság – a *Krónikával* összefüggésbe hozható ügyben – hét év börtönre és három év száműzésre ítélte.

A *Krónikának* köszönhetjük, hogy a szovjet vallás- (és részben nemzetiségi) üldözés tényei, összefüggései jelenleg a rendelkezésünkre állanak, ami nem mondható el a lettországi katolikus egyházzal, de az észtszvági és lettországi evangélikus egyházzal sem. A szovjet hatalom a balti államokra (Litvániára, Lettországra és Észtországra) – érzékelve azok nemzeti, társadalmi, gazdasági, vallási, mentalitásbeli különbözőségét – kiemelkedő figyelmet fordított. Az állambiztonsági vonalon is hasonló volt a helyzet, hiszen a litván KGB pl. egy külön osztálya kísérte figyelemmel a katolikus egyház aktivitását. Mivel a nemzeti és egyházi ellenállás a Szovjetunió területén talán Litvániában volt a legerősebb (habár hasonló jelenséggel találkozhatunk a grúzok, az örmények és a görög katolikus ukránok esetében), azért a vallási és a nemzeti aktivitást *egyszerre* próbálta a KGB eltiporni. A disszidens mozgalom a másik két balti államra kevésbé volt jellemző, amit magyarázhatunk a társadalom nagyobb elvilágosiasodottságával (az észtek szinte teljesen, a lettek többsége az evangélikus egyházhoz tartozott), amit csak tetézt, hogy a szovjet betelepítési politikának köszönhetően nagyszámú idegen (zömében orosz) nyelvű népesség jelent meg a két köztársaság területén. Litvánia az egész szovjet korszakban megőrizte nemzeti homogenitását. (A lakosság 80%-a volt litván).

Az alábbi válogatás a szovjet korszakra jellemző vallási életnek egy kicsiny szeletét próbálja bemutatni: egy hitvalló pap hogyan vitatkozik és védi álláspontját az egyház ügyeibe beavatkozni kész hatságokkal, milyen üldözés vár egy ártatlan vidéki kirándulás tagjaira, akik imádkozni, közösségi életet kívántak élni, s ez az eset egyben rávilágít a hatalmi apparátus brutalitására is. A harmadik szövegrész az iskolai üldözés mindennapjait tárja elénk. A hívők lefilmezése, a vallásos kultusz tárgyainak

kigúnyolása, megsemmisítése szintén a szovjet ateista gyakorlat eszköztárába tartozott. A legvégén egy magyar vonatkozású esemény visszhangját közöljük.

DOKUMENTUMOK

Harc a lelkiismeret szabadságáért[2]

Juozas Tarulis, a daugailai-i[3] egyházközségi tanács[4] vezetője közel nyolcvan éves korában 1979. április 20-án elhunyt. 1979. április 30-án a körzet vezetője, A. Stankevičiene felhívta telefonon Petras Baltuska atyát, hogy megérdeklődjön, megválasztották-e már az egyházközségi tanács új vezetőjét. Azt a választ kapta, hogy még nem, de a választásra hamarosan sor kerítenek. Azt is megkérdezte, ki a jelölt, a lelkész ezt felelte:

– Én.

– Maga nem lehet elnök! – kiáltotta a hivatalnok ijedten.

– Miért nem? – kérdezte hűvösen Baltuska atya.

– Azért, mert maga kultuszszolga.[5]

– Nem, én nem kultuszszolga, hanem pap vagyok, amely bizonyára többet jelent, mint kultuszszolgának lenni. Kérem, ne keverje össze a fogalmakat. Nevezték-e valaha magát, körzetvezető asszony, a körzet szolgájának? Mondják-e az emberek, hogy: „Elmentünk a körzeti tanácsba, de nem találtuk meg a körzetszolgát.” Nevezi-e valaki az orvosokat betegszolgának, a disznóetetőt disznószolgának? Hívjuk-e körzet vezetőjét körzetszolgának? Nem.

– Nem is tudom... beszélje meg a dolgot Labanauskasszal, a körzetvezető-helyettessel, ha ő megengedi ezt...

– Mivel neki nincsen számomra mondanivalója, ezért nekem sincsen számára közölnivalóm, mert ez az egyház belügye, – magyarázta a pásztor.

1979. május 6-ai mise alatt bejelentették, hogy bizonyos ügyek megtárgyalása végett össze kell ülnie az egyházközségi tanácsnak. A tanács 21 főt számlált. Az ülésen azt beszélték meg, ki legyen a tanács vezetője, valamint a tagok egyéb feladatait is megtárgyalták. A következő feljegyzést készült az ülésről:

„1979. május 6-án tartott általános gyűlésen az alulírottak, a daugailai-i Római Katolikus Egyház egyházközségi tanácsának tagjai, megválasztottuk az egyházközségi tanácsot:

Elnök – Baltuska, Petras, Rapolas fia

Titkár – Lumbe, Zenonas, Juozas fia

Pénztáros – Siebutis, Vincas, Vincas fia...”

A tanácskozásról szóló feljegyzés másolatát ajánlott levélben megküldték Labanauskasnak, az utamai körzet végrehajtó bizottsága vezető-helyettesének. 1979. május 29-én a vb-elnöke tájékoztatta telefonon a papot, hogy a következő nap reggel 9-kor jelenjék meg vb-elnök helyettesénél, Labanauskasnál.

Mikor megérkezett Baltuska a végrehajtó bizottsághoz, az irodában nem csak magát a vb-helyettest találta, de Talmantast, a terület (rajon) vezetőjét és F. Levulist körzeti ügyészt is. Labanauskas bemutatta a papot az ügyésznek. Mikor az asztalhoz ültek, a vb-helyettes emelkedett hangon kezdett beszélni:

– Miért szegi meg a szovjet törvényeket? Az engedélyünk nélkül gyűlést hívott össze és megválasztatta magát elnöknek! Itt van az ügyész, aki megmagyarázza magának a törvényt. Figyelmeztetjük, hogy törvénytértés miatt feljelentjük magát.

A vb-helyettes átnyújtott a papnak egy írógéppel írt, megrovást tartalmazó papírt és megparancsolta, hogy azt írja alá. A pap elolvasta az írást, de nem írta alá, mondván, ő nem szegte meg a törvényt, mivel a Szabályzat[6] 16. pontja kimondja: „A vallási felekezetek végrehajtó- és ellenőrző bizottságainak gyűlései (találkozói) a kormányzat tudomása és beleegyezése nélkül ülnek össze.” Ezután a lelkipásztor kérte, hogy a találkozójukat szakítsák félbe és halasszák a következő napra, mert nem hozta magával a magnóját, amivel a beszélgetést fel tudná venni. A vezető-helyettes megsértődött ezen és felkiáltva talpraugrott:

– Maga meg akar zsarolni minket! Senki sem engedélyezi a felvételt, még ha el is hozza a magnót, – folytatta a vb-vezető emelkedett hangon.

– De felvehetem azt, amit én mondok, – válaszolta nyugodtan a pap.

– Miért kellene azt felvennie? – kérdezte Labanauskas.

– Azért, hogy vasárnap megmutassam a híveimnek, hogy mi és hogyan hangzott el itt. – A lelkipásztor folytatta a magyarázatot. – Én nem szegtem meg a törvényt, mert a Szovjetunó Alkotmányának 52. pontja és a Litván SZSZK Alkotmányának 50. pontja világosan leszögezi: „a Szovjetunióban az egyház az államtól el van választva”.

Tamantas vezető felbőszült ezeken a szavakra:

– Hát nem is tudja, mit jelent az elválasztás?

– Mit jelent? – kérdezte a pap.

– Hogy magának nincsen semmilyen joga beleavatkozni az állam ügyeibe.

– És ki engedélyezte magának, hogy beleavatkozzon az egyház ügyeibe? – kérdezte a pap – Hol található az Alkotmányban, hogy maga beleszólhatna a mi ügyeinkbe, amíg nekünk ugyanez tilos? Az Alkotmány pontja világosan fogalmaz: ha el van választva, akkor el is van választva. Jelen van a találkozónkon a törvény képviselője, az ügyész is. Ha egy válsági ügyben venne részt, akkor nem engedné meg a férjnek, hogy terrorizálja a volt feleségét és fordítva. Ha egyszer elváltak, akkor elváltak.

A lelkipásztor megmutatta nekik a kánonjogi kódexet és a zsinati határozatokat, az Szovjetunió és a Litván SZSZK Alkotmányát, valamint a Szabályzatot, és elmagyarázta: amikor a püspöki kinevezés után elfoglalta a helyét a plébánián, ha akarta, ha nem, el kellett temetnie a halottakat, keresztelnie a gyermekeket, látogatnia a beteget, gyóntatnia a híveket, stb. Ezen felül betölti az egyházközségi tanács elnöki tisztét is, mert erre

kötelezi a kánonjog és a zsinati határozatok. A pap megmutatta a vezetőnek a Szabályzatot, de a hivatalnok rápillantva egyszerűen félredobta a könyvet és azt mondta:

– Ezek régi iratok és a szovjet törvények nem erősítették meg.

– Vezető úr, maga az imént elutasította a kánonjogot és a zsinati határozatokat, – folytatta Baltuska atya, – ezért, követvén a logikáját, és is elutasítom az Alkotmányt és Szabályzatot, mert a Vatikán sem ismerte el azokat. Ezen kívül a Szabályzat nem törvény. Vezető úr, kérem, mutassa meg, hol van az leírva, hogy ez törvény? Ez egy egyszerű határozat. A kettő közötti különbség olyan, mintha a katona vagy a tábornok adná ki a parancsot. Ha ugyanazt tartalmazná a parancs, akkor a tábornoknak és nem a katonának kellene engedelmessé válnia. Az Alkotmány a tábornok, ezért is van a címlapjára írva, hogy „Alaptörvény”. Egy határozat nem mondhat ellen az Alkotmánynak.

– A vezető-helyettes megmutatta az egyházközi tanácsülés jegyzőkönyvét és kijelentette:

– Ez egy papírfecni, kérem, ne küldjön többször nekünk ilyeneket. Már megírtam, hogy a választás nem volt szabályos.

– De nekünk nincsen szükségünk a maga megerősítésre. Mi pusztán tájékoztattuk önt, hogy a tanács létezik, és számunkra érdektelen, mit gondol maga a jegyzőkönyvről. Ez végül is egy egyházi bizottság, és teljességgel szükségtelen, hogy az ateisták elismerjék azt.

– Általános választások szükségesek, – erősködött a hivatalnok.

– Azok is voltak. Jelen volt az egész tanács, és a templomban lévő hívek is tudtak a dologról. Mellesleg a templom nem színház, ahol kiabálni lehetne. Kérdezem én, milyen körülmények mellett lehet az összes hívót összegyűjteni? A városokban, például Vilniusban vagy Kaunasban, 50-60 ezer főt számláló plébániák léteznek. Hol lehetne egy ekkor tömeget elszállásolni, és ki engedélyezné ezt a hívek számára. Hát maguk a május elsejei felvonulás alatt választják meg a körzeti végrehajtó-bizottságot? Nem. A kánonjog és az egyházmegyei zsinat határozatai arra köteleznek engem, hogy én legyek a tanács elnöke.

– Ez felel meg a Vatikán utasításainak, – jelentette ki a vezető.

– Igen, mert mi hívők vagyunk. Mi a Vatikán utasításait követjük, míg maguk a Kremlét. De maguk kívül vannak egy egyházi közösség keretein, emiatt nincsen joguk ahhoz, hogy megválasszanak az egyházközösségi tanácsot. Logikus-e, hogy az istentelenek alkossák az egyházközi tanácsokat?! Hát a hívők választják-e meg a körzeti végrehajtó-bizottság tagjait? Nem. Az Egyház el van választva az államtól, akkor legyen valóban elválasztva. Az 'elválaszt' ige mindent magába foglal.

Az eddig hallgató ügyész közbevetett:

– A vallás ellentmond a kommunizmusnak.

– De a kommunizmus nem egy törvény, hanem egy ideológia. És hol jelenti ki a törvény, hogy a vallás ellentmond a kommunizmusnak?

– A pápa megáldotta Hitlert! – sietett a vezető-helyettes az ügyész segítségére.

– A pápa nem csak Hitlert áldott meg, hanem a Szovjet Legfelső Tanács elnökét, Podgornit és a Gromiko külügyminisztert is, valamint Hruscsov lányát, Adzsubenát, a Pravda felelős szerkesztő-helyettesének a feleségét, akit annyira meghatott XXIII. János jósa, hogy a pápai audienciát könnyes szemekkel hagyta

el[7].

– Láta, ahogyan a pápa megáldja Hruscsov lányát? – ugrott fel Talmantas.

– Hát maga látta, hogy a pápa megáldotta Hitlert? – a pap nem adta meg magát – Ha az állami vezetők vagy a képviselők találkoznak a pápával amiatt, hogy bizonyos állami kérdéseket megvitassanak, hogy átadják a megbízólevelüket vagy udvariassági látogatást tegyenek, még nem jelenti, hogy a pápa mindegyiküket megáldotta volna. Találkoztunk és én megáldottam-e önöket? De Podgorni és Gromikó látták a pápát, megmutathatom a kommunista világ sajtójának a fényképeit.

– Magának a szovjet törvényeket kell betartania, és kérem, ne akadályozzon meg minket abban, hogy a következő vasárnap (június 3-án) megválasszuk a daugai egyházközségi tanács tagjait. Két hete már gátolt minket a politikai jellegű propaganda prédikációival ennek kivitelezésében – mondta Labanauskas.

– Én nem avatkozom bele a politikába, – válaszolta a lelkipásztor – ha azt mondanák az embereknek: vegyék a fejszéiteket és menjetek megölni a körzeti vb-vezetőt, a helyettesét és a magas pozíciókat betöltő embereket, az már politika lenne.

– Imádkozhat, gyóntathat, ezt senki sem tiltja meg. Az Alkotmány biztosítja a vallásgyakorlat és az ateista propaganda szabadságát, – tájékoztatta a vezető a papot.

– De számunkra csak a vallásgyakorlat szabadsága van biztosítva, míg maguknak az ateista propagandáé. Változtassunk helyet. Miért üldöznek, diszkriminálnak minket? Mi nem vagyunk rabszolgák, afrikai néger, – kifogásolta a lelkipásztor.

– Senki sem üldözi önöket. Mutasson legalább egy szovjetunióbeli példát, – próbálta igazolni magát Talmantas.

– Akkor hol van a [katolikus – a ford. megjegyzése] sajtónk, a rádiónk, akkor miért az ateisták választják meg az egyházközségi tanácsokat? Mi magunk is meg tudjuk azt választani.

– Mi vagyunk a kormányzat, és emiatt mindenről kell tudnunk, – mondotta a vezető-helyettes ingerülten.

– Maga hatalma egyedül az Alkotmányból származik, és abban az van leszőgezve, hogy az Egyház el van választva az államtól. Tájékoztatásuk céljából megküldtük önöknek a tanácskozásunkról való jegyzőkönyvet.

– A maga gondolkodása a Smetona-korszakból származó burzsoá elemekkel táplálkozik[8], – állapította meg a vezető-helyettes.

– Miért vádol azzal, hogy burzsoá lennék? Ha ez a címke illik rám, akkor magára is, – mondott a pap, – mert mi egy korosztályhoz tartozunk. Csak annyi közünk van a burzsoá rendszerhez, hogy akkor vettük fel az első nadrágunkat.

– Jogunk van eltávolítani a tanácsból a nem odavaló embereket. – fitogtatta az erejét Labanauskas.

– Természetesen, ha nem tetszik valakinek az orra vagy a füle, akkor nem lesz alkalmas jelölt ezer emberből sem, – válaszolta Baltuska atya.

– Miért beszél most nekem az orrakra a fülekről? – ment át támadásba a vezető-helyettes.

– És miért vádol engem burzsoá gondolkodással? – vágott vissza a pap.

egyhaztorteneti_szemle_2001_01_173-194.htm

- Én nem szeretnék külföldön élni – mondta a vezető-helyettes.
- Én sem – ismételte az eddig hallgató ügyész.
- Külföldön rothadás és hanyatlás van – folytatta az ügyész.
- Azt hiszem, civilizáltan beszélgettünk – foglalta össze a vezető-helyettes.
- Köszönöm – mondta a pap, felállt és kiment az irodából.

Az egész beszélgetés kb. öt decibel erősségű volt.

A fiatal hittanosok kihallgatása[9]

1981. augusztus 19-én egy 20 fő fiatalból álló vilniusi csoport Mindunai (Moletai rajon)[10] faluba érkezett és Monika Klimaite-nél kértek elszállásolást. A kirándulás célja a kikapcsolódás és hitigazságok mélyebb megismerése volt. A fiatalokat Ričardas Černaiuskas atya kísérte el, aki a vilniusi Szt. Mihály templom káplánja.

Az első napon a fiatalok segítettek a házigazdának bevinni a pajtába a szalmát, míg mások azt szétszórták a padlón. Este mindannyian a pajta közelében gyülekeztek össze és a földön térdelve mondták el az esti imát. Mindenki a pajtában aludt: a lányok az épület egyik részében rendezkedtek be, míg a fiúk a másokban. Számos felnőtt is társult a fiatalokhoz.

Augusztus 20-án a fiatalok imádkoztak, mindenki részt vett a szentmise Áldozatában. Szabad idejükben fociztak, vízilabdáztak és úsztak a tóban. Este a Vatikáni Rádió adása után pár lány rémülve szaladt a paphoz és közölték, hogy megjött a rendőrség. A pap megnyugtatta a felizgatott lányokat, és azt mondta, semmi rosszat nem tettek és senki sem bánthatja emiatt őket. Négy ember érkezett: két civil és két rendőr. Az egyikük úgy mutatkozott be, mint a moletai rajon belügyi osztályának vezetője. Nagyon be volt rúgva.

- Kik maguk és miért gyűltek itt össze? – kérdezte a vezetőjük.
- Maga részeg, hogyan is tárgyalhatnánk akármiről így? – válaszolta a pap.

A vezető megragadta a papot a kabátujjánál fogva és azt mondta:

- Megyünk a rendőrségre!
- Nem megyek magával sehová, mindaddig, míg maga részeg! – mondta a pap.

A vezető megparancsolta, hogy kérjenek erősítést Moletaiból, a rendőrök elmentek. A vezető inni- és ennielőt követelt magának. Amikor meghallotta, hogy a fiataloknál sem alkohol, sem dohány nem volt, dühösen kifakadt:

- Én ezt az absztinens, nem-dohányzó bandát a rács mögé juttatom!

Este 10-kor hét kocsiiban sok rendőr érkezett. Pár kocsi a lámpájával a pajtát világította meg. A fiúk az ajtóban álltak, míg a lányok a szalmán zsúfolódtak össze. A fiúkat megközelítő rendőrök nem tudták felmutatni az ügyészrségi végzést, egyikük az atyára világítva ezt kiabálta:

– Ő a lelkész! Kapjátok el, öljétek meg!

A rendőrök az áldozatokra támadtak, amíg a fiúk pusztá kézzel próbálták védelmezni őt. A lányok sikoltoztak és a fiúk a rendőrökkel dulakodtak. De a küzdelem egyenlőtlen volt és a tizenéveseket a teherautóra kényszerítették. A rendőrök brutálisan jártak el, mert a fiúk oldalát és veséjét ütötték. Az áldozataikat a kocsihoz cipelték és a hajuknál, kezeiknél és a lábaiknál fogva a platóra hajították őket. Az atyát szintén a kocsira dobták, kezeit a háta mögé csavarták, a nadrágja elszakadt.

Miután a moletai rendőrkapitányságra vitték őket, elkezdődött a kihallgatás. A lányokkal kezdték, egyenként szólítva őket, megkérdezték, ki szervezte a kirándulást és miért imádkoztak. A lányokat egy részeg személy kérdezte ki, aki még a kihallgatás során is rendszeresen a másik szobába ment át és onnan alkoholtól bűzölögve tért vissza. A kihallgatási eljárás jobban hasonlított egy vad huligán magatartásához, mint egy szovjet alkalmazott hivatalos munkájához: a rendőrök nagyon rosszindulatúan viselkedtek, az asztalt az öklükkel verték, és a lányokat terrorizálva ezt ordibálták:

– Mindannyiótokat megerősokoljuk, és akkor nem lesz már kedvetek többé vakációzni!

Ezen felül a lányokat nőgyógyászhoz vitték. Először nagyon kegyetlenül megfenyegették őket. Több lány női orvos követelt, természetesen, semmiféle női orvost nem kerítették számukra, de megvizsgálta őket egy nővér. Milyen joron vitték el a hivatalos személyek a nőgyógyászhoz a teljesen ártatlan lányokat? A legtöbbjük ráadásul még fiatalokú volt. Miféle dzsungel törvénye vezette ebben a „törvény őreit”?

A sor a fiúkon volt. Ugyan azokat a kérdéseket tették fel nekik is, mint a lányoknak, ugyan azzal a rosszindulattal és megfélemlítésekkel együtt. Az egyik fiúnak még ezt is merészelték mondani: „Megölünk téged!”

Utolsóként Černaiuskas atyát hívták. Elsőként vitték az igazgató szobájába, ahol nyolc ember tartózkodott: egyesek civilben voltak, mások vagy rendőr, vagy katonai egyenruhát viseltek. Az igazgató megkérdezte:

– Ki maga?

– Pap vagyok.

– Ki szervezte a kirándulást!

– Az Úristen. Ha az ifjúság hívó, akkor nagyon könnyű őket megmozgatni.

– Minek avatkozik bele ilyen dolgokba? Ha maga pap, akkor üljön a templomában és imádkozzon. Egy pajtában szállásolta el a lányokat és a fiúkat!

– Azért szerveztem ezt a kirándulást, hogy a fiataloknak többet tudjak szólni Istenről, hogy megvitassuk a hit és az ateizmus különböző kérdéseit.

A vallató megkérdezte, mit terveztek csinálni a közeljövőben, hová akartak menni és mikor szándékoztak hazatérni. A vallató mindent leírt, a paptól felvette az ujjlenyomatát, megvizsgálta a fogait... Az igazgató tájékoztatta a papot:

– Mivel magánál nincsenek iratok, azért őrizetbe vesszük.

Hajnal lehetett, mikor a pap csatlakozott a fiatalokhoz. A kihallgatás után, különböző szobákba különítették el őket, ahol a fiatalok székeken töltötték az éjszakát. Mindenkiné a nevét és a címét felvették, és azonnal értesítették Vilniust. Tájékoztatták a szülőket, hogy gyermekeiket augusztus 21-én vihetik el a kapitányságról. Egyeseket még egyszer kihallgattak.

Reggel egy férfi és egy nő érkezett Vilniusból. Az előző valószínűleg KGB-s volt, míg azt utóbbi a rendőrség ifjúságvédelmi osztályának a munkatársa. Amíg az asszony a gyerekekkel beszélgetett, addig a KGB-s a papot kérdezte ki. Még egy ilyen kérdést is feltett neki:

– Értesítené-e a rendőrséget, ha egy ember meggyónná magának, hogy megölt valakit?

Továbbá megkérdezte, hogyan jutottak oda, ki szervezte a találkozót, imádkozott-e a fiatalokkal, mondott-e misét a pap, stb. Ezután a második kihallgatás után a papot letartóztatták. Övét, óráját, pénzét és személyes holmijait elkobozták, és csak a zsebkendőjét tarthatta meg. Egy rendőr kihúzta a fiókot és egy bilincset mutatott fel, ezekkel a szavakkal:

– Most ezek jönnek!

Nem sokkal ezután a fiatalokat összeszedték és Vilniusba szállították. A városban különböző rendőrkapitányságra szórták szét őket, ahonnan a szüleik hazavihették őket.

A papot Moletaiban tartották. Este 9-kor rendőrségi járművel Utenaba szállították. Itt harmadszor is kihallgatták, ezúttal az ügyész-nő-helyettes. Utenaban az kapitányság alagsorába zárták a papot, olyan szobába, ahová soha nem süttött be a Nap, az emeletes ágyak csupaszok voltak, és a cellában lámpa világított éjjel-nappal. Augusztus 26-án du. 4.40-ig tartották őt ott. Černaiuskas atyát többé nem hallgatták ki Utenaban. Mielőtt elengedték volna, közölték vele, hogy az irataival jelentkezzen augusztus 27-én a moletai rendőrkapitányságon reggel 10-kor. Amikor Černaiuakas másnap reggel megérkezett a moletai kapitányságra, a rendőrfőnök helyettese eléggé udvariasnak mutatkozott. Elvitte a papot az okmányirodába, ahol alá kellett írnia egy papírt, miszerint büntetést szabnak ki rá, mert nem volt bejegyezve Vilnius városába. Amikor a pap megkérdezte, miféle büntetésről lenne szó és mikorra kéne törleszteni, azt a választ kapta, hogy az ügyet továbbították Vilniusba és ebben a dologban ott fognak dönteni.

Ezután a papot elengedték.

A szovjet iskolában (1940-1970)[11]

Az osztályfőnököknek számot kellett adniuk a művelődési osztálynak, mennyi úttörő és Komszomol[12] van az osztályukban. Ebben az ügyben egy nyolcosztályos iskolában rosszul álltak a dolgok. A hívő szülők nem engedték gyermekeiknek, hogy azok belépjenek Istent tagadó szervezetekbe. Az igazgatónő nekiesett két lánytanulónak, akik egy tejüzem vezetőjének gyermekei voltak:

– Mindkettőtöknek be kellene lépni a Komszomolba.

– Nem akarunk és nem is lépünk be.

– Senki sem törődik azzal, mit akartok. Ha nem léptek be a Komszomolba, eltávolítunk benneteket az iskolából. – fenyegetőzött Jačkelevičiute igazgatónő.

A lányok egész nap a tanáriban álltak. A következő napon a jelenet megismétlődött, de a lányok nem engedtek.

– Menjetek haza és ne is lássalak titeket az iskolában, – ordibálta Jačkelevičiute.

A diáklányok könnybe lábadt szemekkel távoztak haza. Két héttel a történet után megengedték nekik újra, hogy járjanak az iskolába, de a terror tovább folytatódott.

– Vagy beléptek a Komszomolba, vagy megint eltávolítunk benneteket az iskolából és akkor nem lesz visszatérés – mondta az igazgatónő.

Megint egy hétig nem járhattak tanulni a lányok, és az alatt az idő alatt „gondolkozniuk” kellett. A lányokkal nem csak osztálytársaik, hanem néhány tanár is együtt érzett. A kényszerpihenő után a párthivatalnokok is munkába lendültek.

– Ha nem léptek be a Komszomolba, akkor elbocsátjuk szüleiteket a munkájukból, nem engedjük, hogy levizsgázzatok, nem adunk jellemzést[13] – kiabálták a hatalom képviselői.

De a lányok, az egész napot átállva a tanáriban, nem töltötték ki a nyomtatványt. Az erőszak elleni tiltakozásképpen Húsvétkor az egész osztály szervezeten elment a templomba.

– Nos, ti imádkozó sáskák, voltatok a templomban? – kiabálta az igazgatónő.

– Voltunk – felelték kórusban a diákok.

– Szedjétek össze a könyveiteket és takarodjatok haza. A szüleitekkel együtt gyertek vissza – parancsolta az igazgatónő. A szülők az iskolában a gyerekeik védelmére keltek.

– Ki csinált belőletek ilyen csökönyös embert? – kérdezte az igazgatónő.

– A maga erőszakossága edzett meg minket. Feleslegesen erőlködik, semmiképpen nem lépünk be a Komszomolba.

Az igazgatónő dühösen kiszaladt a tanáriból, és a lányok elmentek misére. Az erőszaknak ezzel vége lett.

Litvániai hétköznapiak[14]

Kaunasi érsekség

Június 14-16-án a kaunasi Szt. Antal templomban ünnepelték védőszentjük emléknapját. Az ünnepség 13-án kezdődött körmenettel. A jó hangulatot elrontották bizonyos emberek, akik az eseményt lefilmeztek. Pánik tört ki, sokan nem akartak ismeretlen operatőrök objektívjébe kerülni.[15] A következő napon a plébános, P. Šniūkta ezt mesélte a híveknek:

„Négy évvel ezelőtt a Litván Filmstúdió filmet szeretett volna készíteni Litvánia és Lettország vallási életéről. Felvették a rigai érsek szentmiséjét és Maželis püspök temetését.[16] Ezek után a felvételeket leállították... Engem neveztek ki, hogy szervezzem meg ezt a filmet. Nekem és pár püspöknek sikerült megtekinteni az addig felvett filmet. Most megint kijöttek a filmstúdióból. Az operatőrök azt mondták, hogy a Szt. Antal plébánia körmenete a legszebb, és a felvételeket egyeztetették az egyházi hatóságokkal. Amikor elkezdtek filmezni, a körmenet résztvevői között pánik tört ki, ugyanakkor a filmstúdió megígérte, hogy a filmet nem fogják felhasználni a hívők kárára. Lehet, hogy nem látjuk a filmet, de lesznek olyanok, akik igen...”

A *Krónika* nagyon komolyan tanácsolja P. Šniūkta plébánosnak és más papoknak, akik istentelen propagandafilmeik rendezői kívánnak lenni, hogy ne írjanak külföldi ateista lapokba szubjektív cikkeket, hanem teljesítsék a papok kötelességeit.

1974. április 20-án Varenaban, a diákok számára tartott ateista este folyamán nyilvánosan vetköztek a Megfeszített ábrázolása alatt, amelyet kétséget kizáróan egy fejfáról téptek le. Kinevették azt a személyt, aki az eszméért halt meg. A helyi lap, a „Krasnoja Znamja” (Vörös Zászló – a ford. megj.) tudósítója (1974. május 28.) örült annak, hogy a vallási szertartások kigúnyolásával megfelelő módon nevelik a fiatalságot. Ilyen „neveléssel” a fiatalok szívében lerombolnak minden tiszteletet a szép és a szent iránt. Nem lesznek-e ezek a gyerekek egy fegyelmezett gyarmat állampolgárai?

Šaulai

1974. március 15-én a šiaulai kombinát dolgozóit behajtották ateista felolvasásra, amelyet a kaunasi Orvosi intézet professzora, I. Zaksas vezetett.[17]

A lektor azt állította, külföldön hazug cikkeket közölnek a litvániai vallások sajtó jogainak megnyirbálásáról, ártatlan papokat ítélnék el, stb. A professzor emlékeztetett arra, hogy senki sem akar belépni a kaunasi Szemináriumba és hogy ezt az intézményt illetően a szovjetek részéről nincsen semmiféle megszorítás.[18] Ha megtörténik az, hogy egy pap több egyházközségben szolgál, akkor az azért van, mert a hívek csekély száma miatt nincsen szükség több papra. A felolvasás után a hallgatók számos kérdést tettek fel a lektornak:

–Ma azt hallottam a lektortól, hogy az ateisták – a hívők barátai. Én hívő ember vagyok és erre tanítom a gyerekeimet is. A šiaulai ateisták nem egy gyűlésen győzködtek engem, hogy gyerekeim nem lehetnek felsőfokú tanintézmény diákjai. Hol van akkor ez a barátság? – kérdezte Šileikis munkás.

A lektor biztosította őt, ha Šileikis gyerekei nem teszik le rosszabbul a vizsgákat, mint a többiek, akkor bizonyára egyetemistákká válhatnak, viszont a šiaulai ateisták magatartásáról nem rendelkezett információkkal.

Jarjavičius munkás megjegyezte, hogy az ateisták részéről szintén nem látja a barátság jeleit. V. Ivanovast kirúgták a zeneiskolából, S. Mištautas pedig nem tehette le az állami vizsgáit. Emellett, Mištautast erővel kényszerítették, hogy Karácsony előtt ateista előadást olvasson fel. Ez nem a hívők megcsúfolása? Lehet, hogy éppen ezt jelenti a baráti viszony!

Zaksas professzor azt felelte, lehet, hogy az ateisták nem cselekedtek helyesen, amikor Mištautast elküldték felolvasásra, és vizsga megakadályozásához nem szólt semmit.

Jarjavičius emlékeztetett, Litvániában a vallásos irodalom igen alacsony példányszámban jelenhet meg és alig lehet hozzájutni. Például, a „Maldinas” imakönyvért a hívők készek akár 30 rubelt is fizetni, csak hogy megkapják azt. A „Második Vatikáni Zsinat határozatai” c. könyvet Jarjavičius csak egy ateista múzeumban látta.[19]

A kultúrház igazgatója, Alminas azt állította, ő azért nem lehet hívő ember, mert napjaiban nincsenek csodák, és a múltban történtek meg kitalációk. Jarjavičius munkás megjegyezte, hogy manapság csodák történnek Lourdes-ban, Fatimában és a vallásos irodalom hiánya miatt ezek a tények sokak előtt ismeretlenek maradnak.

Zaksas professzor azt mondta, a második világháború alatt a németek Isten nevében követték el a gyilkosságokat. Egy munkás elmagyarázta, hogy Hitler istentagadó volt, és a fasiszta táborokban ezerszámra pusztultak el papok.

– Mit fognak tenni az ateisták, ha már nem marad hívő? – kérdezte Šileikis munkás.

Keveset gondolkodva a lektor azt felelte, akkor az ateisták az alkoholizmus és más fogyatékoságok ellen fognak harcolni. A hallgatóság által feltett kérdésekre a professzor vagy egyáltalán nem válaszolt, vagy homályos magyarázatot adott.

– Még a mi felolvasásunk is bizonyítja, hogy Isten létezik, – fejezte be beszédjét az egyik munkás. A teremben ováció tört ki.

Poudžai faluban az út mellett álló kereszt kidőlt. Pranas Poškus elhatározta, hogy felállít egy új keresztet, de a községi tanács vezetője, Kmelauskas tájékoztatta erről a területi vezetőket, akik megfenyegették Poskust és követelték tőle, hogy álljon el szándékától.

– Mi nem romboljuk le a keresztet – mondta S. Butkus, a területi vb elnökhelyettese – De ha az egyszer kidőlt, akkor az idejét kitöltötte, és újat nem lehet állítani.

Lékai László Litvániában

Október közepén a Magyar Katolikus Egyház prímása, Esztergom érseke, Lékai László bíboros látogatást tett Litvániában. Útjára elkísérte két magyar püspök, három prelátus és pap, valamint két orosz ortodox püspök. Lékai volt a második bíboros, aki meglátogatta Litvániát.

A *Tiesa*[21] október 18-i száma csekély teret szentel a bíboros látogatásának. Az egyházügyi megbízott, Petras Anilionis úgy szervezte meg a látogatást, hogy a magyar prímás legalább olyan fogadást kapjon, mint a német Bengsch bíboros.[22] A kaunasi kórus tagjait még fel is mentették erre az időre a munkavégzés alól.

Október 12-én de. 11.30-kor Lékai bíboros kíséretével megérkezett a kaunasi székesegyházhoz, ahol már a hívek nagy tömege várta. A templom haragjai zúgtak, a tömeg a „Marija, Marija” kezdetű dalt énekelte, és a székesegyház mellé felsorakozott lányok pedig virágot szórtak az utcára. A templomon belül a jeles vendéget L. Povilonis köszöntötte[23], aki a beszédében megemlékezett Litvánia megkeresztelkedésének 600. évfordulójára (1987). Ezek után a bíboros a két magyar püspökkel és hat pappal együtt szentmisét celebrált, a szentbeszédét németül mondta el.

A mise után csak a szeminaristákat engedték be a székesegyház sekrestyéjébe. A kaunasi irodaigazgató, Butvinskas atya az ajtóban állt és megakadályozta, hogy a papok bejuthassanak a sekrestyébe. Vajon nem utasításra cselekedett-e, annak érdekében, hogy megfossza a bíborossal való találkozás és beszélgetés lehetőségétől a papokat?

Amikor a bíboros elhagyta a templomot, a tömeg nem csak a templomkertet töltötte ki, hanem a környező utcákat is; a hívek tapsoltak és hurrát kiáltottak, és utána felcsendült a *Lietuva brangi, mano Tevyne* (Szeretett Litvániám, szülőföldem) című ének, amely mára Litvánia nem-hivatalos himnuszává vált. Maironis sírjánál a hívek megint elénekeltek a dalt.[24] A rendőrség akkora már kezdte a tömeget feloszlantni, hogy az utcai közlekedés újra elindulhasson.

A bíboros látogatást tett még a panevežes-i székesegyházban és a vilniusi Szt. Teréz templomban.

„Vajon származik-e valami haszna a litván Katolikus Egyháznak a magyar bíboros látogatásából?” – kérdezte az egyik rádióállomás.

A szovjet hatalom meg akarta mutatni a magasrangú egyházi személyeknek, hogy Litvániában a vallásszabadság létezik. A kérdés csak az, vajon sikerült-e. A két száműzött püspök nem vehetett részt a találkozón.[25] A művészeti galériává átalakított vilniusi katedrális nem fogadta a bíborost.[26] Egyszerűen kíváncsiak vagyunk, tájékoztatta-e valaki a bíborost arról a szomorú útról, amelyen a litván Egyház 1940 óta halad. A hívők közösségének lehetősége nyílt, hogy kinyilvánítsa hitét és hazafiasságát, és hogy ne kelljen ezen az érzelmeit eltitkolnia. Úgy tűnik, hogy a litvánok még mindig csak tanulják, hogyan kell ezekből az eseményekből hasznot húzni. Lékai bíborost kísérő orosz ortodox püspökök meggyőződhetnek arról, még a Szovjetunió területén lehetséges nagyobb vallásszabadságot élvezni, de ezt az embereknek kell kiharcolniuk. Más szóval, érdemes volt nekik elkísérni Litvániába Lékai bíborost. A litvániai ateistáknak pedig még egyszer megállapíthatták: eredménytelen maradt az a törekvésük, hogy a hitet és a nemzeti szellemet kiirtsák a szívekből.

A litvániai hívők számára a magyar bíboros látogatása alkalmával két igen kedves magyar személye elevenedett fel: a hitvalló Mindszenty József és Tóth Tihamér atya. Az előbbitől az áldozatos lelkületet és az Egyházhoz való hűséget szívták magukba a litvánok, míg az utóbbi könyveivel a függetlenség időszakában és a háború utáni években a fiatalok elméjét és szívét táplálta.

Függetlenül attól, hogy a jövőben milyen egyházi vezető látogat meg, a litván hívők tárt karokkal fogadják majd őt, mivel ez a személy a Nyugatról jövő friss levegőt, a szabadság kapuját képviseli.

Nagyon szerencsétlen, hogy Litvánia megyéspüspökei nem hívhatják meg szabadon a katolikus egyház képviselőit, akkor, amikor csak akarják, hanem meg kell elégedniük azzal, amit a szovjet hatalom engedélyez. A bíborost Moszkva és Pimen, egész Oroszország pátriárkája hívta meg és nem a litván püspökök. Ha a hatalom megengedte, sőt, esetleg javasolta Pimennek, hogy meginvitálja a magyar bíborost, akkor valamiféle

hasznot szeretett volna elérni ezzel. Nehéz lenne azt hinni, hogy az ateisták reményei valóra váltak.

[1] A fordítás a következő kiadvány alapján készült (1972-től 1988-ig 80 szám jelent meg): Chronicle of the Catholic Church in Lithuania No. 1-80. Translation of the Complete Lithuanian Original Lietuvos Kataliku Bažnyčios Kronika. Documenting the Struggle for Human Rights in Soviet-Occupied Lithuania Today. Translated by Casimir Pugevičius. Kiadta: Lithuanian Roman Catholic Priests' League of America, Brooklyn, New York. A folyóirat példányai fellelhetők Budapesten, az Open Society Institute-ban (OSI). Jelen dolgozatunkhoz felhasznált további irodalom: Vardys, V. Stanley: The Catholic Church, Dissent and Nationality in Soviet Lithuania. Boulder, Col. 1978.; Caprioli, Adriano – Vaccaro, Luciano (szerk.): A Katolikus Egyház a balti államokban. Bp., 2000.; Rauch, Georg von – Misiunas, Romulad J. – Taagepera, Rein: A balti államok története. Bp., 1994.; Vardys, V. Stanley – Sedaitis, B. Judith: Lithuania: the Rebel Nation. Colorado – Oxford, 1997.; Lagzi Gábor: A litván katolikus egyház ellenállása az 1970-es években. In: Valóság, 1998. 12. sz. 49-59. p.

[2] Krónika, 1979. október 19., 40. sz.

[3] A település Litvánia észak-keleti vidékén fekszik, nem messze a lett és a belarusz határtól.

[4] Egyházközségi tanács (ún. dvacatka): a szovjet időkben a legfontosabb egyházközségi szerv. A szovjet hatalom az egyházi ingatlanjait és ingóságait államosította, ezért az egyházközségnek a soraik közül 20 embert kellett kiválasztania, akik – úgymond – „kölcsonbe vették” az államtól a gyülekezethez, plébániához tartozó javakat. A hatalom ez a szervezetet használta fel, hogy kezébe tartsa a helyi egyház ügyeit, hiszen a tanács intézte a gyülekezetet érintő napi ügyeket (pénzügy, szervezeti kérdések). A tanács sok esetben leszűkítette a helyi lelkész jogkörét és mozgásterületét és ezáltal az Egyházügyi Hivatal eszközévé vált.

[5] A szovjet propaganda nyelvén ez papot vagy lelkészt jelent.

[6] Az egyházi közösségekről szóló, az életüket és mozgásterületüket súlyosan megkötő szovjet rendeletről van szó, 1975-ben bocsátotta ki a Szovjet Legfelső Tanács, s amelyet a Litván Legfelső Tanács egy évvel később fogadott el. Meg kell jegyezni, hogy ezt a Szabályzatot a litvániai papok nagy többsége figyelmen kívül hagyta, azaz gyakorlatilag nem lépett életbe.

[7] Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter 1966 áprilisában, Nyikolaj Podgorni, a Szovjet Legfelső Tanács elnöke (azaz gyakorlatilag a szovjet miniszterelnök) 1967 januárjában látogatta meg a Szentszékét, mind a ketten találkoztak VI. Pál pápával. Az utolsóként emlegetett találkozó 1963-ban zajlott.

[8] Antanas Smetona a két világháború közötti független litván nemzeti állam vezetője, 1926-tól egy tekintélyelvű rendszer kiépülése és megszilárdítása fűződik a nevéhez.

[9] Krónika, 1981. 49. sz.

[10] A település Vilniustól 50 kilométerre északra fekszik.

[11] Krónika, 1974. 11. sz.

[12] Komszomol (Kommunyiszticeszkij Szozuz Mologyozsi) – Kommunista Ifjúsági Szövetség, az általános iskola felsőbb tagozataiban, valamint a felsőoktatási intézményekben működő szervezet. A

Komszomol-tagság nem kötelező, de mindenesetre ajánlott dolognak számított. 1975-ben a litvániai Komszomol vezetősége kijelentette, hogy a „tudományos ateizmus alapjait” integrálni szükséges a szervezet politikai nevelési rendszerébe.

[13] Az érettségi alkalmával vagy az iskolaváltoztatás esetén a diákról az osztályfőnöke részletes írásos jellemzést adott.

[14] Krónika, 1974. 11. sz.

[15] A szovjet hatóságok fényképezés vagy filmezés módszerével előszeretettel gyűjtöttek információt a hívókról, az egyházi eseményekről.

[16] Petras Maželis telsiai-i egyházmegye püspöke (1955-1966), a rigai érsek Julian Vaivods, aki ezt a tisztséget 1964 óta töltötte be. Érdeemes megjegyezni, hogy 1983-ban Vaivodsot bíborosi rangra emelte II. János Pál pápa, és egyben ő lett az első olyan személy, aki szovjet állampolgárként egyházi hierarchiában ilyen magas pozícióba jutott.

[17] Az ún. „felolvasóestek” a tudományos ateista propaganda terjesztésének fő eszköze volt, amelyeket a Znanyije (Tudás) Társaság szervezett. Az össz-szovjet szervezet a Harcos Istentagadók Ligájának jogutóda (1947-től), 1977-ben csak Litvánia területén 50000 taggal rendelkezett. A tudományos élet résztvevőinek döntő része tagja volt ennek a szervezetnek (pl. a Litván Tudományos Akadémia összes tagja, valamint a professzorok 83%-a, a kandidátusok 70%-a). A Znanyije nem kizárólag a tudományos ateizmus terjesztésével foglalkozott, habár főleg az ilyen jellegű tevékenységre koncentráltak, hanem például gazdasági, mezőgazdasági témákban is tartottak előadásokat.

[18] A szovjet korszakban egyedül Kaunasban működhetett katolikus papokat képző szeminárium, a hatóságok az intézménybe bevezették a numerus clausust, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy az 1960-as években volt olyan év, amikor 5 jelentkezőt vettek fel, s közben 20 pap halt meg. Az 1980-as évekre ez a szigor valamelyest enyhült, de a kispapok közül a KGB állandóan toborzott ügynököket, besúgókat.

[19] A kiadvány 1968-ban jelent meg, csekély példányszámban, elsősorban a lelkipásztori munkát segítette elő.

[20] Krónika, 1979. október 19., 40. sz.

[21] A Litván Kommunista Párt Központi Bizottsága által kiadott politikai napilap, a *Pravda* helyi megfelelője.

[22] Alfred Bengsch kelet-berlini bíboros – a Vatikán kérésére – 1975 augusztusában tett látogatást Litvániában.

[23] Liudas Povilonis, 1969-től püspök, a telsai-i egyházmegye segédpüspöke, majd 1973-ban a kaunasi érsekég fővikárius lett.

[24] Jonas Maironis (1862-1932): litván költő, katolikus pap, a litván nemzeti újjászületés egyik kimagasló személyisége.

[25] Vincentas Sladkevičius Kašidorys püspökét 1957-ben, Julijonas Steponacičius Vilnius püspökét 1961-ben kényszerítették a szovjet hatóságok száműzetésbe, ami a gyakorlatban egyet jelentett a háziőrizettel. A litvániai disszidens mozgalom a két püspök körül kialakult helyzetet állandóan kritizálta, hiszen a száműzetésekből kifolyólag nagymértékben sérült az egyházi hierarchia.

[26] A Szt. Kázmér-templomról van szó, ahol sokáig Litvánia védőszentjének, Szt. Kázmér ereklyéit őrizték. A szovjet állam a templomokat jobb esetben galériává, filharmóniává alakította át, rosszabb esetben raktár, hulladékgyűjtő, kiskorúak javítóintézete vált Isten házából. Gyakori módszer volt, hogy a volt templomban ateista múzeumot helyeztek el.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

2.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMI

Benke György: Ridentem dicere verum

Ennek a régi, bölcs latin mondásnak igazságát minden korszakban tapasztalhatjuk. A mi nemzedékünknek is volt alkalmja megtapasztalni ezt akkor, amikor a református egyházban is törvényt vált a diktatórikus vezetés. Külső célokat szolgáló és terveket végrehajtó vezetőink csak saját igazságukat akarták visszahallani másoktól is. De a vélemény-nyilvánításnak és más igazságok kimondásának utolsó lehetőségként ott volt a humor: „nevetve megmondani az igazat”.

Az alábbi írás akkor keletkezett, amikor a legnyilvánvalóbbá vált az a szomorú tény, hogy a politikai változások miatt lecserélt egyházi vezetők helyét elfoglaló újak engedtek a kényszernek, és maguk is segédkeztek intézkedéseikkel az egyház elsorvasztásában. 1951-ben bezárták a sárospataki és a pápai Teológiát. A Tiszáninnyi Református Egyházkerület nem adta ehhez hozzájárulását, ezért megszüntették magát az egyházkerületet is 1952-ben. Tiszáninnyi beolvadt Tiszántúlba, Tiszavidék néven élt együtt a két egyházkerület a debreceni püspöki vezetés alatt.[1]

Dr. Rózsai Tivadar akkori bodroghalmi lelkipásztor, későbbi debreceni vallásnár egy sporttudósítás keretében mondta el nevetve az igazságot. Persze nem jelenthetett meg ez az írás akkor nyomtatásban, de ismertté vált gépelt formában, és szerzője túlélte ezt. Az itt használt bibliai elnevezések az akkori egyházkerületeket jelentették. Mezopotámia a Bodrog-Hernád-Sajó közét, a Tiszáninnyi Egyházkerületet, Transzjordánia Tiszántúlt jelentette. Ugyanígy Transdanubia Dunántúlt, Intertibisciana Dunamelléket. A játékosok pedig valós nevükön szerepelnek, a Tiszántúli Egyházkerület és a megszüntetés előtt Tiszáninnyihez tartozó Zempléni Egyházmegye tisztikarát alkotó lelkipásztorok ők. A fegyelmezésnek – és jutalmazásnak – a leghathatósabb módja más, rendszerint kisebb gyülekezetbe való elhelyezés volt, ill. nagyobb gyülekezetbe helyezés, azaz promoteálás. Jegyzetekkel segítünk abban, hogy azt az időt nem ismerő olvasók is értsék ennek az írásnak elevenségét és humorát.

DOKUMENTUM

SPORTTUDÓSÍTÁS

A Mezopotámia – Transzjordánia nemzetek közötti futballmérkőzésről

A Konventi Sajtóosztály[2] sportrovatának tudósítója közli: Borongós, viharra hajló időben zajlott le a Mezopotámia-Transzjordánia nemzetek közötti válogatott labdarúgó mérkőzés. A nagy tömegeből álló közönség már jóval a mérkőzés megkezdése előtt színültig megtöltötte a Zsinati Stadiont.[3] A két csapat szurkológárdáján kívül igen sokan voltak külföldi vendégek is, különösen Transdanubiából és Intertibisciaból. A két tábor a mérkőzés lefolyásából próbált magának képet alkotni a rájuk kerülő mérkőzés lehetőségei felől.

Berezky,[4] az intertibiscianai nagyhírű, nemzetközi bírósípjelére a következőképpen áll fel a két csapat:

Transzjordánia: Gál – Pákozdy, Erdei, Farkas – Illyés, Ferenczy – Orgoványi, Bartha, Péter, Békefi, Török.
Tartalék: Szenes.[5]

Mezopotámia: Janka – Novotny, Réti – Szabó Z, Faragó, Nagy S.B. – Bede, Benke, Fiedler, Bárány, Rózsai.
Tartalék: Enyedy.[6]

A közönség érdeklődése főként a Transzjordánia belső támadó hármasa felé fordul, aminek nemzetközi vonatkozásban is félelmes híre van. A sporttudósítók egybehangzó véleménye szerint a Bartha-Péter-Békefi belső hármas minden ellenelállást megtör és elsöpör.[7] A Mezopotámia erre a mérkőzésre tartalékosan áll ki, mert Nagy Barna, a kiváló képességű középfedezetet az Intertibisciana II. csapata szerződtette, míg Koncz, a technikás jobbszélső, sérülése miatt nem játszhat bizonytalan ideig.[8]

Pontban 2 óra 10 perckor lép a pályára a két csapat. Péter a Transzjordánia és Janka a Mezopotámia csapatkapitánya üdvözlí a közönséget, majd egymást, azután a választást ejtik meg. A választás a Transzjordániának kedvez, így a Mezopotámia szél ellen kénytelen kezdeni. A sportszakértők véleménye szerint pedig szél ellen nem jó kezdeni.[9]

Ezután Fiedler a Mezopotámia középcsatára indítja el a labdát. Kiadja szélre, ahol Rózsai kapja. A bodroghalmi Szajré Egyesületnek ez a fúrge szélsője viszi a labdát, majd hosszan bead középre. Ott Benke várja a labdát, és áttolja Faragónak, aki közelében tartózkodik. Faragótól elveszik, és a Transzjordánia térfeléről Farkas küld felszabadító lövést. A lövést azonban Nagy S.B. balfedezet fogja, és élesen kivágja a balszélre, ahol Bárány lesben áll. Bárányt többször kell figyelmeztetni, mert a balszálen minduntalan lesre fut.[10] A taktabáji Sokraviszem játékosá most azonban helyén van, és máris átadja a labdát Fiedlernek, aki kapásból lő. A lövést Gál, az Eszményi Egyházmegye[11] kapusa biztosan fogja. Gál régi válogatott játékos, az Eszményi Egyházmegyében fejlődött ki komoly erővé. Kilövését Farkas, a Debreceni Krematórium centere[12] továbbítja Barthának, aki rögtön szökteti Békefit. Békefi egy pillanatig habozik, mert Szabó Z., a Sárospataki Ezermeister Sportegylet játékosá támadja. Békefi hazaad Péternek, aki hátrahúzódik, majd előretör, és fejvel áttemeli a labdát Szabó Z.-on, őt kicselezi, és közvetlen közelről a csodálkozó Janka mellett a hálóba lövi a labdát. GÓÓL! 1: 0 a Transzjordánia javára.[13]

A váratlan lerohanás megzavarja a Mezopotámia játékosait, akik nem szoktak ilyen gyors akcióhoz.

Középkedés után a labda Benkéhez kerül, aki óvatos, és nem mer keményen támadni. Érthető: a családja...[14] Inkább továbbad Faragónak, de Faragó is kerül az összecsapást az őt támadó Ferenczyvel. Inkább hazaad Novotnynek, az Egyházmegyei Tatarozó Vállalat játékosának.[15] Novotnytól kerül a labda Bedéhez, Bede továbbad Nagy S.B.-nak. Őt támadják ugyan, de erősen áll a lábán, és minden támadást elhárít. Nagy S.B. átad a jól helyezkedő Fiedlernek, aki Rózsait próbálja kiugratni. Rózsai egy darabig ugrik is, aztán lemond, és Novotny vállalja a labdát. Illyés szereli őt, előread Orgoványinak, Orgoványi átmegy a Transzjordánia térfeléről, és szökteti Békefit. Békefi viszi a labdát egyedül, mellette fut Bartha is, mind a kettő jól fut, hátulról támogatja az akciót Péter. Réti áll a labda útjában, ezért hazaadnak Ferenczynek. Ferenczy feljön a labdával, és Réttel kerül ellentétbe. Az ellentét elsimul, mert a labdát átadja Péternek. Péter már a Mezopotámia kapuja előtt van, még mindig Réttel játszik. Janka a kapuból izgatottan figyel a párharcot. Végül is Réti a 11-es vonalon belül szabálytalanul gáncsolja Pétert. A bíró síjja jelez, és büntető rúgást mutat. A büntetőt Ferenczy értékesíti; éles, erős lövése már ül is a hálóban. GÓÓL! (Csenyéte)[16] Már 2:0 a Transzjordánia javára. Kiderül, hogy Rétt szabálytalan támadás miatt kiállították a pályáról.

Középkedés után egy ember hiányával, erősen meginog a Mezopotámia harci kedve. Ez látszik a fiúkon. Viszont a Transzjordánia újra támad. Illyés ráül az emberére, és nem hagyja szabadon az ellenfél játékosait, átad Töröknek, aki szilárdan állja a védelmet, és előre küldi a labdát a Mezopotámia térfelére. Ott Orgoványi kapja el, egy kis szerep neki is jut, de tovább ad Péterhez. A pálya közepén jön fel Péter, és Bede próbálja szerelni. Péter Ferenczyvel kicselezi Bedét, majd fordulatból, váratlanul a félpályáról hosszú, de erős lövést

küld Janka kapuja felé. Janka úgy meg van lepődve, hogy nem is nagyon nyúl a labdáért, így az a bal felső sarokba fúródik. GÓÓL! (Dunapataj). 3:0.[17]

Rövid mezőnyjáték után a bíró sípja félidőt jelez. A szünetben a Transjordánia meglehetősen számolja az adott gólokat, és kiértékeli a helyzeteket. A bíró tanácsot ad a Transjordánia csapatának, és megbeszélnek a további támadások taktikáját.[18]

A Mezopotámia öltözőjében hasonlóképpen taktikai megbeszélés folyik a játékosok között. Janka csapatkapitány tanácsára helycserével próbálkoznak. Most már Faragó új pozíciót kap: Nagy S.B. játszik a Novotny helyén, Faragót pedig Fiedler váltja fel.[19] Réti kiállítás után helye még betöltetlen, a lerúgott Bede helyére pedig Simon Ernő áll be, a Tiszakarádi „Legyen úgy, mint régen volt” Futballegylet új játékosa.

A kivonuló csapatokat a közönség üdvözli. A Transjordánia és Intertibisciana közönsége együttesen és ütemesen buzdítja csapatát, míg a tribünnek azon az oldalán, ahol a Mezopotámia szurkolói ülnek, fojtott sírás csuklik fel, amit még az ugyanott helyet foglaló transdanubiai nézők is erősítenek egy-egy feltörő sóhajjal.

Szünet után néhány percig mezőnyjáték folyik, mintha a Mezopotámia helycseréje javított volna a csapatok kondícióján. De nem sokára újra fergeteges transjordániai támadások veszélyeztetik Janka kapuját. Különösen Bartha és Békefi jön gyakran fel a térfelükre, és megjelenésüknek mindig gól-szaga van, veszélyes és kellemetlen. Így esik, hogy a második félidő 10. Percében újra Péternél van a labda. Ő Békefit küldi előre, Békefi barthával együtt hajráz. Egymást szöktetve érik el a Mezopotámia kapuját. A kapu előtt Rózsai próbálja szerelni, de egyedül van, átjátszanak rajta, Békefi Barthának ad át, aki élesen vág a felső jobb sarok felé. Már-már gólnak látszik (Tokaj)[20], de Janka bravúros védéssel öklöz. A labda újra Rózsaihoz kerül, aki próbálja magáról lerázni Békefi makacs támadását, de nem tudja. Békefi fordulatból hirtelen megemeli a labdát, és fejfelé bevágja a bal sarokba. GÓÓL! (Szakoly).[21] 4:0 a Transjordánia javára.

Lapzártakor a mérkőzés még tart.

Nyilatkozatok a sajtónak: *Győry*, a Transdanubia edzője: Ilyen nagy iramú mérkőzést még nem láttam. Előre félek, ha ránk kerül a sor. Mi sem sokáig maradunk a pályán.[22]

Ferenczy: rutin dolga az egész. Tudniillik mi szél ellen is tudunk... *Bereczky*, a bíró: Sokszor küldött már izenetet a Szövetség a Mezopotámiának, hogy jobban készüljön fel, de a türelmi időnek vége.[23] Az ilyen csapatot fel fogjuk számolni. Készületlenül álltak fel. A Transjordánia megérdemelten győzött, mert megtanulta a helyes taktikát. *Janka*: Elismerem gyengeségünket, de a fiúk önfeláldozóan küzdöttek. A mi bajunk az, hogy ilyen nagy pályához még nem szoktunk hozzá, és a labda is nehéz. Különösen a fejelést nem tudjuk. A második félidőben azonban valamivel jobb volt a csapat, a helycsere hasznosnak bizonyult. Ha lehet, ezzel az összeállítással maradunk, amennyiben mód és lehetőség lesz erre. Kirúgott játékosaink felé részvételt tekintünk. *Bartha*: A mi győzelmünk titka az, hogy a játékosok egymással koinoniában vannak. Azután van már nemzetközi, ökumenikus gyakorlatunk is. Ebben a csapatban érdemes játszani. De nem vagyok elfogult, és mindent elkövetünk, hogy módszerünket a Mezopotámiának is átadjuk. Van egy nagyszerű elgondolásom a jövő idényre, amit a Szövetségnél javasolni fogok. Ez pedig az, hogy ezután ne játszunk két kapura, mert az a csapat belső elszektásodásához vezet. Nem lehet, hogy a játékosok zárt közösségben futballozzanak, ki kell cserélni őket. Remélem, hogy egy év múlva már egykapus edzéseket tudunk folytatni. *Faragó*: Nagyon szégyellem a vereséget, de tudtam előre. A csapat elbizakodott. A múlt idényben, a kerületi bajnokságban Borsod és Abaúj mögött a harmadik helyen végeztünk, és ez elbizakodottá, könnyelművé tette a fiúkat. A vidéki csapatoknak sokkal többet kell áldozniuk erre a célra. *Rózsai*: Én csak annyit mondok, hogy áldozat voltaképpen nincs is. Hálával kell fogadni, hogy ilyen szép harmóniában játszhatunk. Nem szeretem a disszonáns támadásokat. Bevallom egyébként, hogy a 4. gól után, mikor Tokajnál Bartha úgy rálőtt, azt hittem, hogy magam is kirepülök a pályáról. Még szerencse, hogy a kapufélfában meg tudtam kapaszkodni. Jövőre a Transjordánia leszerződött, és ott fogok játszani, de azért

szívem örökre Mezopotámiáé! *Fiedler*: Igaz, hogy kikaptunk, de győzhettünk volna. Én legalábbis éjt nappallá teszek, hogy győzzünk. Hiba a csapatban, hogy még nem ismeri az ő kategóriájukat. Baj van a munkamódszerrel és a munkatervvel is. Majd én misszionálom a csapatot. Már van is egy ifjú játékosom, akit tanítok. Egyelőre még nem nagy a gyakorlatom, mert nem régen állok a csapat tengelyében. De ígérem, hogy mire a csapatot teljesen széjjelrúgják, komoly előhaladást fogok mutatni a védelemben is. *Békefi*, a Nyiregyházi Minta játékos: Nem akarok dicsekedni, de csapatunk most kiváló rúgóformában van. Nincsen olyan helyzet, amiből egy-két gólt kapásból ne tudnánk lőni. Igaz, hogy kozmikus felelősség is terheli a csapatot. *Nagy S.B.*: Én nem csodálkozom a vereségen. Egyszerű oka az, hogy a csapat nem ismeri a szaksajtót... De majd én megismertetem velük. *Péter*: A nemzetközi futballélet számba jöhető összes csapatát és játékosát jól ismerem. Még ilyen mezőnyben is jónak minősítem játékosainkat. Ezzel az erővel bizalommal nézek jövőre az Evanstonban sorra kerülő világbajnoki mérkőzés elé.[24] Ami Rétit illeti, durván támadott, és ki kellett állítani.

(Kelt Bodroghalomban, 1953. dec. 15.)

(Közlő: Benke György)

JEGYZETEK

[1] A korszak egyházpolitikájának és következményeinek bemutatása, elemzése Gombos Gyula: Szűk esztendőök. A magyar kálvinizmus válsága. In: A történelem balján. Bp., 1992. 1-105. p.; Barcza József – Dienes Dénes (szerk.): A Magyarországi Református Egyház története, 1918-1990. Sárospatak, 1999.; Szabó István: Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között. Debrecen, 1995.; Igen tanulságos olvasmány lehet még: Balla Árpád: Péntekhegyi levelek, Debrecen-Sárospatak, 2000.

[2] A Konvent a református egyház vezető szerve volt, 1948 után az egyház „központi bizottságaként” működött. A Sajtóosztály vezetője, vagyis a „propagandista” Kádár Imre volt.

[3] A zsinat a református egyház törvényalkotó testülete, 1948-at követően pusztá szavazógép.

[4] Bereczky Albert Rákosi Mátyás személyes kívánságára lett püspök, teológiailag igazolta a bolsevizmust.

[5] Szenes László lelkészt 1953 nyarán, mint politikailag megbízhatatlant eltávolították Debrecenből, Kosdra került lelkésznek. Gál István esperes, Pákozdy László Márton debreceni teológia tanár, Erdei Ferenc tiszántúli főgondnok, Farkas Pál debreceni esperes, Illyés Endre debreceni teológia tanár, Ferenczy Károly tiszántúli egyházkerületi főjegyző, Orgoványi György lelkipásztor, Bartha Tibor egyházkerületi missziói előadó, Péter János debreceni püspök, Békefi Benő nyírségi esperes, Török debreceni teológia tanár.

[6] Enyedy Andor tiszáninneni püspököt lemondásra kényszerítették és Vácra internálták. Janka Péter zempléni esperes, Novonty Gyula hernádnémeti lelkipásztor, Réti Gyula cigándi lelkipásztor, Szabó Zoltán sárospataki teológia tanár, Faragó György szerencsi lelkipásztor, Nagy Sándor Béla sátorlajújhelyi

lelkipásztor, egyházkerületi sajtóelőadó, Bede Gyula tiszakarádi lelkipásztor, Benke Kálmán zempléni esperes, Fiedler István egyházmegyei főjegyző, Bárány István békeügyi előadó, Rózsai Tivadar bodroghalmi lelkipásztor.

[7] Célzás a diktatórikus egyházvezetésre.

[8] A pataki teológia megszűnése után Nagy Barnát Budapesten foglalkoztatták, rövidesen ott is teológia tanár lett. Koncz Sándor nem volt hajlandó nyilatkozatot adni arról, hogy a sárospataki lokálpatriotizmus a „titoizmussal” rokon, ezért helyzete még bizonytalannak számított.

[9] Utalás a „politikai széljárásra”, melybe beállt a debreceni „csapat”.

[10] Bárány István közismerten baloldali, úgynevezett „békepap” volt. Péter János és Bartha Tibor után a „szocialista állam” harmadik kitüntetettje a református lelkészi karban.

[11] Utalás a Nyírségi Egyházmegyére, melyből Békefi esperes minta-egyházmegyét kívánt faragni, ahol a lelkészek „engedelmesen járnak az íge időszerű üzenete felismerésének útján”.

[12] A debreceni lelkipásztorok sok temetési munkájára utalás.

[13] Szabó Zoltánnak gyülekezetbe kellett kimennie a Teológia megszűnése után. Tiszáninnen szeretett volna maradni, de nem volt lehetőség az „alkudozásra”, a Békefi Benő esperes egyházmegyéjében (a kortársak „Fegyházmegye” néven emlegették) levő Ófehértóra kellett mennie.

[14] Benke Kálmán esperes igyekezett lojális lenni. Agglegény maradt!

[15] Építésügyi előadó volt.

[16] Réti Gyula cigándi lelkészt először a nagy cigándi gyülekezetből a kis Csenyétébe mozdították el büntetésből, „reakciós” magatartása miatt, majd fegyelmivel megfosztották lelkészi állásától.

[17] Bede Gyula tiszakarádi lelkipásztort Dunapatajra helyezték át.

[18] Utalás arra, hogy Tiszáninnen megszüntetésében Bereczky Albert és Péter János azonos álláspontot képviseltek.

[19] Utalás egyházmegyei tisztségek változtatására.

[20] Nem egészen érthető. 1954-ben Bárány István kapta jutalmul a tokaji gyülekezetet, talán 1952-ben is politikai célok kötődtek a jelentős egyházközséghez.

[21] Rózsai Tivadarnak is mennie kellett Bodroghalomból politikai okok miatt. Békefivel tárgyalva szakolyi elhelyezése felől ezt mondta Békefi esperesnek: „Szakoly, Szakoly ne erőszakolj!” Hazaérve pedig így számolt be feleségének a tárgyalás eredményéről: „Asszony, pakolj, irány Szakoly!”

[22] Győry Elemér dunántúli püspök; a pápai teológia is ugyanarra a sorsra jutott, mint a pataki, s tervben volt a kerület megszüntetése is.

[23] Utalás a Testvéri Izenetre, melyet a kollaboráns egyházvezetés 1950-ben adott ki, s az addig széles körben folytatott misszió munkát szorította szűk és ellenőrzött keretek közé.

egyhaztorteneti_szemle_2001_01_194-200.htm

[24] Nagy előkészületek előzték meg az Egyházak Világtanácsának az USA-beli Evanstonban tartott nagygyűlését. A református egyház vezetősége bizonyítani kívánta itt a szocialista országokban „maradéktalanul működő” vallásszabadságot.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

2.
évfolyam

1. szám

A. D.
MMI

A Soproni Katolikus Konvent története, 1625-2000. Szerk.: Kovács József László.

Sopron, Katolikus Konvent, 2000. 234 [14] p., 8 t.

A Soproni Katolikus Konvent a győri egyházmegye nagy múltra visszatekintő speciális egyházközségi intézménye, amely a 17. századi felekezeti küzdelmei következtében jött létre. A 19-20. század során szabályzatát mind az aktuális gazdasági, politikai változásoknak, mind pedig a társadalmat átfogó polgárosodás és urbanizáció folyamatai hozta változásoknak, új kihívásoknak megfelelően többször is megújította. A Konvent a szerkezetében többször módosuló, de így is jelentős ingatlan vagyona, később készpénz bevételre támaszkodva, az egyes történeti korszakok politikai tendenciáinak megfelelő módon, eltérő súlypontokkal, mindvégig egyházközségként tevékenykedett; a katolikus hitélet védelmét és támogatását biztosította, oktatási, szegénygondozási feladatokat látott el, hatásköréhez tartoztak a temetkezési ügyek is. Pápai Lajos megyéspüspök bevezető szavaiban joggal hangsúlyozta: a Konvent története egyben a soproni katolikus élet története is.

A kötet törzsét az egyházmegye kitűnő történésze, a soproni városplébánosi, konvent alelnöki hivatalából 1962-ben fertőrákosi belső emigrációba kényszerített Bán János (1887–1971) kéziratban maradt – itt megjelentetett – Konvent története adja (4-106. p.), valamint Kovács József László egyrészt Bán 1945 utáni szövegrészéhez írott kiegészítései – amelyeket a politikai nyomás miatti öncenzúra igényelt –, másrészt ugyancsak az ő tollából az 1966-tól a közelmúlt eseményeit hozó, 1998-ig tartó történeti fejezet következik. (107-159. p.) A szigorúan vett Konvent történetet egy terjedelmes Függelék egészíti ki, amely a vizsgált egyházi közösség historikumához többé-kevésbé szorosan, vagy olykor lazán kapcsolódik. Érdemes részletesebben is megismerkedni a fenti munkák tartalmával, súlypontjaival.

Bán János valójában kismonográfiája bevezető fejezeteiben röviden áttekintette Sopron középkori, kora újkori egyházi és vallásos jellegű céheit, azok forrásadottságát és vagyoni helyzetét, ami a későbbiekben a Katolikus Konvent gazdasági alapját is jelentette. Az alapítás körülményeit már a város újkori egyháztörténetéről írott munkájában részletesebben is tisztázta^[1]: a 16. század során meghatározó evangélikus túlsúlyúvá vált sz. kir. városban Káldy Mihály városplébános a katolikus hit, érdekek és javak védelmében 1625-ben hívta életre a Katolikus Statust, a Konvent jogelődét. Alapjai a Krisztus Teste Testvérületre mentek vissza, és feladatait, tevékenységét tekintve a világiak és az egyháziak egyházközséget alkotó összefogását teremtette meg. A Status tevékenysége szorosan összefonódott a város beléletét is átható felekezeti küzdelmekkel. 1700 júliusában az egyházmegye katolikus megújításának nagyhatású személyisége, Keresztély Ágost püspök a hat egyházi céh vagyonát a Katolikus Statusnak átadta, ami ezt követően Beck János városbíró tevékeny részvételével az Katolikus Konventté alakult át. A Konvent rögzítette céljait: a katolikus érdekek, - iskolaügy védelme, az egyházi élet felvirágoztatása, szegénygondozás, a szabaduló iparosok támogatása, a szegény, vagy hozzátartozó nélkül elhaltak eltemetése. A szervezet mindenkori elnöke a város egyik fő hivatalviselője (városbíró, vagy polgármester), alelnöke a városplébános volt. A számadásokat ellenőrző konventgondnokot, illetve a jegyzőt e hivatalaikra választották. A Szerző részletesen ismertette az oktatásra, szegényügyre vonatkozó 18. századi alapítványokat – melyeknél olykor felekezeti kapcsolatokkal, így pl. az evangélikus Gensel János Ádám orvos katolikusoknak tett hagyományával is találkozhatunk –, az államilag előírt alsófokú iskola helyi megalakulásáig (1778) az oktatási intézményeket. (Külön kiemelte az 1716-ban létrehozott magyar tannyelvű szegények iskoláját.)

Az 1818. évi új, 11 pontos alapszabály gazdasági gondok szorításában jött létre. E dokumentum a Konvent céljai során az állami kézbe vett alsófokú oktatás helyett – a korábbiak megtartásával – kiemelte a plébánia azon területeken történő segítségét, amelyeken a kegyúr tenni akarna, de pénzügyi lehetőségei nincsenek. Ekkor a pontos számadásra kötelezett gondnok mellé a háztulajdonnal egyetemben a legtöbb vagyont és bevételt jelentő szőlőbirtokokhoz két szőlőfelügyelőt választottak. A Bach korszakban, az abszolutizmus

idején lazult a városvezetés és a Konvent korábbi szoros kapcsolata és a szervezet tekintélyét az sem erősítette, hogy a polgárosodással felekezetek fölötti iskolaszék vette át a katolikus iskolák fölötti iskola-kormányzást. Ugyanakkor a felekezeti-társadalmi problémák ellenére ez a korszak látványos eredményt is hozott; 1862–1873 közötti belvárosi templomépítés 24,4 %-át (16.600 ft-ot) a Konvent fizette.

A város katolikus lakosságának igényére 1875-ben a fiatal tanár, városplébános Póda Endre, továbbá Hahnenkamp József a róm. kat. iskolák igazgatója és Schwarz Miklós ügyvéd, törvényhatósági bizottsági tag vezetésével a Katolikus Konvent újjáalakult. Az új alapszabályban kimondták az egyházközséggé alakulást, rögzítették az adókvetési jogosultságot, a működés, ellenőrzés meghatározó területeire öt bizottságot hoztak létre: 1.) kegyúri az iskolaszékkel, 2.) temetői, 3.) szegény- és alapítvány-ügyi, 4.) gazdasági, 5.) számvevő és ellenőrző. Az 1875–1902 közötti időszakot az egyháztörténész a Konvent aranykoraként jelezte, amely a kultuszadó bevezetésével, majd 1890. évi növelésével mind az óvodák, iskolák fejlesztésében, mind a szegénygondozás, ápolás terén (Szegényápoló, Betegsegélyező Egylet) jelentős eredményeket hozott. A gazdasági visszaesés előszelét jelentette az 1901-es filoxéra, amely a Konvent szőlőit teljesen elpusztította. Ezt más oldalról felerősítette Póda városplébános 1902 februári halála.

Az 1902–1925 közötti időszak az előzőhöz képest hanyató periódus volt, amely során több modernizálást jelentő lépés történt (pl. a bormérés 1906-is ideiglenes, majd állandó bevezetése, 1922. évi alapszabály módosítás), ugyanakkor a pénzromlás az egykori alapítványi tőkétet is tönkretette. Bán munkájában többször is érzékeltette: a Konvent történetében, működésében meghatározó volt egyes személyiségek szerepe. Az 1926–1945 közötti, Pinezich István, majd Házi Jenő elnöksége, Papp Kálmán városplébános alelnöksége alatti időszakot ismét virágzó periódusként értékelte, ahol javult a városvezetés és a Konvent közötti egyetértés, a szőlő termesztéssel, bor értékesítéssel stabilizálódott a gazdasági alap. A katolikus élet kulturális és intézményi szervezése nagy eredményeket ért el. Az 1930-tól megjelenő Katolikus Élet c. folyóiratot 1932–1944 között a Konvent jelentette meg, és ugyanakkor aktívan részt vett a terjeszkedő, modernizálódó város peremterületein modern iskola és egyházi élet szervezésében. Ezt példázza 1931-ben Szt. István iskola létrejötte, majd 1938-ban az iskolaorvosi intézmény létrehozása. Mégis a Konvent legnagyobb eredménye a kurucdombi új templom megépítésében való szervezésbeli, illetve anyagi részvétele volt, ami egyben egy szisztematikus munka kiteljesedése volt; egy korábban elhanyagolt az urbanizáció során lakosságában megnövekedett (akkori) városszéli kerület megfelelő egyházszerkezeti, hitéleti, iskolai ellátása volt.

Bán két részre osztotta az 1945–1956 közötti periódust. Míg Házi elnöksége alatt elfogadásra került a később védelmet nyújtó új szabályzat, úgy Radics József ezt követő időszaka a vagyon és jogfosztás, illetve az ún. „Alkotmányvédő mozgalom” szomorú periódusát jelentette. Ebben a szakaszban súlyos problémát okozott a városi kegyuraság 1949. évi megszüntetése, majd 1951-ben a bormérési és -értékesítési jog elvétele, a földek kötelező felajánlása. Meghatározó vezetői külföldre távozásával 1956 végétől 1959 elejéig szervezetileg is az interregnum időszakát élte át a Konvent, amelyben mindezek mellett a „kívülről” is segített plébániai szeparatizmus is fenyegetően hatott. A kádári konszolidáció időszakában a fennmaradást Medgyesi László ügyvéd elnöki munkája biztosította.

Bán János adatgazdag, forráscentrikus, tematikus elemzéseit Kovács József László eltérő tárgyalásmódú fejezetei követik. Ő egyrészt a Bán által az 1960-as években még kéziratban sem rögzített eseményekből idéz (pl. a soproni iskolák államosítása elleni 1948. június 7-i tüntetés, 1962: a káptalanház átadásának körülményei), másrészt – minden bizonnyal a kortörténet hiányzó távlati miatt – jelentős forrás idézetek, dokumentum-részletek közlésével krónikásként ismerteti az elmúlt negyven év legfontosabb történéseit. Két alfejezete közül az első, a „Kor szorításában” tárgyalja pl. 1976–1979 során az egyházi ingatlanok földhivatali tulajdonlap-bejegyzését, ennek során a konvent érdekérvényesítő tevékenységét, 1982-ben a legújabb temető rész kialakítását, Szakál Ernő szobrászművész Krisztus szobrának létrejöttét, 1983-ban az egyházművészeti gyűjtemény megalakulását. Második fejezete az utóbbi, rendszerváltó évtized történetét eleveníti fel, amelynek meghatározó lépése 1990-ben a katolikus iskolaügy újraindítása volt. Ehhez, illetve ezzel szorosan összefüggő egyházi vagyon rendezéséhez fűződik az 1991. május 7-i püspöki körlevél

ismertetése, amelyben Sopronban óvoda, iskola indításának szándéka fogalmazódott meg. Ez évben külön fontossággal bírt a városba visszaköltözött orsolyiták és a Konvent szerződése, amelyben az utóbbi szerv vállalta az Orsolyita Rend iskolájának működtetését. 1992-ben a két világháború közötti törekvés folytatásaként a város lakótelepi övezetében új templom építése indult el (Szt. Imre templom, 1993: pályázat, 1997: felszentelés). Az 1993., 1994. év a Konvent megerősödését, megújulását hozta: az előbbi esztendőben az 1930–1940-es évekre visszanyúló törekvés, a plébániákra tagolás elvetése, az egységes Konvent megfogalmazása történt meg, míg a következő esztendőben az új konvent szabályzat megalkotására, elfogadására került sor. Ez a Győri Egyházmegyei hatóság felügyelete alatti – amelyet a városplébánoson keresztül gyakorol – egyházi intézményként definiálja a nagymúltú Konventet, hatáskörét pedig az 1950-ben Sopronhoz csatolt Sopronbánfalva plébániájával növeli.

A Függelék legterjedelmesebb legterjedelmesebb egységét Bán János Voss-féle árvaház 1777–1950 közötti története adja (160-186. p.). A 1898-ban a Konvent hatáskörébe vont árvaház célja a soproni szegény, elárvult gyermekek felnevelése, kezükbe szakma adása volt, közülük csak 1-2 fő taníttatására vállalkoztak. A tanulmány a várostörténetbe ágyazva mutatja be az alapítók, Voss Károly hadbiztos és felesége, Lanus Anna Dorottya életét, az árvaház történetének különböző, minőségileg eltérő szakaszait (pl. szerzetesrendi kezelésbe vételt, majd 1924/25 során a diákkonviktusá alakítást, 1944-ben a hadikórházi létet, 1950-ben a szerzetesrendek feloszlásával a munkásszállóvá alakítást.)

Házi Jenő Sopron thj. város egykori tudós főlevéltárosa, volt konventelnök 1965. február 27-i, a Konvent jogosultságát történeti tényekkel alátámasztó memoranduma egyszerre egyház- és kortörténeti forrás. A forrásközlésben – sajnos lelőhely megjelölése nélkül – Bán János felfogásával szemben Házi 1707-ben jelölte meg a Katolikus Status Konventté alakulását.

Hetényi János, a Szent Margit Plébánia plébánosának munkái már elsősorban nem a Katolikus Konvent történetéhez, hanem Sopron város és környéke katolikus egyházi életének 20. századi történetéhez nyújtanak nagyon fontos adatokat. Elsőként „Mindszenty bíboros Sopronban” címmel a Katolikus Konventben 1992. május 29-én elhangzott előadásának szövegét olvashatjuk (190-196. p.) a főpap a főpap és Sopron város „kapcsolatairól”; 1944–1945. évi fogvatartásáról, illetve az Isteni Megváltó Leányainál történt tartózkodásáról, továbbá egy más történeti szakaszban, 1946 májusában Papp Kálmán városplébános megyés püspökké szenteléséről. A Szerző a fenti kérdésekben Geiszbühl Mátyás sopronkőhidai börtönlelkész kéziratok krónikája alapján további kronológiai pontosításokat tesz. A következő, 1991. augusztusi kézirat lezárású – 1992-ben már publikált[2] – tanulmánya Sopron város és környéke (a város közigazgatási határához tartozó Brennbergbánya, Ágfalva, Balf, Bánfalva, Harka, Kópháza, továbbá Fertőboz, Nagycenk kitekintéssel) az 1922–1950 közötti katolikus intézményrendszer, annak historikumát tárgyalja (197-216. p.).

Ezt követően Divós Lajos konventelnök a legközelebbi időszak, az 1999–2000. eseménytörténetéhez, értékeléséhez fűzött hozzá fontos kortörténeti megjegyzéseket (217-219. p.). A kötet szerkezete szempontjából tán szerencsésebb lett volna, ha ezen kiegészítő megjegyzések a jelenkori konventtörténet után kapnak helyet.

A kötetet különböző típusú, nagyon hasznos adattárak zárják. Az arcképcsarnokban Póda Endre, Papp Kálmán, Bán János városplébánosok, Schwartz Miklós, Pinezich István, Házi Jenő, Medgyesy László konventelnökök, illetve Hahnenkamp József iskolaiigazgató életrajzai találhatóak. A Sopronban szolgálatot teljesítő lelkészek 2000. évi névtára mellett a Szent Mihály templom 1278–2000 közötti plébánosainak, továbbá 1700-tól a konventelnököknek az archontológiája található. A könyvhöz gondos személynév- és tárgymutató készült. A Függelék áttekintésével joggal felvetődik: a kötet egységessége szempontjából ebben a részben esetleg célszerűbb lett volna a Konvent működésének egyes meghatározó dokumentumait (pl. a különböző alapszabályok) szakszerűen publikálni.

Miként azt az 1999–2000. év történetét ismertető konventelnöki összefoglaló is jelzi, a kötetet egyfajta szerkesztetlenség jellemzi. Például nem történt meg a szakirodalom, a levéltári hivatkozások megfelelő kiegészítése és egységesítése, nem következetes az egyes tanulmányok jegyzetelése. A rövid szerkesztői elő- vagy utószó hiányát nem pótolják a legújabb kori konvent történetbe beépített utalások sem (116-118., 159. p.) Mindezek mellett bizton állítható: Sopron új- és legújabb kori egyháztörténetének egy alapvető kötetével gazdagodtunk, örömteli, és különösen is örvendetes, hogy Bán János munkája hosszú idő után kiadásra került. A Soproni Katolikus Konvent e kiadványával méltóképpen emlékezett meg fennállásának 375. évfordulójáról!

(ism.: Dominkovits Péter)

JEGYZETEK

[1] Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 153-159. p. (Győregyházmegye múltjából IV. sz. 2. r.)

[2] Megjelenési helye: Sarkady Sándor: Sopron és környéke 1922–1990. Korrajz és családi lexikon. Bp., 1992. 85-99. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

2.
évfolyam
1. szám
A. D.
MMI

Egyházügyi hangulat-jelentések, 1951, 1953. Szerk.: Szabó Csaba.
Bp., Osiris - Budapest Főváros Levéltára, 2000.

Az utóbbi tíz évben egyre több feldolgozás jelenik meg a sokáig tabu témaként kezelt Rákosi-korszakról. Igaz ugyan, hogy a hatvanas évektől kezdve már olvashattunk elemzéseket illetve kortörténetet erről az időszakról, de ezek szellemisége, ideológiai elkötelezettsége nem tette lehetővé az objektív tényfeltárást. Jellemző, hogy az elkövetett törvénysértéseket a „szektás elhajlás” bűnlajstromára írták és nem vették vizsgálat alá magát a rendszert.

A rendszerváltás teremtette meg annak lehetőségét, hogy a történelemtudomány módszereivel valódi és most már objektívnek mondható vizsgálat kezdődjön (bár egyes kutatók még mindig pártpolitikai síkon közelítik meg a témát akár pro, akár kontra). A történészek jelentős része az 56-os eseményeket kutatta, amely jelenkori történelmünknek valóban egyik kiemelkedő időszaka. Ne feledjük azonban, hogy az 1945 és 1956 közötti korszak is bővelkedik olyan meghatározó eseményekkel, történésekkel amelyek végül is elvezetnek az 1956. évi forradalomhoz.

Az átfogó, egy-egy korszakot bemutató kötetek mellett ma már egyre nagyobb az igény a dokumentum-feldolgozások, illetve forrásközlések iránt. A történelem főszereplője maga az ember és a híres vagy hírhedt személyek mellett idetartozik az „egyszerű állampolgár” is napi gondjaival, cselekedeteivel, álmaival. A középiskolai történelem tanárok egy része még manapság is gondokkal küzd, ha a tananyagban eléri ezt a korszakot. Ma már kiváló tankönyvek segítik munkájukat, de sokkal színesebbé válik maga a történet egy jó forráskiadás feldolgozása után. Ezért is tarthat érdeklődésre számot a Szabó Csaba által szerkesztett dokumentumkötet, amely egy ügynök egyházügyi jelentéseit és „felettese” havi hangulatjelentéseit dolgozza fel.

A mű négy részre tagolódik. Az első fejezet: *A katolikus egyház Magyarországon. 1945-1953.* címet viselő bevezető tanulmány. A szerző az egyháztörténet mellett nyomon követi az adott időszak jelentősebb politikátörténeti eseményeit, illetve ezeken keresztül mutatja be az egyház küzdelmét a fennmaradásért. Már az 1945. évi földosztás is érzékenyen érintette a katolikus egyházat, hiszen birtokainak majdnem 90 %-át kisajátították. A kommunista irányítású belügyi tárca több adminisztratív intézkedést is hozott az egyház ellen (katolikus szervezetek, egyesületek feloszlata), de 1948-ig nem az egyház volt fő a támadási célpont. Szaléz atya és a többiek elleni koncepciós perek is elsősorban a hatalmi harc színjátékai voltak, a polgári pártok lejáratásának eszközei. Az egyházat egyszerűen besorolták az ellenség kategóriájába. Ki az ellenség? Az osztályharc elmélete alapján a kizsákmányoló osztályok maradványai, nevezetesen a régi rendszer kiszolgálói (katonatisztek, csendőrök, vezető tisztviselők) illetve élvezői, az egykori birtokosok (kulákok) és az egyházi személyek. Majd kibővül az ellenségkép, a polgári társadalom hívei is felkerülnek a „nemkívánatos elemek” listájára. Az MKP (illetve később az MDP) vezetősége gyökeresen akarta megváltoztatni a társadalmat eljutva egészen az egyes emberig. Az új embereszmény (a szovjet modell hű másolása) szakít a „(kis)polgári csökevényekkel”, tetteit, gondolatait csak a szocializmus építésének szenteli és természetesen híven követi a Párt és „szeretett vezére”, Rákosi Mátyás útmutatásait. Aki ez ellen szólni mert, vagy nem értett egyet vele, sőt ha nem lelkesedett elég látványosan hamarosan az ellenség között találhatta magát.

Az 1947-es választások után a már jelentős hatalommal bíró kommunisták megkezdték a frontális támadást a katolikus egyház ellen. A felekezeti iskolák államosítása, a fakultatív hitoktatás bevezetése után letartóztatták a katolikus egyház vezetőjét Mindszenty József prímást. A megrendült hívők jelentős része már a baloldal mellett adta le voksát az 1949-es választásokon. Az 1950-ben kikényszerített megegyezés után is folytatódott a klérus elleni támadások sorozata. A békepapok mozgalma, a szerzetesek internálása, végül Grósz József

kalocsai érsek letartóztatása mind-mind a katolikus egyház felmorzsolását óhajtotta elősegíteni. Az MDP vezetősége úgy vélte, hogy a papság megosztásával, illetve az egyház elleni folyamatos rágalomhadjárattal egy-két év alatt ki tudja törölni a magyar népből a kereszténységet. Tévedtek! A dokumentumokat olvasva mindenki előtt világossá válik, hogy a Rákosi-diktatúra legvadabb éveiben is a templomok tele voltak és a hitoktatásra járó fiatalok száma is jelentős.

Szabó Csaba lenyűgöző mennyiségű forrás és szakirodalom felhasználásával mutatja be az eseményeket. Részletesen foglalkozik az Állami Egyházügyi Hivatal felállításával, bemutatja működési kereteit, ezzel is elősegíti a dokumentumok könnyebb megértését. Tanulmánya befejező részében azt vizsgálja, hogy Nagy Imre reformjai hoztak-e enyhülést az egyház számára. Idézve őt: a kormányost ugyan kicserélték, de a rendszer alkotórészei a régiék maradtak. Ez az állapot hol enyhébb, hol szigorúbb formában, de a rendszerváltásig fennmaradt. Szintén az első fejezetben foglalkozik a szerkesztő a dokumentumok illetve a két főszereplő bemutatásával.

A hatvanas éveiben járó nyugdíjas tanár, szinte megszállottan járta Budapest templomait és gyűjtötte az információkat. Heti jelentéseiben összegezve adta tovább tapasztalatait. Ezek a jelentések azonban kevés „használható” információt tartalmaztak. A prédikációk szövegmagyarázatai legtöbbször saját kommentárjai. A teológiai magyarázatokban is mindig a kétértelmű kifejezéseket kereste és saját szája íze szerint magyarázta. Jól megtanulta a leckét: az osztályharc állandó élesedése és a kötelező éberség jegyében mindent a klerikális reakció megnyilvánulásának tartott, mindenütt rendszerellenes összeesküvést akart leleplezni. Jelentéseiben nemcsak a templomokban tapasztaltakat írja le, hanem gyakran megemlékezik az egyes oktatási intézményekben tanító kollégáiról is. Valószínűleg ki akart törni a szürke kisemberek tömegéből és magát James Bondnak képzelve, úgy vélhette, hogy megfigyelései és jelentései nélkülözhetetlenek az állami szervek számára. Jellemző egy alkalommal a falragasz esete: mindent elkövetett annak érdekében, hogy valamely hivatalos szerv intézkedjen az általa felderített ellenzéki röpcédula megsemmisítésére. A templomokban gyakran provokálta a hívőket vagy az egyházi személyeket, így akart kicsikarni tőlük rendszerellenes nyilatkozatot. A szerkesztő kutatásai alapján a besúgó legalább öt évig dolgozott. Az előbbieket figyelembe véve kizártnak tartom, hogy ne jöttek volna rá a kilétére, ezért jelenlétében bizonyára eleve óvatosabban fogalmaztak.

A másik főszereplő a Fővárosi Tanács VB egyházügyi előadója. Feladatai közé tartozott az illetőségi területén működő egyházak ellenőrzése, igazgatása mellett az ügynöki jelentések begyűjtése, összegzése és továbbítása. Ő hivatalnokként végezte munkáját és jelentéseiben nyoma sincs a fentebb említett lelkesedésnek, megszállottságnak. Egyszerűen rendezte és továbbította a beérkezett információkat.

A második-harmadik fejezet a jelentések gyűjteménye. Kezdődik az „ügynök” négy 1951. évi (november-december) jelentésével, majd folytatódik az 1953. évi heti jelentésekkel. Bár az előző fejezetben a szerkesztő részletesen bemutatta a forrásokat és szereplőit, mégsem kapunk arra választ, mi a források kiválasztásának szempontja. Nevezetesen az 1952. évről nincs anyag, vagy a kiadvány koncepciójába nem fért bele. Logikus, hogy az 1951-ben létrehozott ÁEH teljes kiépülése után kezdődnek a jelentések (ezért november és december), illetve az 1953-as év jelentéseinek teljes közzétételével részletesebb képet kaphat az olvasó az eseménydús év történéseiről. Ugyanígy kérdéses a harmadik fejezetben az egyházügyi előadó havi jelentéseinél az 1951-es év. Még egy megjegyzés: az előadó Sztálin halálának visszhangjánál hivatkozik ügynöke jelentésére, de annak írásbeli beszámolóiban ennek nyomát sem találjuk. Célszerű lett volna ezeket az ellentmondásokat feloldani. A negyedik fejezet egy gondosan összeállított adattár a dokumentumokban előforduló templomok és iskolák jegyzékével, valamint a kötetben szereplő személyek életrajzi adataival.

Szabó Csaba szakmailag megalapozott munkája nagy segítséget nyújt az 1945-53 közötti korszak kommunista egyházpolitikájának megítélésében. A kötet a maga nemében újszerű, hiszen nem jelent még meg eddig hasonló jellegű feldolgozás. A dokumentumok a katolikus egyházra vonatkozó információk mellett értékes korszakot nyújtanak Budapest mindennapi életéről, a kor emberének gondolkodásáról. Az új forráscsoport

egyhaztorteneti_szemle_2001_01_206-209.htm

bemutatásával a szerző egyben új lehetőséget is felvetett a korszak iratainak feltárásában, hiszen még közel sem merítették ki a kutatók a feldolgozás összes módszertani lehetőségét. A kötet jó szívvel ajánlható – elsősorban a fiatalabb generációk számára.

(ism.: Holopcev Péter)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)